

Vilniaus universitetas

Jolita Rimavičienė

**Kultūrinės tapatybės konstravimas
programiniuose lietuvių periodinės spaudos tekstuose**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija (06 H)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2007 – 2012 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Žygintas Pečiulis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija – 06 H)

TURINYS

Įvadas	4
1. Kultūrinės tapatybės kūrimo periodinėje spaudoje ir naratyvo tekstualumo problematika	33
1.1. Naratyvo apibrėžtis	41
1.2. Tautinio atgimimo konceptas „Aušroje“	56
1.3. Tautos teisių reprezentacija „Varpo“ programiniame tekste	70
2. Kultūrinės transformacijos etapas. Intelligentų socialinio vaidmens dilema.....	88
2.1. Socialinio mesianizmo esmė	91
2.2. Modernios lietuvių kultūros dimensija „Naujojoje Romuvoje“	99
3. Idėjinės <i>Naujaromuvių</i> deklaracijos šaknys.....	119
3.1. Asmens atsiskleidimas tapatybiniame <i>Aš</i>	123
3.2. Deklaracijos „Į organinės valstybės kūrybą“ prieštaravimai	142
4. Struktūrinė kaita ir kultūrinės tapatybės (at) kūrimas.....	159
4.1. Bendras likimas – objektyvi kultūrinės tapatybės formavimosi sąlyga.....	161
4.2. Savimonės raiška ir slinktis oficialiojoje kultūros periodikoje.....	173
4.3. Lietuvių kultūrinės tapatybės (at)kūrimas „Sietyne“	184
4.4. Politinės kultūros ir Lietuvos idėja „Sietyno“ programiniame tekste	190
Išvados	207
Literatūra.....	218
Šaltiniai	230
Priedai	234
1 priedas. Interviu su necenzūruoto jaunųjų kultūros mėnraščio „Sietynas“ redaktoriais: Liudviku Jakimavičiumi ir Virginijumi Gasiliūnu. Pokalbio stenograma (Lietuvių literatūros institutas, 2011 06 09)	

- 2 priedas. Interviu su Nepriklausomybės Akto signataru prof. Bronislovu Genzeliu. Pokalbio stenograma
(VDU Istorijos katedra, 2010 02 23–24)
- 3 priedas. Interviu su Arvydu Juozaičiu (2011 05 31)
- 4 priedas. Interviu su Dariumi Kuoliu (2011 06 09)
- 5 priedas. Interviu su Alvydu Medalinsku. Pokalbio stenograma (VU
Komunikacijos fakultetas, Žurnalistikos institutas, 2010 04 19)
- 6 priedas. Interviu su Nepriklausomybės Akto signataru, leidinio
„Atgimimas“ redaktoriumi Romualdu Ozolu. Pokalbio stenograma
(2010 05 24–26)
- 7 priedas. Interviu su Nepriklausomybės Akto signataru Algirdu Patacku.
Pokalbio stenograma (Karininkų ramovė, 2010 02 09)
- 8 priedas. Interviu su Romu Sakadolskiu. Pokalbio stenograma (VU
Komunikacijos fakulteto Žurnalistikos institutas, 2010 03 09)

IVADAS

Tiriama problema. Istoriskai kultūrinis ir politinis lietuvių atgimimas siejamas su spaudos laisvės samprata: laisvo žodžio, žadinančio žmonių sąmoningumą, sklaida periodikoje. Ji suprantama kaip tautinio identiteto, nacionalinės savigarbos ir valstybingumo idėjos įgyvendinimo priemonė. Todėl spauda gali būti traktuojama kaip vienas svarbiausių veiksnių, dariusių įtaką modernios valstybės ir modernybės institucijų susikūrimui. Modernybės terminas darbe vartojamas plačiąja prasme. Juo apibrėžiamos institucijos ir elgesio modeliai, kurie buvo įtvirtinti pofeodaliniėje Europoje ir XX a. darė vis didesnę įtaką pasauliui. Moderniosios institucijos nuo ankstesnių socialinės tvarkos formų skiriasi transformacijų mastu – tuo, kad radikalčiai keičia socialinio gyvenimo pobūdį, tiesiogiai paveikdamos asmeninę individo Aš patirtį. Modernybė gali būti suvokiama kaip organizacija, kurioje plėtojama laiko ir erdvės požiūriu neapibrėžta socialinių santykių kontrolė (Giddens, 2000). Sociologiniu požiūriu, modernios visuomenės samprata siejama su nacionaline valstybe, tačiau šis tapatinimas yra daugiau numanomas. Socialiniai procesai yra susiję su tuo, kaip žmonės supranta save, valstybę, tautą ir kultūrą, nes šios sampratos saugomos kolektyvinėje atmintyje ir pasireiškia tam tikru veikimu.

Tautinės savimonės formavimosi laikotarpiu XIX a. pabaigoje (kuris darbe suprantamas kaip tautinio atgimimo-išsivadavimo biografijos pradžia), komunikacijos periodiniuose leidiniuose tikslas buvo ne tik viešų klausimų svarstymas, bet kultūrinės tapatybės formavimas ir lietuvių įtikinimas savasties suvokimo būtinybe. Istoriografijoje tautinio atgimimo samprata tyrėjų apibrėžiama skirtingai. Rimantas Vėbra tautiniu atgimimu vadina naujųjų laikų moderniosios tautos formavimąsi, tačiau jo pradžios nesieja su tautinio sąjūdžio pradžia (Vėbra, 1992). Aptariant modernų lietuvių tautinį bendrumą, kuris ir bajorams, ir valstiečiams būtų grįstas sąmoningu susitapatinimu ir lygiateisiu dalyvavimu, kyla argumentacijos problema. Paulius Subačius mano, kad šio

bendrumo argumentus reikėjo *atrasti, suvokti ir išsiugdyti, o ne išsaugoti* (Subačius, 1999:37). Mykolas Romeris tautos kultūros persilaužimo epochos istorijoje skyrė tautinį atgimimą, kurio esmę sudaro kultūrinis kūrybingumas ir vienalytės tautos iš viso krašto gyventojų susiformavimas XIX a. (Romeris, 2006). Šis procesas sietas su liaudies poreikių evoliucija, skirstytas į laikotarpius: priešaušrį ir atgimimą. Lietuvių kultūrinio periodinio žurnalo „Aušra“ laikotarpis (1883–1886 m.) vadinamas tautinio atgimimo jaunyste ir vertinamas kaip atgimstančios tautos emanacija (dvasinės patirties išraiška). Taip pat nagrinėjamas dvilypumas: kaip XIX a. Lietuvoje įgyvendinta Rusijos cenzūros politika, turėjusi pritaikyti visuomenę prie tautos kolonizatorės oficialaus nacionalizmo naratyvo ir propaguojamų vertybių, pažadino tautinio išsivadavimo judėjimą, konceptualizavusį tautinę idėją. Postsruktūralistiniame diskurse kultūrinių skirtumų paskelbimas sukuria binarinį skilimą, dvilypumą (dubliavimą): tarp praeities ir dabarties, tradicijos ir modernybės. Dubliavimo problematika kyla dėl kultūrinės identifikacijos bei naratyvo tekstualizavimo, ir ji išryškėja paskelbimo metu, kada ženklinant (tekstu) dabartį ir tautą kuriant kaip naratyvo formą, tekstinės strategijos, metaforos ir kalbos figūros pakartojamos, išverčiamos ir įtvirtinamos kaip socialinio gyvenimo reprezentacija. Taip sukryžminamos įvairių kultūrų simbolinės sistemos (ne tik simbolis ar jo socialinė funkcija), sukuriama erdvė tarp poetinio teksto ir aiškaus identiteto (Aš ir Kiti) tekstualumo, kalbos proceso metu sukuriant reikšmes, kurioms trūksta skaidrumo. Vartojant vietos metaforą ir metonimiją, kuri dalį pakeičia visuma ir dvigubinant laiką, kai senovė tampa dabarties ašimi.

Nerija Putinaitė tautinio sąjūdžio sampratą praplėtė iki tautinio religingumo sąjūdžio apibrėžties. Tyrėja tvirtina, kad vadinamasis tautinio atgimimo laikotarpis gali būti tapatinamas su tautinio perversmo pavidalais ir pilietine revoliucija, kurią sukėlė lietuvių liaudies inteligentijos elitas, rekonstravęs liaudišką tautiškumą (Putinaitė, 2004). Šiame darbe išskiriami istoriniai slenksčiai, siejami su lietuvių tautinių atgimimo (emancipacijos) judėjimų biografijos *pradžia* XIX a. ir išsivadavimo iš kolonizavimo *pabaiga* XX a., taip pat brėžiamos tautinio sąmoningumo trajektorijos skirtinguose

kultūros pavidaluose. Pokyčiai, vykę XX a. konkrečiuose laiko taškuose, pvz., 1931 m. ir 1936 m., įprasminėti programiniais tekstais (manifestu ir deklaracija) žurnale „Naujoji Romuva“, apibrėžiami kultūrinės transformacijos samprata. Jie nagrinėjami vadovaujantis analitiniu modeliu, kuriame išskiriami kintamieji:

- 1) pradinės sąlygos (ankstesniojo režimo paveldas, pradinės schemas ir žmonių nuostatos institucinės kaitos metu),
- 2) idėjinis ir psichosocialinis kontekstas, darantis įtaką kultūrinei transformacijai.

Lietuvių spaudos ir žurnalistikos tradicijos dėl esminių istorinių transformacijų, suteikusių Lietuvai naują kryptį, XVIII a. pabaigoje plėtojosi specifiškai. Tarpukiliminiu Abiejų Tautų Respublikos laikotarpiu Rusija bandė paveikti visuomenėje plėtotų pilietiškumo, lenkiško tautiškumo idėjų sklaidą, kontroliuodama dalį verbalinės komunikacijos ir ribodama etninių, politinių, socialinių problemų nagrinėjimą. Plėtojantis masių demokratijai, tapo svarbus kultūros, periodinės spaudos vaidmuo ir jų sąveika su socialiniais pokyčiais (Grossberg, Nelson, 1988). Kultūrinė tapatybė formuota periodikoje, ieškant grynos lietuviškos šaknų praeityje ir telkiantis į liaudies – stipriausios etniškumo saugotojos – istoriją, tradicijas ir kultūrą. Tačiau per mažai dėmesio skiriama kultūros hibridizacijos (perimant šalies kolonizatorės nacionalistinės pedagogikos, švietimo sistemos, kultūros bruožus), kolonijinio diskurso konspiracijos ir dvilypumo (dubliavimo), kuris sukuriamas teksto rašymo metu, analizei.

Istoriškai tautos kuria moralines, socialines, kultūrinės vertybes, šimtmečiais kovodamos už humanizmą, demokratiją ir tobulėjimą. Lietuvių tautos sampratos modeliavimo kultūrinėje spaudoje atveju jau pirmoje kartoje siekta įgyvendinti tokį virsmą, socialinę utopiją. Lietuvių tautos turinys buvo nuolat formuojamas kultūrinėmis ir literatūrinėmis priemonėmis, o jos modelio struktūrą atskleidžia metanaratyvas, t.y. pasakojimas apie tautą. Tautos suvokimas per jos naratyvą kreipia dėmesį į kalbą, retoriką ir savęs konceptualizavimą – žinojimą, kas yra tradicija, tauta, valstybė, aukštoji kultūra. Vis dėlto, pamatinė

nuostata yra nulemta ne tik XIX a. nacionalizmo, bet tautinio atgimimo iniciatorių – lietuvių inteligentų – kilmės, naratyvo kūrėjams formuluojant saviidentifikacijos klausimą: kas esame? Iš valstietijos kilę inteligentai, studijavę Rusijos universitetuose (Rusija plėtojo imperijos pakraščių švietimo politiką), inicijavę visuomenės modernizaciją ir revoliucinį kultūros pokytį, buvo savotiški hibridinės tapatybės skleidėjai.

Homi K. Bhabha svarsto, kad postkolonijiniame diskurse tokio naratyvo rašymas ir reikšmė kreipia į kalbos hibridizaciją, aktyvuojamą įsivaizduojamų psichologinių, teritorinių, kultūrinių ribų (Bhabha, 1994). Kuriant tautos modelį naratyvu, vienu metu sureikšminama keletas prieštaringų dalykų: siekiama visuomenės modernizacijos (progreso, ardančio tradicinę tvarką), tačiau saugoma tradicija (kurioje nevyksta akumuliacija) ir siekiama autonomijos. Taip pat akivaizdi socialinės grupės įtaka, bet neišryškinama jos pačios hegemonija, užprogramuojant žinios/politika autoritetų konfliktą: kada inteligentai siekia politikos formavimo pradiniam institucinės kaitos etape. Tapatybė ir tautiškumas lietuvių kultūriniuose leidiniuose formuluota esant specifinėms istorinėms ir vidinėms socialinėms sąlygoms: konkuruojant su kitų tautų (lenkų, žydų) kultūrinėmis tapatybėmis, kultūra ir leidiniais (Atamukas, 2006; Sabaliūnas, 1990). Pavyzdžiui, lietuvių ir žydų bendruomenės nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų gyveno toje pačioje teritorijoje, leisdamos viena kitai plėtoti atskirą religinį, kultūrinį, politinį gyvenimą. Todėl nebuvo būtinybės kaip prioritetinę išskirti kurią nors kalbos ar kultūros tapatybę iki socialistinės (marksizmo idėjų) minties ir darbininkų judėjimo pradžios: 1890 m. politizuojantis lietuvių tautiniam judėjimui ir 1892 m. aktyvėjant žydų darbininkų judėjimui (vadinamam Bundu).

Lietuvos nacionalinės spaudos tradicijos buvo veikiamos išorinių ir vidinių aplinkybių: pasipriešinimo nutautinimui, kultūrinės tapatybės formavimo ir nacionalinės valstybės įteisavimo poreikio. Be to, kur buvo psichologinio pobūdžio kliūčių, ten ekonomiškai racionalaus gyvenimo būdo raida susidūrė su stipriu vidiniu pasipriešinimu (Weber, 1997). Inteligentų socialinis vaidmuo buvo agituoti ir propaguoti nacionalinio atgimimo lyderių idėjas,

mąstymo ir kalbos modelius visuomenei, neturinčiai galimybių laisvai keistis informacija, dėl riboto išsilavinimo suprantančiai tik tam tikras reikšmes ir vaizdinius, tačiau kaupiančiai jėgas kultūrinei evoliucijai. Svarbu įvardinti, kad kalba, interpretuojanti objektus ir veiksmus, sukuria patį objektą: kultūrinė tapatybė traktuota kaip tautiškumas. Iš kartos į kartą perduodamas jau suformuotos kultūrinės tapatybės suvokimas, periodikoje rašant diasporos poetinę istoriją, ir lietuvių inteligentų socialinio vaidmens apibrėžtis veikia ir lemia esamą Lietuvos kultūros, istorinę valstybės savimonę.

Lietuvių tautinio atgimimo, kultūriniai ir intelektualiniai sąjūdžiai susiformavo per įsiteisinimo diskursą, arba metadiskursą (Donskis, 2005), t.y. kalbėjimo ir mąstymo būdų kompleksą, svarbų sąjūdžio ar tam tikros grupės nariams. Metadiskursas, arba pamatinė sąmonė, apima reikšmingus socialinės tikrovės centrus ir kalbėjimo apie juos strategijas, formuojančias visuomenės socialinę struktūrą ir simbolinę sanklodą. Programiniais tekstais/manifestais darbe vadinami lietuvių inteligentų sukurti kultūrinių žurnalų vedamieji, kuriais istorinių slenksčių, kultūrinių transformacijų metu buvo formuojamas tam tikras tautos sąmoningumo konstruktas ir grindžiamas ideologinės programos pagrindas. Jų jėga kyla iš to, kad apmąstymas apie kaitos galimybę ir uždavinius įprasminamas vieninteliame kūrinyje. Šiuos tekstus galima traktuoti kaip fenomenus: lyderių informacijos perdavimą *savai* grupei, siekiant polemizuoti tarp savos, tas pačias reikšmes vartojančios auditorijos. Galima teigti, kad socialinių pokyčių, kultūrinių transformacijų laikotarpiu kūrybiškiausios individualybės, turinčios krizės asmenybės (Kavolis, 1995) bruožų, įgyja kryptingumo pojūtį ir siekia išspręsti socialinę situaciją. Tačiau jos pasižymi per menku sugebėjimu skirti objektyvią realybę nuo savo paties vaizduotės reakcijos į ją.

Darbe nagrinėjami inteligentų sukurti programiniai tekstai/manifestai išskirti šiuo principu: XIX a. tautinio atgimimo-išsivadavimo biografijos pradžioje kultūrinę lietuvių tapatybę ir periodinės spaudos tradicijų pagrindą formavę, XX a. kultūrinės transformacijas grindžiantys pirmuosiuose leidinių numeriuose publikuoti vedamieji. Analizuojami tekstai, kuriuose ryškiausiai

išskleidžiamos lietuvių kultūrinės tapatybės ir sąmoningumo formavimosi pakopos. Tai kultūriniai periodiniai žurnalai: „Aušra“ (1883 m.), „Varpas“ (1889 m.), „Naujoji Romuva“ (1931 m.). Šiai naratyvų grupei priskiriamas ir paskutiniojo, XX a. tautinio atgimimo pradžioje (suprantamo kaip tautinių atgimimų išsivadavimo biografijos pabaiga) jaunųjų kultūros mėnraštyje „Sietynas“ (1988 m.) pirmajame numeryje išspausdintas programinis tekstas/manifestas.

1936 m. kultūriniame žurnale „Naujoji Romuva“ paskelbta programinio pobūdžio deklaracija „Į organinės valstybės kūrybą“ iš aptariamų programinių tekstų/manifestų skiriasi specifiškumu: tai naujos inteligentų generacijos sukurta valstybės reformos koncepcija, kuri gali būti siejama su 1988 m. necenzūruotame jaunųjų kultūros mėnraštyje „Sietynas“ paskelbtu programiniu tekstu/manifestu, kvietusiu visuomenę ne tik santvarkos, bet ir valstybės pertvarkai. Deklaracija iš kitų tyrime nagrinėjamų tekstų išsiskyrė tuo, kad buvo publikuota rutinoje („Naujoji Romuva“, 1936 m. Nr.8, vasario mėn.) ir buvo rašyta ne vieno lyderio, bet grupės, kurios pagrindu susikūrė katalikiškas sąjūdis. Galima teigti, jog Vakaruose brendusių intelektualų (naujaromuvių, jaunakatalikių) kurta deklaracija yra Stasio Šalkauskio „Židinyje“ (1926 m.) publikuoto programinio teksto „Momento reikalai ir principų reikalavimas“ tęsia. Publikacijoje aktualizuotas katalikų spaudos vaidmuo: angažuotos politiniuose reikaluose, su aiškia ideologine nuostata, didaktinės idėjinės propagandos vykdytojos, katalikų sąžinę priešpriešinant laisvamanių sąžinei. Hipotetiškai galima svarstyti, kad susiformavusi nauja generacija laikydama opozicijos valdžiai tradicijos, kultūrą supranta kaip priemonę pasiekti politinės įtakos, bet nepakankamai dėmesio skiria socialinės tikrovės analizei ir žmogiškajam veiksmui (žmonių interesams, poreikiams, elgsenai).

Lietuvos periodikos istorija buvo skirstoma tokiais laikotarpiais: pirmasis – iki valstybės steigties (1832 m.–1919 m.); antrasis – parlamentinės Respublikos laikotarpis (nuo 1920 m. iki 1926 m.); trečiasis – autoritarinio režimo (nuo 1926 m. iki 1940 m.) (Vaišnys, 1998). Šiame darbe lietuvių kultūrinė spauda, programiniais tektais žymėjusi istorinius slenksčius, kultūros transformacijas, ir jos vaidmuo analizuojami kitaip. Tiriant tik vieno kurio istorinio

etapo kultūrinę spaudą be lyginamosios perspektyvos, sudėtinga išskirti lietuvių spaudos vaidmens pobūdį ir priežastinius ryšius. Todėl pagal mūsų periodizaciją pirmasis kultūrinės spaudos formavimosi etapas sutampa su tautinio atgimimo priešaušriu ir prodemokratinio judėjimu XIX a., tautos atgimimo biografijos pradžioje. Tai kultūrinės tapatybės konceptai kultūros žurnale „Aušra“ 1883 m. bei kultūros ir politikos žurnale „Varpas“ 1889 m.

Antruoju, kultūrinės transformacijos etapu, laikomas modernios kultūros politikos konceptas kultūros žurnale „Naujoji Romuva“ 1931 m. ir jame 1936 m. naujaromuvių paskelbtas valstybės reformos konceptas: deklaracija „Į organinės valstybės kūrybą“. Jo recepcija buvo platesnė, nes projektą nagrinėjo ir kritikavo valstybės laikraščiai.

Trečiuoju etapu, siejama su paskutiniu, XX a. tautiniu atgimimu-išsivadavimu, laikomas politinės kultūros konceptas jaunųjų kultūros žurnale „Sietynas“ 1988 m., kuriame formuluoti tautinės savivokos atgaivinimo uždaviniai istorinio slenksčio metu, lietuvišką (tautinę) kultūrą priešpriešinant oficialiai (sovietinei) kultūrai. Jame paskelbto manifesto sklaida buvo masinė, nes alternatyvi spauda išplatinama visuomenėje specifiniais būdais (dauginant, iš rankų į rankas). Šiame darbe kiti lietuvių kultūros žurnalai ir leidiniai, (pvz. „Židinys“, „Kultūros barai“, „Literatūra ir menas“), taip pat lietuvių išeivijos periodinė spauda („Metmenys“) ir joje sukurtas turinys (inteligentų kūrybos rezultatas) pasitelkiamas psichosocialiniam kontekstui atkurti, egzilyje formuotą kultūrinę tapatybę traktuojant kaip vientisą lietuvių sąmoningumo kitame kultūriniam kontekste slinktį („Metmenys“, 1966).

Politinių santvarkų kaita pasižymi mitologijos kūrimu ir sklaida (Girardet, 2007; Bird, Dardenne, 2008), tačiau darbe nagrinėjamų programinių tekstų/manifestų, žymėjusių istorinius slenksčius, propagandinis aspektas periodinėje spaudoje neišskiriamas. Modernybės, laužančios tradicijos kiautą, bruožai (Gasset, 1998; Giddens, 2000; Fromm, 2008) ir modernios visuomenės vystymosi pobūdis priešpriešinamas visuomenės, turėjusios specifinę raidą dėl istorinio dramatismo ir okupacijų, refleksyvumo ir sąmoningumo slinkčiai.

Lietuvių inteligentai, formuluodami kultūrinės tapatybės bruožus istorinių slenksčių metu, vadovavosi pribrendusių reformų būtinybės konstatavimu ir apibrėžta tautinės savimonės tradicija. Keliamas klausimas, ar programiniuose tekstuose/manifestuose inteligentai išskyrė programų vykdymo apibrėžtis? Ar kelti probleminiai klausimai, kaip bus refleksyviai peržiūrima kultūrinė tapatybė periodinėje spaudoje po reformos, keičiantis visuomenei ir spaudos vaidmeniui? Radikaliam konstruojamam tautiškumui dėl savo egocentrizmo susiduria su savotišku pasipriešinimu: kitų tautų identiteto konkurencija (Atamukas, 2006), pilietinio konflikto (1918–1919 m.) elementais. Ar buvo kurtos naujos socialinė realybė apibrėžiančios sąvokos, apmąstyta teiginių politika ir nagrinėti viešosios retorikos spaudoje aspektai, pvz., stereotipai? Ar analizuota, kaip mąstymo būdų kompleksai ir schemos, inteligentų kurti pereinamoje fazėje iš tradicinės į modernią visuomenę (tuo metu visuomenei patiriant krizę), funkcionuoja modernioje visuomenėje? Idėjos, suprantamos kaip progresyvios ir propaguojamos kultūrinėje spaudoje, formuoja padarinius, kurie daro įtaką visuomenės raidai, bet taip pat gali sukelti Kitų socialinių grupių frustraciją.

Sociologijos teorijos požiūriu, modernioje visuomenėje dauguma socialinės veiklos aspektų peržiūrimi, atsižvelgiant į naują informaciją arba žinias (Giddens, 2000) ir plėtojant kritinį diskursą (Kincheloe, McLaren, 2002). Modernioje visuomenėje, skirtingai nuo tradicinės, išskiriamas ne kolektyvinis individas, bet asmens Aš tapatumas. Keičiant identitetą, būtina tirti tapatumo aspektus ir konstruoti jį kaip dalį proceso, kurio metu asmeniniai pokyčiai siejami su socialiniais. Todėl modernybė yra suprantama kaip potradicinė tvarka, ji skiriasi nuo tradicijos ir papročių įtvirtinamo tikrumo, kuris raidoje pakeičiamas racionalaus žinojimo tikrumu.

Lietuvių tauta XIX a. pasižymėjo specifiškumu: buvo valstietiška (agrarinė), o ne pramoninė industrinė ir turėjo kolonizuotos tautos patirtį. Galima teigti, kad formuojantis naujųjų laikų tautai, prioritetine tapo religinė-tautinė sąmonė. Tačiau visuomenė, palaikanti konservatyvią tradiciją, neišnaudoja galimybės įvertinti tradicijos sandus lyginamuoju požiūriu (Adomėnas,

2010). Konservatizmas laiko praeitį svarbia ir privilegijuota dimensija ir atmeta galimybę, kad įmanomas kitoks požiūris, kuriuo galima refleksyviai peržiūrėti savo giminės senovės veikalus. Nenagrinėjant deformuojančių tendencijų, vis svarstoma lietuviškos tradicijos, kaip nekintamo istorinio modelio, kuris būtų lietuvių kultūrinės tapatybės dalis, at(si)kūrimo tendencija. Esant nekritiškam požiūriui į tradicijos ir tradicionalizmo (Weber, 1997) konservavimą, laikas ir kaitos procesai vertinami kaip jau įvykę, baigtiniai, bet ne vykstantys, praeinantys. Manytina, kad atskirų asmenybių, lietuvių inteligentų intelektualinės minties formavimasis, veikiamas Rusijos švietimo sistemos ir nuostatos modernybės atžvilgiu bei religinė filosofija lėmė specifinį socialinės realybės, kultūros, spaudos ir inteligentų socialinio mesianizmo suvokimą, plėtotą periodinėje kultūros spaudoje.

Darbe **tiriama problema** formuluojama taip: ar kultūrinė tapatybė, lietuvių inteligentų kurta periodikos programiniais tekstais istorinių slenksčių ir kultūrinių transformacijų metu, gali įtvirtinti kultūrinę hibridizaciją ir postkolonijinio diskurso dvilypumą? Ar kultūrinės tapatybės aspektai – inteligentų socialinis vaidmuo ir spaudos vaidmuo – gali būti traktuojami kaip nesarankiški (interpretuoti, perimti iš kitų civilizacinių kultūrų) ir nuolat kintantys?

Darbo aktualumas. Kultūrinės tapatybės kūrimas periodikoje grindžia psichologinį visuomenės saviidentifikacijos poreikį. Moderniose visuomenėse, patiriančiose greitą socialinę kaitą, institucijų dinamizmą, prieštarigus globalizacijos ir multikultūralizmo procesus, individualios ar bendruomeninės kultūrinės tapatybės tema aktualizuoja egzistencinius savęs suvokimo, savęs identifikavimo klausimus. Kultūrinės tapatybės ir jos aspektų tema yra jautri, paliečianti įvairias identitetų rūšis, tarp jų – identifikavimąsi su Tėvynės idėja. Kita vertus, postkolonijinėse studijose dėmesys kreipiamas daugiau į nacionalistinių kovų interpretaciją, negu į hegemonijos problemą.

Visuomenėse, patyrusiose kultūrinę traumą ir turėjusiose kolonijinę partitį, kultūrinė tapatybė buvo suprantama kaip anksčiau suformuotas fenomenas, tačiau nuolatinių pastangų reikalaujanti išlikimo sąlyga, esant

išorinės grėsmės aplinkybėms. Moderniose visuomenėse, kuriose Vakarų individualizmas akcentavo asmens Aš tapatumą, sukuriama erdvė naujiems identitetams, normoms, bendradarbiavimo ir turiningumo inovacijoms, siekiant apibrėžti visuomenės idėją. Toks tapatumas, kai kultūrinė tapatybė suprantama kaip procesas, kurio metu *tampame tuo, kas esame*, t.y. savo veikimo rezultatu, numato naratyvą, kai į besikeičiantį gyvenimą žiūrima kaip į pasikartojančius ciklus, slenksčius ir lūžius, kuriuose esama praradimų, atveriančių galimybę sąmonėjimui ir savarankiškumui.

Saviidentifikacijos, gebėjimo kritiškai save vertinti bei refleksyvumo stiprinimas yra aktualūs ir dėl to, kad leidžia kolonijinėse ir postkolonijinėse studijose dekolonizuoti *mintį*, dabartį suvokiant kaip diskusinę, tęstinę istorijos dalį. Kritinis požiūris leidžia nustatyti, kaip formuluojant egzistencinius klausimus ir plėtojant interesus, derinamas (individue) dėmesys su atsirandančiais pokyčiais ir kaip sprendžiama ontologinio nesaugumo (nerimo, baimių) problema. Kritiškas savęs vertinimas ir asmenybinio Aš – kuris gali reikšti bendruomenę – tapatumo nagrinėjimas savo biografijos pagrindu leidžia sustiprinti savo bei Kitų atsakomybę, įgyvendinant bendrus reikalus. Leidimas sau išeiti iš ribojančių taisyklių ir galimybė paveikti save, išsilaisvinant iš pradinėjų schemų žmonių atžvilgiu aktualus kaip terapijos galimybė, o socialinėje sistemoje sietinas su visuomenės santvarkos pagerinimu.

Socialinės tikrovės ir savo gyvenimo supratimo, tapatybės ir jos tęstinumo, pasitikėjimo Kitais klausimai daro įtaką visuomenės narių pasaulėvokai ir saviidentifikacijai, todėl svarbų vaidmenį atlieka spauda ir intelektualinis elitas – veikėjai, viešojoje erdvėje nagrinėjantys ir kuriantys kultūrinės tapatybės apibrėžtis. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad materializmas, racionalizmas ir realistinis požiūris į visuomenėje vykstančius procesus ignoruoja emocinės brandos ir subjektyvizmo svarbą. Prioretizuojamos idėjos, interesai, struktūros ir sistemos, neatsižvelgiant į žmogiškąjį veiksnį: elgseną, nuostatas ir motyvus, kurių žmonės racionaliai kontroliuoti negali. Todėl būtina nagrinėti pradines schemas, kalbos ir mąstymo būdų kompleksą, kuris susiformavo individue ir tautos vaikystėje (tautos atgimimo – išsivadavimo biografijos pradžioje), atsi-

žvelgiant į veikėjų (pirmųjų globėjų, autoritetų) išugdytą saugumą, pasitikėjimą ir idealizacijas, lemtingai susiejančiais Aš tapatybę su Kitais ir jų vertinimais. Informacijos iškraipymo ir tiesos ambivalentiškumo grėsmė identifikacijos procese yra reali hierarchizuotose, paternalistinėse sistemose, kuriose žodžio laisvė kontroliuojama: informacijos šaltiniai, nesuderinami su giluminiais įsitikinimais (tėvų, autoritetų-intelektualų vaidmuo, spaudos vaidmuo, tauta, kultūrinė tapatybė) yra blokuojami. Svarbu išsiaiškinti įtakingų anti-kapitalistinių doktrinų, pvz. marksizmo, viešojoje retorikoje įtaką, jų sekėjams suformavusią neklystamumo, įsitikinimo savo teisumu nuostatas įgyvendinant socialinės lygybės utopijas ir realistinį požiūrį į socialinę realybę. Šalyse, kuriose vyko radikalios permainos ir kurios turi specifines paveldėtas sąlygas, esama atotrūkio tarp greitai besikeičiančios socialinės tikrovės ir sugebėjimo ją suprasti. Todėl visuomenėse, turėjusiose autoritarinio ir totalitarinio režimų patirtį ir paveldą, aktualu išnagrinėti prielaidas demokratijos plėtojimuisi ir įvardinti kultūrinės tapatybės pažeidžiamumo problemas, nustatant stresą keliančias pradines schemas, pozityvias ir negatyvias veiklos galimybes. Įvairiuose laiko taškuose (istorinių slenksčių, kultūrinių transformacijų metu) inteligentų paskelbtų programinių tekstų, kuriais buvo kuriama kultūrinė tapatybė periodinėje spaudoje, gretinimas leidžia paveikti sistemą (spaudą), siekiant savimonės ir keičiant nusistovėjusias taisykles. Krišškai įsibraunant į praeitį (ne tik į praėjusių įvykių kroniką) gali būti stiprinamas refleksyvumas, iškeliamos neįsisąmonintos žmonių baimės ir lūkesčiai, kai nustatant naratyvu sukurtos esaties „tarp“ (kultūros dvilypumo, hibridizacijos) erdvę, gali būti stiprinamas potencialas individų/visuomenės brandai, savarankiškumui ir augimui.

Tarpdisciplininis šio darbo pobūdis leidžia kompleksiskai išskleisti psichosocialinių veiksnių įtaką periodinės spaudos vaidmeniui ir dekonstruoti lietuvių inteligentų programinius tekstus kaip naratyvus, parodant subjektyvinę anksčiau sukonstruotos kultūrinės tapatybės formavimo prigimtį.

Darbo objektas: istorinių slenksčių ir kultūrinių transformacijų metu paskelbtų programinių tekstų/manifestų ir periodinės kultūrinės spaudos turi-

nys, modernios Lietuvos kultūrinės tapatybės apibrėžtis formavę intelektualinės idėjos, inteligentų saviraiškos rezultatai ir sąmoningumo slinktis.

Darbo tikslas: išanalizuoti kultūrinės tapatybės slinktį ir jos aspektų – inteligentų socialinio vaidmens, spaudos vaidmens – raidą periodikoje paskelbtuose programiniuose tekstuose istorinių slenksčių ir kultūrinių transformacijų metu.

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti inteligentų, formavusių lietuvių kultūrinę tapatybę programiniais tekstais, minties dinamikos idėjinį kontekstą, nustatant periodinės spaudos formavimosi tendencijas ir naratyvo rašymo pobūdį.
2. Išnagrinėti kultūrinės tapatybės aspektų – inteligentų socialinio vaidmens ir spaudos vaidmens – sampratas kaip kintamuosius, atsižvelgiant į psichosocialinį kultūrinės tapatybės formavimo periodikoje kontekstą, paveldėtąsias sąlygas ir žmonių elgseną institucinės kaitos metu.
3. Išanalizuoti kultūrinės tapatybės ir sąmoningumo slinktį, gretinant periodikoje inteligentų kurtus naratyvus ir juose apibrėžtą spaudos vaidmens sampratą įvairiuose laiko taškuose institucinės kaitos metu.
4. Nustatyti kultūrinės tapatybės kūrimo naratyvu problematiką tradicinėje ir modernioje visuomenėje.
5. Personalistiniu požiūriu išnagrinėti atskirų periodinės kultūrinės spaudos autorių (inteligentų) biografijos aspektus, padedančius suprasti idėjų istorijos raidos bruožus.

Darbo hipotezės: Pradinės sąlygos XIX a. lietuvių tautos atgimimo-išsivadavimo biografijoje – inteligentų, visuomenės modernizacijos ir reformų iniciatorių kilmė, jų brendimas šalies kolonizatorės švietimo institucijose – darė įtaką kultūrų hibridizacijai ir spaudos vaidmens, kaip lyderių idėjų ir interesų propagandos, sampratai.

Kolonizuotos tautos kultūrinės tapatybės, kuri kultūrinėje periodikoje konstruota kaip autentiška, specifika galėjo lemti postkolonijinio diskurso dvilypumas (kolonizuotai tautai perimant šalies kolonizatorės kultūros bruo-

žus), naratyvo monologiškumas ir reikšmių dubliavimas (vertimo, užrašymo ir paskelbimo metu), tradiciją vertinant kaip perspektyvą progresui, o socialinę tikrovę ir žmonių elgseną, motyvus kultūrinėje spaudoje imituojant ir poetizuojant, bet ne identifikuojant.

Kultūrų hibridiškumą inteligentai įtvirtina, socialinę tikrovę periodikoje interpretuodami dvilypiai: vienu metu modernizuojant ir saugant tradiciją, perimant kitų šalių etnocentristinį naratyvą ir saugantis svetimų šalių įtakos, taip pat puoselėjant savos – liaudies – kultūros savitumą ir siekiant jos modernizacijos, siejant su civilizacine, Vakarų kultūra. Dominuojantis socialinio inteligentų vaidmens pobūdis lemia autoriteto konfliktą po reformos, ir spaudos, kaip savaime suprantamos lyderių idėjų propagandos priemonės, bet ne kuriamos ir palaikomos laisvų diskusijų erdvės, suvokimą.

Ginami teiginiai:

1. Inteligentų sąmoningumo formavimosi idėjinis, psichosocialinis kontekstas ir socialinė patirtis darė įtaką kuriant kultūrinę tapatybę, formuojant visuomeninės/kultūrinės reformos strategiją, kuri buvo įtvirtinama programiniuose tekstuose/manifestuose istorinių slenksčių ir kultūrinių transformacijų metu.
2. Kultūrinės tapatybės konceptuose apibrėžtas inteligentų, kaip reformatorių ir politikos formuotojų, socialinis vaidmuo.
3. Inteligentai istorinių slenksčių ir transformacijų metu spaudos vaidmenį traktuoja kaip reformos propagandą, tačiau nepakankamai dėmesio skiria naujų identitetų, normų kūrimui ir refleksyviai spaudos vaidmens analizei po reformos įgyvendinimo.

Tyrimo metodai. Analizuojant ir tiriant inteligentų programinius tekstus, minties dinamiką ir kultūrinės tapatybės slinktį periodikoje, naudoti literatūros analizės, sintezės, literatūros apžvalgos, kokybinės tekstinio turinio analizės metodai ir laikomasi socialinio konstruktyvizmo principo. Konstruktyvizmą, kuris gali būti suvokiamas kaip struktūrinio idealizmo rūšis, sudaro du principai: pirmasis, kuris vadovaujasi idealistiniu požiūriu į visuomeninį

gyvenimą ir akcentuoja idėjų bendrumą. Antrasis atitinka struktūralistinį požiūrį, nes tvirtinama, kad socialines struktūras sudaro atskiri individai.

Masių komunikaciją vertinant kaip fenomeną, darbe vadovaujamosi sociocentrine teorija, kuri spaudą traktuoja kaip politinių (ir ekonominių) jėgų refleksiją ir glaudžiai siejasi su socialine teorija. Be to, skiriami trys alternatyvūs analizės tradicijos požiūriai: struktūrinis, elgesio (bihevioristinis), susijęs su psichologija, ir kultūrinis, kuris formuluoja reikšmių ir kalbos socialiniuose kontekstuose klausimus. Taip pat darbe vadovaujamosi kultūrinėje sociologijoje plėtota V. Kavolio civilizacijų analizės teorija, kurią sudaro dvi tyrimų kryptys: a) lyginamoji atskirų sociokultūrinių elementų ir tarpcivilizacinių santykių analizė; b) pasisakoma už tai, kad mažesnio laipsnio sociokultūriniai elementai ir procesai būtų analizuojami, siejant juos su didžiausio masto procesais. Civilizacijų analizei rūpi, kaip įvairios civilizacijos skirtingais savo istorijos laikotarpiais aiškina vienus ar kitus dalykus ir konstruoja savęs supratimo modelius. Darbe laikomasi istorijos daugiaskuoksniškumo požiūrio, dėmesį kreipiant į įvairiais istoriniais laikotarpiais atsiradusias simbolines konstrukcijas, vienu metu egzistuojančias tam tikrame laiko taške ir taikant antevoliucinį istorijos modelį. Šis modelis grindžia, kad istorijoje vyksta netolydūs perėjimai nuo vieno diskurso prie kito, todėl yra svarbu ne tik tai, kas istorijoje atsiranda naujo, bet ir kas turi tendenciją išlikti (Norkus, 2008).

Šiame darbe nagrinėjama periodinė kultūrinė spauda, kokybiškai analizuojamas periodinės kultūrinės spaudos turinys, istorinių slenksčių ir kultūrinių transformacijų metu paskelbti programiniai tekstai/manifestai (inteligentų kūrybos ir saviraiškos rezultatai), nekritiškai priimant prielaidą, kad socialinė realybė yra nuolat kuriama. Taikomas istorinis – analitinis metodas, kuris siejamas su lyginamuoju, ieškant paralelių ir skirtumų tarp tame pačiame probleminiame lauke savo idėjas kultūrinėje spaudoje plėtojusių autorių. Darbo metodologinį pagrindą sudaro kritinės refleksijos lydima kultūrinė – psichologinė literatūros ir pirminių šaltinių analizė bei tarpdisciplininis (istorijos, filosofijos, psichologijos, sociologijos) pobūdis, leidęs atkurti prieštarinę periodinės kultūrinės spaudos transformaciją. Kolektyvinis

emocinės sąveikos mechanizmas tiriamas, vadovaujantis sociologiniu požiūriu, kuris leidžia išsiaiškinti, kaip socialinė aplinka ir jos kaita lemia visuomenės ir atskirų individų asmenybę, o ši įtaka atsispindi jų saviraiškoje. Civilizacinis metodas leidžia sutalpinti tiriamas detales į platesnius simbolinius rėmus, atpažįstamus istorijoje ir žmonių patirtyje. Tiriant tekstai skaityti tam tikru, inversijos (apgretimo, atvirkštinės tvarkos) būdu, leidusiu išskirti mąstymą struktūruojančias idėjas ir naratyvo kūrimo metu pozityvinio vaizdo gavimą, aplenkiant negatyvinį. Analizuojama Rusijos oficialaus nacionalizmo idėjų inversija ir kultūrinės atrankos mechanizmas (socialinis mokymasis mėgdžiojant Vakarų modernybės diskursą) lietuvių kultūrinėje spaudoje. Tekstuose specifinių retorinių struktūrų ieškoma, taikant semantinę schemą, kuria vadovavosi civilizacijų analizėje literatūros tekstus nagrinėjęs V. Kavolis: modernizacija-asmenybė-(literatūros) kūrinio struktūra. Nors darbe taikomi V. Kavolio civilizacinės metodologijos principai: pvz. lyginamasis požiūris, tarpdiscipliniškumo elementas, dėmesys detalei (kaip visumos daliai), pirmenybę teikiant simbolinei, o ne socialinei organizacijai, tačiau nagrinėjami vadina- mieji elito teoriniai normatyviniai tekstai, t.y. programiniai tekstai/manifestai. Naratyvai tirti laikantis nuostatos, kad jie yra ne tik nacionalinės spaudos tradicijos dalis, kuriai darė įtaką kultūriniai, religiniai judėjimai ir ideologija. Jie skaityti kaip unikalios autoriaus (naratyvo kūrėjo) biografinės patirties, paslėptos teksto sandaroje, pasaulėvokos išraiška ir socialumo patyrimo konstrukcija, tampanti socialumo žemėlapiu.

Siekiant darbo tikslo ir įgyvendinant jo uždavinius, naudojami sisteminė literatūros ir šaltinių analizė, lyginimo ir interpretacinis metodas. 1-ame darbo skyriuje aprašomas analitinis modelis, kurį taikant tirti kultūrinių transformacijų bruožai ir žmonių elgsenos rezultatai esant kintančioms institucinėms sąlygoms: XIX a. vykstant modernizacijai ir plėtojantis nacionalizmui. 2-ame darbo skyriuje analizuojamas kultūrinės transformacijos (XX a. modernizacijos/nacionalizmo/tarpukario idealizacijos) etapas „Naujojoje Romuvoje“ ir simbolių alternatyvų (tautinės kultūros, religijos modernizacijos, kovos su kapitalizmu) sąveika. 3-ame darbo skyriuje tiriami Naujaromuvių deklaracijos

„Į organinės valstybės kūrybą“, kaip „teksto anapus teksto“ – bendresnio pobūdžio kultūrinio darinio prieštaravimai. 4-me skyriuje nagrinėjama dviejų kultūrinių tapatybių – sovietinės, formuotos oficialiojoje kultūrinėje spaudoje, ir tautinės, (at)kurtos alternatyviame savilaidos žurnale „Sietynas“, – priešprieša. Atliekant empirinę situacijos analizę taikomas kokybinis tyrimas, interviu naudojant kaip šaltinius.

Lietuvių kultūrinės tapatybės tyrimuose vyrauja holistinis požiūris, programinių tekstų/manifestų, paskelbtų periodinėje kultūrinėje spaudoje kūrimo (rašymo) ir praktikos distinkcija (Paulauskas, 2010). Taikant V. Kavolio civilizacijų analizę, programiniai tekstai nagrinėjami kaip *socialumo žemėlapiai*, nurodantys individo, bendruomenės arba civilizacijos (kultūros) konkrečioje jos istorinės trajektorijos fazėje kuriamas esmines metaforas, socialinio gyvenimo organizuojančias jėgas. Dėmesys kreipiamas į tuos santykių aspektus, kurių analizė leidžia sąmoningumo struktūras sieti su bendrąja civilizacijos organizacija. Vadovaujantis V. Kavolio civilizacijos organizacijos teorija, darbe plėtojama daugiaprocesės civilizacijos dinamikos samprata, pagal kurią vienu metu vyksta daug procesų. Tai leido kultūros modernizaciją traktuoti kaip visuotinės apimties procesą, veikiantį visą žmoniją, ir išskirti specifinę Rusijos modernizaciją, kuri darė įtaką LDK, ATR patirtį turėjusios lietuvių tautos kultūrai. Taikant nesisteminį požiūrį, išskiriamas hibridizacijos aspektas, svarbus analizuojant visuomenės, kultūros transformaciją. Nesisteminis požiūris sudaro vieną postkolonijinės teorijos – kultūrinės hibridizacijos – atmainą, kuri atmeta kultūros homogeniškumą ir pabrėžia kultūrų skirtumus, o politinę kovą vertina kaip identifikacijų kovą, kurią sudėtinga talpinti į kolektyvinės valios rėmus. Dinaminiu požiūriu šie skirtumai gali būti suderinti su A. Giddens teze, kad modernybė radikaliai keičia socialinio gyvenimo pobūdį, pakirdama tradicijas įpročius ir papročius (Giddens, 2000);

Programinius tekstus istorinių slenksčių ir kultūros transformacijų metu pasirinkta dėl galimybės inteligentų socialinio vaidmens ir spaudos vaidmens sampratas nagrinėti kaip kintamuosius. Kitas svarbus programinių tekstų/manifestų, kaip šaltinių pasirinkimo, kriterijus yra siekis išnagrinėti kultūrinę

tapatybę kūrusių lietuvių inteligentų minties dinamikos idėjinį kontekstą. Tekstų turinio analizė kultūros skirtumų požiūriu, leido nustatyti, kaip modernizacija siejasi ne tik su civilizacijos idėja, bet su kolonizavimo istorija ir kultūriniu identifikavimusi teksto paskelbimo metu. Kultūrinė tapatybė, kurta programiniais tekstais/manifestais istorinių slenksčių laikotarpiais, suvokiama kaip socialinė struktūra, formuojama ir viešaisiais diskursais palaikoma inteligentų (visuomenės stratos), kuriuos, kaip subjektus, konstruoja (daro įtaką savybėms) arba varžo pati visuomenė. Kultūrinės tapatybės aspektų – spaudos ir inteligentų socialinio vaidmens autentiškumo ir sąmoningumo slinkties – nustatymui pasirinkta analizuoti periodinėje spaudoje publikuotą inteligentų, intelektualų kūrybos rezultatų turinį. Tai daroma siekiant refleksyviai, vertybiniu požiūriu išanalizuoti spaudos vaidmens apibrėžtį, kuri buvo formuluota inteligentų programiniuose tekstuose istorinių slenksčių, transformacijų metu ir perduodama iš kartos į kartą kaip vieną kartą sukurta ir savaime suprantama.

Temos iširtumas. Lietuvių inteligentų (pavyzdžiui, Jono Basanavičiaus, Vinco Kudirkos) vaidmuo tautinio atgimimo sąjūdžių kontekste aktualizotas ir nagrinėtas 1990 m., atkūrus Lietuvos valstybingumą. Domas Kaunas atkreipė dėmesį į aušrininkų istoriografijoje išsisknijusius vertinimų stereotipus, tradicija tapusio atgimimo dalyvių beatodairišką idealizavimą ir „Aušros“ leidybos metu vykusią lietuvių tarpusavio konfrontaciją ir konkurenciją (Kaunas, 1996; „Knygotyra“, 1995). Autorius mano, kad Mažosios Lietuvos lietuvių visuomeninio sąjūdžio organizatoriaus, aušrininko ir spaudos veikėjo Jurgio Mikšo pavardė XIX a. devintame dešimtmetyje reiškė tą patį, o kartais net daugiau, negu J. Basanavičiaus, J. Šliūpo, A. Vištelio ar G. Sauerweino. J. Basanavičiaus pastangos jį vaizduoti kaip „*Aušros*“ *techinį darbuotoją, vykdytį vyriausiojo ideologo valią, buvo paveiktos prasidėjusių varžytinių dėl vietos ant viršutinių aušrininkų pjedestalo laiptelių* (Kaunas, 1996:9). Lietuvių kultūrinės tapatybės apibrėžtys sovietinės okupacijos laikotarpiu (1940–1990) buvo analizuotos išėivijoje leistoje liberalioje periodinėje spaudoje („Metmenys“, 1959; „Akiračiai“, 1968), aptartos lietuvių kultūros veikėjų minties antologijoje (Prunskis, 1958; Trumpa, 2001). Juose kultūrinė tapatybė nagrinėta iš

žmogiškojo ryšio be totalitarizmo komplikacijų ir intelektualinės minties laisvės, nebūdingos okupuotoje Lietuvoje, pozicijų („Metmenys“, 1962).

Lietuvių tautinio atgimimo istorinės, kultūrinės transformacijos XIX–XX a. pradžioje, reformų organizatoriai, idėjinis susigrupavimas ir valstybės samprata tyrinėta istoriniu požiūriu (Vėbra, 1992; Aleksandravičius, Kulauskas, 1996; Trumpa, 1989; Romeris, 2006). Tačiau, kaip teigia P. Subačius, nebūta pastangų siūlyti analitinį modelį, aprėpiančią visų moderniosios Lietuvos kilimą lėmusių tautinės idėjos, sąmoningumo ir kultūros formų slinkčių (Subačius, 1999). Todėl autorius apmąstė hipotetinį lietuvių tapatybės raidos modelį ir formulavo *trijų kultūrų* koncepciją, grindžiančią tautinio išsivadavimo kultūros diapazoną. Lietuvių tapatybės fragmentų lauką ir esamos tapatybės savivokos daromą įtaką kultūros ir istorinei valstybės savimonei filosofiniu, politologiniu aspektais yra tyrinėję filosofai, politologai, publicistai (Maceina, 1981; Misiūnas, Taagepera, 1992; Putinaitė, 20004; Kuzmickas, 2009; Lieven, 1993; Paulauskas, 2010). Lietuvių tautinį judėjimą kaip modernų, socialiai konstruojamą reiškinių, inteligentijos mentalitetą ir lietuvių tapatybę, kurios formavimuisi darė įtaką XIX a. nacionalizmas, nagrinėjo Tomas Balkelis (Balkelis, 2009).

Tomas Venclova, analizavęs lietuvių inteligentijos kultūrinį ir dvasinį paveldą bei pasipriešinimą totalitarizmui, išskyrė specifinį lietuvių išlikimo ir atgimimo pobūdį, prieštaraujantį istorikų įžvalgoms ir tikimybės dėsniams (Venclova, 1991). Kultūros žurnalą „Aušra“, tapusį lietuvių atgimimo simboliu, jis išskiria kaip atskaitos tašką, kai į lietuvių kultūrą atėjo inteligentų karta, *suformulavusi visas būsimąsias politikos ir kultūros kryptis* (Venclova, 1991:278). „Aušros“ programoje įtvirtinta samprata, kad kultūra neatsiejamai susijusi su istorine atmintimi ir *joje reikia ieškoti paradigmy dabarčiai* (Venclova, 1991:279). Tačiau programinių tekstų taikomojo pobūdžio šis autorius neaptarė.

Lietuvių sąmoningumo trajektorijas tyręs V. Kavolis traktavo, kad laisvas intelektualinis procesas okupuotoje Lietuvoje buvo sustabdytas (Kavolis, 2006). Psichologiniu požiūriu nagrinėtos lietuvių būdo ypatybės, kurios

susiformavo jausmu ir autoritariniu mentalitetu grįstoje tradicinėje bendruomenėje. Autorius išskyrė tautinio sąmoningumo ugdymo „Aušroje“ ir „Varpe“ reikšmę, tačiau tvirtino, kad lietuvių visuomenės *kultūriniai standartai pasilikę tokie patys, kokie buvo suformuoti Aušros-Varpo galdynėje* (Kavolis, 2006:463) V. Kavolis įvertino konservatyvios tradicijos aspektus ir manė, kad dabartyje būtina vadovautis modernios kultūros, grįstos liberalizmo ir humanizmo principais, suvokimu. Tačiau jis modernios kultūros aspektų nepriešpriešino tradicinei visuomenei ir nenagrinėjo, kaip jie gali funkcionuoti išlikimo kultūros visuomenėje, nes manė, kad visuomeninius prieštaravimus galima išspręsti *intelektualinės kritikos keliu* (Kavolis, 2006:227). Lietuvių intelektualinės minties tradiciją ir kultūrą V. Kavolis vertino prieštaringai: ją siejo su tarpukariu leista kultūros žurnalais ir atskiromis asmenybėmis, personaliniu požiūriu nenagrinėdamas lietuvių inteligentų minties dinamikos formavimosi aspektų, autentiškumo ir programinių nuostatų ištakų.

Inteligentų tikslus įsisavinant XX a. Vakarų Europos kultūrą ir literatūrinių sąjūdžių įsiteisinimą, siekiant modernizuoti visuomenę, plėtojo Juozas Keliuotis („Darbai ir dienos“, 2000). Analizuodamas periodinės spaudos, kaip civilizacijos instituto, vaidmenį, jis atkreipė dėmesį į žurnalistikos sąsajas su atskirų žmonių ir kolektyvų psichologija teigdamas, kad žurnalistikos studijos turi būti susietos su individualios ir kolektyvinės psichologijos sritimi, siekiant pažinti auditoriją. Laikraštį J. Keliuotis apibrėžė kaip realizuojantį žmogaus prigimties dinamiškumą ir pasisavinantį praeities laimėjimus: jis yra *tikra civilizacijos institucija, kuri vykdo plačią savo civilizacinę misiją* („Darbai ir dienos“, 2000:83). Formuluodamas spaudos vaidmens, kuris reiškiasi *nuostabus dinamiškumo forma* apibrėžtis, publicistas diferencijavo masių spaudą ir nedidelių tiražų leidinius, turinčius *daugiau politinės ir moralinės įtakos negu milijoninių tiražų laikraščiai* („Darbai ir dienos“, 2000:85). XX a. ketvirtame dešimtmetyje J. Keliuotis suformulavo ir paskelbė spaudoje moralinę, visuomeninę ir politinę lietuvių spaudos reformą, kurios dėl autoritarinio režimo nebuvo įmanoma įgyvendinti. Leonas Gudaitis, tyrinėjęs J. Keliuotio publicistikos aspektus, jo mąstyseną apibūdino kaip *krikščioniškos pasaulėjautos inte-*

lektualo („Darbai ir dienos“, 2000:43) ir teigė, kad ji buvo nevaržoma ideologinių ir politinių nuostatų. Tačiau šio teiginio autorius nepagrindė.

Lietuviškos kultūros, kaip egzistencinės tautinės valstybės garantijos, politika tarpukariu ir kultūrinėje periodikoje skelbtos radikalios naujos (trečiosios) intelektualų kartos nuostatos nagrinėtos istoriniu ir politologiniu požiūriu (Mačiulis, 2005, Labanauskas, 2011; Jankauskas, 1994). Todėl šiame darbe daugiau dėmesio skiriama *Naujaromuvių* plėtotoms valstybės modernizavimo idėjoms, skelbtoms deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą“. Joms pradžią davė ateitininkų ideologijos kūrėjas ir katalikų kultūros žurnalo „Židinys“ redaktorius Stasys Šalkauskis, kūręs katalikų visuomenės reformos, kultūrinės autonomijos, korporatyvinės santvarkos ir pilnutinės demokratijos modelius (Sverdiolas, 1990; Eretas, 1960; Skrupskelis, 2010). Tačiau programiniai tekstai, paskelbti kultūros žurnale „Naujoji Romuva“ 1931 m. ir 1936 m., tyrėjų analizuojami ideologiniu požiūriu, neišskiriant spaudos ir socialinio inteligentų vaidmens kaip kintamųjų valstybėje po reformos. Pavyzdžiui, katalikų spauda traktuota kaip lyderių idėjų propagandos visuomenėje priemonė, turinti šviečiamąjį pobūdį.

Andrius Vaišnys Lietuvos periodikos plėtojimosi istoriją sieja su politinės minties raida (Vaišnys, 2008). Europoje plėtotos žodžio laisvės svarbos kontekste lietuvių periodikos leidėjai apibūdinami kaip švietėjiškos misijos atlikėjai. Jie, turintys tvirtas principų ir vertybių sistemas, *draudimų tikrovėje buvo priversti derinti nuostatas, pažiūras su realybe* (Vaišnys, 2008:67). Kultūriniai ir politiniai sąjūdžiai traktuojami kaip socialinės brandos formuotojai, lėmę valstybingumo idėjos įgyvendinimą, tačiau publicistinės kultūros, viešosios etikos tradicija, kaip teigia A. Vaišnys, liko nesuformuota dėl politinių draudimų.

Nagrinėdamas spaudos ir valstybės santykius tarpukariu, A. Vaišnys analizavo politikų nuostatas politizuoti kultūrinę spaudą (Vaišnys, 1998). Kaip vienas pirmųjų leidinių katalikiškosios inteligentijos poreikiams išskirtas žurnalas „Židinys“, kuris buvo *solidus filosofinės minties apie kultūros raidą reiškiny, tarpukario kultūrinės tendencijos dokumentas* (Vaišnys, 1998:84). A.

Vaišnys tvirtina, kad cenzūruojamos spaudos kontekste kultūros žurnalai buvo vieta, kurioje nagrinėti svarbūs valstybės politikos klausimai: demokratijos diegimas ir valstybės reformavimo aspektai. Tyrėjas pabrėžia, kad „Naujosios Romuvos“ žurnalas *kūrė tautos inteligentijos patriotinę savimone, įvertindamas svarbų istorinio kartų paveldo veiksnį ir naujo pobūdžio lietuvišką žurnalistiką* (Vaišnys, 2008:16).

Lietuvos žurnalistikos ir spaudos istorinės raidos dramatiškumas apžvelgiamas Baltijos spaudos tyrimų asociacijos studijoje (Hoyer, Lauk, Vihalemm, 1993). Specifinių žurnalistikos tradicijų formavimuisi Baltijos valstybėse įtakos turėjo ne tik politiniai, socialiniai, ekonominiai veiksniai, bet ir egzistencinės kultūrinio išlikimo problemos. Sutariama, kad sovietinės okupacijos laikotarpiu Baltijos šalyse nuo 1956 m., kaip sąlygiškai autonomiška, formavosi kultūrinė sfera. Šiuo požiūriu kultūrinė spauda atliko dviprasmišką vaidmenį: ji *ideologinėms manipuliacijoms naudota taip pat gerai, kaip ir kultūrinei opozicijai* (Hoyer, Lauk, Vihalemm, 1993:201). Studijoje aptariama XX a. pabaigos Atgimimo spauda, kuri Baltijos valstybėse formavosi skirtingai. Alternatyvūs, necenzūruojami kultūros žurnalai, darę įtaką politiniam veiksmui, buvo leidžiami Latvijoje (Hoyer, Lauk, Vihalemm, 1993), tačiau Lietuvoje 1988 m. grupės literatų leistas žurnalas – alternatyvus, periodinis jaunųjų kultūros mėnraštis „Sietynas“ – neminimas. Studijoje išskiriama spaudos periodizacijos problematika, todėl autoriai nenagrinėja vienos ar kitos epochos Baltijos šalių politinės ar partinės spaudos, bet tiria žurnalistiką, kuri stengiasi pasiekti platesnę auditoriją, *vadovaudamasi žmogiškąja prigimtimi ir žmonių interesais* (Hoyer, Lauk, Vihalemm, 1993:291).

Lietuvių intelektualinės minties, idėjų istorija ir sąmoningumo slinktis periodikoje, atsižvelgiant į kultūrinės tapatybės aspektus – spaudos ir socialinį inteligentų vaidmenį, – išsamiau nebuvo tyrinėta.

Teorijoje masinės komunikacijos fenomenas siejamas su tuo kultūriniu kontekstu, kuriame formavosi. Denis McQuail tvirtina, kad masinė komunikacija gali būti kitaip suvokiama nevakarietiško mentaliteto visuomenėse, *kurios mažiau individualistinės ir sekuliarinės, o daugiau bendruomeninės, religi-*

nės (McQuail, 2011:11) Autorius daro išvadą, kad problemos struktūruojamos kur kas giliau, ne vien tik autoritarinio etnocentrizmo elementuose, ir susijusios su socialinių mokslų tradicija. Skirtingose visuomenėse plėtojamos spaudos teorijos ir praktikos tradicijos, masinės komunikacijos teoretikų yra apibrėžtos kaip medijų teorijos dimensijos ir tipai: mediacentrinė *versus* sociocentrinė ir kultūrinė *versus* materialistinė. Periodiniai žurnalai spaudos struktūroje aptariami kaip priklausantys vietas arba personalinei sferai, reprezentuojantys įvairius poreikius ir veiklas. Masinės komunikacijos tyrėjai nustatė, kad istorinių lūžių metu kai kuriose visuomenėse periodiniai leidiniai (žurnalai) vaidino svarbų socialinį, kultūrinį ar politinį vaidmenį (Downing, 2001; Huesca, 2007; Gumucio-Dragon, 2001). Tačiau formuluojama išvada, kad Vakarų visuomenėje dėl žurnalų neapibrėžtos įtakos ir sklaidos trūksta komunikacijos pobūdžio tyrimų.

Liberalaus-pliuralistinio ir marksistinio požiūrio į spaudą takoskyros, kaip istoriškai svarbaus kontrasto, suvokimas yra svarbus masinės komunikacijos studijų aspektas. Minėtieji požiūriai pasižymi skirtingu spaudos ir visuomenės konceptualizavimu: pvz., marksistiniu požiūriu, spaudos galia yra ideologinė, tačiau esama distinkcijos pačios ideologijos konceptualizavime (Gurevitch, Bennet, Woollacott, 1988; Grossberg, Nelson, 1988). Marksizmo teoretikai Karl Marx ir Friedrich Engels aktualizavo ir kvestionavo kultūros vaidmenį politikoje ir ekonomikoje, nes suvokė poreikį literatūrą interpretuoti politiniu ir istoriniu aspektais. Komunistų partija sukūrė socialistinio realizmo doktriną, kultūrą redukuojant į ekonominių santykių sritį. Todėl kultūros vaidmuo tapo aktualus plėtojant socialinius ryšius ir įtvirtinant politinį valdančiosios grupės dominavimą. Vyravo dominuojančios proletariato klasės kultūra, kuri grindė liaudies interesus ir palaikė jos socialinės tikrovės interpretaciją. Tyrėjai, kritiniu lingvistiniu požiūriu analizuojantys kalbą ir tekstus, kuriuose schematizuojamos socialinių grupių vertybių sistemos ir įsitikinimai, vartoja ideologijos terminą (Simpson, 1993). Etnocentrizmą, kaip valdantį rašto sampratą tokiaame pasaulyje, kuriame rašto fonetizavimas rasdamasis privalo slėpti savo paties istoriją, vadovaudamasis Vakarų tradicija, aptarė Jacques Derrida

(Derrida, 2006). Homi K. Bhabha nagrinėjo kalbos metaforiškumą ir įvedė *kultūrų hibridiškumo* (Bhabha, 1994:38) sampratą.

Vėlyvasis modernių tautų formavimosi etapas siejamas su masių migracija į Vakarų ir kolonijine ekspansija į Rytus, konstruojant tautą kaip naratyvą. Tautos įvaizdis, kuriamas naratyvu, kyla iš politinės minties ir literatūrinės kalbos tradicijų, ir formuoja tautą kaip simbolinę struktūrą. Nacionalistinis diskursas plėtoja tautos idėją, kaip tęstinį tautinio progreso naratyvą ir kelia tautos kultūros totalizavimo klausimus. Benedict Anderson teigė, kad esminės transformacijos siejamos su marksizmo ir marksistinių judėjimų istorija (Anderson, 2006), ir tyrė nacionalizmo anomalijas. Tokiu būdu, Nacionalizmas su didžiąja N aptiriamas kaip ideologija ir siejamas daugiau su religija negu su liberalizmu. Sąsajas tarp modernųjų institucijų, kurių permainos tiesiogiai persipynę su individo gyvenimu, ir žmogaus emancipacijos, kaip išsilaisvinimo iš dogmatinių tradicijos ir religijos imperatyvų, problemą tyrė Anthony Giddens (Giddens, 2000).

Modernios visuomenės transformaciją į dirbančią visuomenę ir žmogaus būklę, atsižvelgiant į baimes ir pradines schemas, istorinės analizės aspektu analizavo filosofai ir psichoanalitikai (Arendt, 2005; Reich, 1962; Riemann, 2010; Steiner, 2009). Su minėta tema susijusiuose darbuose išskiriama modernios *versus* tradicinės visuomenės priešprieša, modernios tautos formavimąsi suvokiant daugiau idėjų, o ne veiksmo plotmėje. Keliamas modernių tautų, kurios susikūrė kalbos ideologijos pagrindu, istorinės raidos ir pirmapradės idėjos autentiškumo – vizijos ir konkrečios kultūros derinyje – klausimas. Gintautas Mažeikis teigia, kad Lietuvos tautinio sąmoningumo trajektorijų raidą verta tirti, taikant kultūrinio polimorfizmo modelį („Darbai ir dienos“, 2010). Galima teigti, kad trūksta tyrimų, išsamiau nagrinėjančių, kokie priežastiniai ryšiai ir žmogiškieji fenomenai, materializmo ir idealizmo santykis daro įtaką kultūrinės tapatybės, konstruojamos naratyvu, pažeidžiamumui visuomenėje, turėjusioje dramatišką istorinę patirtį. Apibendrinant su nagrinėjama tema susijusius darbus, pastebėtina, kad spaudos ir socialinis inteligentų vaidmuo visuomenėje, kurioje tautos modelis ir kultūrinė tapatybė buvo formuojami

kultūrinėmis ir literatūrinėmis priemonėmis periodikoje, refleksyviai žmogiškosios elgsenos požiūriu analizuotas labai nedaug.

Darbo mokslinis naujumas ir teorinis reikšmingumas. Šio darbo naujumą sudaro tai, kad pirmą kartą tokiais aspektais nagrinėjami lietuvių inteligentų programiniai tekstai/manifestai, kuriais buvo kurta kultūrinė tapatybė periodinėje spaudoje, ir išskiriamas spaudos vaidmens, kaip kintamojo, aspektas. Kultūriniai dokumentai analizuojami nustatant asmenybių sąmoningumo pokyčius ir minties dinamikos slinktį tam tikrais istoriniais laikotarpiais. Plėtojamos temos naujumą lemia ir tai, kad žmonių elgsenos požiūriu analizuojamas ne vieno kurio tautinio atgimimo lyderio, mokslininko, filosofo ar publicisto amžiaus pradžioje kurtas tapatybės konceptas, tačiau gretinamos ir šiandien gyvenančių inteligentų, intelektualų idėjos, jų kūrybos rezultatai, spaudos ir inteligentų socialinio vaidmens suvokimas periodinėje spaudoje.

Nauja yra tai, kad darbe tiriamas ne vienas konkretus tautinio atgimimo-išsivadavimo laikotarpis ar istorinis slenkstis, kultūrinė transformacija, dariusi įtaką visuomenės modernizacijai, bet gretinami kultūrinėje periodikoje įvairiais laikotarpiais inteligentų kurti programiniai tekstai/manifestai kaip naratyvai, formavę lietuvių kultūrinę tapatybę. Be to, vadovaujantis psichologijos teorijų idėjomis, nagrinėjamas psichosocialinis ankstesniojo režimo paveldas ir žmonių elgsena esant institucinei kaitai. Į Lietuvos intelektines asmenybes ir jų idėjų autentiškumą bandoma žvelgti kritiškai, kaip į specifinę lietuvių tautinės savimonės slinktį, todėl, autorės supratimu, sudėtinga išvengti subjektyvaus vertinimo. Taip pat nėra įprastas naujas, kritinis inteligentų kurtų programinių tekstų/manifestų, kaip ideologinės programos pagrindo ir mąstymo raiškų, interpretavimas ir dekonstravimas.

Darbo praktinė reikšmė. Darbe pateikiamas analitinis modelis, kurį verta taikyti tiriant transformacijų bruožus, sąveikos procesus ir sąmoningumo paradigmas, išskleidžiamas lietuvių kultūrinėje spaudoje. Tokiu būdu nagrinėjama ne tik tautinių atgimimo-išsivadavimo judėjimų biografijos pradžia XIX a. ir pabaiga XX a., bet tarpinis, ankstesniojo režimo (pvz., tarpukario) paveldas. Tai istoriniai reiškiniai, bendruomenės įsitikinimai, įrašyti į kolektyvinę

atmintį ir išreiškiantys grupės esmę bei santykius su kitomis grupėmis. Aiškinantis kultūrinės tapatybės aspekto – spaudos vaidmens – suvokimo pobūdį, darbe gretinamos trys kultūros formos ir jose plėtotos inteligentų, moralinių lyderių idėjos. Gauti rezultatai leidžia formuluoti rekomendaciją šį kalbos ir mąstymo būdų kompleksą, struktūrinės permainos identifikavimo modelį panaudoti kituose tyrimuose, nagrinėjant spaudos vaidmens suvokimą ir kultūrų hibridiškumą, naratyvo dvilypumą išlikimo kultūros visuomenėje, keliančioje specifinius socialinio mokymosi tikslus. Tai yra: a) pasiekti modernios Europos civilizacijos ir kultūros lygį, ignoruojant skirtingų visuomenių raidos, tempo ir brandos skirtumus; b) apsaugoti nuo svetimų kultūrų įtakos ir c) vystyti lietuvišką identitetą kaip anksčiau sukurtą baigtinį fenomeną, dominuojantį Kitų (identitetų) atžvilgiu ir išsiskiriantį specifiniais bruožais. Žmonių elgsenos rezultatus ir institucijas traktuojant kaip skirtingus, nors ir susijusius veiksnius, galima paaiškinti, koku būdu institucinė kaita veikia visuomenės, t.y. žmonių, motyvaciją ir nuostatas.

Disertacijos struktūra ir turinio pristatymas. Disertaciją sudaro įvadas, keturi pagrindiniai skyriai, išvados, literatūros sąrašas ir priedai.

Pirmajame disertacijos skyriuje apibrėžiama naratyvu kuriamos kultūrinės tapatybės samprata. Skyriaus pradžioje aprašomas analitinis modelis, kuriuo vadovaujamas darbe tiriant kultūrinių transformacijų bruožus ir žmonių elgsenos santykį institucinės kaitos metu. Skyriuje analizuojami įvairūs požiūriai į XIX a. nacionalizmo reiškinių ir išskleidžiama tautos, kuriamos naratyvu, kultūrinės tapatybės metaforizavimo problematika. Taip pat nagrinėjama, kas sudaro Vakarų mąstymo sanklodą ir, vadovaujantis modernybės apibrėžtimi, nustatomi modernios ir tradicinės visuomenės skirtumai, kurie svarbūs, aiškinantis spaudos vaidmens suvokimą. Aptariama transformacija, svarbi XIX a. tautų, kaip įsivaizduojamų bendruomenių, gimimui, kuri vadinama spaudos kapitalizmu, sukėlusiu revoliucinį veiksmą siekiančiose laisvai komunikuoti visuomenėse.

Siekiant nustatyti naratyvo dvilypumą ir kultūrų hibridiškumą, įtvirtinant šalies kolonizatorės oficialųjį nacionalizmą ir vienvaldystę per XIX a.

cenūros politiką postkolonijiniame diskurse, atliekama lyginamoji turinio analizė, nagrinėjant ir gretinant kultūros leidinių „Aušra“ (1883 m.) ir „Varpas“ (1889 m.) programinius tekstus. Analizuojama, kaip ideologizuota spauda sukuria socialinės tikrovės iliuziją, socialinius ir ekonominius žmonių poreikius tapatindama su politiniais tikslais.

Antrajame disertacijos skyriuje analizuojama, kaip iš valstietijos kilę lietuvių inteligentai, tradiciškai susiję su Rusijos ikirevoliucine inteligentija ir perėmę jos mentalitetą, suvokė intelektualinio elito socialinio vaidmens apibrėžtis. Sąmoningumo trajektorijų nagrinėjimas leidžia suprasti, kaip kito lietuvių inteligentų savimonė nuo „Aušros“ (1883 m.) iki „Naujosios Romuvos“ (1931 m.), atsižvelgiant į tai, kad modernios lietuvių tautos ir jos kultūros istorija dėl XIX a. Rusijos oficialios nacionalizmo politikos, ATR griūties ir kolonizavimo pasižymi išsiskiriančia iš kitų tautų periodinės spaudos, žurnalistikos istorija. Taip pat aptariamas S. Šalkauskio „Inteligentijos koncepcijoje“ išskirtas socialinio mesianizmo pobūdis, kuris gretinamas su marksistine ikirevoliucinės Rusijos radikalių inteligentų socialinio vaidmens traktuote. Toliau nagrinėjama S. Šalkauskio kurtos civilizacinės lietuvių kultūrinės tapatybės, kaip Rytų ir Vakarų (kultūrų) sintezės, integruojant europietiškos kultūros lygmenį samprata. Tautinės civilizacijos sukūrimo prielaidomis ir universaliais orientyrais ji skyrėsi nuo „Aušroje“ plėtos gryniosios lietuviybės ir tautiškumo, kaip tapatybės, apibrėžties.

Šiame skyriuje nagrinėjamas „Naujosios Romuvos“ manifestas/programinis tekstas, svarbus aptariant modernizacijos proceso veiksnį – progresą, kuris pasiekiamas revoliucijos ar reformos keliu ir daro įtaką kultūrinės tapatybės slinkčiams. Apžvelgiamas žurnale skelbto kultūros modernizavimo ir dinamizavimo idėjinis kontekstas, sudaręs prielaidas naujos generacijos intelektualų saviraiškos veiksmui – deklaracijos „Į organinės valstybės kūrybą“ 1936 m. paskelbimui „Naujojoje Romuvoje“.

Trečiajame disertacijos skyriuje nagrinėjamos idėjinės *Naujaromuvių* deklaracijos šaknys ir besivystančios individualizacijos, susijusios su asmens ir žodžio laisvės samprata, pobūdis. Aptariamas prieštaravimas, glūdintis dekla-

racijos autoriams pasisakant prieš liberalizmą, neigiantį individo nepriklausomybę, ir tuo pat metu keliant personalizmo klausimą, aktualizuojantį asmens laisvę modernioje visuomenėje. Analizuojant deklaraciją „Į organinės valstybės kūrybą“, apibrėžiamas personalizmo – distinkcijos tarp *asmens* ir *individo* – principas, kuris gali būti siejamas su modernybėje aktualizuojama individo autentiškumo svarba.

Nustatoma, kad formuluojant periodikoje pagrindinius valstybės gyvenimo pertvarkymo principus, deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą“ buvo plėtojamos moralinių autoritetų anksčiau sukurtos visuomenės modernizavimo tezės ir įtvirtinama individo priklausomybė nuo valstybės ir hierarchijos, užtikrinanti jo ontologinį saugumą. Nagrinėjami priežastiniai ryšiai, kurie darė įtaką tarpukario intelektualų pažeidžiamumui ir totalitarinių doktrinų, viešojoje erdvėje skleidusių socialinio teisingumo utopiją, įtaigai. Skyriaus pabaigoje gretinami du laiko taškai: XX a. tautinio atgimimo-išsivadavimo pradžioje, 1988 m. plėtojant prarastos okupacijos metu lietuvių (tarpukario) tapatybės (at)kūrimo idėją, 1936 m. „Naujojoje Romuvoje“ paskelbta deklaracija Sąjūdžio inteligentų buvo vertinama kaip tautinės savimonės išraiška ir pastanga reformuoti santvarką.

Ketvirtajame disertacijos skyriuje nagrinėjama dviejų lietuvių kultūrinių identifikacijų priešprieša: vienos, plėtotos XX a. lietuvių oficialiojoje kultūrinėje spaudoje – LTSR Rašytojų sąjungos savaitraštyje „Literatūra ir menas“ (1988 m.), žurnale „Kultūros barai“ (1988 m.) – ir kitos, formuotos alternatyviame jaunųjų kultūros mėnraštyje „Sietynas“ (1988 m.). Skyriaus pradžioje aptariamas lietuvių sovietinės tapatybės konstravimo psichosocialinis kontekstas: totalitarizmo ir propagandinio įtikinėjimo periodikoje reiškiny, totalitarinio režimo metu įgyta kultūrinė trauma, dvigubos sąmonės formavimas monologine retorika ir cenzūra. Analizuojamas „Sietyne“ paskelbtas programinis tekstas/manifestas „Politinė kultūra ir Lietuva“, vertinamas kaip naratyvas, kuriuo buvo išreikštas sovietų okupuotos tautos visuomeninio judėjimo (Sąjūdžio) steigties ir naujo savęs identifikavimo poreikis. Atsižvelgiant į ankstesniojo režimo paveldą ir žmonių nuostatas institucinės kaitos

metu, paveldėtąjį žmogiškąjį kapitalą ir įrašus kolektyvinėje atmintyje, nustatomi naujos lietuvių kultūrinės tapatybės, kurtos periodinėje spaudoje ir postkolonijinio diskurso, bruožai.

1. KULTŪRINĖS TAPATYBĖS KŪRIMO PERIODINĖJE SPAUDOJE IR NARATYVO TEKSTUALUMO PROBLEMATIKA

Naratyvai ir bendros vizijos tautinės agitacijos forma periodiniuose kultūriniuose žurnaluose sukuriami ir paskelbiami tada, kai valstybės institucijų ir režimo veikla nebetenkina. Jų padedami žmonės struktūruoja socialinę tikrovę, tačiau esama distinkcijos tarp naratyvo (kaip tautos modelio) kūrimo, jo tekstualizavimo ir praktinio įgyvendinimo socialinėje realybėje. Naratyvas, kaip tautos įvaizdis, romantizuotas ir metaforizuotas pasakojimas apie tautą suprantamas kaip simbolinė struktūra, rašomas literatūrine kalba ir siejamas su politinės minties tradicija. Naratyvu yra konstruojama tautos progreso idėja, generacijos savigarba, priklausymas Tėvynei, tačiau jo ambivalentiškumas (dvilypumas, dubliavimas) susijęs su kalba, kuria rašo naratyvo kūrėjai (subjektai) ir su tais, kurie gyvena socialinėje tikrovėje. Periodinėje kultūros spaudoje buvo paskelbti programiniai tekstai, kuriais lietuvių inteligentai tautinio atgimimo-išsivadavimo biografijoje manifestavo save kaip grupę, siekiančią modernizuoti visuomenę, kuriant tautą pagal specifinį modelį. Kultūrinė tapatybė konstruota kaip istorinis pasakojimas apie Lietuvą, tautą, visuomenę ir valstybę, tautą formuojantį oficialųjį naratyvą traktuojant kaip tikrąją, autentišką versiją. Galima išskirti šiuos bendrus programinių tekstų/manifestų bruožus:

1. Vienijimo idėja: tautos, visų ideologinių srovių konsolidacija.
2. Istoriškumas: tautos, kuri nuolat susiduria su grėsme ir priešinasi, kad išliktų, egzistencijos ir tautinės tradicijos tęstinumo faktas.
3. Sąjūdžio organas, t.y. priemonė propaguoti lyderių idėjas ir agituoti tautos vienybei, atsinaujinimui.
4. Kultūros sfera suprantama kaip sritis, kuria galima reformuoti visuomenės mąstymą, plėtoti emancipacijos idėją ir tokiu būdu pagreitinti tautinės savimonės raidą. Kultūra traktuojama ideologiniu, politiniu valstybės gyvenimo uždaviniu, įtvirtinant lietuviško etniškumo dominavimą.

5. Vienpusiškumas, atsižvelgiant tik į vieną istorinio vystymosi tendenciją (specifiškai vertinant istorinių įvykių visumą, Lietuvos istorijos dramatiškumą).
6. Programinį tekstą/manifestą, kaip įsiteisinimą, paskelbia nauja inteligentų generacija.

Šiame skyriuje nagrinėjamas naratyvinių struktūrų ir naratyvinio subjekto (herojaus) vaidmuo ir santykis, konstruojant tekstą, formuojantį kolektyvinę atmintį.

Darbe vadovaujama analitiniu modeliu, kurį verta taikyti analizuojant transformacijų ir žmonių elgsenos santykių institucinės kaitos metu. Analizuojant kultūrinės tapatybės, kurią programiniais tekstais periodikoje formavo lietuvių inteligentai, slinktį istorinių slenksčių ir kultūrinių transformacijų metu, spaudos ir socialinių inteligentų vaidmenį pasirinkta nagrinėti kaip kintamuosius. Sociologinis terminas *kintamasis* vartojamas atliekant sociologinį tapatybės tyrimą, pvz. tarptautinių santykių disciplinos diskurse išskiriamas socialinio konstruktyvizmo posūkis, tapatybei suteikiant nepriklausomo kintamojo statusą, aiškinantis valstybės užsienio ir saugumo politikos formavimą (Paulauskas, 2010). Tapatybę konstruoja individai ir grupės įvairių socialinių procesų ir santykių metu, bet kaip konstruktas ji gali išlikti stabili. Vadovaujantis tadiciniu, racionalistinėmis prielaidomis grindžiamu požiūriu, tapatybė yra nominali, savaimė suprantama kategorija, todėl neaktualizuojami su identitetu susiję socialiniai reiškiniai. Poststruktūralistiniu požiūriu, tapatybės kūrimo priemone yra užsienio (ir saugumo) politika bei vidaus ir išorės auditorijoms kuriamas naratyvas apie valstybės vaidmenį tarptautinėje politikoje. Tokiu būdu suprantama, kad valstybė (ir/ar tauta) yra tapsmo procesas, kuriame naratyvas – įrankis, o tapatybė – rašymo tikslas. Tačiau nesprendžiama veikėjo (rašytojo), konstruojančio tapatybę, subjektyvizmo problema.

Alexander Wendt aptarė kultūrą kaip *savaimė išsipildančią pranašystę* (Wendt, 2005: 369) ir išskleidė jos įtaką kolektyvinio identiteto formavimuisi. Jis skiria, kad identitetai ir jų raidos *dvi logikos* plėtojasi dviem būdais: natūralios ir kultūrinės atrankos keliu. Autorius teigia, kad identitetai įgyjami

mėgdžiojimo ir socialinio mokymosi metu. Todėl nagrinėjant visuomenės gyvenimą gali būti taikomi šie konstruktyvizmo principai: a) žmonių bendravimo struktūras nulemia ne materialūs veiksniai, bet idėjų bendrumas; b) asmenų, siekiančių tam tikro tikslo, individualumas ir interesai nėra įgimti, o susiformuoja iš bendrų idėjų. Socialinė teorija šiuo atveju svarbi tuo, kad jai rūpi žmogiškojo veiksnio prigimtis ir santykis su socialinėmis struktūromis, idėjų ir materialųjų jėgų vaidmuo socialiniame gyvenime.

Sąvoka *struktūra* atkreipia dėmesį į schemas ir santykius, kurie yra ilgalaikiai ir tradicija perduodami iš kartos į kartą kaip kalbos ir mąstymo būdų kompleksas (nes esama vidinių stabilumo veiksnių, kurie priešinasi nuolatiniam pokyčiui). Žmonių motyvai ir norai laikomi schemomis, scenarijais, kuriais vadovaujamosi tam, kad būtų galima identifikuoti įvykius ir pasaulį, socialinę tikrovę. Anot A. Wendt, *dėl vidinių ir išorinių priežasčių kultūroms yra būdingas konservatyvumas, užtikrinantis, kad kaita būtų išimtis, o ne taisyklė* (Wendt, 2005:361). Todėl, kad įvyktų socialinė permaina ir masiniai pokyčiai, turi susidaryti kritinė masė iš subjektų, kurie veikia, vadovaudamiesi bendrais lūkesčiais ir viltimis, siejamais su nauja transformacija ar režimu. Kultūrą suprantant kaip bendrą individų žinojimą (laimėjimą), atsikuriantį savaime ir esantį nuolatiniu kultūrinių pokyčių šaltiniu, reikšmingais tampa aukštos socializacijos *agentai*, kurių galvose gimsta idėjos, o jų veikla sukelia padarinius. Šiame darbe inteligentai vertinami kaip veikėjai, kurių elgesys ir saviraiška periodikoje incijavo visuomenės veiksmus, istorinių slenksčių metu ardančius esamas struktūras ir kuriančius naujas (pvz. atmetant LDK, ATR civilizacinę kultūrą ir kuriant XIX a. modernios lietuvių tautos kultūrą) kartu su alternatyvaus režimo ir geresnio gyvenimo lūkesčiais. Vykstant kultūrinei transformacijai, inteligentai plėtojo kultūros modernizacijos, civilizacijos idėją, tekstą interpretuojant kaip civilizacijos keitimosi rodiklį. Kultūra yra nuolat kuriama ir (atsi) kuria, tačiau *savaime išsipildančia pranašyste* gali tapti tik ją skleidžiančių agentų galvose. Nors kultūra apibūdinama ginčijamais klausimais tarp skleidėjų (veikėjų), ji yra nuolatinis pokyčių šaltinis.

Verta atkreipti dėmesį į penkis tarpusavyje susijusius konfliktinius kultūrinių, socialinių pokyčių šaltinius, kuriuos skiria A. Wendt (Wendt, 2005:201):

1. Vidinius prieštaravimus tarp skirtingų kultūros logikų.
2. Agentus, kurie nėra tobulai socializuoti ir turi tik bendrų įsitikinimų (individai turi asmeninius įsitikinimus apie savo veiksmus, motyvus ir pasirinkimus, galinčius pakeisti aplinką).
3. Netikėtus bendrų įsitikinimų padarinius (pvz. liaudies drama gali kilti iš bendro supratimo apie liaudį, bet sukelti tokį rezultatą, kuris pakeis šį įsitikinimą).
4. Išorinius sukrėtimus (revoliucija, invazija, okupacija, kultūrinis imperializmas), keičiančius kultūros tvarką.
5. Naujų idėjų iškilimą kultūros viduje (egzistuojantį kūrybiškumą).¹

Analizuojant kultūrinės tapatybės slinktį istorinių slenksčių ir transformacijų metu, yra svarbus spaudos vaidmuo, jos įtaka institucinei kaitai ir po reformos įgyvendinimo. Nagrinėjant spaudos vaidmenį, būtina atsižvelgti į tai, kokią įtaką visuomenei darė religijos ir doktrinos, pvz., marksizmas, kėlęs žmonėms stiprias emocijas ir pateikęs paprastą, jiems suprantamą socialinės tikrovės interpretaciją. Taip pat aktuali nacionalizmo, kaip modernizavimo proceso teorija, kurią, pvz., John Dalberg-Acton vadino *labiau absurdiškesne ir nusikalstama už socializmo teoriją* (Dalberg-Acton, 1862; Pecora, 2001:155).

¹ Agentai šiuo atveju suprantami kaip laisvai mąstantys individai, kurie gali priimti protingus sprendimus (kai veiksmas susideda iš noro, tikėjimo ir protavimo) ir vadovaujantys procesui, kurio metu subjektai (individai, valstybės) pakeičia savęs suvokimą. Žinojimas ir įsitikinimai gali būti asmeniniai ir bendri. Asmeninis žinojimas susideda individualios patirties ir įsitikinimų, kurių neturi kiti, o bendras žinojimas yra plėtojamas tarp individų (kuriuo dalijamasi) ir yra bendras visuomenei ar kultūrai. Bendras žinojimas yra subjektyvus ta prasme, kad jį sudarantys įsitikinimai gimsta individų galvose ir naudojami aiškinant apie kitų turimus įsitikinimus. Taigi, bet koks įsitikinimų pasikeitimas lemia skirtingas kultūros formas, sudarytas iš bendro žinojimo. Tačiau jis skiriasi nuo kolektyvinio žinojimo, priklausančio nuo individų tikėjimo tuo, kas insipruoja juos imtis veiklos. A. Wendt teigia, kad kolektyvinio žinojimo padarinių negalima supaprastinti iki individų įsitikinimų, kurie gali būti teisingi arba klaidingi, tačiau skatina bendrą elgesį (Wendt, 2005). Grupiniai įsitikinimai yra tai, kas įrašoma į kolektyvinę atmintį, mitus, apysakas, tradicijas ir išreiškia grupės esmę bei santykius su kitomis grupėmis. Jie nėra tiesiog bendri individų įsitikinimai, bet istoriniai reiškiniai, kurių tęstinumas palaikomas juos perduodant iš kartos į kartą ir mokantis socializacijos (mokantis derinti savo elgesį su visuomenės lūkesčiais).

Alon Confino apibrėžė nacionalizmą ne kaip ideologiją, o kaip *religiją, reprezentuojančią kažką – Dievo ar tautos – vienybę, ir ši reprezentacija suprantama kur kas daugiau, nei tik identitety, egzistuojančių kartu, suma* (Confino, 1997:4). Ernest Renan tautą vadino gyvenančia siela, spiritualistiniu principu, todėl tautos ir individo raidą vertino kaip ilgų pastangų, aukojimo ir atsidavimo rezultata. Tautos egzistenciją jis suprato kaip kasdieninį plebiscitą, nes individo egzistenciją laikė *amžinąja gyvenimo afirmacija* (Renan, 1882; Pecora, 2001: 175). Eric Hobsbawm skyrė marksistiniu požiūriu nagrinėjamą *nacionalinį klausimą* ir tautų fenomeną, kurį verta analizuoti kaip dvilypį: ne tik kaip modernizacijos, vykdomos *iš viršaus*, perspektyvą, bet ir atsižvelgiant į požiūrį *iš apačios*. Jis manė, kad tautos samprata turi būti nagrinėjama, analizuojant paprastų žmonių, tampančių valdžios, nacionalistinių (ir nenacionalistinių) judėjimų veikėjų propagandos bei veiksmų objektais įsitikinimus, tačiau teigia, kad *šias jų nuostatas itin sudėtinga atskleisti ir išsiaiškinti* (Hobsbawm, 1990:11). E. Hobsbawm susistemino aspektus, kuriais verta vadovautis nacionalinių studijų tyrimuose:

1. Oficiali valstybės ideologija ir judėjimai nėra orientyrai, parodantys, ką galvoja net lojalūs piliečiai ar rėmėjai.
2. Daugelis žmonių tautinį identifikavimąsi supranta kaip ankstesnių identifikacijų, konstruojančių socialinę realybę, rinkinį.
3. Įvairiais periodais tautinis identifikavimasis gali keistis.

Todėl šiame darbe nagrinėjant kultūrinės tapatybės aspektus – socialinį inteligentų vaidmenį ir spaudos vaidmenį – naudojamos analitiniu modeliu, kurį sudaro trys kintamieji. Pirma, išskiriama žmogiškoji elgsena ir nuostatos, sudarančios psichosocialinį kontekstą ir motyvacinį potencialą renkantis alternatyvas. Antra, analizuojamas idėjinis ir psichosocialinis ankstesniojo režimo paveldas, svarbus aiškinantis visuomenės, kurios kolektyvinėje atmintyje įsirežusi suvaržymo ir kolonizavimo patirtis. Taip pat – pradinės tautos biografijos (vaikystės) schemos. Tiriant kultūrinės tapatybės slinkčių periodikoje nagrinėjama, ar pradinės schemos, kalbos ir mąstymo būdų kompleksai buvo refleksyviai peržiūrėti, atsižvelgiant į naują informaciją ir žinias, ar įtvirtinami kaip

savaime suprantami ir nekintantys. Trečia, aptariamos inteligentų pasaulėvokos formavimosi sąlygos ir mąstymo schemų autentiškumas. Analizuojama, kaip lietuvių inteligentai, programiniais tekstais/manifestais formavę kultūrinę tapatybę periodikoje ir inicijavę socialinės, kultūrinės kaitos veiksmą, įvertino socialinės tikrovės, žmonių poreikių reikšmę ir kaip interpretavo spaudos vaidmenį visuomenėje.

Transformacijų mechanizmai geriau suprantami, kai žmonių nuostatos institucinės kaitos metu nagrinėjamos vadovaujantis psichologinių teorijų idėjomis. Todėl kultūrinė tapatybė apibrėžiama kaip daugialypis fenomenas, kylantis iš vidinių ir išorinių struktūrų, kurias veikia autentiško Aš (esančio Savyje) ir jį pripažįstančių Kitų supratimas ar santykis. Šis aspektas išskiriamas todėl, kad emocinis, psichologinis savigarbos poreikis susijęs su gaunama iš šalies informacija apie elgesio atitikimus ir motyvuoja žmonių pasirinkimus socialinėje, ekonominėje srityje. Viena vertus, kultūrinė tapatybė (kaip ir kiti identitetai) formuojasi socializuojantis, t.y. perimant kultūrinius modelius, laikomus moderniais ir sėkmingais. Kita vertus, racionaliai vertinant tapatybę kaip pastovią, dėmesys skiriamas naujos informacijos apie socialinę tikrovę įsisavinimui (ugdymui) ir galvojimui, kad tai leis visuomenei tapti efektyvesne. Darbe vadovaujama A. Wendt nuostata, kad kultūrinės tapatybės (kolektyvinio identiteto) prigimtis ir efektas skiriasi priklausomai nuo situacijos ir kad *laikyti tokią tapatybę tiesiog altruizmu, nukreiptu į kitą sienos pusę, būtų klaidinga* (Wendt, 2005:359).

Svarbu atsižvelgti į tai, kad analizuodamas tautinės savimonės formavimąsi XIX a. Europoje, E. Hobsbawm išskyrė tris tautinių judėjimų istorijos fazes. Pirmoji fazė buvo grynai kultūrinė, literatūrinė ir folklorinė. Jos metu tyrinėta praeitis, tačiau nekelti politiniai ar tautiniai tikslai. Antrojoje fazėje atsiranda tautinės idėjos pionieriai, pradedantys politinę šios idėjos kampaniją. Trečiojoje fazėje (ir ne anksčiau), nacionalistinės programos įgauna masinį pobūdį. Judėjimą iš antros į trečiąją fazę E. Hobsbawm vadino *kritiniu lūžio momentu tautinių judėjimų chronologijoje* (Hobsbawm, 1992:12).

XIX a. pradžioje Lietuvoje, kaip teigia P. Subačius, jausmai savai bendruomenei ir aplinkai atvėrė galimybę archajinius kultūrinės tapatybės sluoksnius susieti su tautos kategorija. Tačiau naujas tautinis bendrumas buvo ribotas net psichologine prasme – *daugelis XIX a. pr. kultūrininkų nebuvo pažįstami ar laikėsi atokiai vienas nuo kito* (Subačius, 1999:30). Istoriografijoje dominuoja holistinis požiūris, kad XIX a. nacionalizmas buvo manifestuotas negausioje lietuvių intelektualų grupėje, telkiant jėgas vienijimuisi, tautinio paveldo saugojimui ir plėtojimui. *Lietuvių tautą pradėta žadinti, įtraukiant į atgimimo procesą, į jos Renesansą* (Senn, 1980: 10). Lietuvių intelektualams, pvz., J. Basanavičiui, lenkų kalbos ir kultūros, kaip destruktivių etninės lietuvių kalbos atžvilgiu, klausimas tapo esminiu atstatant lietuvių tautos teises į jų pačių istoriją ir teritoriją. Priešprieša pasireiškė ir tuo, kad išsilavinę lietuviai vartojo civilizacinę lenkų kultūrą², o lenkai vadino save lietuviais, nemokėdami lietuviškai. Kita vertus, tam, kad būtų sukurta bendrinė, viešojoje sferoje (ir politikoje) vartojama tautinė lietuvių kalba, turėjo būti sunorminti skirtingi šnekamosios kalbos dialektai, iš keleto pasirenkant vieną. E. Hobsbawm išskyrė priverstinį senų tautinės literatūros idiomų moderninimą: universalią ir komplikotą problemą – būdingą kitoms tautoms, kurias suformavo filologinis nacionalizmas, siekęs lingvistinio grynumo.

XIX a. iš liaudies (valstietijos) kilę lietuvių inteligentai, išsaugoję pagrindinius kultūrinius vieningo etninio tipo bruožus, buvo artimesni liaudžiai ir geriau suprato jos (t.y. savo tėvų) materialinius poreikius. Vis dėlto pasaulietinei ir katalikiškajai inteligentijai buvo būdinga globėjiška laikysena ir autoritetizmas, pasireiškęs plėtojama socialine vidine kritika ir privalomąja leksika, kurioje stipriai išreikšta prievolė, (pvz., žodžiai: *privalo, turi, būtina, reikia, keliantys vidinį pasipriešinimą ir kaltės jausmą*). Atkreiptinas dėmesys į negatyvaus mąstymo modelių schemas, scenarijaus matricas ir kompleksus, nesąmoningai perduodamus iš kartos į kartą kalbos priemonėmis, teksta

² Civilizacijų analizės požiūriu, tam, kad sistema galėtų būti civilizacija, ji turi būti sukūrusi rašytinę kultūrą, kuri atitiktų dvi sąlygas. Pasak V. Kavolio, pirma, ji turi būti pajėgi bent keletą šimtmečių suteikti simbolinį koherentiškumą valstybių sistemai. Antra, ji turi būti visuotinai pripažįstama vienu svarbiausių žmogiškosios veiklos sričių kūrybos laimėjimų centru, reikšmingu visai žmonijai (Kavolis, 1998:10).

diskursais kultūrinėje periodikoje bei humanistikoje. Pavyzdžiui, *vergovės* vaizdinys, dramatinis tautos išlikimo problema: *ilga vergovė išdildė iš atminties mūsų paminėjimus laimingesnio ir nevargingo gyvenimo* („Aušra“, 1883); *paternalizmo* ir *gerų sūnų*, lojalių autoritetams sampratos: *kad būtume geri sūnūs, pirmiausia turime pažinti garbingų protėvių senovišką gyvenimo būdą* („Aušra“, 1883); *vergo servilizmo* („Naujoji Romuva“, 1939), *baudžiavinio mentaliteto* („Akiračiai“, 1995) diagnozės. Psichologiniu požiūriu, žmogus, perskaitęs ar išgirdęs žodį/schemą, *kiekvieną kartą išgyvena procesą, susijusį su tuo žodžiu* (Sharipov, Cronin, 2002:52). Komunikacijos procese susiformavusios schemos gali riboti mąstymą, nes jose nenumatyta alternatyvi pasaulio suvokimo galimybė. Jų šaknys glūdi patyrimo, kuris buvo įgytas vaikystėje, atsižvelgiant į tradiciją. V. Kavolis teigia, kad lietuvių kultūros samprata susiformavo XIX a. tautiniame atgimime *ir liko iki šiol įstrigusi genties, visiems suprantamo kalbėjimo būdo ir nuolatinio visuomeniškumo laikysenoje* (Kavolis, 1996:9), į kurią vis sugrįžtama krizių laikotarpiu.³ Uždara, valstietiška, paprotinė tradicija glūdi kalboje, padavimuose, dainose ir liaudies pasaulėžiūroje, sudarančioje valstiečio psichikos turinį (Romeris, 2006). Vėliau jis įgilinamas ugdymo procese ir gali trukdyti plėtotis savivokai. Didaktinį ar moralizuojantį minėtų schemų pobūdį gali išskleisti įvairių – tautinio atgimimo, tarpukario ar vadinamojo sovietinio laikotarpio – tekstų kultūrinėje spaudoje ar tautinio mentaliteto apibrėžčių nagrinėjimas. Tačiau tai ne šio tyrimo tema. Specifinės naratyvo tradicijos formavimosi ištakų, idėjinio konteksto ir palaikymo būdų, kuriais programuojama tautos sąmonė istorinių lūžių ir kultūrinių transformacijų metu, psichologinio pobūdžio analizė leistų ištirti programos įtaką individų santykiams bei elgsenai. Tokios tradicijos gali būti susiformavusios autoritarinėje šeimos struktūroje, kurioje dominuoja tėvo figūra. Vilhelm Reich šį prieštaravimą vadino autoritarinės ideologijos fabriku

³ V. Kavolis mano, kad vokiškosios kultūros samprata (plėtota uždaruose universitetų miestuose, kuruose profesoriai kontemplanavo dvasingumo, visuotinės absoliuto temomis, neskirdami dėmesio socialinei aplinkai) buvo paveikusi XIX a. lietuvių intelektualinį sambūrį. Civilizacijų analizės požiūriu, kultūros, kaip visumos suvokimas ir tokia galvosena mažai pritaikoma komplikuotesnėms istorinėms visuomenėms ir gentinėms kultūroms, kuriose yra daug prieštaravimų ir nesusietų elementų (Kavolis, 1996).

(Reich, 1962), palaikančiu autoritarinį valdymą dominuojant *slopinančiai socialinei santvarkai* (Steiner, 2009:173).

1.1. Naratyvo apibrėžtis

Apibrėžiant naratyvą, kuriuo gali būti programuojami išlaisvinantys ar dramatiški gyvenimo scenarijai, verta atkreipti dėmesį į koncepto kūrimo tradicijos masinėje komunikacijoje ištakas. D. McQuail pabrėžė, kad ryšius tarp reikšmės ir koncepto perdavimo lemia visuomenės kultūros ir ženklų tradicija, todėl ir ryšiai gali būti suvokiami kaip būdingi *interpretacinei bendruomenei* (McQuail, 2010:346). Pagrindinė naratyvo funkcija yra suteikti prasmę pranešimui, kuriuo perduodamas patyrimas arba išgyvenimas. Naratyvas suteikia logiką motyvams, kuriems daro įtaką fragmentiški, fiktyvūs arba realistiniai stebėjimai. Kalboje glūdinti galia per rašymo patirtį suteikia galimybę išrasti, sukurti ir įforminti naujovę, o šis rašymo veiksmas gali būti vertinamas kaip reformos pažado ar kūrimo/steigties garantija. Kai žinių perdavimo tradicija formuojama naratyvo forma, galima išsiaiškinti būdą, kuriuo vadovaujamosi perpasakojant pasikartojančius ir dominuojančius mitus visuomenėje. Jie apibrėžiami kaip turintys ideologinį krūvį (Bird, Daradenne, 2009). Naujienų konstravimo pobūdis yra susijęs su ankstyvąja pasakojimų tradicija. Pavyzdžiui, periodiniame kultūros žurnale „Aušra“ naratyvais kurtas senos lietuvių bendrinės kalbos literatūrinio vartojimo įvaizdis, formuotas lietuvių kalbos autoritetas: pavyzdžiui, teigiant, kad ant *svieto nėra puikesnės ir senesnės kalbos, kaip lietuviška* (konstatavimas), *tik mes patys ją niekiname, nenorėdami ją pripažinti didele vertybe* („Aušra“, 1883). Tvirtinama, kad naratyvo adresatas – nekilmingi lietuvių inteligentai – artimai bendraudami su liaudimi (išsilaisvinusia iš baudžiavos), šnekamąja kalba perduos tas reikšmes, kurias auditorija supranta kaip savas: tai yra padavimus, giesmes ir pasakojimus apie šlovingą praeitį.

Mąstymo ir kalbos figūras, kurios pasitelkus poetiką padeda plėtoti *imitacinį pasakojimą*, kuriant tragediją ar epą, pirmasis apmąstė Aristotelis (Aristotelis, 1990). Jis nagrinėjo būdus, kuriais galima *imituoti kiekvieną*

objektą (pakeičiant save kitu asmeniu) arba parodant visus veikėjus aktyviai veikiančius (Aristotelis, 1990:279).⁴ Nagrinėdamas priemones imitaciniam pasakojimui kurti, Aristotelis pastebėjo, kad pasirinkęs *dramatinę* formą epiniams veikalams, Homeras vartojo metodą, grindžiamą klaidingu silogizmu – *reikalui esant, sakyti netiesą* (Aristotelis, 1990:313). Išskirti trys imitacinio pasakojimo būdai. Daiktai imituojami: 1) tokie, kokie jie buvo ar yra; 2) kokie atrodo autoriui arba kitiems sprendžiant iš jo pasakojimo; 3) kokie jie turėtų būti.

Šių naratyvo konstravimo principų suvokimas, galintis paaiškinti žinių perteikimo ir įvykių dramatinizavimo tradiciją spaudoje, leidžia suprasti aušrininkų tautinės agitacijos tekstų pobūdį ir motyvus: pavyzdžiui, Georgo Sauerweino nuostatas reiškiant savo pažiūras eilėmis. Nagrinėdamas G. Sauerweino motyvus atstovauti Mažosios Lietuvos lietuvių interesams, D. Kaunas daro išvadą, kad per naujovišką periodinį leidinį („Lietuvišką Ceitungą“) *svečias tikėjosi patekti į krašto lietuvišką aplinką ir ją išjudinti* (Kaunas, 2009:74). G. Sauerweino kūryba kitomis kalbomis, daugiausia vokiečių, pasiekė poezijos brandą, tačiau lietuvių kalba jis nesuspėjo pasiekti aukšto meninio lygio, nes rašė Mažosios Lietuvos lietuvių tarme (kai didesnioji tautos dalis siekė norminti ir tobulinti kalbą). Poliglotas sau buvo skyręs *vadovo vaidmenį lietuvių tautos kovoj* (Kaunas, 2009:182). G. Sauerweinas manė, kad poezija yra istorijos varomoji jėga. Suprasdamas, kad *vokiečių nacionalinį sąmoningumą kėlė romantinės-patriotinės eilės* (Genzelis, 1989:68), jis „Aušroje“ pritaikė šį modelį, poeziją siedamas su tautos gyvastimi. Ideologinis periodinio kultūrinio žurnalo lyderis J. Basanavičius, Aušros Jurgutienės įžvalga, vadavosi antropologine *vaizdinio sąvoka*, įsitvirtinusia XIX a. mąstysenoje, ir Aristotelio raštų teiginiais. Atsisakyta daryti esminį skirtumą tarp meno ir

⁴ Aristotelis svarstė, kad tragedijos užuomazga yra improvizacija, susijusi su ditirambų choru. Ji plėtojasi iš lėto, atskleidama esminės savo ypatybės, kol po daugelio pasikeitimų ima stagnuoti, pasiekusi pačios prigimties skirtas ribas. Epui ir tragedijai būdinga tai, kad jie parašyti metriniu forma ir imituoja kilnius žmones. Aristotelis teigė, kad tragedija imituoja veikėjų kuriamą veiksmą. Jie turi vienokį ar kitokį charakterį ir nevienodai mąsto. Iš to išplaukia dvi veiksmų priežastys ir charakteris, dėl kurių veikėjams arba sekasi, arba nesiseka. Jam buvo aišku, kad dramatos įvykiuose naudojamos mąstymo formos (įrodant, atmetant kitokią nuomonę), kai užsibrėžiama sužadinti gailestį, baimę ar pyktį. Vaizduojant didelius arba paprastus įvykius yra svarbios kalbos figūros (įsakymas, prašymas, pasakojimas, grasinimas, klausimas) ir subjektas – epo ar tragedijos kūrėjas – poetas (Aristotelis, 1990).

mokslo tiesų, plėtojant įsitikinimą, kad *pirmieji ir svarbiausi žmonijos įstatymai buvo sukurti eiliuota forma* (Jurgutienė, 2009:94). Archajinė šneka pasakojimo ar giesmės pavidalu yra poetiška, o poezija, kaip pirminė literatūros forma yra metaforiška. Šie aspektai yra svarbūs, nagrinėjant naratyvą kaip metaforą ir jo konstravimą simbolinėje erdvėje. Dubliavimas sukuriama šnekos kalbą verčiant rašto kalba: kalbos taisyklingumas, tikslumas bei grynumas yra vienareikšmis ir nemetaforiškas, ir gali būti priešpriešinamas tradicijai, kuri literatūrinį raštą apibrėžia pasakojime ar giedojime esančia šneka.

Kalbos ir rašto ryšys apžvelgiamas todėl, kad atskleistų nagrinėjamo dalyko pobūdį. Tuo atveju, kai šnekamoji kalba, kuria galėtų pasiskusti menko raštingumo, pavergti žmonės, yra vertinama kaip savaime laisva kalba ir kaip kalbos laisvė galima svarstyti mažos bendruomenės rašto kalbos ideologizavimo ir *kilmės pakaitalo, kuris pamaino trūkstantį kilmę* (Derrida, 2006:403) problemą.

Pavyzdžiui, etnocentrizmo, kaip *atsisakymo vieną ar kitą užrašymo techniką vadinti raštu* (Derrida, 2006:116), suvokimas svarbus dėl esminių aspektų, pagal kuriuos galima nustatyti vakarietiško ir nevakarietiško mąstymo masinėje komunikacijos teorijoje specifiką. Vakarų tradicija šiuo atveju pasižymi tuo, kad nustato šnekos ir rašto santykį: raštą traktuojant kaip vieną iš daugelio būdų, kuriais įvykiai gali pasirodyti kalboje. Tokiu būdu yra ne ženklinama, bet reprezentuojama raštu, kada labiau rūpinamasi apibrėžti atvaizdą, o ne objektą. Raštas tampa simboline galia, susijusia su rašto disponavimu. D. McQuail, aptardamas masinės komunikacijos fenomeno skirtumus moderniose ir alternatyvios istorijos visuomenėse, pasitelkia kultūrinį ir masinių komunikacijos priemonių formavimosi istorijos kontekstą (McQuail, 2010). Jis pabrėžia, kad spaudos institucijų raida yra Europos ir Amerikos modernizacijos proceso dalis.

Aiškinantis, kas sudaro Vakarų mąstymo sanklodą modernizacijos procese, išskiriamas *modernybės terminas* (Giddens, 2000), apimantis du dalykus. Tai institucijos ir elgesio modeliai: 1) įtvirtinti pofeodalinėje Europoje; 2) darę įtaką pasauliui ir istorijai XX amžiuje. Modernizacijos procesui būdingos

dvi dimensijos: industrializmo sąvoka ir kapitalizmo plėtra. Modernybė sukūrė socialines formas, iš kurių svarbiausia tapo nacionalinė valstybė. A. Giddens skiria nacionalinės valstybės, kaip socialinio politinio darinio, formavimosi kryptį modernizavimo proceso eigoje (plėtojamasi tik kaip platesnė nacijos valstybės sistema) ir daugumoje tradicinės tvarkos tipų valstybių. Modernumo samprata kultūros sociologijos požiūriu visada yra tai, kas nauja, bet ji nepasako apie naujovės turinį. Lietuvos atveju tauta yra traktuojama valstybės kūrėja ir suvereniteto turėtoja (Paulauskas, 2010), todėl ji yra tautinė valstybė. Oficialiajame naratyve tvirtinant, kad lietuvių tautos išlikimui ir egzistencijai nuo senų laikų gresia išorinis pavojus, formuluojamas svarbiausias tautos uždavinys – išsaugoti nacionalinės valstybės nepriklausomybę, tautinę tapatybę suvokiant kaip Lietuvos valstybę, kuri savaime yra vertybė. Diskurso konstravimas praeitį įprasminant dabartyje, bet nenumatant ateities raidos perspektyvos, leidžia gyvenimą apibrėžti prielaidomis. Tačiau šių veiksnių visuma neatitinka *čia ir dabar* plėtojamų socialinių santykių ir gali kelti netapatumo, nepasitikėjimo įtampas.

Modernybė išsiskiria šiais aspektais: a) socialinės kaitos tempu, b) laiko ir erdvės perorganizavimu, c) modernybės refleksyvumu. Tai svarbu spaudos vaidmens suvokimui, nes leidžia ne tik suprasti visuomenių skirtumus, bet ir identifikuoti egzistencinį nerimą individams/auditorijai keliančias problemas. Tokiu būdu masinės informavimo priemonės gali dalyvauti atsakingos žurnalistikos plėtojime: išsiaiškinti ir dekonstruoti visuomenėje paplitusius stereotipus, mažinti frustraciją ir nesaugumo jausmą, kurį kelia ankstesni mąstymo būdų kompleksai. Tik modernybėje atsiranda socialinių santykių *iškėlimo* iš vietos (kaimo, parapijos, miesto savimonės) konteksto ir platesnio suvokimo neapibrėžtomis laiko ir erdvės/teritorijos sąvokomis būtinybė. Tai reiškia, kad

mainų priemonėmis vyksta modernybės ekonomika, susijusi su tuo, ką A. Giddens vadina *iškūnijimo mechanizmais* (Giddens, 2000:31).⁵

Nagrinėjant spaudos vaidmenį modernybėje, svarbu suprasti patyrimo užrašymo ir skleidimo ypatumus skirtingos raidos visuomenėse. Pavyzdžiui, menkai raštingose visuomenėse spausdinti tekstai ir jų kūrimo, sklaidos galimybė yra administracinio ir socialinio koordinavimo priemonė. Modernybėje, kurioje periodika tapo vienu iš pagrindinių veiksnių, atskiriant erdvę nuo vietos, žiniasklaidos priemonės išreiškia *iškūnijančias* (globalizuojančias) tendencijas. Taip pat jos pačios yra įrankiai (priemonės), realizuojantys minėtas tendencijas. Tokiu būdu, naudojant koliažo efektą, masinės informavimo priemonės ne atspindi tikrovę, bet iš dalies ją formuoja. Brandžios modernybės sąlygomis yra plėtojamas kritinis mąstymas, abejonė ir skepticizmas. Pripažįstama, kad daugelis žmonių veiklos aspektų nėra nulemti ir jiems įtaką gali daryti nenumatyti dalykai, pvz., krizės. Tai reiškia, jog gyvenama pasirengus apskaičiuoti pozityvias ir negatyvias veiklos galimybes, su kuriomis globaliai susiduriama socialiniame gyvenime.

Galima teigti, kad socialinės realybės suvokimas ir interpretavimas modernioje ir patyrusioje kolonizavimą visuomenėse skiriasi. Modernybėje socialinė realybė peržiūrima refleksyviai, plėtojant kritinį mąstymą ir abejonės principą, o tradicinėje tvarkoje (kurioje vadovaujamosi tradicijos ir papročio tikrumu) vadovaujamosi induktyviu įrodymų kaupimu. Modernybė yra potradicinė tvarka, kuri suinstitucina radikali abejonės principą: pažinimą sudarantys teiginiai (kurie iš esmės teisingi), visada gali būti peržiūrimi ir jų kada nors gali būti atsisakyta. Asmuo modernybėje nėra pasyvi esybė, kurią lemia iš išorės daroma įtaka. Individai, kurdami savo tapatumus, prisideda kuriant socialinius pokyčius ir jiems daro įtaką. Todėl svarbiausia vertybė, anot

⁵ Modernybės sąlygomis, daugelį gyvenimo aspektų (asmens ir socialinių santykių) apima dvi iškūnijimo mechanizmų rūšys. Pirmą, tai mainų priemonė – pinigai, kuriais grindžiama abstraktesnė modernybės ekonomika. Antra – ekspertinės sistemos, pateikiančios techninių žinių, įgytų nepriklausomai nuo jomis besinaudojančių praktikų. Šiame kontekste išsiskiria trečiasis modernybės veiksnys – refleksyvumas, darantis įtaką modernių institucijų dinamizmui ir leidžiantis atsisakyti nusistovėjusių, praeityje įgytų įpročių. Tai reiškia, kad socialiniai ir materialūs santykiai yra nuolat peržiūrimi ir aktualizuojami, atsižvelgiant į naują informaciją ar žinias.

A. Giddens, tampa *autentiškumas*, kuris laikomas asmens saviraiškos (ir jos laisvės) pagrindu, bet nesusijęs su moraliniu brendimu. Modernybėje kinta *biografijos* suvokimas: individai (ir tautos) ne tik ją turi, bet ir išgyvena – ne kaip savaime suprantamą duotybę, o paisydami socialinės ir psichologinės informacijos srautų. Civilizacijų analizės požiūriu, tekstualumas yra socialumo patyrimo konstrukcija, o kultūrinei Aš tapatumo analizei reikalinga tautos (ar keleto tautų) socialumo istorija.

Aptardamas istorinės sąmonės ir tautinės tapatybės aspektą, A. Maceina tvirtino, kad būtų *nesusipratimas ieškoti savo tapatybės santykio kaip su savimi pačiu* (Maceina, 1981:7). Tokiu požiūriu, autentiškas santykis su savimi neprarandamas (nes savaime suprantamas), todėl nei ieškoti, nei rasti žmogus negali. Autentiškumo santykis su savimi pačiu autoriaus suprantamas kaip *savo santykis su istorija*. Klausiant, *kuri istorija yra mano*, ieškoma istorinės tapatybės, siejamos su Tėvyne. Autentiškumas vertinamas kaip pokytis dabartyje: žmogus turi istoriją tiek, kiek jis yra suaugęs su laiku ir erdve. Tačiau pasakojime apie lietuvių tautinę tapatybę – „Aušros“ priekalboje – t.y. naratyve, programavusiame visų tautiečių, inteligentų ir paties J. Basanavičiaus veiklos kryptį, autentiškumas ir identiteto samprata vertinama kitaip. Svarbiausia savęs pažinimo (ir autentiškumo) sąlyga įvardijama esanti istorinėje praeityje: *žmogus, kad suprastų, kuo yra buvęs ir kuo tapęs, kaip ir visa giminė (tauta), įgyja atmintį (ir atgauna save) pažindamas praėjusį laiką* („Aušra“, 1883). Esminiu kultūrinės tapatybės ir savęs, kaip lietuvių pažinimo uždaviniu, formuluojama būtinybė pažinti protėvių senovišką gyvenimą, t. y. *nusidavimus senovės gadynės ir veikalus garbingų sentėvių*. Didingos, herojinės istorijos atkarpa, naudinga ir prasminga modernios lietuvių tautos kūrimui, buvo suprasta kaip neatskiriama žmogaus gyvenimo dalis, kurios įtaka svarbi dabarčiai: *vargų ir sunkios verguvs pasekmė, išdildžiusi iš atminties paminėjimus laimingesnio gyvenimo* (kuris buvo praeityje). Šis laimingesnio, nors ir prarasto, gyvenimo įvaizdis buvo vertingas atgaunant tautinę savigarbą kaip pažadas, tačiau jis įtvirtino tradicinio mąstymo modelį, kad protėvių gyvensenos pavyzdžiai gali prasmingai pasitarnauti kuriant (laimingesnę) ateitį: praeitį vertinant kaip progresą.

Kita vertus, modelis kurtas savotiškai programuojant konfliktą: priešpriešinant etninį savitumą išsaugojusią lietuvių kultūrą lenkų civilizacijai, aukštajai kultūrai, kuria jie didžiuojasi. Kuriant tautą naratyvu, buvo vadovautasi tam tikromis herojinėmis ir lietuviybės dominavimą patvirtinančiomis istorinėmis atkarpomis. Kaip tvirtina Darius Staliūnas, buvo apeliuojama tik į *LDK istoriją iki didžiojo kunigaikščio Vytauto mirties (1430 m.) ar Liublino unijos, pabrėžiant, jog valstybę kūrė ir jai vadovavo lietuvių kilmės asmenys* (Staliūnas, 2009:136). Ši tendencija yra būdinga įsivaizduojamų bendruomenių, modernių tautų ir mažumų kultūrų formavimosi procesui, kada savasties įtvirtinimo galimybė tapo svarbesnė už asimiliavimąsi su dominuojančia kultūra, rekonstruojant prieš kolonizavimą (pavergimą) buvusį iliuzinį autentiškumą.

Organizacinis spaudos vaidmuo susiformavo kaip būtinybė tautinio atgimimo procese, kai buvo įvertinta galimybė įsitvirtinti lietuvių kalba parašytomis publikacijomis. Pavyzdžiui, suformavus pirmąjį „Aušros numerį J. Basanavičius, prašydamas leidimo jį spausdinti Kaune, *naiviai* išsiuntė Rusijos valdžios autoritetams (Senn, 1980). Rusų valdžia, draudusi spaudą lotyniškais rašmenimis, suprato, kad planuojamas lietuvių leidinys skirtas siaurai, išsilavinusiai, bet ne masinei auditorijai, todėl į prašymą neatsakė. „Aušroje“ skleistas patyrimas ir informacija gali būti vertinama kaip tautos švietimo ir tautinės propagandos dalykas, būtinas formuojant tautą iš menkai raštingos etninės grupės – lietuvių. Tam, kad ši grupė iš visuomenės dalies taptų visuma ir atgautų savigarbą, formuluotas politinis tikslas: a) *apimti vietą, kuri dirvonais guli*; b) *šviesti: atgabenti žinias iš visuotinio mokslo*; c) *išplatinti žinias apie giminės (tautos) senovės veikalus*; d) *formuoti lietuvių tautą šioje gadynėje* („Aušra“, 1883). XIX a. ne tik Lietuvoje plėtotos nacionalistinės aspiracijos, šnekamąją etninę (motinos) kalbą pritaikant socialinėje inžinerijoje, t.y. viešosios komunikacijos tikslams arba interpretuojant ją kaip *rašto* (oficialią) kalbą. XIX a. plėtojantis nacionalizmui, kaip tvirtina G. Mažeikis, reikšmingos ideologijos pradėjo naudotis agresyvia propaganda. Kiekviena nauja idėjų teorija siekė sukritikuoti kitas idėjų sistemas, parodant išimtinį savos doktrinos teisingumą,

todėl ideologinis kitų sistemų neigimas tapo XIX a. nihilizmo požymiu (Mažeikis, 2010).

Masinės komunikacijos tyrėjai pabrėžia, kad skirtumai tarp informacijos priemonių plėtros moderniose išsivysčiusiose demokratinėse visuomenėse ir tokiose, kuriose spaudos teorija ir praktika buvo veikiamos įvairių priežastinių istorinių, kultūrinių aplinkybių, yra gilesni, nei neišvengiami *autoritarinio etnocentrizmo elementai* (McQuail, 2010:11). Jie labiau susiję su socialinių mokslų raidos tradicija, kurios šaknys glūdi vakarietiškame mąstyme.⁶

Nagrinėjant lietuvių periodinėje kultūrinėje spaudoje įtvirtintus kalbos ir mąstymo būdų kompleksus, svarbu išsiaiškinti specifines programas, formuojamas programiniuose tekstuose/manifestuose istorinių slenksčių metu. Tai schemas, pasikartojančios naratyvuose: a) grįžimo į istorinę praeitį („Aušra“, 1883); b) istoriškumą vertinant kaip tautos tradiciją („Sietynas“, 1988) ir specifškai interpretuojant kultūrinę *lietuvių* (išliekančių, išskirtinių) ir *kitų* (keliančių asimiliacijos grėsmę) tapatybę. Semiotikos požiūriu, naratyvinės analizės objektais ilgą laiką buvo klasikiniai pasakojimai, paimti iš folkloro ar klasikinės XVII–XIX a. literatūros, *kuriuose parodomos tradicinėse, uždaroje, vieningose bendruomenėse verčių funkcionavimas* („Baltos lankos“, 2009:115). Saulius Žukas išvelgia neoromantinės pasipriešinimo topikos ar net mitologijos perkėlimo į šių dienų kultūrą problematiką. Jis kritikuoja praeities simuliakrų vertimą tikrais dalykais ir nepakankamą tautinių mitų refleksiją lietuvių

⁶ Christoph Spurk mano, kad spaudos vaidmuo pilietinėje visuomenėje turi būti tyrinėjamas plačiau, išskleidžiant sąsajas tarp spaudos ir jai įtaką darančių veiksnių: visuomenės, politinių partijų, ekonominių interesų (Spurk, 2008). Jis atkreipė dėmesį į Vakarų demokratijoms būdingą spaudos funkciją organizuojant viešąjį diskursą, kurio pobūdis skiriasi nuo kitų dalyvių (partijų, visuomeninių organizacijų, valdžios), turinčių interesų, darbotvarkės ir specifinių politinių interesų. Minėtų veikėjų požiūriu, spauda yra kanalas, *suformuotas organizacijų tikslams, arba priemonė skleisti jų pačių žinias, tiesiogiai skirtas visuomenei* (Spurk, 2008:5). Aptariant spaudos, kaip socialinės institucijos, vaidmenį, analizuojamos ir giluminės įtakos/galios šaknys: konkurencinių konfliktų, kurie gali formuoti grupinį mąstymą, pobūdis. Nagrinėjami spaudoje skleidžiami stereotipai, negatyvūs vaizdiniai ir nuostatos *kitų* atžvilgiu. Nepakankamai diskutuojant šiais klausimais, politiniai partijų interesai gali tapti dominuojantys. Ignoruojant skirtingų visuomenės grupių interesus ir identitetus, formuojasi konkurentiškas skirstymas į *mus*, kuriems reikia valdžios, kad apgintų *jūsų* interesus nuo *kitų*. Brandžios modernybės visuomenėse tiriami įvairūs veiksniai, tarp jų – spaudos vaidmuo, laikant jį socialine institucija, galinčia paveikti žmonių nuostatas. Plėtojantis socialiniams, politiniams konfliktams, spaudoje skleidžiami stereotipai gali daryti neigiamą įtaką žmonių požiūriams ir veiksams. Būdas, kuriuo spauda skleidžia stereotipus ir kuria tekstų schemas, gali ir palengvinti, ir pagilinti skirtingų grupių nuostatas identiteto ar viena kitos priešiško požiūriu. Tačiau šis stereotipų spaudoje aspektas darbe nėra gvildinamas.

literatūroje. Pasitelkdamas S. Šalkauskio leksiką, S. Žukas tvirtina, kad *tvaringai valstybiniu mastu prižiūrimi neoromantikų „rūtų darželiai“ yra pavojingi šiandieninei lietuvių kultūrai šių mitų pagrindu auklėjant naują kartą* („Baltos lankos“, 2005:63) ir siūlant eksportuoti šios ideologijos produktus. Tokiu būdu iškyla ir periodiniuose kultūriniuose leidiniuose plėtotos *grįžimo į praeitį* programos problema. Viena vertus, konstatuojama, kad lietuvių kultūra stiprėja tik susidūrusi su iššūkiais ar kovodama dėl savo išlikimo. Kita vertus, nepakanka kritinio požiūrio į asmens laisvės, savityros/savistabos aktualumą ir refleksyvaus mažai perspektyvių schemų peržiūrėjimo.

Teoriškai diskursas yra suvokiamas kaip kintanti reikšmė: įvykio, nuotyčio, krizės ar transformacijos. Tačiau semiotinės teksto analizės aspektu programiniai tekstai, paskelbti periodiniuose kultūros žurnaluose, šiame tyrime nenagrinėjami. Kuriant diskursą tinkamų žodžių parinkimas daugelyje kultūrų sutapatinamas su įvykių kūrimu, jų jėga ir tapimu pačiais įvykiais. Postmoderniu požiūriu visi diskursai, kultūrinės praktikos, mitiniai gyvenimo režimai yra būdas diskursais sukurti pasaulį. Jacques Derrida atkreipia dėmesį į teksto savimoneę – *apibrėžtą diskursą, kuriame susiformuoja genealoginė reprezentacija* (Derrida, 2006:138). Šis teksto analizės aspektas leidžia svarstyti kalbėjimo bei ženklų sistemos *ekonomiją* ir rašto, kaip *pakaitalo*, pobūdį. Pavyzdžiui, (šnekamąją) kalbą, kuri suvokiama kaip procesas, veiksmas, sąmonė, patirtis, linkstama vadinti *raštu* (rašto kalba), kuris išreiškia visumą to, kas leidžia atlikti užrašą: tai yra, kuriant naratyvą, įgyvendinti galios turėjimo tikslą. Todėl norint, kad tekstas taptų perskaitomu, jis turi būti paskleistas ir tapti konteksto dalimi.

J. Derrida tapatina raštą su kibernetine *programa*, susijusia su istorija ir pažinimu, kurie buvo apibrėžiami kaip aplinkkeliai, siekiant susigrąžinti esatį. Tokiu būdu, archiraštis traktuojamas kaip prigimtinis įstatymas. Svarstant, kad prieiga prie rašytinio ženklo lemia galios sutvirtinimą ir bendrosios pasaulio struktūros pažinimą, daroma išvada, kad disponavimas rašto/rašymo galia yra susijęs su politinės valdžios turėjimu. Tai yra, įvairiose kultūrose aprašymai sutvarkomi priklausomai nuo politinės valdžios pasiskirstymo ir šeimos struk-

tūros (hierarchijos). Institucijų kūrimo galimybė tampa susijusia su raštininkų ar (signifikanto) perdavėjų ir ideologinių, religinių, mokslinių sistemų vieningumu. Valdžios ir įvaldymo (idealizuojant) prasmė, galėjusi pasirodyti tik su vadinamąja *simboline* galia, yra susijusi su rašto disponavimu. Rašto tikslingumas vertinamas kaip politinis, o ne teorinis uždavinys, todėl yra labiau sociologinis nei intelektualinis. Galima teigti, kad rašto galia, sutelkta grupės žmonių ar klasės rankose, sutampa su hierarchizavimu ir paskirstymu į ekonominės/politinės galios grupes. Raštas, kaip valdžios delegavimo fenomenas, atsirado susiformavus agrarinėms visuomenėms. Taip susiformavo *skirstymo* galios, susijusios su rašto kalbos sistemų pasirodymu, prieštaravimas: *tai, kas bus pavadinta pavergimu, lygiai taip pat teisėtai gali vadintis iš(si)laisvinimu* (Derrida, 2006:175). Tačiau, kai šis svyravimas sustabdomas ties pavergimo reikšme, diskursas tampa apibrėžta ideologija. Kolonijiniame diskurse kito vieta visada užimta *idee fixe*: despoto, barbaro, chaoso, žiaurumo ir jeigu šie simboliai ilgai išlieka tie patys, jie pradeda ženklinti autoriteto krizę (Bhabha, 1994).

Nagrinėjant lietuvių periodiniuose kultūros žurnaluose paskelbtus pirmuosius programinius tekstus/manifestus, svarbu atkreipti dėmesį į XIX a. Europos valstybėse paplitusį reiškinių, kuris buvo suvoktas kaip būtinybė. Tai tikėjimo formalaus teisėtumo pažanga ir visuomenės išsilavinimo klausimas, galėjęs funkcionuoti kaip mistifikuojanti jėga ir instrumentas, sutvirtinantis vienos klasės ar luomo valdžią. Šis argumentas leidžia svarstyti jaunų valstybių, kurios propagandiniiais tikslais platino raštą, siekdamas paskleisti savo pranešimų perskaitomumą ir veiksmingumą, ideologinį kontekstą. Tokiu būdu, nors apsisaugoję nuo degradacijos (pvz., asimiliacijos) mažos bendruomenės, suvienytos rašto (spaudos) ir *sau esančios* (etninės) šnekos, vis dėlto patiria represiją ir klasinį tautos susiskaidymą. Kita vertus, lemtinga degradacija gali būti suvokiama kaip progreso sąlyga. Vakarietiškame mąstyme bet kokia priespaudos valdžia yra ta, kuri, nutraukusi bendrą piliečių esatį, susibūrimą ar tautos daugiabalsiškumą, neleidžia jiems pasijusti kartu vienos ir tos pačios šnekos. Todėl atkreipiamas dėmesys į šio reiškinių dviprasmiškumą: *ši bendra*

esatis taip pat kartais gali tapti minios, pajungtos demagoginiams postringavimams, bendra esatimi (Derrida, 2006:182). Jis siejamas su valdžios/valstybės sąvokomis ir XIX a. utopinių socializmų svajone.

Kultūrinio žurnalo „Aušra“ priekalboje formuluotas tikslas ir leidinio teisės – *pirmutinė teisybė*. Tai *būtinybė lietuvių kalba mokinti mokyklose ir apšvietimo* („Aušra“, 1883) jose svarba. Spaudos (rašto) kalba tapo į visuomenę įsiliejusios, *lokalinės lietuvių liaudies, kalba* (Merkys, 2009:63), kuria kalbėjo naujosios lietuvių inteligentijos veikėjai. Tačiau suprasta, kad etnografinio lietuvių, tradicijų ir grynos lietuvių kalbos saugotojo tipas išliko Lietuvos kaime. Todėl tam, kad valstiečiai baudžiauninkai susivienytų į vienalytę tautą, joje turėjo susiformuoti tautos instinktas, subręsti motyvacija ir savimonė. M. Romerio teigimu, tautinio atgimimo negalima laikyti *vien lietuvių inteligentijos sumanymu* (Romeris, 2006:37), atsiradusiu tuščioje dirvoje, pavyzdžiui, nuo J. Basanavičiaus intencijų ir „Aušros“ leidybos. Tvirtinama, kad tautinis atgimimas kilo iš lietuvių bajorų luomo, tačiau būtent iš valstiečių kilusi inteligentija realizavo tai, kas liaudyje glūdėjo kaip prielaidos. Lietuvių inteligentams jungiantis į grupes, kultūros žurnalo „Aušra“ leidyba įgavo judėjimo organizacijos pobūdį. Mėnraščio funkcija suprasta taip, kaip nacionalizmo pradžioje ją vertino XIX a. Vidurio Europos tautiniai sąjūdžiai ir romantizmo srovės paveikti jų lyderiai. Jie manė, kad periodinė spauda turinti vienyti kultūrinį, intelektualinį, tautinį sąjūdį, tarnauti jaunos tautos ugdymui ir skleisti tautinės ideologijos kūrėjų idėjas. Tautinės savimonės nuostatos, domėjimasis lietuvių tautosaka, siekis kurti tautinio sąjūdžio interesus ginantį periodinį leidinį, kaip teigia D. Kaunas, *sklandė ore* (Kaunas, 1996:50). Pavyzdžiui, „Aušros“ leidyba ir spaudos rinkos plėtra Mažojoje Lietuvoje vienam iš redaktorių – J. Mikšui padėjo apsispręsti dėl ateities: jis nutraukė ryšius su kaimu ir plėtojo spaustuvės idėją.⁷ „Aušra“ įteisino tautinės ideologijos, formuojamos vadovaujantis istorine lietuvių mitologija ir protėvių tikėjimu (pagonybe), tradiciją. Lietuvių

⁷ J. Mikšo pastangomis „Aušra“ buvo įregistruota Rytų Prūsijoje tarp kitų periodinių leidinių. Ragai-
nėje 1883 m. balandžio mėn. išspausdintas pirmasis numeris 1000 egz. tiražu. J. Basanavičius, gyvenęs
Prahoje, buvo nurodęs keturis asmenis kaip „Aušros“ iniciatorius ir redaktorius: save, G. Sauerweiną,
A. Vištelį ir J. Mikšą, neminėdamas J. Šliūpo. Pirmuosius keturis numerius prenumeravo apie 70 skai-
tytojų iš Didžiosios Lietuvos, dar šimtą egzempliorių pavyko parduoti knygnešiams (Kaunas, 1996).

kalbos sureikšminimas tapo „Aušros“ ideologine ir politine verte, vienijančia savo raštą ir periodinius leidinius turinčią bendruomenę. Kultūrinė spauda tapo reikšmingu veiksmu, *padėjusiu susidaryti bendrinei rašto, vėliau ir žodinio bendravimo kalbai* (Merkys, 2009:63).

Benedict Anderson XIX a. antroje pusėje kilusius Europos tautinius sąjūdžius vadino *filologine-leksikografinė revoliucija* (Anderson, 2006:72). Kai žemiausio visuomenės sluoksnio kalba emancipavosi („Aušros“ priekalboje – kuri *abejojantiems lietuvių kalba priduočiau drąsos ant pripažinimo* („Aušra“, 1883), ji susidūrė su imperinio tautiškumo konkurencija, siekiančia monopolizuoti valstybinę kalbą. Programinis tekstas/manifestas, paskelbtas žurnale „Aušra“, įgijo galią ir atliko, anot J. Derrida, *išjudintojo* (Derrida, 2006:136) vaidmenį. Leksikografai, filologai ir publicistai, plėtoję revoliucinį veiksma, sukūrė spaudos rinką, aprūpindami menkai skaitančiąją visuomenę laisvės ir lygybės lūkesčiais. „Aušroje“ buvo konstatuota, kad *senovės gadyneje* gyvenusi didelėje teritorijoje tauta sunyko todėl, kad nutautėjo, *pasivavinusi per ilgus amžius svetimų kalbų* („Aušra“, 1883), tokiu būdu įtvirtinant lietuviškai kalbančiųjų prioritetą ir susipriešinimą su kitomis, svetimomis kalbomis (kitais identitetais). Tautinio atgimimo jaunystės lyderiai *vietą, kuri dirvonais guli*, t.y. tautos savimonės formavimąsi, žadino, kviesdami skaitytojus suprasti savo teisybes (teises), *prigulinčias visai žmogystei, lygiai su kaimynais naudotis* („Aušra“, 1883), tokiu būdu keldami tautų ir kalbų lygybės klausimą. Vystantis biurokratinėms institucijoms, Europoje formavosi biurokratinės (valstybės institucijos) vidurinėsios klasės fenomenas, o vietos aukštuomenė, rinkos dalyviai tapo pagrindiniais filologinės revoliucijos vartotojais. Kitaip šis procesas vyko šalyse, kuriose vidurinysis luomas nebuvo susiformavęs. Tam, kad būtų įgyvendinta visuomenės evoliucionavimo reforma ir įveiktas atsilikimas, tikslą buvo galima pasiekti plėtojant tautinę agitaciją ir motyvavus socialiniams pokyčiams liaudį, išardant ankstesnę visuomenės branduolį. Lietuvoje tarpininku tarp liaudies (valstietijos) ir „Aušros“ tapo lietuvių inteligentija, labiau suvokusi kultūrinius, dvasinius žmonių poreikius ir iš pradžią maniusi, kad įmanomas tik kultūrinis atgimimas.

Kaip pažymi Egidijus Aleksandravičius, Lietuvos šviesuomenės radimasis ir emancipacija komplikavosi dėl įsigalėjusio Rusijos biurokratizmo, suvaržiusio Abiejų Tautų Respublikos (ATR) kultūrinę sklaidą. Lietuviai bajorai, naudojęsi modernėjančios europietiškos civilizacijos ištekliais, turėjo galimybę ugdyti individualią savimonę ir asmens laisvės nuovoką. ATR bajoriškosios visuomenės laisvės buvo priešpriešinamos Rusijoje plėtotam biurokratizavimui ir administravimui, neigusiam laisvą visuomenę ir individo laisvę. Todėl šviesuomenės pasaulėvokos problema susijusi su kokybiniu pokyčiu: bajorijos situacijos kitimu ir inteligentijos, kaip atskiro socialinio sluoksnio, formavimusi. Atsiribojus nuo senosios bajoriškosios visuomenės vertybių, susidarė prielaidos formuoti valstietiškos kilmės šviesuomenei. Lietuvių nacionalinė kultūra ir gimtosios kalbos (vietos dialekto) susigrąžinimas formavosi per dvikalbystę (tai būdinga ir kitoms Vidurio ir Rytų Europos valstybėms).

Tokiu būdu, šnekos pakeitimas raštu tampa egzistenciniu klausimu, kada buvimas pakeičiamas verte, atsakant į identifikavimosi klausimą – *kas esame?* Svarbiau tampa būseną: *kokie esame* (geri sūnūs) ir *ko esame verti* (lygių teisių, laimingesnio gyvenimo). Todėl pripažįstama gyvos šnekos etika, kad ir kokia utopinė ji būtų, o raštas vertinamas kaip kovos fenomenas. J. Derrida atkreipė dėmesį į kalbą, kuri gyvuoja kaip savo pačios kilmės *masalas* (Derrida, 2006:184).⁸

Kaip dviprasmybė, dubliavimas gali būti traktuojamas manymas, kad visoms kalboms, kuriomis kalba vadinamos *beraštės tautos*, galima suteikti autentiškos, žmogiškos ir reikšmingos kalbos statusą. Lyginamosios analizės požiūriu, kultūros organizacija tampa civilizacinio lygio procesu tada, kai kai ji

⁸ Masalas gali būti tapatinamas su šnekos etika, tačiau iš tikrųjų reiškia strateginę teksto kūrėjo priemonę. Raštas šiuo atveju laikomas pagalbine priemone, kritiniu atsaku ištikus krizei, kada jis uždraudžiamas ar sustabdomas, ar esant šnekos sunykimo grėsmei. Svarstant pakaitalo, kuris interpretuojamas kaip *gudrybė* ir *veikimas kito žmogaus rankomis* (Derrida, 2006: 192–196), siekiant nesančią šneką paversti esančia, pobūdį, pakaitalas suvokiamas kaip pavaduojanti, pavaldi instancija. Kada prigimtis pakeičia save ne savimi („Aušros“ atveju lietuvių kalba buvo traktuojama kaip seniausia, todėl garbinga – pasisavinus kalbos kilnumo *imituojant* aspektą). Pradedant Aristotelium, gramatologijos tyrėjai atkreipė dėmesį į tai, kad rašantysis tekstą filosofas, poetas, kronikos autorius yra rašto užvaldytas, todėl negalimas atskirti nuo jo paties rašymo sistemos. Rašto represiją (kovos fenomeną) apibrėžiant kaip pamatinį konkūrečios epochos veiksmą, užprogramuojamas klaidžiojimas: *remiantis praeities normomis, juos galima aprašyti tik tokiu pavidalu* (Derrida, 2006:215).

būna susieta su kokia nors specifine civilizacija. Įmanoma suprasti, kad tradicinis etnocentrizmas gali būti pasitelkiamas kaip anti-etnocentrizmas, palaukiantis etninį politinį kaltinimą, kad kito žmogaus išnaudojimas yra vakarietiško tipo rašančiųjų kultūrų faktas. Todėl sprendžiamas skirstymo į raštingas ir beraštes tautas (civilizacines ir necivilizacines) pagrindumas. Aptardamas J. Basanavičiaus sureikšmintą lietuvių kalbos prestižą, skiriant jai naują visuomeninį pasaulietinį statusą, V. Merkys tvirtino, jog siekta *pasipriešinti* paplitusioms sampratomis, kad vienos kalbos yra civilizacinės (lotynų, prancūzų, anglų, vokiečių, rusų ir lenkų), o kitos – „necivilizuotos“ vietos kalbos, *subordinuotos pirmųjų hegemonijai* (Merkys, 2009:65). Tokiu būdu, kalbinis solidarumas įvykdė visuomenės perversmą: jauna lietuvių tauta išsilaisvino iš civilizacinių kalbų (ir tautų) hierarchijos ir pabrėžė priešpriešą istorinei lietuvių bajorų tautai, neįvertindama istorinių įvykių visumos. „Aušros“ kultūrinis sąjūdis suvokė save kaip tautos atgimimo procesą, o programiniais tekstais/manifestais kuriant kultūrinę tapatybę, praeitis (senovės gadyne) turėjo tarnauti tautos ir jos ateities vizijų formavimui. Nuostata, kad tautos istorijai, kurios archeologinių šaltinių išliko labai nedaug, svarbiausias šaltinis yra kalba, atskyrė lietuvių tautą nuo luominės, politinės lietuvių tautos istorijos suvokimo ir leido supaprastintai traktuoti istorijos struktūrą.

Interpretuojant, kad rašytinė erdvė yra susijusi su socialinės erdvės prigimtimi ir techninės, religinės, ekonominės dinamikos struktūra, galima išskirti tris rašymo būdus. Jie atitinka ir atskiro žmogaus visuomenėje, ir skirtingus susibūrusių į tautas žmonių būvius, tačiau skiriasi *primityvumu* arba *senumu* ir komplikacijomis. Raštas, kaip atitinkantis jausmo kalbą, suponuoja tam tikrą visuomenę ir gali būti skleidžiamas dviem būdais: *tiesioginiu ir alegoriniu* (Derrida, 2006:375). Alegorija prasideda tada, kai kuriama tobula reprezentacija, objektui norint suteikti idealybės vaizdinį ar jį sakralizuoti.

Spaudos vaidmens suvokimo atveju tai gali būti siejama su propagandos sąvoka ir tautinės savimonės pažeidžiamumu alegorijoms, kitoms stipresnėms ideologijoms ir rašto *teatrui*, kurį atstoja vieningos tautos susirinkimas. Analizuojant tautos kūrimo naujose valstybėse politiką ir principus, galimi du

kontroversiški požiūriai. Viena vertus, tautinio atgimimo ir nepriklausomos valstybės steigtis vertinama kaip prioritetinis tikslas, pasiektas autentišku tautiniu liaudies entuziazmu ir solidarumu. Kita vertus – kaip sisteminis, netgi makiaveliškas nacionalistinės ideologijos įdiegimas, pasitelkus masinės komunikacijos priemones, ugdymo sistemą ir administracinę reguliavimą (Anderson, 2006). Todėl galima svarstyti, kad kapitalizmas, pasitelkęs spaudą, sukūrė liaudies pagrindu grįstą nacionalizmą Europoje, atmetusį senus dinastinius principus ir vertybes. Oficialus nacionalizmas, pvz., rusifikacija, traktuojamas kaip ideologinė tendencija (rusifikuojant mokyklų sistemas), siekė paruošti subordinuotus pareigūnus valstybei ir biurokratijai. Centralizuotos ir standartizuotos mokymo sistemos sukūrė *naujuosius piligrimus* (Anderson, 2006:140), kurie dažniausiai buvo integruojami į administracinę sferą. Tokiu būdu, dvikalbė inteligentija, susiformavusi iš eduokotų piligrimų (įgijusių išsilavinimą kolonizavusioje valstybėje), įgijo prieigą prie nacijos ir tautiškumo sampratų. Įvairių tautų nacionalinio atgimimo patirtis, liaudies ir oficialaus nacionalizmo samplaika buvo susisteminta ir adaptuota, o didėjanti kapitalizmo įtaka transformavosi į intelektinę ir fizinę komunikaciją.

Nagrinėjant naratyvų, kuriais lietuvių inteligentai kūrė kultūrinės tapatybės apibrėžtis periodikoje, problematiką, išskiriami šie aspektai. Kolektyvinės atminties konceptas kurtas kaip prigimtinis įstatymas, kuriuo užrašoma kultūrinė tapatybė kaip nekintama ir saugotina vertybė nuolatinę išnykimo grėsmę patiriančioje tautoje. Išlikimo kontekste formuojant kultūrinę tapatybę ir metaforizuojant istoriją, kalbą ir praeitį kaip progresą, plėtotas specifinis modernizacijos suvokimas. Įtvirtinta, kad pažanga pasiekama revoliucijos, reformų būdu ir tautinė atmintis sukuriama konfrontuojant su prieštaraujančiomis atmintimis ir kitais (svetimais, grėsmingais) identitetais ar kitomis identitetų rūšimis, jeigu jos neatitinka naratyvo subjektų (herojų) prigimtiniame įstatyme apibrėžtos identifikavimosi su Tėvyne, tauta idėjos. Todėl lietuvių kultūrinė tapatybė (tautiškumas, išlikimas) suprastas kaip egzistencinis būvis, galimas prieštaroje su Kitais: priešpriešinant save aukštesnėms civilizacinėms kultūroms, svetimiems (lenkams, vokiečiams, žydams; išskyrus rusus, kurie neta-

patinami su grėsme) ir luomams, turintiems išskirtinę, privilegijuotą socialinę padėtį. Naratyvų kūrėjai (subjektai), vadovaudamiesi Tėvo teise, suformuoja spaudos (kurioje plėtoja ir skleidžia savo ideologiją, idėjas ir interesus) autoritetą ir hierarchiją, nustatydami leidimus naudingų visuomenei interesų viešojoje erdvėje raiškai, idealizacijoms ir naratyvo supratimui vienu būdu.

1.2. Tautinio atgimimo konceptas „Aušroje“

Analizuojant 1883 m. Lietuvių mylėtojų draugijos išleisto kultūros žurnalo „Aušra“ programinį tekstą/manifestą, kuriame buvo pirmą kartą spaudoje suformuluota tautinės ideologijos kryptis ir kultūrinės tapatybės apibrėžtis, svarbu atsižvelgti į naratyvo kūrimo psichosocialinį kontekstą. Darbe vadovaujamas J. Derrida, O. Gasset tyrimuose išskirtu istorinės raidos ir proceso dėsniu, kuris grindžia suvokimą, jog istorinė situacija (kurią lemia psichologinės priežastys), atsiranda iš ankstesnės situacijos ir kad kiekviena pažanga visada yra kartu *atžanga*.⁹ Psichologijos teorijoje pabrėžiama, kad su socialiniais, dvasiniais ir fiziniais vystymosi žingsniais yra susijusios egzistencinės žmonių baimės formos, o kiekviena raida brandumo link yra susijusi su baimės įveikimu (Riemann, 2010). Žmogiškuoju lygmeniu *revoliucijos* arba perversmo prasmė aiškinama pasitelkus rotacijos pavyzdį. Rotacija (sukimasis apie save) psichologiškai atitiktų individuacijos reikalavimą: kad taptų autentišku, žmogus turi būti nepriklausomas individas, įtvirtinantis savo autonominę būtį ir atsiribojantis nuo kitų. Siekis išsiskirti (ir išlikti) iš kitų lemia prieštaravimą: iš dalies prarandamas saugumo jausmas, kurį teikė priklausomybė ir bendrumas. Atsiskyrimas reiškia vienatvę, izoliaciją ir baimes, kurias reikia įveikti praradus stabilumą. Kita vertus, nerizikuojant tapti savaran-

⁹ Nagrinėdamas tradicionalizmo ir revoliucinės nuotaikos pasekmes istorijos vyksme, A. Maceina išskyrė marksistinės ideologijos, kaip *antiistorinio veiksnio* (Maceina, 1981:46), ydingumą. Marksizną jis vadino *istoriniu nomadizmu* ir jį siejo tik su komunistinių šalių patirtimi. Marksizmas, laikydamas save tikrosios istorijos pradžia, žmonijos ateitį projektuoja per *priešistorę*. Iš revoliucijos kilusi santvarka pradeda kurti savo tradicijas, menkaverčiai kultūriniai laimėjimai vertinami kaip genialūs. A. Maceina aptarė grėsmę, kylančią iš istorijos mokslo: kai *romantinis praeities garbinimas gali sužlugdyti bet kokią objektyvumą* (Maceina, 1981:58). Pastebėta, kad šis poreikis sustiprėja krizių ir transformacijų metu, kai dabarties situacija netenkina, o praeitis mitologizuojama kaip šviečianti garbingai ir galingai.

kiškais individualais, pernelyg sustingstama kolektyviškume, tipiškume – taip susilpninama savivertė.

Pirmasis revoliucijos dėsnis atitiktų reikalavimą įsilieti į didesnę visumą, apriboti savo autonomiją viršasmeninių ryšių naudai. Antrasis reikalavimas yra pirmojo tęsinys: tapdami savimi (autentiškais), žmonės gali svarstyti apie tai, kas būdinga moderniai visuomenei. Trečiasis, įcentriškumo reikalavimas, susijęs su trukmės siekiu, t.y. ateities planavimu ir strategijų kūrimu esant stabilioms gyvenimo sąlygoms (tuo pačiu suvokiant jos laikinumą ir baigtinumą). Ketvirtojo reikalavimo esmė yra susijusi su pastanga nuolat keistis: sutikti su pokyčiais, peržengti tradicijas, atsiverti naujybėms. Su šiais reiškiniiais yra susijusi baimė, kad tvarka, taisyklės ir įstatymai, praeities ir įpročio trauka apribos veržimąsi į laisvę. Tačiau baimės pobūdis ir intensyvumas, taip pat iš jų kylantis maištas, priklauso nuo įgimtų polinkių ir paveldo. Tai yra, nuo aplinkos, kurioje gyvenama, specifikos ir nuo subjekto asmeninės biografijos, tapsmo istorijos pradžios – *vaikystės* ir joje suformuoto pasitikėjimo bei įgytų pradinių elgesio, mąstymo, kalbos schemų.

Šiame darbe aptariama lietuvių periodinės kultūrinės spaudos periodizacijos pradžia sutampa su „Aušros“ leidybos chronologinėmis ribomis: tautinio atgimimo-išsivadavimo biografijos pradžia – jaunyste 1883 m. Kitokio požiūrio laikosi Vincas Trumpa, kiekvieno istorinio proceso periodizaciją vadindamas *savavališku aktu* (Trumpa, 1989:45). Jis atkreipė dėmesį į XIX a. Lietuvos istorijos modelio neapibrėžtumą, kada bendriausia prasme diskutuojama apie kolonizuoto, okupuoto krašto ir pavergtos tautos, kovojusios už išlikimą, istoriją. Kita vertus, išskiriamas Europos fenomenas – XIX a. nacionalizmas, plėtojėsis per kalbą ir vadintas lingvistiniu nacionalizmu. Pasak V. Trumpos, XIX amžius Lietuvoje turi specifinę apibrėžtį su aiškiomis pradžios ir pabaigos datomis: 1795 m. – Abiejų Tautų Respublikos pabaiga ir 1918 m. – vasario 16 d. aktu, kada etnografinė Lietuva pasiskelbė nepriklausoma demokratine valstybe.

Tačiau historiografijoje vyrauja kita nuomonė, kad proceso pradžia sietina su lietuvių periodiniu kultūriniu žurnalu „Aušra“, bet XIX a. pirmos

pusės kultūrinis sąjūdis įvardijamas kaip tikrojo Atgimimo priešaušris. Išskiriami bendracivilizaciniai tautos modernėjimo bruožai, būdingi ne vien Lietuvai, kuriant šiuolaikines etnopolitines bendrijas. Tai transformacijos, kurios vyksta pereinant nuo kosmopolitizmo prie racionalumo, kai aristokratinės visuomenės elito kultūros vertybės keičiamos etninę autentiškumą išsaugojusios liaudies kultūros linkme.¹⁰

Nagrinėdamas įsivaizduojamų politinių bendruomenių biografijas, B. Anderson brėžė paraleles tarp modernaus žmogaus ir tautos identiteto, t.y. individualizacijos koncepto (Anderson, 2006). Tuo atveju, kai dėl istorinių aplinkybių sudėtinga identifikuoti ištakas, jos turi būti parašytos/sukurtos naratyvu. Tačiau esama esminių skirtumų: sekuliari *asmens* istorija prasideda ir baigiasi, o tautos neturi aiškiai apibrėžtų gimimo ir pabaigos datų. Transformaciją, svarbią *įsivaizduojamų bendruomenių* kaip tautų gimimui, tyrėjas siejo su dviejų įsivaizdavimo formų, paplitusių Europoje XVIII a., struktūra – novele ir laikraščiu. Jos suformavo technines priemones, reprezentuojančias įsivaizduojamų bendruomenių rūšį, tapusią tauta. Reiškiny, kurį B. Anderson vadina *spaudos kapitalizmu* (Anderson, 2006:36), darė įtaką vis daugiau žmonių, mąstančių apie save ir siekiančių komunikuoti su kitais moderniomis priemonėmis. Revoliucinį kapitalizmo virsmą jis siejo su trimis veiksniais: lotynų kalbos pokyčiais, Reformacijos įtaka (Martyno Liuterio mokymu ir religine propaganda) ir liaudies kalbos, kaip administracinės centralizacijos instrumento, kuriuo naudojami monarchai, paplitimu. XIX a. dinastijos konfrontavo su netolerantišku jų atžvilgiu *lingvistiniu* nacionalizmu.

Lietuviai inteligentai, tautinio sąmoningumo žadintojai, paskleidė socialistines idėjas manydami, kad darbininkų ir valstiečių poreikiai bei interesai sutampa. Jie buvo įsitikinę, kad siekiant paspartinti agrarinio krašto socialinę, politinę, ir ekonominę raidą, jam galima pritaikyti industrinių visuo-

¹⁰ Liaudiškumo/etnografiškumo, kaip nesutaikomos opozicijos krašto bajoriškosios visuomenės pilietinėms ir politinėms aspiracijoms, iškėlimas buvo susijęs su Rusijos vyriausybės strategine užduotimi sukurti lietuviškai šnekančių lojalių imperijos piliečių socialinę bazę. Šis rusų valdžios veiksmas siejamas su neprievartinės rusifikacijos Lietuvoje strategija (Aleksandravičius, 1994). Rusijos cenzūros, plėtotos XIX a. viduryje, įtaka lietuvių periodinės spaudos tradicijų formavimuisi ir socialinės realybės suvokimui aptariama kitame skyriuje.

menių modelius. Lyderių romantizmas savotiškai riboja galimybę susieti tautinio atgimimo ideologiją su Lietuvos gyventojų (valstiečių, baudžiauninkų, smulkių ūkininkų) visuomeniniais ir ekonominiais poreikiais, nes kultūros svarba buvo suprasta kaip prioritetingė prieš ekonominę svarbą. Pavyzdžiui, Jonas Šliūpas vienas pirmųjų ėmėsi steigti lietuvišką socialistinės krypties laikraštį, tačiau dėl lėšų stokos leidybos minties buvo atsisakyta. Tautinio atgimimo veikloje jis pasižymėjo dvejopai: viena vertus, garsėjo kaip antikleikalizmo ir humanistinės etikos skleidėjas. J. Šliūpo deklaruota programa *buvo tautinė ir švietėjiška, raginanti spręsti socialines problemas, ugdant lietuvių tautinę ir švietėjišką, raginanti spręsti socialines problemas, ugdant lietuvių tautinę ir švietėjišką* (Skrupskelis, 2010:158). Tačiau M. Romeris vertino J. Šliūpą kitaip – vadino krizine asmenybe, *gaivališku potencinių tautos galių pasireiškimo pavyzdžiu* (Romeris, 2006:77), jo polinkyje į kompromisus ir prisitaikymą matydamas dviprasmišką rezultatą. Suvokus lietuviškos vietinės spaudos poreikį visuomenėje ir rusų cenzūrinės politikos trukdymus, bandyta laikraščio leidybą realizuoti naudingumo Rusijai aspektu. Laviruojant dėl kilnaus uždavinio, apmąstytas ir Rusijos oficialios politikos tikslų įgyvendinimas, M. Romerio vadintas J. Šliūpo kombinacija su Rusija.

Lietuvių istorikai yra atkreipę dėmesį į aušrininkų pragmatizmą ir plėtotą rusų bei ukrainiečių istoriografijos mokslinę metodiką: jie ne tik romantizavo ir idealizavo praeitį, bet ir akcentavo *galimą didaktinę romantiško vaizdo funkciją* (Aleksandravičius, 2000:320), patriotiniais motyvais istorijos mokslą skyrę tautiniam sąmoningumui žadinti.¹¹ Leidinyje „Aušra“ J. Šliūpas planavo skleisti filosofines ir politines ekonomijos teorijas. Propaguota tokia *draugijinė rėda* (sąranga), kuri garantuoja visų lygybę ir visiems lygias teises, pareigas. Teigta, jog geras ekonominis tautos gyvenimo būvis yra tas, kuris *visiems suteikia turtą, nei vieno neaplenkdamas – ar jis paprastas, ar kiltas (kilmingas) žmogus* („Aušra“, 1884:7). Tačiau tikroji apšvieta

¹¹ A. Jurgutienė išskyrė du „Aušros“ interpretavimo būdus: vienu požiūriu, aušrininkai siejami su materialistine ideologija ir jos sklaida, o jam priešingu – teigiama, kad minėtame periodiniame leidinyje dominavo idealistinės pakraipos estetika (Jurgutienė, 2006). Autorė laikosi nuostatos, kad išeitį iš prieštaravimų galėtų teikti nuoroda į J. Basanavičiaus sąsajas su kantiškąja antropologine nuostata, paveikusia vokiečių romantinę filologiją ir XIX a. humanistiką. Tačiau pastebima, kad ryšius su antropologija tautinės ideologijos kūrėjas užmezgė studijuodamas Maskvoje.

sietą su laisvu tikėjimu, kurį žmogus turi teisę pasirinkti. Brandinta idėja, kaip lietuviams perduoti darbininkų išsivadavimo idėjas, žadinant žmones iš ilgo ir saldaus snaudulio. Todėl, norint suprasti stabilumą arba kaitą, *būtina atsižvelgti į tai, kaip žmonės suvokia, prognozuoja ar įsivaizduoja savo socialinę padėtį* (Edelman, 2002:11).

Šviečiamojo pobūdžio straipsnyje „Mokslas apie tautos ūkį“ J. Šliūpas tikėjosi plėsti valstiečių akiratį, aiškindamas apie lygias teises, kad jie galėtų civilizuočiau spręsti socialines problemas. Aiškindamas, kas yra politinė ekonomija, J. Šliūpas pabrėžė jos taikomąjį, pragmatišką pobūdį: *nėra mokslo, kuris žmogui neneštų pelno* („Aušra“, 1884:217). Su politinės ekonomijos samprata tapatinama lietuviškai apibrėžiama *tautinė ūkė*, kuri apima visos šalies, o ne vienos giminės ar draugijos ūkį ir nagrinėja gyventojų materialines reikmes. Kaip esminiai, įvardinti pagrindiniai žmonių poreikiai: savisaugos (*kaip išlaikyti gyvastį ir apsiginti nuo myriaus*), fiziologiniai (*kūnas turi gauti papildą*), turto (*namų, ginančių nuo netikėtų išpuolių*). Straipsnyje toks savimi besirūpinantis žmogus apibūdintas kaip susieinantis su savo prigimčia ir natūraliai tenkinantis materialinius poreikius. Autorius suprato, kad politinės ekonomijos uždavinys yra parodyti ūkio apimtį, efektyvumą ir pelningumą. Teigta, jog *darbas aprėpia visą žmogystę ir visus padaro broliais* („Aušra“, 1884:219). Straipsnio pabaigoje nurodoma, kad teksto dalys išverstos ir perspausdintos iš „Socjalizm utopijnyj a naukowy“ przez Fr. Engelsa, 1882 (liet. „Mokslinis ir utopinis socializmas“). J. Šliūpas teigė, kad jam nerūpėjo originalumas, tik propaganda – jis jautėsi esąs geresnis agitatorius į geresnę lietuvių ateitį: *naujo ar ko įstabaus neprasimaniau, naudojausi ne vienur bendros minties autoriais, gal kartais jų vardų nepaminėdamas ar paskubos dėlei, ar nė nepamąstęs, kad taip nedera* (Šliūpas, 1977:307). Aušrininkų veiklą galima

interpretuoti kaip nacionalinėje kultūroje vykdytą politinį veiksma, plėtotą suinteresuotos grupės konkrečioje epochoje.¹²

Tautinės ideologijos kūrėjas J. Basanavičius „Aušrą“ suvokė kaip pirmąjį mėnesinį visuomeninį ir literatūrinį lietuvių žurnalą lotynišku raidynu, pirmame numeryje įvardinamą *laikraščiu, išleidžiamu Lietuvos mylėtojų*. Tačiau steigiant „Aušrą“, J. Basanavičius negyveno Lietuvoje ir iš esmės negalėjo susitapatinti su Lietuvos, kurioje vyravo carinės Rusijos administracijos direktyvos, problematika – *negalima buvo prieš rusus rašyti* (Nezabitauskis, 1990:130). Viena vertus, lietuvių inteligentai neturėjo tvirtesnės organizacijos, kita vertus, buvo pribrendęs poreikis steigti periodinį leidinį, kuriame būtų galima nevaržomai rašyti apie lietuviybės reikalus ir šviesti inteligentus. A. Nezabitausko teigimu, „Aušroje“ J. Basanavičius realizavo *savo idealą, kurį seniai nešiojosi širdyje* (Nezabitauskis, 1990:131).¹³ Hipotetiškai galima svarstyti, kad „Aušros“ programinį tekstą/manifestą jis rašė, vadovaudamasis savo asmenine patirtimi, kuri, perduota lietuviams, gali būti formuluojama kaip visos tautos (giminės) Sėkmės kelias, grįstas Tėvo teise ir pavyzdžiu (šie aspektai būdingi postkolonijiniams diskursams). Tokią prielaidą galima daryti sugretinus „Aušros“ teksto kalbos, mąstymo būdų kompleksą ir tyrėjų A. Nezabitausko, A. E. Senn aprašytą J. Basanavičiaus vaikystės ir brandos scenarijų: a) gimimo metu patirtą egzistencinę mirties baimę ir kovą dėl biologinio išlikimo; b) daraktoriaus, žeminusio lietuvių vaikus, ant kaklo uždedant

¹² Adolfas Nezabitauskis tvirtino, kad „Aušros“ užuomazgų ieškoti reikia 1822–1830 m. lietuviškajame literatūriniame sąjūdyje, pasireiškusiame Vilniaus universitete lietuvių patriotų grupėje (Nezabitauskis, 1990). Nesant lietuviško laikraščio, savo straipsnius jie spausdino lenkiškuose žurnaluose „Tygodnik Wilenski“ ir „Dziennik Wilenski“, tačiau kėlė lietuviškos spaudos formavimo uždavinius. Rusijos universitetuose studijavę lietuviai mėgino gauti rusų valdžios leidimus lietuviškų dienraščių leidybai: J. Šliūpas susirašinėjo su Jurgiu Mikšu, plėtojo lietuvių draugijos ir laikraščio „Aušra“ steigties mintį. Šis sambūris turėjo būti ženklų *pakilimo, žadinant žmones iš ilgo ir saldaus snaudulio* (Nezabitauskis, 1990:126).

¹³ V. Kavolis atkreipė dėmesį į J. Basanavičiaus autobiografijos rašymo pobūdį, kuriuo galima interpretuoti individo dalyvavimą kuriant naratyvą kaip programą. Šitaip galima atskleisti, kaip asmuo suvokia save gyvenime ir istoriniame vyksme. Pastebėta, kad rašydamas pirmąją Lietuvoje autobiografiją, apibrėžtį „aš“ J. Basanavičius rašo sakinio pabaigoje. Pasakojimas kuriamas taip, kad *J. Basanavičiaus „aš“ tampa aplinkos pasekme* (Kavolis, 1992:63). Autobiografijos kūrėjo aplinka vaizduojama kaip istorinio palikimo ir vyksmo dalis, o subjektas (herojus) tampa peizažo, kuriame gausu istorijos, detale. V. Kavolis daro išvadą, kad XIX a. nevakariečiai savuosius Aš atskleidžia kaip labiau priklausomus nuo religinio kolektyviškumo, arba nuo tautos, beveik nekreipiant dėmesio į vidinę raidą (Kavolis, 1998:116).

„metalingą“ už lietuvių kalbos, o ne kultūringos lenkų kalbos, vartojimą; c) kartu su tėvu tyrinėta krašto praeitis, tradicijos, paveldas ir legendos, pažadinusios meilę Lietuvos praeičiai ir kultūrai; d) tėvų socialinė padėtis – vargas ir žema savivertė tarnaujant dvarininkams; e) siekio mokytis apribojimas – mokyklos buvo prieinamos tik lenkų aukštuomenei ir *szlachta* (šlėktoms); f) išskirtinis darbštumas mokantis Marijampolės gimnazijoje ir rusų valdžios suteikta stipendija – geresnės ateities galimybė studijuojant Maskvos universitete; d) pasirinktos gydytojo profesijos tobulinimas, publikuojant mokslo straipsnius rusų ir Europos medicinos žurnaluose (Senn, 1980).

Pirmajame „Aušros“ numeryje paskelbtame programiniame tekste/manifeste formuluojamas lietuvių tapatybės modelis nežinant, kas sudaro tautą. Vadovautasi nuostata, kad lietuviški laikraščiai turi tarnauti tautos brandinimui. Istoriniu požiūriu V. Merkys išskyrė dvejopą tautos sampratą, vyravusią Europoje nagrinėjamu laikotarpiu: prancūzišką ir vokišką (Merkys, 2009). Prancūziškojo modelio tauta buvo tapati visai valstybės piliečių bendruomenei, o vadinamojo *vokiško modelio tautos kūrėja buvo pati nuo seno egzistuojanti valstybė* (Merkys, 2009:64). Tačiau Lietuvoje tauta vadintas bajorų, dvasininkų ir miestelėnų luomas, turėjęs išskirtines luomines, politines privilegijas. Prancūziškojo modelio siekė Abiejų Tautų Respublika XVIII a. pabaigoje, visus piliečių luomus vadindama lenkais. Ši samprata nepakito ir siekiant prarastos valstybės atkūrimo XIX a. V. Merkys pabrėžė, kad tautos, neturinčios savo politinės nepriklausomybės, kovojo dėl etniniu lingvistiniu pagrindu konsoliduotos valstybės. J. Basanavičius, formuluodamas tautos apibrėžtį, vadovavosi vokiškąja tautos samprata. Lietuvių *tautą* jis suvokė kaip lietuviškai, t. y. įvairiomis lietuvių tarmėmis, kalbančią bendruomenę. Todėl tautą sudaro lietuviškai kalbantys ar prarandantys kalbą gyventojai, išsaugoję protėvių tradiciją ir papročius (būdą). Lietuvių kalba (raštas) vertinta kaip *dvasinės kovos, kuriai be trenksmo ir šauksmo ruošiasi lietuviai* („Aušra“, 1883), prielaida. Sunykus politiniams tautos institutams ir atsidūrus prieš surusavimo pavojų, lietuviybės atsparos taškai pakito – jie buvo perkelti į dvasios sritį. Tvirtinta, kad *kūniško maisto nestokodami, pirmiausiai turime rūpintis*

apie dvasišką šviesą („Aušra“, 1883). Ne pilietiniai institutai, privilegijos ir laisvės, *bet kalba, papročiai, folkloras tapo svarbiausiomis lietuviškumo slėpinių tyrinėjimo sritimis* (Aleksandravičius, 2000:22).

„Aušros“ programiniame tekste/manifeste, kuriame formuluotos lietuvių kultūrinės tapatybės apibrėžtys, išskirti šie aspektai: 1) rašto kalbos svarba, 2) kalbos sunykimo priežastys, 3) spaudos, žmogaus teisių ir švietimo poreikis, 3) inteligentų (tarpininkų) vaidmuo. Tvirtinant, kad nuo pirmojo laikraščio lietuvių kalba pasirodymo praėjo 35 metai, *per kuriuos visokiais vargais ir sunkenybėmis prispausta tauta negalėjo nei mislyt apie alpstančios dvasės atgaivinimą ir dvasinį peną* („Aušra“, 1883), formuluojama prielaida, kad svarbiausia tautos dvasios jėga yra rašto kalba. Programiniame tekste formuotas požiūris, kuris gali būti vertinamas kaip schema: lietuviai apibūdinami kaip *per tuos ilgus amžius paniekinta giminė, kad tik dyvytis reikia, kaip ji šiai dienai gyva išliko*, nurodant tautos sunykimą lėmusias priežastis. Viena iš jų yra teritorijos sumažėjimas – *senovės gadyneje apgyvenus kone dvigubą plotą, šandie taip didei visose šalyse susimažino, jog perilygsta tik šešėliui senosios Lietuvos*. Kita priežastis – kalbos degradavimas: dauguma lietuvių, *parubežiuose su kitom tautom gyvenančių*, pasisavino per ilgus amžius svetimias kalbas. Todėl Lietuvos kaip valstybės (LDK) sunykimas ir sumenkėjimas siejamas su asimiliacija: dauguma lietuvių pamiršę savo kalbą, priėmę svetimą kalbą nutautėjo – *liko vokiečiais ar slovėnais (lenkais, gudais)*. *Lietuva nyksta, nes nyksta jos kalba!* Tačiau svarbiausia nykimo (*to viso pikto*) priežastimi nurodoma tai, kad *tie* – bajorai, aukštuomenė, vadinanti save tauta – *kuriems prigulėtų rūpintis lietuvių apšvietimu per lietuvių kalbą (rašta)*, tuo nesirūpina. Galima svarstyti, kad „Aušros“ programinio teksto/manifesto kalbinį neapibrėžtumą lėmė ir tai, kad ji buvo leista nelegaliai.

Postkolonijiniame diskurse nėra aišku, kas apibūdinami kaip *tie mūsų kaimynai, po kurių valdžia mūsų giminė yra*, ir kaip siekiantys nutautinimo – kad lietuviai taptų vokiečiais ar slovėnais. Galima spręsti, kad kolonizavusi Lietuvą ir uždraudusi spaudą lotyniškais rašmenimis Rusija naratyve vadinama *kaimyne* – t.y. apibūdinama grėsmės nekeliančiu žodžiu. Teigiama, kad

lietuviai yra tokie pat žmonės, kaip kaimynai, *norintys visomis prigulinčiomis visai žmogystei tiesomis (teisėmis) lygiai su kaimynais naudotis*. „Aušroje“ socialinė tikrovė apibūdinta nihilistiniais: *tamsi ir ūkanota, nes vargai ir sunki verguvė išdildė iš atminties laimingesnio ir nevarginto gyvenimo atsiminimus* („Aušra“, 1883). Pirmutinė teisybė, įgyjant lygias su kaimynais teises, turi būti privalomas švietimas: kad Lietuvoj lietuviai *mokslo apšvietimą lietuviškose mokslineyčiose gautų*, nes mokyklos su svetimomis kalbomis yra ne tik nutautinimo, bet vaikų atskyrimo nuo gimdytojų prielaida. Tačiau manifeste neaptariama, kaip kalbos pagrindu kuriamas lietuviškas identitetas įsiteisins kitų tautinių identitetų – pvz., žydų, lenkų, vokiečių, rusų – bendrame emancipacijos/išsivadavimo kovų kontekste. Etnocentrizmo apraiškas naratyve galima išvelgti diferencijavime ir teisimo konflikte: savi ir lietuviai yra kalbantys lietuviškai, o jiems priešpriešinami Kiti, nelietuviai ir svetimi – tie, *kas priėmę kitą, svetimą kalbą, tapo vokiečiais ar slovėnais*.

Kaip teigė A. Nezabitauskis, *J. Basanavičius su lietuvių lenkinimu kovojo visą gyvenimą, rašė straipsnius į rusų laikraščius* (Nezabitauskis, 1990:149). A. E. Senn atkreipė dėmesį į J. Basanavičiaus pastangas atskirti Lietuvos istoriją nuo Lenkijos istorijos. Šios pastangos *galėjo pakenkti istoriniam Lietuvos Katalikų Bažnyčios, kaip Lenkijos nacionalizmo idėjų sklaidos priemonei, vaidmeniui ar Vokietijos imperializmui* (Senn, 1980:79). Dėl neteisingai interpretuojamų vidinių Lietuvos konfliktų vardan didesnės vienybės, jis sulaukė aštrios kritikos iš dešiniojo politinio sparno. Nagrinėdami tautinės tapatybės formavimosi bruožus, tyrėjai (Vėbra, 1992; Kuzmickas, 2009; Aleksandravičius, 2000) išskyrė prieštaravimą, glūdintį *tautos* apibrėžties

formulavime.¹⁴ Pavyzdžiui, 1871 m. kuriant modernios Vokietijos naratyvą, aprašantį tautą, esminė metafora buvo *didžioji*, o plėtojant didžiosios šalies legendą ir naujos tautos esmę, raktinis žodis buvo *vienis* (vienas): *tauta, sulydyta būti Vieniu* (Confino, 1997:63). Periodikoje konstruojant lietuvių kultūrinę tapatybę, taip pat išskirtas totalitarinis vienos kalbos, vienos teritorijos, vienos tautos principas. Tačiau nesvarstyta, kaip jis funkcionuos ir kokius kitų identitetų konfliktus sukels multietninėje visuomenėje.

Nesvietiška intriga žurnale „Aušra“ įvardijamas 1863 m. sukilimas, po kurio dėl *lenkų, kurie įtraukė mažumą lietuvių drauge, kaltės* uždrausta spausdinti lotyniškais rašmenimis. Lietuviškas romumas (konformizmas) ir romantizuotas lietuvių valstiečių vaizdinys – *darbavimasis tik artojyste, nes nekelia rankos prieš maskolius ir prūsų valdžią* – išskiriamas kaip nesipriešinimo spaudai vertybė. *Išgamų* epitetu apibūdinami nutautėję lietuviai (šlėktos), *pametusieji* savo kalbą. Mokslo *šviesybė* numatoma kaip vienintelė galimybė sustiprėti dvasiškai ir brėžianti išgrynintos *lietuvybės*, suvokiamos kaip *tautiškumas*, kryptį, išvengiant asimiliavimosi į *gudus ar lenkus*, kurie vaizduoti kaip didžiausi lietuvių priešai. Netiesiogiai „Aušroje“ konstatuojamas pribrendimas permainingoms ir visuomeniniam perversmui: atėjo *laikas, kad sviestas pažintų, kokios liko lietuviškos pajėgos* („Aušra“, 1883).

„Aušros“ programiniame tekste/manifeste pirmą kartą formuluojamas inteligentų – mokslingų vyrų – *vienybės* ir socialinės grupės vaidmens klausimas, nes *mažas pulkelis be vienybės dėl savo genties negali daug gero pada-*

¹⁴ Pirmą, susikūrus etnolingvistinės bendruomenės tipas stokojo civilizuotoms tautoms ar nacijoms būdingo bruožo – pilietinės savimonės ir valstybingumo siekimo. XIX a. pabaigoje oficialieji Rusijos sluoksniai *lietuvių nebelaikė nacija, tarsi jų statusas būtų redukavęsis iki genties ar tautybės* (Aleksandravičius, 2000:125). Apie lietuvius rašyta kaip apie neistorišką tautą. Antra, oficialiuose sluoksniuose buvo plėtojama mintis, kad lietuvių bajorija yra ne lietuvių etnoso dalis. Interpretuojant, kad LDK bajorija, buvusios valstybės subjektas ir valstybės tradicijos saugotoja, nepriklauso lietuvių tautai, samprotauta, kad lietuvių tauta nėra valstybingumo tradicijos paveldėtoja. Carinės Rusijos vykdoma Lietuvos rusifikacija ir lietuvių tautinių teisių ignoravimas plėtotas kartu su siekimu atriboti visus tradicinius krašto ryšius su Lenkija. Buvo plėtota krašto ir visuomenės skaldymo politika, parodant liaudžiai, kad bajorai/aristokratija yra negerovių šaltinis. Išskirtas prieštaravimas, susijęs su rusų administracijos vykdyta depolonizacijos kampanija: ėmus persekioti lietuvių kultūrą ir XIX a. II pusėje uždraudus raštą lotyniškais rašmenimis, kilo natūrali polonizacijos banga ir katalikybės priešpriešinimas stačiatikybei. Lietuvių-lenkų konflikto šiuolaikinių formų pradžia siejama su lietuvių tautos formavimusi ir tapsmu *savarankiška pagrindinio taksonometrinio lygio etnosocialine ir etnopolitine bendrija* (Aleksandravičius, 2000:143).

ryti („Aušra“, 1883). Kaip tautinio sąmoningumo alternatyva pateikiami čekų, serbų, kroatų darbo dėl tautos pavyzdžiai steigiant mokslo bendrystes.¹⁵

J. Basanavičius, išskirdamas rašto kalbos (spaudos) aspektą, deklaravo pliuralizmo – toleruojančio *kitonišką kiekvieno suvokimą* – reikšmę. Laikraščiu (spaudai), kuris apibūdinamas *dvasinės šviesos* metafora, formuluojamas šviečiamojo pobūdžio uždavinys: *pirmučiausiai rūpintis šviesos atgabenimu*. Kita vertus, spauda įvardijama pragmatiškai: *naudinga daiktu, kuris apreiškia tautos būdą* (identitetą) ir *veikalus* („Aušra“, 1883). Programiniame tekste/manifeste apibrėžti laikraščio tikslai (*mieris*): 1. Nekliudyti *užrubežinės politikos*, nes kartą per mėnesį išeinantis leidinys *tegul apims vietą, kuri dirvonais guli*, t.y. kurs tautos ideologiją ir tapatybę. 2. Laikraštis *bus tik svietiškas*, pagal redakcijos pajėgas atgabenantis žinias iš *visatinio mokslo*. 3. Lietuvių inteligentai, „Aušros“ bendradarbiai, rūpinsis ne tik švietimu, bet, plėtodami kultūrinę archeologiją, platins *tarp brolių* žinias apie savo tautos (giminės) senovės veikalus ir dabarties aktualijas (reikalus lietuvių šioje gadynėje). 4. Saviidentifikacija – supratimas, *kuo žmogus yra buvęs, kuo tapęs toks, o ne kitoks* plėtojama spaudoje, įtvirtinant (atmenant) ir pažįstant praėjusį (apibrėžtą naratyve) laiką ir įvykius, tam, kad suprastume – *kas esame?*

Todėl išskiriamas tarpininkų – inteligentų – socialinio vaidmens aspektas – svarbus socialinio mesianizmo veiksnys kultūrinės tapatybės apibrėžties sklaidoje: *duoti pažinti broliams Lietuvoje nusidavimų senovės gadynės ir veikalų mūsų garbingų sentėvių*, tokiu būdu identifikuojantis su jų darbais ir Tėvynės meile. Savęs pažinimas (autentiškumas) naratyve sutampa su kultūrine archeologija: *senoviško gyvenimo būdo, darbo ir tikybės, protėvių darbų ir rūpesčių pažinimu*. Taip pat išskirti kiti laikraščio „Aušra“ uždaviniai: a) rinkti ir aprašinėti senoviškus lietuviškus paminklus ir liekanas, iš kurių gali-

¹⁵„Aušroje“ apeliuota į lietuvių inteligentų, kurie jautė *lietuviškai ir mislijo, norint rašė lenkiškai* („Aušra“, 1884), sąmoningumą. Visi *mokinti, raštiški vyrai* tapatinami su inteligentais, *kurių misija yra apmąstyti giminės nuopolį ir nurodyti negandų šaknis. Tie, kas atskyrė savo apšvietą nuo tamsiųjų brolių, gali tą tamsybę lengviau sunaikinti* („Aušra“, 1883:154). Lietuvių inteligentams kelti šie uždaviniai: propaguoti tautinio sąmoningumo idėjas (*stoti į dvasišką kovą*), plėtoti tautinę agitaciją, grįžtą patriotizmo sklaidai (*abejojančius uždegti meile garbingos praeities* ir lietuviybės pripažinimu). Manyta, kad įtvirtinus švietimo lietuvių kalba mokyklose teisę, bus atstatyta *pirmutinė teisybė, atvaduota lietuvių kalba nuo prapulties* ir nubrėžta Lietuvos vystymosi kryptis.

ma pažinti (*senelių*) praeitį; b) formuluoti ir spręsti tautos problemas (*reikalus šioje gadyneje*). Pabrėžiama, kad spaudos išsivystymo lygmuo atitinka/parodo tautos išsivystymo lygį ir jos raidos perspektyvą. Tačiau manyta, kad kultūrinio vystymosi raida ir teisė gali būti įgyvendinta ignoruojant politinius klausimus ir bandant būti lojaliems oficialiai Rusijos politikai.¹⁶ Politinis ir valstybinis mąstymas traktuojamas kaip nesvarbus „Aušrai“ – *politika mums nerūpi ir rūpėti neprivalo* („Aušra“, 1883:154), nors naujos tautos kūrimo(si) tikslas yra politinis. Viešoji diskusija „Aušroje“ suprasta kaip reagavimas į kitų (ypač lenkiškų) leidinių publikacijas ir vadintas nevertu dėmesio *zaunijimu*. Lenkų intelektualai mąstė apie Lietuvą kaip savą ir tikėjosi, kad lietuviai yra dėkingi už kultūrinę naudą ir paveldą, gautą iš dviejų tautų unijos. Tik antraisiais leidybos metais laikraštyje formuluota pilietinės bendruomenės, atsisakant luominės diferenciacijos, samprata. Nagrinėti pagrindiniai žmonių teisių aspektai: laisvės, lygybės, švietimo, ekonominės gerovės, tautinės kultūros ir teisės žinoti tiesą svarba. Buvo svarstyta, kad įgyvendinus *nacionalizmo* (suvokto kaip patriotizmas) principus, *tautinės kultūros* subrandinimas bus tarsi kitas žingsnis į *visuotinumą* (civilizuotumą).

Tautos identiteto kūrimas J. Basanavičiui kaip mokslininkui, plėtojamam kultūrinio tautiškumo projektą, buvo susijęs su lietuvių civilizacijos pradmenų ieškojimu ir saugojimu. Todėl „Aušros“ *ypatingiausiu rūpesčiu* tautos kūrimo koncepte vadinamas *pažinimas garbingų sentėvių, kurių darbus ir Tėviškės meilę užmiršę, nežinome, kurių tėvų sūnūs esame* („Aušra“, 1883). J. Basanavičius, formuodamas lietuviškos tapatybės konstrukta, interpretavo lietuvių tautą savo moralinėmis ir dvasinėmis savybėmis esant pranašesnę už kitas tautas. Tačiau plėtodamas valstietiškos tautos savigarbos formavimo programą, nenubrėžė lietuvių politinės tautos raidos krypties ir neapmąstė ateities projekcijos. Lietuviška tapatybė konstruota atsigręžiant į protėvių kultą, kuriuo

¹⁶ žr. str. iš Petrapilio (apie Aleksandro III karūnavimą): *tatai pradžiugino tas balsas, lietuviai turi viltį, kad šviesiausias ciesorius per savo karūnaciją sugrąžins lietuviams spausdinti knygas lietuviškais rašmenimis* („Aušra“, 1883).

tikėdami lietuviai išsaugojo civilizacinę atmintį.¹⁷ N. Putinaitės įžvalga, J. Basanavičius pateikė savotiškos totalitarinės tautinės moralės modelį, kurioje individas pajungiamas tautai ir turi jai besąlygiškai tarnauti. *Etninės kalbos pagrindu formuodamas lietuviškosios tapatybės esmę, „tautos daktaras“ pirmasis įsteigė kalbos ir politinės istorijos konkurenciją* (Putinaitė, 2004:39). Tauta, kovojanti dėl išlikimo ir laisvės, apibrėžta maštant kultūrinėmis kategorijomis, vengiant įsigilinimo į konkretų politinį, multikultūrinį, etninį Lietuvos tapatybės žemėlapi ir socialinę tikrovę. Tautos turinys, pasitelkus literatūrinės ir kultūrinės priemonės, buvo struktūruojamas tikint, kad mokslo žinios ir švietimas įgis politinį statusą.

Modernioje visuomenėje „Aušros“ leidybos faktas gali būti interpretuojamas kaip simbolinės erdvės konstruktas, kurio tikslas buvo tautinės savigarbos įtvirtinimas, idealo realizavimas, bet ne objektyvi, kritiška realybės analizė periodikoje, turinti viešosios diskusijos, ugdančios žmones priimti savarankiškus ir alternatyvius sprendimus socialiniame gyvenime, bruožų. V. Kavolis, apžvelgdamas lietuvių periodinių kultūrinių žurnalų įtaką nacionalizmo fenomeno ir tautinės savimonės ugdymui, išskyrė *tautiškumo turinio* (Kavolis, 2006:331) susiformavimą, pasižymintį *savo* tautai reikalingų, praktiškų darbų atlikimu – socialiniu mesianizmu. Spaudos, identifikuojančios bendruomenę, visuomenę ir tautą, vaidmuo „Aušroje“ suvoktas kaip organizacijos, turinčios autoritetą ir galią, idėjų raiškos būdas. Laikraštis interpretuotas kaip tautos identiteto modelio ir tautinės agitacijos sklaidos priemonė, daranti įtaką žmonių suvokiamam tapatumui ir socialinių santykių sąrangai. Žurnale „Aušra“ lietuvių inteligentų paskelbtas programinis tekstas/manifestas suformulavo tautinės ideologijos ir kultūrinės tapatybės apibrėžtis, maštant nacionalizmo ir intravertiškumo kategorijomis. Tai yra, tapatybę įtvirtinant kaip nuolatinių išsaugojimo (nuo sukonstruotos grėsmės) pastangų reikalaujančią vertybę, o ne

¹⁷ J. Basanavičius tvirtino, kad tikyba *garbingų prosenių* yra svarbi lietuviams dėl savimonės ugdymo ir visuotinio mokslo ir teigė, kad ji (t.y. pagonybė) yra *pamatas visų senovės tikybų*. Graikų ir romėnų tikėjimas kildintas iš lietuvių protėvių tikybos. Europietiškas švietimas apibūdintas kaip turintis lietuviškas ištakas, nors *šios dienos mokytam vokiečiui ar slovėnui į galvą neateitų*. *O jeigu taip yra ir rasi bus pripažinta už teisybę* („Aušra“, 1883:49).

kintamąjį, įgyjantį prasmę socialinėje subjektų sąveikoje – santykyje su kitais veikėjais ir atsižvelgiant į kintančią situaciją. Tiriant programinį tekstą/manifestą kaip naratyvą, kuriuo buvo formuota kultūrinė lietuvių tapatybė, susiduriama su problema, kuri glūdi ir istorinės raidos bei proceso dviprasmiškume, ir naratyvo dvilypume. Viena vertus, etninių lietuvių *išlikimo* grėsmė buvo nustatinėjama naratyvo viduje vaizdinio pavidalu, vadovaujantis Europoje plėtotomis XIX a. doktrinomis: nacionalizmu, marksizmu, socializmu, – todėl sudėtinga svarstyti, kiek toji grėsmė tada atitiko socialinę tikrovę ar socialinius žmonių poreikius. Išlikimo schemą ar programą, kuri įtvirtinta prigimtiniu įstatymu (naratyvu) svarbu analizuoti istoriškai, tačiau būtina kelti klausimą – kaip išlikimo grėsmė, suformuluota tautos koncepte, veikia žmones, gyvenančius bendruomenėje dabar? Savęs identifikavimas periodinėje spaudoje, panaudojant naratyve poetines ir simbolines tikrovės priemones, plėtotas panaudojant dvigubą strategiją: nors kuriamas naujas istorinis fenomenas, bet teigiama, kad jo ištakos yra garbingoje sentėvių praeityje ir siekiama, kad revoliuciniu veiksmu kuriant tautą, būtų palaikoma ir kartojama būtent tokia konstrukto versija. Tautinio atgimimo lyderiai, rašiusieji tautą kaip naratyvą, manė, kad įmanomas grynai kultūrinis atgimimas, ignoruojant kultūros kaip intereso ir politinių struktūrų veiksnį. Programiniame tekste/manifeste išskiriam, kurie svetimi identitetai kelia grėsmę, o kuriems svarbu būti lojaliems (vadinant kaimynais), savotiškai užprogramuota konfrontacija ir dvigubumas:

- 1) autonomijos ir savarankiškumo: galios siekimas paslepiamas už patyrusios kolonizavimo priespaudą grupės interesų;
- 2) siekiama dominavimo be hegemonijos, nes tautinės savimonės vystymasis galėjo būti plėtojamas tiek, kiek jis sutapo su šalies kolonizatorės oficialaus nacionalizmo politika.

„Aušros“ programiniame tekste/manifeste kultūrinė tapatybė grindžiama kalbiniu pagrindu ir priklausomybe apibrėžtam tautiškumui, lietuviškumui ir identifikavimuisi su Tėvynės idėja. Toks identitetas suprastas kaip vientisas fenomenas, lietuvių sėmės kelias, tačiau dėl vienpusiškumo, glūdinčio nara-

tyve, neatsižvelgta į tai, kad kultūrinę tapatybę lemia dvi supratimo rūšys: esantis Savyje (autentiškas Aš) ir pripažįstamas Kitų.

1.3. Tautos teisių reprezentacija „Varpo“ programiniame tekste

Analizuojant liberalios krypties lietuvių periodinio kultūrinio ir politinio leidinio „Varpas“ (1889) programinį tekstą/manifestą, svarbu išskirti šiuos aspektus: a) XIX a. lietuvių tautinės savimonės Lietuvoje formavimąsi, b) lietuvių inteligentų poreikį socialinėms permainoms, c) periodinės spaudos vaidmens suvokimo plėtotę. Šiame skyriuje analizuojama, kaip periodinėje spaudoje buvo kuriama lietuvių kultūrinė tapatybė (krizės laikotarpiu, uždarius „Aušrą“) ir formavosi *prodemokratinė srovė* (Romeris, 2006:90). Bręstant visuomenės politizacijai, „Lietuvos mylėtojų“ tradicijas plėtojusi prodemokratinė srovė suskilo į dvi kryptis: pasaulietinę inteligentiją ir klerikalinę (klerą), kuri tautinio atgimimo procese taip pat formulavo savo programą. „Varpas“ darė įtaką liberalios lietuvių inteligentų minties ir politinių srovių formavimuisi. Šio programinio teksto/manifesto, kaip tautinės ideologijos programos, pagrindu plėtojant politinės tautos apibrėžtis, plėtojosi lietuvių demokratinis judėjimas ir formavosi liberalios spaudos – viešojo forumo – tradicija.

Nagrindėdamas lietuvių kultūrinio atgimimo bruožus, V. Kavolis pabrėžė, kad XIX a. lietuviškai kalbančiųjų sąmonėje ir rašto kultūroje atsirado naujų elementų (Kavolis, 1992).

1. Atsirado pasaulietinė sąmonė, reiškianti, kad pradedama pripažinti socialinės realybės autonomija ir atsiskiriama nuo religinio pasaulio suvokimo. Lietuvių katalikų kunigai Antanas Strazdas ir Simonas Daukantas lietuvių rašto kultūroje kaip atskirą sferą plėtojo autonomišką pasaulietinę sąmonę. *Nebūtinai priešingą religijai, bet jos nekontroliuojamą* (Kavolis, 1992:56).
2. Išsivystė istorinis jausmas, išreikštas lietuvių kalba (LDK jis buvo aprašomas lotynų arba lenkų kalbomis).

3. Kilo novatoriškumo jausmas, kai dėmesys nukreipiamas į numatomą kurti naujovę. Intelektualus herojus siekia Lietuvai sugrąžinti istorinę atmintį ir atnešti mokslo šviesą, kad ji būtų laisva ir lygi tarp tautų. Šią krašto kultūros moderninimo kryptį tęsė J. Basanavičius ir V. Kudirka.
4. Plėtota socialinė kritika. Nuo V. Kudirkos ir „Varpo“ laikų *lietuvių kultūra identifikuojama su lietuviškai kalbančiais ir rašančiais* (Kavolis, 1991:58).
5. Atsirado judrus/migruojantis žmogus, susijęs su tekstais, kuriuose aprašomas subjektas, neprisirišęs prie savo aplinkos, negyvenantis vienoje vietoje, bet migruojantis – keliaujantis po pasaulį. Ši visuomenės psichologinė būseną išskleidžiama tam, kad būtų suprantama, kaip atsirado terpė, palanki iš Vakarų sklindančioms modernių tautų liberalizmo idėjoms, skleistomis lietuvių periodinėje spaudoje. XIX a. pirmųjų dešimtmečių psichologinę atmosferą Lietuvoje P. Subačius vadina *jaukumo praradimu* (Subačius, 1999:27), sudariusiu prielaidas nacionalizmo plėtotei, kai valstietija, tapusi artimesnė bajorams (politiniam krašto veiksmui), įgijo tautinę savimonę ir suprato, jog būtina bendradarbiauti, kartu prisiimant pasipriešinimo valdžios represijoms atsakomybę.

Tautos suvokimas pradėtas modeliuoti anksčiau, nei išėjo žurnalas „Aušra“, pvz., žemaičių kultūrininkų sąjūdyje. Tačiau modernų, sąmoningai suvoktą tautinį bendrumą (priimtina bajorams ir valstietijai), grįstą lygiateisiu dalyvavimu, reikėjo sukurti ir išugdyti. Kol tautiniame atgimime dalyvavo bajorai, vyko kultūrinė emanacija, tačiau liaudis judėjime nedalyvavo. Tam, kad būtų pasiektas viso krašto susitelkimas į tautą, liaudį reikėjo pažadinti. Lietuvių bajorija, kurios kultūra buvo lenkiško pobūdžio, negalėjo pilnai išreikšti valstietijos poreikių ir įgyvendinti tautinio atgimimo. XIX a. išplitusi valstiečių

akcija buvo liaudies ir sudarė tautinį pagrindą, todėl *negalima kalbėti apie specialų lietuviškumo primetimą* (Romeris, 2006:35).¹⁸

Gvildenant naujų ekonominių santykių vystymąsi, demokratinių tendencijų kultūroje, visuomenėje stiprėjimą ir nacionalinės savimonės pabudimą, galima teigti, kad lietuvių tautos modernėjimas siejamas su luominių barjerų irimu ir individualybės įsiveržimu į kaimiškos valstietiškos kultūros lauką. Šie aspektai svarbūs nagrinėjant kultūrinių poreikių, tarp jų – lietuvių periodinės spaudos tradicijų, formavimąsi ir auditorijos, kuriai buvo rašomi programiniai tekstai ir straipsniai, pobūdį. Analizuojant kultūros tekstus atsiskleidžia tai, kas būdinga įvairių laikotarpių sąmoningumui ir tradicijai, kuri vystėsi esant skirtingoms psichosocialinėms sąlygoms. Rekonstruojamos V. Kavolio vadintos *sąmoningumo trajektorijos* (Kavolis, 1986:9), susidedančios iš sąmoningumo paradigmų kitimo ir tarpusavyje konkuruojančių tautos modernizacijos projektų.

Kaip vienas svarbiausių Lietuvos tautinio atgimimo judėjimo 1890 m. aspektų išskiriama politizacija (Sabaliūnas, 1990), susijusi su paplitusiomis marksizmo idėjomis. Suprantant klasių emancipacijos ir tautinio išsilaisvinimo reikšmes, lietuvių politinės partijos, pvz., socialdemokratų, politinius tikslus įtraukė į nacionalinio atgimimo judėjimą. Jų įtaka „Varpui“, pasak M. Romerio, neabejotina, tačiau jos negalima vadinti socialistine. Manoma, kad demokratinėje Rusijoje oficialus nacionalizmas ateityje bus tolerantiškesnis mažų tautų aspiracijoms. Lietuvoje platintoje socialistinėje literatūroje dominavo Rusijos socialdemokratų nuorodos, kaip vėluojančios raidos kraštui pasiekti

¹⁸ R. Vėbra teigia, kad feodalizmo epochoje *lietuvių valstiečių tautinė savimonė buvo lygi nuliui* (Vėbra, 1999:35), tačiau XIX a. pradžioje formavosi kaip tautinė-religinė. Todėl svarbu suprasti, kokia buvo Lietuva S. Daukanto laikais. Nors jis nesukūrė naujosios Lietuvos programos, tačiau turėjo viziją, kokia turėtų būti moderni Lietuva. Po jo mirties, anot V. Trumpos, ilgas dešimtmečius reikės laukti, kol *atsiras Basanavičiai ir Kudirkos, Maironiai ir Šliūpai, Smetonos ir Kairiai, kurie sukurs naujosios Lietuvos programą ir ją įgyvendins 1918 m. vasario 16 d.* (Trumpa, 1989:167).

Aptardamas sąmoningumo trajektorijų raidą XIX a. Lietuvoje, E. Aleksandravičius išskyrė atgimimo kultūros, *kurios pamatas yra visus etninio atskirumo ženklus išsaugojusi valstiečių kultūra, ir jos tapatinimo su tautine kultūra* (Aleksandravičius, 1994:5) problemą. Ji formuluojama taip: pamatas paverčiamas visos kultūros sandaros esme, o apskritai sąmoningumo formavimasis pakeičiamas tik valstiečių sluoksniu ir iš jo išaugusios šviesuomenės subrendimu sąmoningumui. Tačiau vertinant atgimimo kultūrą kaip naujo kultūringumo, civilizacijos vystymosi laipsnį, kyla istorinio termino ir požiūrio klausimas.

progresą. Oponuojantis bet kokiai išnaudojimo formai proletariatas kovojo prieš tautų priespaudą, vienos tautos dominavimą kitų atžvilgiu, skleidė ir integravo savo ideologiją, kultūrą ir pasaulėvoką. *Tautos laisvė, socialdemokratų požiūriu, galėjo būti demokratinės Lietuvos steigties pagrindas* (Sabaliūnas, 1990:36). Lietuvos tautinė inteligentija, tarp jų ir socialistinis sparnas, buvo įsitraukusi į valstybės kuriamąjį darbą.

Svarbiausi veiksniai ir idėjos, darę įtaką XIX a. lietuvių tautos istoriniam vyksmui (Trumpa, 1990), buvo šie:

1. Išsilaisvinimo idėja, atsiskyrus nuo Lenkijos, Lietuvoje turėjusi tautinės nepriklausomybės aspektą.
2. Baudžios panaikinimas ir valstiečių padėties pagerinimo klausimas.
3. Bendracivilizacinė tautybės ir tautos idėja.

Aptariant lietuvių sąvokos slinktį V. Kudirkos redaguojamo „Varpo“ leidybos metu, svarbu išsiaiškinti, kaip iš *gente Lituanus natione Polonus* išsivystė tautinio atgimimo subjektas/herojus, kuris, V. Trumpos teigimu, *nebijodamas sueiti į konfliktą beveik su visais kaimynais* (Trumpa, 1990:37), įsitaisino 1905 m. ir 1918 m. Istorikas kontroversiškai vertina XIX a. sukilimus prieš caro valdžią kaip lietuvių tautos kovos už laisvę išraišką. Išskleidžiama trijų etapų lietuvių tautos raidos dinamika: lenkų-rusų, lietuvių-lenkų, lietuvių-rusų konfliktai, kurie suponavo atvejį, kai per palyginti trumpą laiką susiformavo lietuvių tauta. Palankesnės sąlygos jai plėtotis susidarė Rusijai kovojant su lenkų įtaka Lietuvoje. Pažymėtina tai, kad tautos samprata Rusijos politinėje tradicijoje ir ATR skyrėsi (Aleksandravičius, 1994; Medišauskienė, 1998). Pirmuoju atveju *tauta* buvo suprantama kaip visi luomai (tauta, liaudis, žmonės), antruoju – kad tautą sudaro bajorai ir liaudis. Etnoso požymiais Rusijoje laikyta kalba, papročiai, gyvenimo būdas, religija ir istorija. Kaip teigia E. Hobsbawm, rusų liaudis, arba tauta ir jos nariai, save vadinantys *Russky* (rusas), išsiskyrė specifiniu dvigubu tapatinimusi: *valstietis-krikščionis, esantis „tikrojo tikėjimo“, arba ortodoksas* (Hobsbawm, 1992:50). ATR bajorijos ir dvasininkijos įtaka valstietijai kėlė grėsmę imperijos vientisumui ir politiniam stabilumui. Šie luomai, saugantys tautinę dvasią ir politinę valstybės

idėją, trukdė Rusijos cenzūros politikos įgyvendinimui ir integralumui Vakarų gubernijose šiais veiksmais: a) liaudyje skleidžiamu *lenkiškumu*; b) ATR atkūrimo idėja; c) katalikybės propaganda, nukreipta prieš stačiatikybę.¹⁹

1889 m. Tilžėje išleistas V. Kudirkos redaguotas „Varpas“, apibrėžtas mėnesiniu literatūros, politikos ir mokslo laikraščiu, siejamas su naujos generacijos lietuvių inteligentų plėtota liberalia mintimi. Taip pat su socialiniais, politiniais pokyčiais lingvistinio ir etninio nacionalizmo, internacionalizmo ir socializmo kontekste nuo 1870 m. iki 1914 m. (Hobsbawm, 1992). Programinio teksto/manifesto įžangoje išskirta *žodžio laisvės* ir laikraščio, kaip pamatinės vertybės, priemonės tautinių idėjų aiškinimo ir sklaidos darbe („Varpas“, 1889), svarba. Kaip ir „Aušros“ programiniame tekste, kuriuo lietuvių inteligentai formulavo kultūrinės tapatybės metmenis, „Varpe“ akcentuojama naujo laikraščio (rašto kalbos, skirtos viešajai retorikai) pasirodymo reikšmė teigiant, kad svarbiausia yra plėtoti skaitytojų – lietuvių – informuotumo ir švietimo poreikius. Tačiau „Varpas“, leistas kitoje nacionalizmo ir socializmo raidos fazėje, nuo archiraščio-prigimtinio įstatymo, suformuluoto „Aušroje“, skyrėsi modernesne lietuvių kalba, liberalesniu mąstymo būdu kompleksu ir objektyvesniu socialinės realybės interpretavimu. Žodis *liuosybė* (laisvė) sietas su žmogaus teisių svarba, pabrėžiant, kad šalyse, kuriose plėtojama spaudos laisvė, *platinimas tautiškų idėjų neranda trukdymo* („Varpas“, 1889). Kitaip, nei „Aušroje“, saviidentifikacija „Varpe“ siejama ne su praeities ar prosenių, senelių būdo pažinimu, bet su socialinės grupės organizavimusi ir identifikavimusi spaudoje: *kiekviena dalis dvasiškų turtų žmonijos turi savo organą, per kurį platinasi ir didinasi* („Varpas“, 1889). Nuo pirmojo tautinio atgimimo koncepto, kuriame formuluotas šviečiamasis spaudos pobūdis, „Varpas“ skyrėsi auditorijos poreikių aktualizavimu: a) pergalėti daugybę

¹⁹ Dėl šios priežasties, trukdžiusios rusų kultūros recepcijai, *įgyvendintas lotyniškų (lenkiškų) rašmenų pakeitimas kirilica* (Medišauskienė, 1998:227): siekiant ne išskirti vieną kurią etninę grupę Lietuvoje, bet visus (ir bajorus) padaryti *rusais*, t.y. lojaliais pavaldiniais. Kaip pastebi Z. Medišauskienė, siekiant, kad lenkų tautinės idėjos neužvaldytų valstietijos, rusų administracija numatė skatinti lietuvių tautinį atgimimą, leisti mokyklose dėstyti lietuvių kalbą, platinti liaudžiai knygas. Todėl spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas vertinamas kaip veiksnys, pagreitinęs Lietuvos demokratizacijos procesą.

visokių nelaimių; b) atsakyti į daugelį klausimų; c) pasiekti *mieri* (tikslą – tautos idėją), ne einant keliais nutrintais, bet *keliais, kuriuos reikia iššveisti*. Numatoma tokia leidinio paskirtis: gvildinti aktualias *internacionalines*, socialines (nelygybės, priespaudos, *nelaimių*) problemas. Taip pat išskirta švietimo sava kalba reikšmė, kaip ir „Aušroje“, priešpriešinant išskirtinę lietuvių situaciją (spaudos draudimą) menamai geresnei kitų tautų – žydų ar totorių, galinčių rašyti ir kalbėti nacionaline kalba, – padėčiai ir jų teisėms: pavyzdžiui, turėti savo rašto kalbą, leisti spaudą, turėti *mokslavietes*. Nors nauja lietuvių inteligentų karta plėtojo tautinės kultūros konsolidavimo procesą ir davė impulsą veiklos dinamikai,²⁰ tačiau išskiriama problematika, parodanti visuomenės krizę po „Aušros“ uždarymo: tai, kad trūksta žmonių, trokštančių tarnauti Tėvynei. V. Kudirka „Varpe“ pirmą kartą suformulavo kultūrinės tapatybės apibrėžtį – identifikuojantis ne su tautos (giminės), bet su Tėvynės idėja ir nediferencijuojant žmonių pagal dvasiškas, doriškas, protiškas, svietiškas pažiūras. Tolerancija kitų pažiūroms formuluojama kaip kvietimas vienytis, siekiant tikslo – dirbant Tėvynei, todėl neišskiriama lietuvių kalbos represija. Objektyviai vertinamas lietuvių autoritetizmas ir paternalizmas, trukdantis solidarizuotis ir nurodantis silpnas tautinio charakterio vietas: tai keblus supratimas, kad gera Tėvynei galima atnešti *tik sutinkant su jų pažiūromis* („Varpas“, 1889). „Varpe“, skirtingai nuo „Aušros“, socialinė realybė ne romantizuojama, kuriant „kaip turi būti“ vaizdinį, bet interpretuojama ideologiniu požiūriu: suvokiant *tik pridygus* tautinei idėjai – raidos tempą krizės ir žmonių abejonės sąlygomis.

„Varpe“ įvardinta tautinės savimonės svarba: a) socialinių ir ekonominių sąlygų gerinimas, susijęs su tautos, nacionalinės valstybės formavimu – *darbu tėvynei*; b) patriotizmo ugdymas – pagal kiekvieno dvasinę, dorinę, intelektualinę ir *svietišką* (pasaulietinę, sekuliarią) pasaulėžiūrą. Todėl tautinės

²⁰ Tautinio atgimimo pradžioje, „Aušros“ ir „Varpo“ laikotarpiu, lietuvių savimonė, pasak Broniaus Kuzmicko, pasižymėjo šiais aspektais (Kuzmickas, 2009): 1) pastangomis išsiskirti, 2) atsiribojimu nuo nutautinančios kultūrinės aplinkos, 3) tautinį savitumą įtvirtinančių bruožų ieškojimu, 4) jų puoselėjimu bei ugdymu, supriešinant save abejingiems ir priešiškiems „kitiems“. Tokį santykį su kitais, tautinės sąmonės požiūriu, tyrėjas vertina kaip europėjimo, vakarėjimo orientaciją, esant politinei ir iš dalies kultūrinei priešštatai su Lenkija.

savikūros laikotarpis siejamas su *kvietėjais* (Kuzmickas, 2009:39), t.y. jaunais, iš valstietijos kilusiais inteligentais šviesuoliais – modernios lietuvių tautos kūrėjais, kurių veikla lėmė tai, kad lietuvių tauta save atrado kaip *tautą*. Į jų kvietimą atsiliepė, dabarties požiūriu vertinant, didžioji lietuvių tautos dalis (smulkieji ir vidutiniai ūkininkai Užnemunėje, kurioje anksčiausiai panaikinta baudžiava) – tautinės agitacijos spaudoje auditorija. Laikraščio „Varpas“ receptija buvo platesnė – skaitomumas viršijo prenumeratą. Anot M. Romerio, kiekvienas „Varpo“ numeris, pasiekęs Lietuvą, *ėjo iš rankų į rankas ir suskaitomas iki visiško sudilimo* (Romeris, 2006:112).

„Varpo“ programiniame tekste kultūrinės tapatybės aspektas – lietuvių inteligentų socialinis vaidmuo – išskiriamas kaip probleminis, parodantis žmonių baimę ir nesaugumą, bręstant visuomenės pokyčiui: *nėra dėl lietuvių – inteligentų – sunkesnio daikto, kaip elgtis pagal reikalą lietuviystės* („Varpas“, 1889). Kaip teigia E. Hobsbawm, plėtojantis kalbos nacionalizmui, menkai išsilavinusių žmonių pasaulis buvo sudarytas iš šnekamosios kalbos žodžių, todėl kuriant tautinę valstybę, reikėjo sukurti, rasti bendrą kalbą komunikacijai. Paprastiesiems žmonėms, kurių esmines problemas sudarė darbo ir geresnio gyvenimo lūkesčiai, siejami su moderniu pasauliu, dviejų kalbų vartojimas, tapatinant save stipresnės visuomenės atstovais, nebuvo dramatiškas. Todėl programiniame tekste moralizuojama, įvardijant naujo visuomenės elito atsiribojimą nuo tautinių dalykų, arba nepakankamą subrendimą tautos idėjai. Skirtingai nuo „Aušros“, kurioje konstatuota Tėvo tiesa ir teisė, „Varpe“ vienu iš svarbiausių uždavinių nurodoma tolerancija, lygybė, valstietijos ir ūkininkų poreikių suvokimas, juos nagrinėjant kitų valstybių ekonominės pažangos kontekste. Šis aspektas gali būti vertinamas kaip demokratijos prielaidos, kurios įmanomos per laikraštį, kuris atliktų šias funkcijas: a) būtų visuotinis; b) informuotų: atsakytų į aktualius (rūpimus) klausimus; c) būtų populiarus ir šviestų: *visokiose dalyse žmonijos mokslo kiekvienas tikras lietuvis turėtų prigimtoje kalboje straipsnius* („Varpas“, 1889). Pabrėžiama *pliuralizmo* ir viešosios diskusijos svarba, nes laikraštyje plėtotini įvairūs požiūriai: *tai vieta visiems balsams lietuvių, tikrų tėvynės mylėtojų* („Varpas“, 1889). Taip pat

ugdytas solidarumo ir patriotizmo pojūtis: publikuojant straipsnius, kurie naudingi reikalams lietuvių tautai, nepaisant susipriešinimo. V. Kudirkos aktualizuojama ir „Varpo“ programiniame tekste pabrėžiamą tėvynės meilę V. Kavolis vadina *simboline identifikacija Lietuvos su motina, kuriai puoselėjo jausmus ir yra savo meilei ištikimas* (Kavolis, 1997:60). Žmogiškas jausmas tampa tikras tiek, kiek išreiškiamas realiu darbu, moraliniu įsipareigojimu bendruomenei. Aktualizuojama ne savųjų – lietuviškumo kaip tautiškumo – paradigma, bet formuluojama politinė Lietuvos idėja.

Skirtingai nuo „Aušros“, deklaravusios politinių temų ignoravimą, „Varpas“ pirmą kartą apibrėžė spaudos tikslą, vadinamą *tarnystės lietuvių tautai ir tėvynei uždaviniu*, kurio įgyvendinimui būtina atskirti interesus: *tarnaujant Lietuvai, ne skirtingoms lietuvių partijoms* („Varpas“, 1889). Apibrėžtas esminis „Varpo“, laikraščio, kaip tautinio judėjimo organizatoriaus, tikslas (*mieris*) *išmokyti lietuvius lietuviškai mislyti* („Varpas“, 1889). Norėta pakeisti visuomenę, plėtojant liberalizmo idėjas ir siekiant institucinės kaitos, kurios metu mažuma taptų dauguma ir progresuotų kaip proletariatas kitose šalyse. „Varpe“ žadinti lūkesčiai: *mes mislijome, kad tvirtybė tautos stovi ant harmonijos visų luomų, niekaip netikėjome, kad darbininkai lygiai intelektualiai ir materialiai galėtų būti vedžiotojais tautos laivo* („Varpas“, 1889). Tačiau bendruomeniškumą formuojant mažumos, siekiančios tapti visuma, naratyvu, taip pat galima išvelgti dvejojimą ir prieštaravimą. Pavyzdžiui, kuriant bendruomenę, yra brėžiamos ribos tarp viešų ir privačių, asmeninių ir pilietinių interesų, kurios šiame programiniame tekste, kviečiančiame vienytis, yra naikinamos. „Varpe“ siekta rasti *obalsį* ir turėti visų lietuvių, norinčių būti lietuviais, palaikymą. Apeliuota ir į *brolius kunigus*, kurie vadinti *beveik vienatine inteligencija*. Įvertinta, kad tautinį tapatumą, viena vertus, sudaro *daugelio individų žinojimas, kad jis yra tautos, kaip didelės bendrijos, narys* (Kuzmickas,

2009:17).²¹ Kita vertus, svarstyta, kad tauta yra *dvasia*, susidedanti iš praeities prisiminimų, tačiau *dabartyje svarbiausias noras toliau drauge gyventi* („Varpas“, 1890).²²

Nagrinėjamu („Varpo“ leidybos) laikotarpiu aktualiausia lietuviams buvo išsilaisvinimo ir baudžios panaikinimo, valstiečių emancipacijos ir ekonominės padėties pagerinimo problema. Todėl „Varpo“ pastangos padėjo bręsti lietuvių inteligentų (naujam valdančiajam sluoksniui, pakeitusiam vietos aristokratiją, dominuojančią mažumą), smulkiųjų ir vidutinių ūkininkų sąmoningumui. „Varpo“ uždaviniai formuluojami kaip kultūriniai, tačiau suvokti kaip politiniai, suformavę specifinę kultūros kaip politinės kovos tradiciją, socialinę politinę visuomenės pertvarką pradedant nuo kultūros sferos, *keliant dvasišką ir medžiagišką Lietuvos būtį*. Jais siekta:

1. Įtraukti lietuvius į tautinio (darbininkų) judėjimo organizavimą.
2. Formuoti kultūrinę liuvio tapatybę, keliant savigarbą, *kad garsiai galėtume pasakyti – Lietuviai esame!* („Varpas“, 1889).
3. Išsiaiškinti liuvybės ugdymo būdus, įsisąmoninant atskirumą nuo Lenkijos ir siekiant *nukrėsti nuo liuviių nesuprantamą lipnumą prie svetimų tautų* („Varpas“, 1889).

Liberalaus išsilavinimo rezultatu tapo atsiribojimas nuo teologinio pagrindo (V. Kudirkos atveju). *Socialistinė filosofija jaunųjų generacijoje skleidė agnosticizmą, stiprino krikščioniškos moralės sampratą* (Sabaliūnas, 1990:74) ir iš esmės sudrumstė tradicinį Lietuvos kaimo gyvenimo būdą.²³ Kultūrinė veikla buvo suprantama kaip viena iš ideologinės motyvacijos strategijų, tapusių politinio realizmo principu. Daugeliui socialdemokratų ir inteligentų,

²¹ Tapatumas šiuo atveju pasižymi valios dimensija: siekiu priklausyti bendrijai, didžiavimusi tokia priklausomybe, atsakomybe dėl bendrijos likimo, pastangomis įskiepyti patriotizmą kitoms kartoms. Tačiau aptariant savimonę, kaip esminį tautinio tapatumo aspektą, kyla būtent perimamumo ir tęstinumo problema. Nagrinėjamu laikotarpiu sąmoningumo trajektorija tik formuojasi, nes neaiškios ir konfliktiškos *buvimo* liuvii apibrėžtys.

²² Kitaip negu „Aušroje“, sureikšminusioje kalbos autoritetą, „Varpe“ apmąstytas *tapatybės* ir autentiškumo klausimas teigiant, kad *žmogus neprigul nei prie savo kalbos, nei prie rasos: jis prigul tik sau pačiam, nes esybė yra laisvė* („Varpas“, 1890).

²³ „Varpe“ plėtotos sekuliarizacijos idėjos tvirtinant, kad *bažnyčia ne vieta politiškų eksperimentų, o tvirtybė jos guli ant objektyvaus teisingumo* („Varpas“, 1889).

esant sudėtingoms politinėms aplinkybėms, kultūrinis darbas reiškė vienintelę įmanomą aktyvią veiklą.

„Varpe“ lietuviškos spaudos draudimo problema gvildenta *žalos ir naudos* lietuvių tautai aspektais, analizuojant Rusijos, vadintos Maskolija, oficialiąją politiką jos provincijų (Vakarų gubernijų) atžvilgiu. Kitaip nei „Aušroje“, kuri plėtojo lojalumą Rusijos – šalies kolonizatorės – oficialiai nacionalizmo politikai, „Varpe“ nevengta nagrinėti Muravjovo žingsnio klaidingumo („Varpas“, 1894) ir cenzūros pasekmių, įvertinant lietuvių situaciją uždraudus spaudą. Konstatuota, kad: a) Lietuva tautiniu ir intelektualiniu požiūriu buvo silpna (nei lietuviškos literatūros, nei patriotizmo); b) bajorai, kunigai ir intelektualinis elitas sulenkėjo; c) valstiečių teisės (*tiesos*) apsiribojo *tik baudžiovą eiti ir mokesčius mokėti* („Varpas“, 1894). Kaip pagrindinis spaudos draudimo veiksnys išskiriama rusų administracijos politika lenkų tautos, o ne lietuvių atžvilgiu, parodant, kad caro valdžia represinius veiksmus kreipė prieš *įsikerojusią* lenkišką dvasią. Buvo suvokta, kad taikiu *kultūros būdu rusai lenkų negalės pergalėti* („Varpas“, 1894), tuo pabrėžiant, kad spaudos draudimas yra lenkų ir rusų konflikto pasekmė, kurios efektas buvo priešingas nei tikėtasi. Kita vertus, spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas traktuojamas kaip postūmis, formuojantis patriotizmo (tautiškumo) jausmą. „Varpe“ svarstyti su Rusijos represine politika susiję prieštaravimai ir savotiškas jos pozityvizmas:

1. Galimas sulenkėjusių inteligentų *atsivertimas* lietuvybėn: *jeigu rusai nebūtų naikinę lenkystės, būtų pastūmėję sulenkėjusią Lietuvos inteligentiją prie prigimtos dirvos, pagalbos ieškoti lietuviystėje* („Varpas“, 1894).
2. Suskilusios lietuvių tautos supriešinimas.
3. Valstiečių atskyrimas nuo apsišvietusio elito, sudaręs prielaidas formuoti lietuviškajai inteligentijai iš savo tarpo.
4. Žmonių teisių (*tiesos*) klausimo propagavimas reiškė politinių laisvių, savivaldos galimybę ir ekonominių sąlygų pagerinimą.

5. Švietimo, laisvės idėjų sklaida bei saviidentifikacijos komunikuojant poreikis sutapo su išsilaisvinimo iš priespaudos siekimu.

Kylanti lietuvių tautinė sąmonė koregavo rusų oficialaus nacionalizmo politiką, kuria siekta per cenzūrą įtvirtinti vienvaldystę. Augant tautiniam ir politiniam *susispietimui* („Varpas“, 1896), buvo parengta dirva lietuviškai politinei propagandai, socializmo ir marksizmo idėjų sklaidai. Holistiniu požiūriu svarstoma, kad nesant spaudos draudimo, nebūtų tautinės agitacijos poreikio ir prielaidų lietuvių tautinės idėjos sklaidai. Atvirai užsimenama, kad *politinė laisvė gali būti įgyta tik politinės kovos būdu* („Varpas“, 1899). Spaudos draudimas, nors suvoktas kaip *kontrproduktyvus veiksmas* (Trumpa, 1990:105), tapo lietuvių vidinės tautinės agitacijos plėtojimo veiksmu. Polemizuojant laisvių ir teisių (*tiesų*) temomis Lietuvoje ir Rusijoje, svarstytas momentinis/utopinis rezultatas: panaikinus carinę priespaudą, įgyvendinus socializmą bei demokratiją, visi bus laisvi, lygūs ir socialiai aprūpinti. Laisvės ir utopinės lygybės idėjos, plėtotos liberalizmo ir socializmo, teikė žmonėms vilčių. Jos gali sustiprėti bet kurių krizių metu ir būti siejamos ne tik su XIX a., bet XX a. optimistiniais lūkesčiais, kuriuos tariamai galėjo įgyvendinti socialinė revoliucija.

Šis požiūris priešpriešinamas nuostatai, kad spaudos draudimas Lietuvoje buvo nukreiptas prieš lietuvių tautą, kurią siekta surusinti ir integruoti į Rusijos imperiją. Todėl *spaudos kapitalizmas* (Anderson, 2006) plėtojosi dvejopai: aštrino Lenkijos-Lietuvos-Rusijos konfliktą ir stiprino tautinį lietuvių sąjūdį, brandinantį kultūrinės ir politinės nepriklausomybės idėją. Spaudos draudimą Stasys Šalkauskis vadino *skaudžiausia drama tautinės martirologijos ir persekiojimų knygoje* („Židinys“, 1929). Kultūros požiūriu lietuviai vertinami kaip atsilikusi tauta²⁴, netekusi tradicinės inteligentijos ir svarbiausių komunikacijos priemonių tada, kai Europoje skeistos tautinio atgimimo ir luominės lygybės idėjos. Spaudos vaidmuo tokioje situacijoje apibrėžtas poetine

²⁴ „Varpas“ ironizavo klausdamas, *kam tie raštai: ar dėl lietuvių, ar dėl pelių?* Keltas klausimas apie žmonių prisirišimą prie žemės dėl *atsilikimo* praeityje ir susitaikėliškumo. *Tegu mus utėlės pjauna, mes nepasilenksime, nors mindžiotume auksą, tuščia jo. O tu, svetimgenti, imk viską, tik nejudink mūsų utėlių* („Varpas“, 1890).

metafora: kaip *paskutinė išganymo priemonė* („Židinys“, 1929).²⁵ Kita vertus, rusų valdžios draudimas leisti periodinius leidinius lenkų kalba turėjo įtakos Lietuvos spaudos tradicijų specifikos ir socialinės tikrovės analizės formavimuisi, o cenzūros politika – prisitaikymo, bendradarbiaujant su šalimi kolonizatore, mentalitetui. Visuomenė prarado galimybę sekti ir analizuoti visuomeninį, kultūrinį bei intelektualinį gyvenimą savirefleksijos, identifikacijos prasme. Draudimai nagrinėti politines, socialines, ekonomines problemas ir spaudoje apie tai informuoti žmones formavo publicistų įgūdžius vengti aktualijų, nukreipiant tyrimo dėmesį į praeities arba bendriausių dalykų aprašymą. Tuo iš dalies galima aiškinti socialinės realybės konstravimo tendenciją, įsigalėjusią Lietuvos periodikoje dėl XIX a. rusų cenzūros politikos (iki 1904 m.) ir bandymų ją „apeiti“, toliau plėtotą tarpukariu, autoritarinio režimo cenzūros metu: dėl draudimų politinių ir socialinių problemų sprendimas buvo perkeliamas į dvasinę – moralės arba religijos – sritį. O kalbant apie aktualias žmonių problemas, vadovaujamosi moralinėmis ir religinėmis kategorijomis.

Nagrinėjant lietuvių periodiniuose kultūros žurnaluose plėtotą sąmoningumo paradigmu kitimą pradiniuose tautinio atgimimo proceso etapuose svarbu išsiaiškinti aspektus, lėmusius spaudos ideologizavimo, tautinės propagandos sklaidos ir socialinės tikrovės konstravimo masinėse komunikacijos priemonėse tradiciją, susijusią su Rusijos cenzūros politika.²⁶ Centralizacijos ir unifikacijos politika buvo vykdoma visose Rusijos provincijose, tačiau Lietuvoje imperijos integralumui pavojų kėlė nepriklausomos ATR tradicija ir

²⁵ Rusiškos graždankos atmetimo ir spaudos draudimo pamokoms tarpukariu suteiktas moralinis ir praktinis pobūdis, akcentuojant tai, kad serviliškas nusilenkimas ir kompromisai prievartai yra nenaudingi tautiniam sąmoningumui.

²⁶ Verta išanalizuoti idėjas, mintis ir vertybes, kurias Rusijos valdžia Lietuvoje XIX a. viduryje siekė pašalinti iš komunikacijos proceso. Aptariant Rusijos oficialaus nacionalizmo/rusifikacijos politiką (istoriografijoje vadinamą rusinimu, nutautinimu, ideologiniu niveliavimu) išskiriama tik viena iš svarbiausių kultūros kontrolės institucijų – cenzūra. Tačiau jos pasekmės *kultūrai buvo ne tiek rusifikacija, kiek degradacijos tendencija* (Aleksandravičius, 1994:18).

Z. Medišauskienė išskyrė specifinį leidinių cenzūravimo tvarkos reiškinį – *cenūrų aibę* (Medišauskienė, 1998:54), kaip Rusijos valdymo biurokratizacijos padarinį. Šios tendencijos suvokimas svarbus išsiaiškinant visuomenės dalyvavimo eliminavimą valstybės valdyme ir aptariant įvairias politines, ekonomines ar socialines problemas. Lietuvoje, kaip ir kitose Vakarų gubernijose (provincijose) buvo leidžiami tik nepolitinio pobūdžio periodiniai leidiniai, kurių temos griežtai reglamentuotos – socialinė problematika gvildenta minimaliai.

Lietuvos bajorų siekis atkurti buvusią (1795 m.) valstybę. Leidiniai lenkų kalba sudarė didžiąją dalį Lietuvoje platinamos spaudos. Pasak V. Trumpos, *litvomanai J. Basanavičius su Petru Vileišiu, V. Kudirka su Jonu Jablonskiu susirašinėjo lenkiškai* (Trumpa, 1990:55).

Rusijos cenzūros įstatymuose (nuo 1804 m. iki 1862 m.) buvo suformuluoti reikalavimai, kuriais įtvirtinta totalitarinio mąstymo, monologinio diskurso tradicija. Jie darė įtaką plėtojant savicenzūros, Ezopo kalbos tradicijas lietuvių periodinėje kultūrinėje spaudoje. Šitaip įgilinti autokratiniai kalbos ir mąstymo būdų kompleksai sukūrė specifinį visuomenės savisaugos ir gynybiškumo kiautą. Pavyzdžiui, cenzūrai ribojant valdžios įstaigų, jų veiklos ir tarnautojų kritiką spaudoje, buvo slopinamas kritiškumo principas. Svarbių visuomenei politinių, valstybinių, ekonominių problemų svarstymo draudimas ir represijų baimė netiesiogiai perduodami iš kartos į kartą. Tai ne tik ribojo visuomeninės ir individualios veiklos raišką, bet ir *formavo nekritišką, bet kuriai ideologijai imlią visuomenę* (Medišauskienė, 1998:274).²⁷ Aptariamuoju laikotarpiu didelė dalis Lietuvos bajorijos buvo ugdyta pilietiškumo, aktyvaus dalyvavimo politiniame ir visuomeniniame gyvenime principais, todėl caro valdžios pastangos transformuoti ją į valstybės institucijų nurodymų vykdytojus kėlė vidinį konfliktą ir šių nurodymų ignoravimą. Šitaip buvo deformuojamas tradicinis visuomeninės laikysenos modelis, valdžiai padedant įtvirtinant konservatyvias vertybes ir plėtojant gilų tradicionalizmo principą Lietuvoje.

Viena iš Rusijos vyriausybės politikos krypčių tapo *Katalikų bažnyčios, kaip įtakingos, bet priešiškos rusų valdžiai* (Medišauskienė, 1998:62), ir religinio pobūdžio leidinių, net pamokslų, cenzūra ir kontrolė. Apribojimų išvengė tik kultūros ir kūrybos sritys: menas, literatūra, iš dalies – istorija. Todėl

²⁷ Cenzūriniai reikalavimai periodinei spaudai apibrėžė informavimo priemonių vaidmenį ir įtaką visuomenei. Baimė įdiegti *šablonai* riboja mąstymą, nes juose nėra kitokio pasaulio suvokimo, egzistuoja tik patvirtinimai. Šie autokratinio mąstymo aspektai nagrinėjami todėl, kad galėtume išskleisti psichologinius mechanizmus, stiprėjančius visuomenėje vykstant krizei arba pasikartojant bet kokiems draudimų, manipuliavimo ar autoritarizmo spaudoje apraiškoms:

1) spaudos (valdžios įrankio/priemonės savo tikslams pasiekti) naudojimo, 2) autokratinės valdžios neliečiamumo, 3) periodiniuose leidiniuose atskirtos oficialiosios (valdžios informacijos) dalies, 4) patriarchalinės moralės, grįstos tėvo/vyresniojo/valdžios autoritetų gynimu, 5) *pavaldinio* psichologijos formavimu.

Rusijos inteligentai, išsakydami savo požiūrį į valdančiuosius ir aktualią problematiką, nuosekliai plėtojo radikalią literatūrinę bei socialinę kritiką²⁸, lietuvių publicistų vertintą kaip žingsnį emancipacijos link („Varpas“, 1895).

Rusijos ideologinė ir viešosios nuomonės formavimo strategija buvo vykdoma specifiskai: per Švietimo ministeriją, Stačiatikių bažnyčią ir orientuojantis į mokyklas ir universitetus. Oficialus Rusijos nacionalizmas siekė pakeisti universitetuose studijuojančios generacijos orientaciją: nuo laisvamaniškų, vakarietišku politinių idėjų – rusų kalbos, kultūros, literatūros, filosofijos, istorijos pažinimo link. Patriotizmas ir šovinizmas, pasireiškiantis Tėvynės istorijos ir protėvių gyvenimo būdo tyrinėjimu, vertintas kaip pažanga. Šis oficialaus nacionalizmo aspektas svarbus, analizuojant lietuvių studentų kalbos ir mąstymo būdų kompleksą, suformuotą studijuojant Rusijos universitetuose. Lyginamuoju požiūriu, kolonijinis diskursas susiejo lietuvių kultūrą (turėjusią LDK, ATR tradicijų paveldą, kai buvo plėtotas kitoks civilizacinis kultūros tipas) su Rusijos civilizacine kultūra ir industrializacija, kuri skyrėsi nuo Vakarų Europos civilizacijos. Norint suprasti kultūrų hibridiškumo reiškinį, Homi Bhabha vadinamą *kolonijine kova* (Bhabha, 1994:35), kurią patiria etninės kultūros, įgijusios galios išardyti postkolonijinį identitetą, yra svarbu išanalizuoti priešpriešą – totalitarinių kultūrų autoritetizmą. Įtvirtinant tautiškumo principą, kolonijinė kova gali pasireikšti, kultūrą tapatinant su politine kova.

Nagrinėjant socialistinės minties istoriją, kuria siekta sukurti naują ir geresnį etniškumą, atkreipiamas dėmesys į *pakartojimo struktūrą* (Bhabha, 1994), pasireiškiančią politiniuose judėjimuose, kada bandoma sieti antagonistinius ir opozicinius elementus, nepakankamai vertinant vadinamojo *išganymo* (išlaisvinimo) racionalumą ir liberaliojoje tradicijoje plėtotą žmogiškojo

²⁸ V. Trumpa teigia, kad rusų inteligentija labiau negu kurio kito krašto intelektualai *pamėgo savo krašto juodinimo amatą* (Trumpa, 1989:26). Tokį dirbtinį carinės Rusijos juodinimą jis vadina *aposterioriniu* galvojimu, įsivaizduojant, kad gyvenimas nepakenčiamas. XIX a. rusų intelektualai – profesiniai revoliucininkai žadino revoliucines nuotaikas Rusijoje, bet tai nereiškė, kad jie objektyviai vertino socialinę ir ekonominę tikrovę. Priežastys, dėl kurių būtent Rusijoje, o ne kur nors kitur įvyko ir laimėjo socialinė revoliucija, aiškinamos Rusijos praeities specifika: nuolatinė kolonizacija ir migracija. Be to, laisvės siekis ir skriaudžiamų tautų laisvinimas suponavo Rusijos istorijos dinamiką. Imta laisvinti tas žemes, kurios Rusijai niekada nepriklausė, pvz., ATR.

veiksnių *skaidrumo* mitą. Šis struktūrinis aspektas siejamas su kultūrinio teksto (ar reikšmių sistemos) užrašymo kalba skirtumais. Tekstualumas suprantamas ne kaip antraeilė ideologinė išraiška, o kaip politikos subjektas (matomas tekstuose, formavusiuose Vakarų demokratinį ir socialistinį diskursą).²⁹ Įvardijus priešpriešą – kultūra kaip politinio pasipriešinimo metodas – nepaaiškina kolonijinės kovos esmę, tačiau metodo suvokimas leidžia *kritiškai nagrinėti politines vertybes, kurios priskiriamos vienijimuisi ar kultūrų totalumui* (Bhabha, 1994:35). Šis aspektas aktualus šalims, turėjusioms ilgai dominavusios tironijos ir nepripažinimo patirtį.

„Varpo“ atveju taip pat gali būti keliamas naratyvu kurtos lietuvių kultūrinės tapatybės, tęsiant „Aušros“ tautiškumo ideologijos plėtotę, autentiškumo ir hibridizacijos klausimas. Be politinių ir ekonominių problemų, „Varpas“ daug dėmesio skyrė *lietuvių liaudies kultūros galios stiprinimui* (Romeris, 2006:97), kaimo žmonių švietimo, kultūrinio judėjimo židinių organizavimui, tačiau pažymėtina tai, kad „Varpo“ programos pagrindu vėliau susiformavo Demokratų partija. Kaip teigė M. Romeris, lietuvių pozicija svyravo, veikiama dviejų veiksnių:

1. Klaidinančių gandų ir naujų iliuzijų.
2. Apatijos susivokus, kad išsivadavimas iš reakcijos ir priespaudos nebus toks greitas, kaip norėta.

²⁹ Sampratų *socialistinis* ar *materialistinis* (priešstata neo-imperialistinis ar humanistinis) identifikavimo pobūdis yra iš esmės opozicinis ir yra atviras *vertimo* specifikai. Taip sukuriamą galimybę *hibridiškumui*, kai naujo politinio objekto konstruktas paveikia įprastas pažinimo formas. („Aušros“ atveju hibridiškumu galima vadinti J. Šliūpo pastangą išversti ir pateikti kaip universalų industrinėje visuomenėje sukurtą utopinio socializmo modelį, tinkantį siekiant modernizuoti agrarinį kraštą, pritaikius *tautinės ūkės* terminą, kuris žmonėms lengviau suprantamas ir vertinamas kaip autentiškas). Tokiu būdu, politinės ir teorinės modernizacijos ištakų problematika siejama ne su civilizacijos raidos idėja, o su kolonizuotų tautų istorija. Revoliucinių tiesų skleidėjų opozicijoje galima įžvelgti ne tik žadinimą kultūriniam pasipriešinimui, bet ir kvietimą neapibrėžtai ir keliančiai grėsmę kultūrinei transformacijai, kuri paslepiama vertimo metu (pvz. verčiant iš lenkiškojo/vokiškojo teksto į lietuvių kalbą) spaudos reikšmėmis. Aptardamas Europos kolonijinio kultūrinio autoriteto problematiką, H. Bhabha išskyrė sampratų „kultūrų skirtumai“ ir „kultūrinis skirtingumas“ prieštaravimą. Kultūriniam skirtingumui, nepanašumui (kitai negu kultūrų skirtumams, žymintiems kultūrų ribas ir reiškiantiems kultūros proceso paskelbimą), būdingi šie bruožai: 1. Prigimtinio kultūrinio turinio ir papročių pažinimas: plėtojant liberalias multikultūralizmo, kultūrinių pokyčių, humanizmo nuostatas. 2. Atskirumas nuo totalitarinių kultūrų reprezentavimo: gyvenant savo istorinėse vietose, išsilaisvinus nuo intertekstualumo ir utopijos, kuriant *unikalios* kolektyvinio identiteto atminties mitą (Bhabha, 1994).

„Varpe“ paskelbto programinio teksto ir kitų straipsnių tikslas buvo ne tik kultūrinės tapatybės formavimas, bet ir siekis *sutelkti visas lietuvių žemes į vienalytį politinį bloką* (Romeris, 2006:99).³⁰ Atsiradus poreikiui koordinuoti veiksmus, laikraštyje plėtota nuostata, kad lietuviams kultūrinėje politinėje kovoje naudinga jungtis su liberaliąja rusų opozicija.

Ignoruojant dviejų kultūrų – lenkiškos ir lietuviškos – tarpusavio sąveiką, t.y. neigiant lenkiškosios įtaką (atmetant ankstesniojo režimo kultūrinį paveldą), „Varpe“ formuotas požiūris, pervertinantis lietuvių liaudies etnografinį kultūros procesą ir visuomenės (individu) sąmoningumo raidos tempą, todėl istorinėje kultūrinėje koncepcijoje ir kolektyvinėje atmintyje atsirado plyšys. Tokią lietuvių liaudies kultūros plėtotę (aukštesnės kultūros rezultatus keičiant žemesnio sluoksnio kultūra) lėmė tautinio atgimimo judėjimo autorių, pakeitusių viduriniąją klasę, valstietiška kilmė, XIX a. nacionalizmas ir pasaulėvokos formavimosi kontekstas. Jis atspindėjo valstietijos ir miestų darbininkų politinius ir socialinius poreikius, tapusius proletariato klasinės koncepcijos pagrindu. „Varpas“, skirtas iš kaimo kilusiai inteligentijai, kuri artimai bendravo su liaudimi, plėtojosi teorinio racionalizmo kryptimi ir atliko šias funkcijas: a) propagavo konkrečius lietuvių tautinio atgimimo uždavinius; b) kėlė smulkiosios valstietijos klasinių poreikių klausimą; c) skleidė europietiškos mąstysenos (istorinio materializmo teorijos) ir žinių pagrindus: angliško kapitalizmo, prancūzų revoliucijos principų, turto, nuosavybės teisės; d) informavo ir švietė. „Varpo“ koncepcijos esminiais metmenimis tapo lietuvių tautos kultūros plėtojimas, suprastas kaip tautinės būties pagrindas.

Civilizacijų analizės požiūriu, sociokultūrinių ir psichokultūrinių socialumo žemėlapių sudarymas gali nurodyti svarbias individo, bendruomenės ar civilizacijos konkrečiame istoriniame taške socialinio gyvenimo organizavimo būdus, esmines metaforas, kolektyvinio emocionalumo tonacijas. Norint suprasti aplinkybes, formavusias V. Kudirkos pasaulėvoką, svarbūs ir biografijos

³⁰ H. Bhabha atkreipė dėmesį į numatomo politinio veiksmo laiką ir supratimą, kad galima reguliuoti skirtingas struktūras intervencijos momentu, neskubant siekti tariamos vienybės tada, kai vystosi socialinis antagonizmas ar visuomenės prieštaravimai. Tai ženklas, kad istorija plėtojasi, neatsižvelgdama į teorijas, žmonių sukurtas sistemas ar konstruktus: vyksta istorinis pokytis, slenkstis.

aspektai. Ankstyva motinos netektis galėjo suformuoti emocinio charakterio dvigubumą (Kavolis, 1997): gynybiškumą/šiuurkštumą, kuriuo bandė slėpti jautrumą ir emocionalumą, meninį talentą, lėmusį reiškimosi tautiniame judėjime sritį. Taip pat išvystytą socialinę komunikaciją, padėjusią vienijant lietuvius. Kova su tėvo autoritarizmu suponavo revoliucinį maištaujančio prieš bet kokio autoriteto despotizmą V. Kudirkos charakterį, paklusimo santykį su pirmuoju autoritetu sprendžiant savotiškai – pasirenkant tapsmą ne religijos, o tautos kunigu.³¹ A. J. Greimas V. Kudirkos „Varpą“ vadino *pirmuoju sėkmingos rezistencijos organu* („Sietynas“, 1989). Atkreipiamas dėmesys į tai, kad V. Kudirkos karta buvo ne tik pirmoji sąmoningai už laisvę kovojusių lietuvių, bet ir pirmoji laisvų valstiečių karta, brendusi esant palankesnėms ekonominėms ir socialinėms aplinkybėms. Varpininkai vertinami kaip *pirmoji laisvų ūkininkų, nebe baudžiauninkų karta, sukūrusi, supratusi ir išauginusi laisvės ir Laisvos Lietuvos idėją* („Sietynas“, 1989:46). Tačiau pripažįstama, kad ši karta neatnešė demokratinės santvarkos realizacijos. „Aušroje“ ir „Varpe“ paskelbti programiniai tekstai/manifestai formulavo ne tik lietuvių kultūrinės tapatybės apibrėžtis, bet ir naujus mąstymo būdus. Lietuvių inteligentai, skleidę tautinę agitaciją ir kūrę periodinės ideologizuotos spaudos tradiciją, nepakankamai dėmesio skyrė radikalaus visuomenės vertybių ir liaudies (meno) kultūros – savotiško konservuotojo, esant kolonijiniam laikotarpiui – pokyčio suvokimui. Plėtojant tautinę idėją ideologizuotu naratyvu, „Varpe“ formuota spaudos, kuri prisiima atsakomybę už visuomenę, samprata. Kita vertus, būtent tokia spauda kolektyvinėje atmintyje konkrečiu istoriniu laikotarpiu įtvirtina dominuojan-

³¹ Neapsiribota artimųjų (brolių, seserų) gynimu ar lietuvių tauta, o plėtota visuotinės lygybės ir brolybės idėja, per mažai atsižvelgiant į žmogiškosios elgsenos veiksnį. Kaip laisvės sąlygomis elgsis žmonės, įpratę būti pavergti ir engiami? Ar apgynus ir išlaisvinus engiamuosius valstiečius kaip brolius ir seseris, bus apsaugota nuo savų despotų, kai buvę vergai užims šeimininko, pono vietą? Nesvarstyta, kaip autoritarinis valstiečio (tėvo) charakteris plėtosis, kai valdžia bus renkama iš liaudies. Aptariamuoju laikotarpiu lietuviško charakterio tipui buvo būdingi pofeodalinės, patriarchalinės valstietiškos visuomenės bruožai: pragmatiskumas, materializmas, taupumas, pedantizmas ir religinis dogmatizmas. Anot V. Kavolio, *tautinis sąjūdis V. Kudirkai tapo tokia reiklia religija, kaip tėvui – katalikybė* (Kavolis, 1997:38). Galima teigti, kad reakcija į tėvo autoritarizmą buvo perkelta į visuomeninės kovos sritį ir kovą dėl sąžinės laisvės, pasirenkant liberalią vidurio kryptį, plėtota „Varpe“. Atsivertimas lietuviybėn sietinas ne tiek su pašalinimu iš seminarijos (ir materialinės paramos netekimu), kiek su bręstančiu saviidentifikacijos poreikiu, kurį pažadino atgimstančios lietuviybės autoritetai ir tautinio atgimimo propaganda „Aušroje“.

čios doktrinos, žadinančios žmonių viltį ir geresnio gyvenimo lūkesčius, ideologiją. Tokiu būdu, buvo sukurta iliuzija (socialinės realybės aliuzija) teigiant, kad politiniai tikslai sutampa su socialiniais, ekonominiais individų poreikiais, kuriuos žino bendruomenę vienijantys naratyvo kūrėjai. Perduodama iš kartos į kartą, ši mąstymo schema gali tapti ideologizuotos, nekritiškos visuomenės, kuriamos simbolinėmis formomis ir istorinės atminties leidimais/draudimais, problema. Taip pat ji gali palaikyti egoistinę identitetą, (ne)toleruojantį Kitų identitetų arba priešišškai vertinti bet kurį Kitą, kuris vertinamas kaip svetimas ir plėtoti realistinę savanaudiškumo filosofiją. Ja vadovaujantis bijoma, kad elgiantis moraliai, kiti yra skatinami mumis pasinaudoti. Iš Kito tikimasi blogiausio, todėl veidrodiniu principu iškeliamos blogiausios savybės, glūdinčios savyje. Šalies kolonizatorės – Rusijos – Lietuvoje XIX a. įgyvendinta cenzūros politika, siekusi pašalinti iš komunikacijos proceso socialinių, politinių problemų kritišką svarstymą, paternalistinėje sistemoje draudimais/leidimais įtvirtino ilgalaikę kolonizuotos tautos ir Rusijos tarpusavio sąveiką, kuri oficialiai buvo sankcionuota per spaudą. ATR bajoriškos tradicijos ir lenkiškosios identiteto dalies eliminavimas lietuvių kolektyvine atmintyje prieštarinai sutapo su Rusijos oficialios nacionalizmo politikos tikslais ir turėjo įtakos linijiniam kultūros istorijos suvokimui bei kultūrinės tapatybės pažeidžiamumui, kuris laukia tyrėjų dėmesio.

2. KULTŪRINĖS TRANSFORMACIJOS ETAPAS. INTELIGENTŲ SOCIALINIO VAIDMENS DILEMA

Idėjų ir sąmoningumo istorijos plėtotėje yra svarbūs fenomenai, išryškėjantys nagrinėjant civilizacijų kultūrą. Sąmoningumo trajektorijų žemėlapis braižomas, apibūdinant diskursais ženklinamus pokyčius, kurie žymi tam tikrą orientacijos ar vertybių sistemą. Nuo tradicinės idėjų istorijos sąmoningumo raidos analizė skiriasi šiais aspektais:

1. Nagrinėjamos kolektyvinės mąstymo formos (kalbos ir mąstymo būdų kompleksai).
2. Akcentuojami struktūriniai modeliai, numanomi ar egzistuojantys tam tikruose tekstuose (Kavolis, 1998).

Gretinant *didžiuosius* tekstus (metadiskursus, programinius tekstus), kuriais lietuvių inteligentai kūrė kultūrinę tapatybę periodikoje ir tiriant idėjų, sąmoningumo trajektorijų slinktį įvairiais kultūros transformacijos laikotarpiais, galima nustatyti naratyvų priežastinius ryšius ir tai, kas vyksta socialinio proceso metu. Šis santykis leidžia suvokti, kokie aspektai sudaro kultūrinės tapatybės visumą. Atskirų individų, lyderių pasaulėvokos formavimosi bruožai padeda suprasti individualios tapatybės, kuri gali būti vertinama kaip kolektyviai sukurto identiteto tipas, ypatybės.³² Kultūrinė autentiško *Aš* ir sąmoningumo raidos analizė padeda išsiaiškinti tautos *socialumo* ir kultūrinės tapatybės autentiškumo ir/ar hibridiškumo pobūdį per naratyvo ir kūrėjo (subjekto) santykį, jo socialinį kontekstą.

Filosofiniu aspektu analizuojama iš valstietijos kilusių inteligentų, tradiciškai susijusių su Rusijos ikirevoliucine inteligentija ir perėmusių jos mentalitetą, socialinio vaidmens ir uždavinių suvokimą, savikūros istorija. Ji leidžia suprasti, kaip kito lietuvių inteligentų savimonė nuo „Aušros“ iki „Naujosios

³² Šiuo atveju yra svarbūs V. Kavolio akcentuojami a) *istoriškumas* kaip analitinė strategija, kai istorinė savivokos formacija geriausiai atsiskleidžia per subjekto (teksto kūrėjo) asmeninį patyrimą, b) *tekstualumas*, kuris reiškia, kad savojo *aš* (autentiškumo) istorija pasakojama, vadovaujantis dinamika reikšmių, *kurias individas perima iš vienos ar kitos tradicijos ir perkurdamas pritaiko savo savimonei* (Kavolis, 1998:37)

Romuvos“, atsižvelgiant į tai, kad lietuvių visuomenės ir jos kultūros istorija iš dalies yra periodinės spaudos istorija. Lietuvių inteligentai, kovoję dėl spaudos draudimo panaikinimo, ne tik naratyvu kūrė kultūrinės tapatybės apibrėžtis, bet ir plėtojo politinės kovos, suvereniteto, kultūrinės/politinės nepriklausomybės (vėliau – kultūrinės autonomijos) idėją. Tautinio atgimimo lyderiai, iš valstietijos kilęs šviesuomenės elitas (nacionalizmo pradininkai), inspiravo kokybinį visuomenės sąmoningumo pokytį, lietuvių etninį pagrindą laikydami idėjiniu tautinės savikūros šaltiniu, o kultūrą – priemone politiniams tikslams įgyvendinti. Tuo galima grįsti naujos tautinės hierarchijos, naujo elito hegemonijos bei dominavimo įsitvirtinimą ir autoritetų konflikto prielaidas.³³ Šią visuomenės struktūrą bandyta apibrėžti tarpukariu, plėtojant inteligentijos moralinio įsipareigojimo ir socialinio mesianizmo užduotis „Inteligentijos koncepcijoje“ („Židinys“, 1939)³⁴ – tekste, formavusiame inteligentų grupinę tapatybę.

Tradiciškai inteligentijos vaidmuo suvokiamas kaip *žmogiškosios sąžinės* ugdymas ir plėtojimas. Inteligentai traktuojami kaip atskira, iš kitų visuomenės grupių išsiskirianti vidinė struktūra, aukštos kvalifikacijos socialinė grupė, parengta mentaliniam darbui bet kokioje socialinės-istorinės veiklos sferoje. Atskirą socialinę grupę sudarantys asmenys plėtoja jai būdingus poreikius ir interesus, tenkinančius esamą socialinę sistemą. Savo gyvenimą inteligentai sieja su intelektualiniais gebėjimais – specialiomis žiniomis, suvokimu ir patyrimu. Profesionalų mentalinį darbą intelektualai traktuoja ne

³³ Politinės nacijos formavimasis Lietuvoje siejamas su naujos tautinės inteligentijos kuriama nacionaline kultūra, atmetus lietuviškojo dichotono (aristokratijos) kultūrinį paveldą. Dvi inteligentijos kartos – nacionalistinė ir patriotinė – padėjo pamatus modernios lietuvių tautos formavimuisi. Iš valstietijos ir apsišvietusių ūkininkų kilę inteligentai, dalyvavę spartinant visuomeninės kaitos procesus, buvo perėmę savo tėvų psichologinius mechanizmus: autoritarinį charakterį, uždarumą, religingumą ir konservatyvumą. Šie elgsenos bruožai būdingi vietinei dominuojančiai (valstiečių) bendruomenei, grįstai hierarchiniais/patriarchaliniais santykiais. Identifikuojant tautinės inteligentijos bruožus, susiduriama su specifiniu inteligentijos socialinio vaidmens – politinio angažavimosi ir politinės, visuomeninės lyderystės suvokimu. Inteligentų, kaip mobilizuojančios visuomenę politinėms permainoms socialinės grupės vaidmuo buvo aktualizuotas 1988–1990 m., formuojant Lietuvos Sąjūdžio iniciatyvinę grupę.

³⁴ Darbe išskiriamas Stasio Šalkauskio kurtas lietuvių kultūrinės tapatybės konceptas, kuriame plėtotas Rytų ir Vakarų sintezės idėja kaip universali dimensija. Nors joje palaikomas J. Basanavičiaus moralinio įsipareigojimo lietuvybei ir tautos vienybės imperatyvas, tačiau tautos samprata formuluojama moderniai. Tai tautos dvasinė veikla, kurioje jungiamas kultūros individualumas ir universalumas. Ji suprantama kaip kultūrinės transformacijos metu naujai steigiamai lietuviškumo tapatybė, kurioje kultūra vaidina specifinį – dinaminio veiksnio – vaidmenį. S. Šalkauskis, leidęs „Ruomuvos“ (1921 m.) žurnalą, brėžė kryptį po 10 metų sukurtai Juozo Keliuočio „Naujajai Romuvai“.

kaip būtinybę, o kaip pagrindinę veiklos sferą, kurioje reiškiasi jų talentai. Generuojant kūrybinę energiją plėtojamos socialinės idėjos, kristalizuojamos politinės ir moralinės normos. *Intelektualų saviraiška suvokiama kaip individualios veiklos aspektas* (Churchward, 1973:6).³⁵

Istoriškai inteligentija nekūrė gyvenamųjų vietų ir neformavo tautų. Nacijų kūrimosi etapais intelektualai ne vaidino pagrindinio vaidmens, o primityvioji aristokratija nepasižymėjo inteligencija. Renesanso ir kantiškosios etikos epochoje buvo suformuluotas inteligentijos uždavinys kurti modelius, prie kurių tikrovė turi taikytis. Aptardamas gryną inteligenciją, kaip autentiško gyvenimo praktiką ir plėtodamas inteligencijos reformos idėją, Jose Ortega y Gasset tvirtino, kad aristokratus pakeitusios inteligentijos imperialistinio bandymo nesėkmė yra akivaizdi (Gasset, 1998). Siekdama valdžios, inteligentija nepadarė žmonių laimingais, o prarado kūrybinę galią, prievartaudama savąjį mąstymą ir prisitaikydama prie minios temperamento. Intelektualas, ėmęsis apaštalinio (ar mesianistinio) darbo ir mėgindamas kitus įtikinti kokia nors ideologija, kaip *mąstytojas nutolsta nuo pirminės doktrinos ir galų gale jo rankose telieka karikatūra* (Gasset, 1999:153). Tokiu atveju inteligentija nebeatlieka savo autentiškos užduoties, nes, būdama *socialinėje aukštumoje*, nebekuria naujų normų, kurios pakeistų nunykusias senąsias. Todėl intelektualinės mažumos turėtų atsisakyti savo kūryboje viso politinio ir žmogiškojo *pathos*. Tai yra, liautis buvus viešu klausimu ir tapti individualia sritimi. Priešingu atveju inteligentija, taikydama prie kolektyvinio mąstymo ir gyvenimo, anot O. Gasset, tampa utilitarine blogąja šio žodžio prasme. Ji pasiduoda servilizmui, atitrūksta nuo grynos kontempliacijos ir nesuinteresuoto intelekto naudojimo.

³⁵ Intelektualai modernioje visuomenėje plėtoja individualistinį, aukštesnės kokybės gyvenimo būdą, išskiriantį juos iš visuomenės. Jie yra labiau urbanizuoti, edukuoti, kosmopolitiški, civilizuotesni už kitų socialinių grupių atstovus. Tyrėjai išskyrė dvi intelektualų kategorijas: a) kūrybinę inteligentiją; b) technokratus. Pirmieji dalyvauja ugdant mokslinius, intelektualinius, kūrybinius gabumus ir juos pritaiko praktinėse situacijose. Jie yra racionalūs humanistai, turintys universalų požiūrį ir autonomiškai intelektualinės kultūros atžvilgiu. Antrieji kuria intelektualinę produkciją ir dalyvauja *neproduktyvaus darbo* sferose. Technokratai yra materialistiški, segmentiški, atliekantys instrumentinio pobūdžio funkcijas.

Šiame darbe gretinamos dvi inteligentijos socialinio vaidmens sampratos. Bandoma išsiaiškinti, kuria iš jų buvo vadovautasi kaip autentiška, formuluojant lietuvių inteligentų *socialinio mesianizmo* nuostatas. Modernioje (kapitalistinėje) visuomenėje paplitusi inteligentų veiklos samprata supriešinama su marksistiniu (racionali) požiūriu į inteligentų socialinį vaidmenį tam, kad pagrįstų lietuvių inteligentų, brendusių Rusijos universitetuose, politinio radikalizmo ištakas. E. Aleksandravičius tvirtina, kad *lietuvių intelektualinėje istorijoje buvo du žmonės, kurie išjudino ištisus intelektualinius sambūrius* (Aleksandravičius, 2006:10,102). Tai – S. Šalkauskis, kurio intelektualinės galvosenos bruožai nagrinėjami šiame darbe, ir V. Kavolis³⁶, išėivijos kultūriname žurnale „Metmenys“ formulavęs lietuviškojo identiteto, kaip specifiskai lietuviškos žmogiškumo formos, kryptį. Šiame skyriuje nagrinėjami modernios lietuvių pasaulietinės inteligentijos pasaulėžvalgos formavimosi veiksniai, darę įtaką intelektualinės minties raidai plėtojant inteligentų socialinio vaidmens apibrėžtis kultūrinėje spaudoje ir svarbūs, analizuojant minėtą lietuvių kultūrinės tapatybės aspektą.

2.1. Socialinio mesianizmo esmė

S. Šalkauskio „Inteligentijos koncepcijos“ formuluočių gretinimas su marksistine ikirevoliucinės Rusijos radikalių inteligentų³⁷ socialinio vaidmens traktuote, išskleidžia rusų kultūros ir kalbos kodų įsigalėjimą tarpukario lietuvių inteligentų mąstysenoje. *Inteligencija* koncepte traktuojama kaip ypatinga vidinė savybė, sugebėjimas originaliai ir kūrybiškai panaudoti protą/intelektą, tačiau suprantama, kad vien protas ar mokslinis išsilavinimas nesukuria inteligento. *Inteligentijos esmę*, anot S. Šalkauskio, sudaro laisvė nuo bet kokio partikuliarizmo (lot. particularistic – ypatingumas), nuolatinis

³⁶ Apmąstydamas tautinės kultūros santykio su tiesa klausimą, V. Kavolis atkreipė dėmesį į bolševikų politikos (kultūra turinti būti tautinė savo forma ir socialistinė turiniu) ir S. Šalkauskio koncepcijos teiginių (lietuviškoji kultūra yra vien forma, kurią turi pripildyti katalikiškas turinys) panašumus, kuriuos dar reikia išsąmoninti. Abi pažiūros į kultūrą vertinamos kaip išplaukiančios iš totalitarinių filosofijų prielaidos ir tiesos monopolio savinimosi, siekiant *tautinę kultūrą paversti įrankiu, kuriame vertinga tik tas, kas išreiškia savąją ideologiją* (Kavolis, 2006:209).

³⁷ Ivanov-Razumnik (1878-1949) knygelė „Čto takoe intelligentsiia“ (1920).

visuomeninis gyvenimas ir universalus dvasinis išsilavinimas. Intelligentija nėra hierarchizuojama, neišskiriama kaip socialinė klasė, visuomeninis luomas ar valdžios palaikymo sambūris. Tačiau *intelligentijos paskirties* apibrėžtyje esama prieštaravimo. S. Šalkauskiui intelligentija vis dėlto sudaro tam tikrą visuomenės grupę, turinčią savo tradicijas ir paveldėjimo dėsnius, bet tai nereiškia, kad ji ir yra *pašauktoji intelligentija*. Pastaroji vertinama kaip telkiančioji jėga („Židinys“, 1939:663).

Rusijos universitetuose brendusi besiformuojančios lietuvių intelligentijos dalis reprezentavo save kaip socialinį fenomeną ir įsisavino *socialinio mesianizmo*³⁸, būdingo rusų intelligentijos mąstysenai, tradicijas. George H. Sabine ir Thom L. Thorson pabrėžia, kad mažai išsivysčiusios šalys, turėjusios tautinių aspiracijų ir sudėtingų ekonominių, socialinių problemų, dėl kurių industrializacija buvo būtina, ir norėdamos kuo greičiau pasiekti didelių rezultatų, buvo stipriai motyvuotos perimti Rusijos, kaip pažangios valstybės, metodus. Marksizmo ideologija buvo vertinama kaip pritaikoma neindustrinei ekonomikai ir visuomenėms, kurių daugumą sudarė valstiečiai. Marksizmo doktrinos, transformuotos komunizmo teorijoje, Rusijoje buvo suvoktos kaip religinis atitikmuo, dogma – pripažįstant *visuotinio idealo* vienijančią galią. Karl Marx filosofija skelbė tikrumą, kad socialinė revoliucija, kaip *moralinis imperatyvas*, sukurs visuomenę be kapitalizmo blogybių. Vakarų socialistų partijos manė, kad liberalios politinės reformos ir demokratinės teisės (žodžio laisvė ir teisė jungtis į organizacijas) sudarys prielaidas socialistų partijoms tapti masinėmis. Rusijoje šie principai buvo suvokti kaip universalūs *idealai*, tačiau jokia politinė grupė negalėjo jų įgyvendinti dėl valstybės specifiškumo. Komunizmo ideologai teigė, kad proletariato ideologiją kuria ne socialinė

³⁸ Mesianizmo sąvoka susijusi su poreikiu paspartinti tautų bei civilizacijų kultūrinę evoliuciją, neegoistiškai įgyvendinant šį uždavinį. S. Šalkauskis išskyrė *intelligentijos visuomenines funkcijas*, kuriomis grindžiamas *socialinis mesianizmas* kaip moralinis įsipareigojimas. Susitelkę į grupę, inteligentai neleidžia, kad valstybės politika vienašališkai tarnautų vienos kurios grupės naudai. Sąmoningai individualus nusiteikimas kūrybai intelligentią išskiria iš liaudies, kuriančios kolektyviniu būdu, ir iš miesčionijos. *Intelligentijos misija yra pelnyti nacijos vardą ir tautos kultūrą pakelti į aukštesnį lygį.* („Židinys“, 1939:666)

klasė, bet maža buržuazijos intelektualų grupė. Partiją sudaro protingas ir instruktuos elitas, kaip sąmoningumo įsikūnijimas (Sabine, Thorson, 2008:755).

Ikirevoliucinei Rusijos inteligentų mąstysenai būdingas suvokimas, kad būtent inteligentai atlieka pagrindinį vaidmenį politinės socializacijos procese. Jie veikia politinio įsiteisinimo srityje kaip ideologijų kūrėjai, yra labiau integruoti bendruomenėje, nes jautriau išgyvena kiekvieno skriaudžiamojo (ir tautinių mažumų) problemas. Šis aspektas, būdingas *liaudininkams ir narodnikams* (Trumpa, 1989:27), padeda suprasti Rusijos istorijos ir inteligentijos galvosenos specifiką aiškinantis, kokią reikšmę Lietuvai turėjo Rusijos (su)revoliucinimas.

Idealistiškai apmąstydamas inteligentijos vaidmenį visuomenėje, S. Šalkauskis vadovavosi ikirevoliucinei Rusijos inteligentijai būdinga nuostata, kuri buvo plėtojama tarpukario Lietuvos visuomenėje. Tai inteligentų, kaip tautinio elito, *socialinio statuso* įteisinimas, plėtotas tautinio atgimimo konceptuose „Aušra“ ir „Varpas“. Tradicinei rusų inteligentų elgsenai priskiriamas ir *socialinis kritiškumas*, pasireiškiantis *oficialia drąsa kritikuoti ir nuversti politinę valdžią, diskutuojant ekonominių reformų klausimais* (Churchward, 1973:198). Marksistiniu požiūriu inteligentija yra *socialinė strata*³⁹, o ne klasė, nes negamina socialinės produkcijos.

Suvokdamas save kaip neutralų moralinį autoritetą, S. Šalkauskis vadovavosi nuostata, kad universalią tautinę ideologiją galima sukurti perimant pasaulinių ideologijų patirtį.⁴⁰ Katalikišką tautiškumą ir kultūrinę tapatybę

³⁹ Gali būti suprantama kaip statuso reprezentacija; *strata* žymi grupę asmenų, užimančių panašią socialinę padėtį pagal pajamas, prestižą, gyvenimo būdą/stilių, ji sudaryta iš dirbančiųjų mentalinį darbą (mokslininkų, teisininkų, menininkų, inžinierių, gydytojų, valdininkų). Rašytojai marksistai ikirevoliuciniuose veikaluose diferencijavo *inteligentiją* (inteligencija) ir *pusinteligencius* (poluinteligencija), t.y. tarnautojus, studentus, kariškius. „Inteligentijos koncepcijoje“ S. Šalkauskis *pusinteligenciais* vadino *dvasios miesčionis, snobiškai branginančius greit susidarancius miesčioniškus papročius ir materialinius laimėjimus* („Židinys“, 1939:670).

⁴⁰ Pavyzdžiui, demokratijos sąvoka komunizmo ideologijoje buvo traktuota abstrakčiai ir nereiškę, kad demokratinis lyderis turi vykdyti liaudies valią. Komunistų partija, reikalavusi savo narių paklusimo organizacijos tikslams, savotiškai atitiko religinės institucijos struktūrą. Ją turėjo sudaryti disciplinuotas partijos elitas, *siekęs intelektualinio ir moralinio pranašumo, o jos nariai būti pasirengusiais transformuoti visos visuomenės ir žmonijos likimą* (Sabine, Thorson, 2008:753–759). Tarpukariu susiformavusios ateitininkų organizacijos leksikoje ir ideologijoje, kurios esmę apibrėžė šūkis „tarnauti Dievui ir Tėvynei“, galima surasti nuostatų, grįstų marksizmo, komunizmo ir nacionalsocializmo doktrinomis. Tačiau jų ydingumas išryškėjo tik po Antrojo pasaulinio karo.

filosofas suprato kaip tautinio individualumo ir krikščioniško visuotinumų sintezę, grįstą universaliomis žmonijos idėjomis, tačiau nepripažino nacionalizmo, ignoruojančio kitas tautas. S. Šalkauskis manė, kad Lietuva galėjo atrasti savo kelią, ideologiją tarp fašizmo ir komunizmo, nesirinkdama nė vienos iš jų, o formuodama *trečiąją* – krikščionybės ir demokratijos poziciją. Komunizmas filosofiškai traktuotas kaip mažiau pavojingas taikai nei fašizmas, nes pretendavo į universalumą ir tikėjimą žmogiškąja vienybe. S. Šalkauskio požiūriu, būtina atskirti christianizmo universalumą nuo materialinio universalumo, o komunistinę tiesą vertinti kritiškai. Tiesa gali būti tik *christianizmo*, kaip universalios, nesavanaudiškos meilės žmogui, pusėje („XX amžius“, 1937). Spauldoje plėtotas totalitarinių ideologijų sampratas (*universalumas, autoritetas, laisvė, dinamizmas*) vartojo ne tik oponuojantys autoritariniam Antano Smetonos režimui inteligentai, bet ir patys tautininkai, diegę racionalizacijomis ir propaganda grįstą tautinės vienybės retoriką.

Leonido Donskio įžvalga, tarpukario Lietuvoje anglų, prancūzų socialinė ir politinė filosofija neturėjo reikšmingesnės įtakos. Lietuvių socialinė filosofija laikoma specifiniu Vidurio ir Rytų Europos reiškiniu, kilusiu iš vokiškos subkultūros. S. Šalkauskio apmąstytos lietuviškumo tapatybės, derinant rytietišką *rusiškumą* ir vakarietišką *vokiškumą*, kontūrus L. Donskis vertina kaip *specifiškai rusiškos Eurazijos variantą* – ši samprata taikoma tik *Rusijai ir jos istorinei misijai* (Donskis, 2005:37).

S. Šalkauskis iš kitų lietuviškos tapatybės konstrukto kūrėjų išsiskyrė tuo, kad tautiškumą suvokė kaip socialinio ir politinio veiksmo derinį, apibrėždamas jį abstrakčiomis, su socialine tikrove mažai susietomis sąvokomis. Apmąstydamas naujos lietuviškos tapatybės kontūrus ir projektuodamas savo naujos Lietuvos viziją, S. Šalkauskis modeliavo ateitį, kurią ant lietuviybės, krikščionybės ir demokratybės pamatų. Plėtodamas naujosios lietuviybės, kuri skirsis nuo XIX a. įteisintos kultūrinės tapatybės, metmenis, filosofas kėlė pilnutinio lietuvio, atgimsiančio ir religiškai (kitai) mąstė pirmieji lietuvių

inteligentai, brenę Maskvos universitetuose ir protėvių tikėjimą priešpastatę krikščionybei), ugdymo klausimą.⁴¹

S. Šalkauskio filosofiniai svarstymai ir tautinės ideologijos apmatų kūrimas išskleidžia viešojo diskurso, plėtoto kultūrinėje spaudoje ir suvoktoje kaip autoritetinė, pobūdį. Tarpukariu buvo formuojama specifinė kultūrinės spaudos ir analitinės žurnalistikos tradicija, grįsta tikrovės idealizavimu, racionalizacijomis, pseudomąstymu (autoritetinės tiesos, kaip *vienintelės teisingos nuomonės*, pateikimu, siekiant racionaliai ir objektyviai paaiškinti veiksmą, nulemtą subjektyvių veiksnių) ir tiesos, kaip direktyvos, samprata.⁴² Auditorijai diegti katalikiškos askezės, paklusnumo autoritetui ir apokaliptinio reagavimo į krizes modeliai. Socialinė tikrovė konstruota savas projekcijas tapatinant su realybe. Kraštutiniai socialinės aplinkos ir situacijų vertinimo poliai (gerai/blogai, arba/arba) ir baimės, nihilistinio mąstymo formos, perimtos iš tarpukario inteligentų leksikos, bus plėtojamos kultūrinėje spaudoje ir visuomenės lyderių intelektualų viešojoje retorikoje XX a. tautinio atgimimo-išsivadavimo metu, 1988–1990 m.

K. Skrupskelis yra pastebėjęs, kad S. Šalkauskio filosofija nepasižymėjo originalumu, tačiau jos stiprioji pusė yra ne turinys, bet forma (Skrupskelis, 2010). Tekstuose, publikuotuose kultūriniuose žurnaluose „Židinys“ ir „Naujoji Romuva“, S. Šalkauskis brėžė ne tik lietuvių intelektualinės minties kryptį, susidedančią iš darbe analizuojamų pasaulėžiūrinių prieštaravimų, bet ir

⁴¹ S. Šalkauskis suprato, kad kuriamą doktriną gali išstobulinti ir įgyvendinti, paruošdamas dirvą draugijai, kuri būtų *viso sąjūdžio nugarkaulis* (Eretas, 1960:74). Ideologiją jis grindė Ruomuvos draugijos, kuri turėjo tapti tautinės lietuvių civilizacijos reiškeja ir įgyvendinti (lietuvio) ideala, gyvenant pilnutinį kultūrininko gyvenimą, derinant prigimtį, kultūrą ir religiją, principų pagrindu. Šios ideologijos sklaidai S. Šalkauskis 1921 m. sukūrė ir išleido idėjų bei principų žurnalą „Ruomuva“, kurį galima vertinti kaip Juozo Keliuočio kultūros žurnalo „Naujoji Romuva“ idėjinį pradžmenį. „Ruomuvoje“ filosofas kreipėsi į tautinį elitą, kuris nepriklausomybės steigties laikotarpiu dar tik formavosi, todėl jo propaguojamos idėjos (kurioms nebuvo subręsta) nerado atgarsio.

⁴² Idealios *lietuviybės* samprata buvo priešpastatyta marksistinei luomų, klasių kovos ir privačios nuosavybės panaikinimo traktuotei. Inteligentai plėtojo idealios visuomenės vaizdinį, kurioje nebus *plutokratijos* (Eretas, 1960:74), su savo kapitalu išnaudojančios valstybės. Manoma, kad išsivyras lietuviško miestelėno tipas, sudarytas iš intelektualų, prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų, ir todėl miestietis netaps miesčionimi, o kurs savitą kultūrą ir naują tautinio ūkio sąrangą.

struktūrizavo ideologines sistemas.⁴³ S. Šalkauskis pirmasis tarpukariu mėgino praplėsti statiškos lietuviškos tapatybės sąvoką ir aktualizuoti iš naujo steigiamos tautinės civilizacijos problematiką, ieškodamas pusiausvyros tautinės kultūros ir tautinio universalumo sąlytyje. Tapatybės apibrėžtį siedamas su tautos dvasios veikla ir moraliniu imperatyvu, jis išvengė svarstymų, kas konkrečiai sudaro modernios tapatybės konstrukta ir kaip jis taikomas laiko/erdvės sąlygomis.

S. Šalkauskis kultūrinėje spaudoje konstravo universalios lietuviškos tapatybės ir ideologinių programų principus kaip priemonę savitos Lietuvos vizijos ir ateitininikų (pilnutinių lietuvių) ugdymo įgyvendinimui. Juose kaip esminė vertybė buvo įteisintas abstrakčių apibrėžčių ir schematizuotų normatyvų formulavimas, tačiau ignoruotas istorinio proceso dualumas – visuomenės evoliucijos raidos veiksnys (nagrinėjamas kitame skyriuje). Tačiau daugelyje tekstų S. Šalkauskis plėtojo apokaliptines, utopines vizijas (vadovaujantis Ernst Hello, rusų mesianizmo atstovo Vladimir Solovjov filosofija), kuriuose buvo argumentuojama patirtimi nepagrįstomis sąvokomis. Grynuoju intelektu grįstą matematinį ar geometrinį mąstymą O. Gasset vadino *racionalizmu, kuris transformuojasi į politinį radikalizmą revoliucijų ištakų aistroje* (Gasset, 1999:222). Jis hipotetiškai svarstė, kad visuomenės raida sutrikdyta tada, kai buvo vadovaujama graikų ir romėnų demokratijomis, davusioms šiuolaikinei demokratijai iškreiptą terminologiją, gestus ir retoriką,⁴⁴ bandant sprauti socialinę realybę į idealo (valstybės, visuomenės) schemą. Idealią tvarką S. Šalkauskis suprato kaip *harmoningą sintezę*, visuomenės laimę siedamas su *doros skaistybe*. Tokiu būdu, krikščioniškai formuojama *visybinė asmenybė* yra pasitelkiama (*pajungiama*) idealo siekiui. N. Putinaitė atkreipė dėmesį į tai, kad filosofas savo idėjas skleidė kultūros sferoje, nekeldamas vertybinių klausimų, bet aktualizuodamas kantiškąjį individualia sąžine grįstą moralumą.

⁴³ Ieškodamas griežtai apibrėžtų filosofinių terminų, S. Šalkauskis sukūrė ateitininikų grupinės tapatybės projektą ir žodyną. Idealių valstybės vizija galėjo būti įgyvendinta sukūrus Lietuvos filosofijos institutą, ugdantį naują *tautinę ir visuotinę žinijos sintezę*.

⁴⁴ Tarpukariu plėtotos tikrovės racionalizacijos, perfrazuojant O. Gasset, sutapo su perėjimu iš *tradicionalistinės į racionalistinę dvasios būklę, o iš šios – į misticizmą* (Gasset, 1999:217). Tai skirtingos psichinio mechanizmo formos, susijusios su psichologinės evoliucijos istoriniu fenomenu.

Taikant vertybinius matavimus, S. Šalkauskio filosofinėse interpretacijose galima išvengti daug neaiškumų ir teorinių prieštarų (Putnaitė, 2004:143).

Kurdamas ateitininkų (idealią Lietuvos viziją realizuotojų) ideologiją, S. Šalkauskis įvedė autoritetinę Bažnyčios sampratą. Ateitininkų organizacija turinti pripažinti katalikų Bažnyčios autoritetą religijos, doros klausimuose ir būti lojali bažnytinės hierarchijos vadovybei.⁴⁵ Leono XIII socialinė enciklika *Rerum novarum* nubrėžė visuomeninės veiklos gaires, radusias atgarsį S. Šalkauskio programinėse formuluotėse. Jos plėtotos ir 1936 m. „Naujojoje Romuvoje“ paskelbtoje deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą“, kurioje aktualizuotas darbininkų ir *kultūrinio autonomizmo* vaidmuo. 1921–1922 m. S. Šalkauskis savo redaguotame *tautinės kultūros ir pilnutinio gyvenimo* žurnale „Ruomuva“ suformulavo scholastinės filosofijos terminais apibūdintą penkių principų ateitininkų (katalikiškojo elito) ideologiją. Ji turėjo būti sudaryta iš tautiškumo, katalikiškumo, visuomeniškumo, inteligentiškumo ir šeimiškumo. Planuota steigti pavyzdinę gimnaziją, kurioje į harmoningą sintezę būtų susietos visos krašto dalys ir ugdomas tautos *elitas*. S. Šalkauskis beveik atvirai sakėsi norįs tapti Lietuvos pedagogu, tautos mokytoju ir brėžė savos, *tautiniu protinumu* grįstos idealo valstybės – Lietuvos – viziją (Eretas, 1960; Skrupskelis, 2010). Tautybė nelaikyta tikslu, o tik priemone gyvenimo pilnatvei pasiekti. Todėl S. Šalkauskis išplėtojo formulę, kaip suderinti tautinį individualumą ir krikščionišką visuotinumą. Jo požiūriu, kuriant lietuvišką tapatybę ir kultūrą, prasminga *savintis* kitų kultūrų dvasines ir materialines vertybes, jas verčiant savomis, pasitelkus metaforą – pasaulinę muziką pritaikant

⁴⁵ S. Šalkauskio ideologijos principai kurti, vadovaujantis krikščioniškosios demokratijos (vadinamos ir krikščioniškuoju socializmu) samprata. Jos sąvokoje esama užprogramuoto dvigubumo, susijusio su katalikų dalyvavimu politinėje ir sielovadinėje (nepolitinėje) veikloje.

kanklėms.⁴⁶ Kita vertus, griežtos rezoliucijos buvo nukreiptos prieš modernius šokius, kaip *barbariškumo, atsirandančio išsigimimo išdavoje* apraišką („Židinys“, 1928:185). Savotiška modernybės baimė pasireiškė tuo, kad S. Šalkauskis išvelgė pavojų vos pradėjusiai kultūrėti jaunai Lietuvai ir pasidavimą dekadencijai, už kurios slypi naujųjų laikų barbaras („Židinys“, 1928:185). Europinės civilizacijos dekadansą (pranc. – kultūros vertybių krizė, nuosmukis) jis vadino *įgaunančiu pasibaisėtiną mastą* („XX amžius“, 1937). Autoritetą filosofas vadino jėgos ranka, pakibusia ant Proto, kad šis gintų nuo priešų, tačiau autoritetinius režimus apibūdino kaip *stovinčius ant barbarijos ir civilizacijos ribos, kuriuose hibridiškai susipina diktatūros ir civilizuotos visuomenės pradmenys* („XX amžius“, 1937).

Formuluodamas ateitininkų pedagogikos pagrindus, S. Šalkauskis išskyrė socialinio *Noblesse oblige* (pranc. – prestižas, socialinis atsakingumas) ir mandagumo, kaip proto valdomo elgesio, vietą siekiant pilnutinės asmenybės. Ji priešinama miesčioniškam (*pusinteligentių*) pasauliui ir vidutinių žmonių įpročiams. K. Skrupskelio teigimu, šiuose samprotavimuose esama *kaimo idealizavimo ir iš socializmo kylančios „bedvasių buržujų“ kritikos* (Skrupskelis, 2010:485). Savo veikla grįsdamas inteligentijos moralinį įsipareigojimą visuomenei, filosofas ignoravo buržuazijos veiksnį Lietuvos ir naujųjų laikų Europos kultūroje, susijusį su kapitalizmo (modernybės) įsigalėjimu. S. Šalkauskis kritiškai vertino *dar negausią lietuvių buržuaziją, kuri tėra ta pati miesčionija, tik stambesnio masto* („Židinys“, 1939:670). Liberalizmo, kapitalizmo, individualizacijos kritika buvo plėtota ir deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą“ („Naujoji Romuva“, 1936), kuri nagrinėjama kitame skyriuje. S. Šalkauskio kurta naujoji lietuviškumo tapatybė, kurioje ke-

⁴⁶ Tautinę kultūrą, kurios gyvybės šaknų ieškotina *doros skaistybėje*, S. Šalkauskis tapatino su dvasingumu, kurį simbolizuoja *rūtų darželis*. Tautos pedagogas, vadovavęs katalikų moralinės teologijos ir asketizmo principais, savo argumentacijoje buvo prieštaringas. Vienuose tekstuose teigė lietuviškos *tautinės civilizacijos*, kurios lemtis yra kultūrinis dinamizmas, steigtį. Kituose – civilizacijos gelmėse išvelgė irimą ir fatališką evoliuciją. Viešumą ir spontanišką, instinktyvią elgseną ateitininkų ideologas ir (elito) dvasinis lyderis, vadovaudamasis dogmatinėmis katalikybės nuorodomis, traktavo kaip nusižengimą žmogiškam orumui. Nors kurdamas pilnutinio lietuvio idealų modelį, manė sujungsiąs prigimtį, religingumą ir kultūringumą, S. Šalkauskis ignoravo socialinėje tikrovėje vykstančius konfliktus ir žmonių elgsenos specifiką. Todėl šis grupinės tapatybės konstruktas žymi kintančią sąmoningumo paradigmą ir gali būti vertinamas teorinėje plotmėje.

liamas *civilizacinis* tautinės egzistencijos klausimas ir numatyti bendruomeniškumo principo įgyvendintojai – iš tautos kilusi inteligentija, gali būti vertinama kaip kokybinis savivokos pokytis. Tolstama nuo XIX a. plėtoto lietuviybės atgavimo ir gryninimo, ieškant jos pradų istorinėje praeityje. Taigi, galima teigti, kad S. Šalkauskis kitaip, negu XIX a. tautinio atgimimo veikėjai „Aušroje“ ir „Varpe“ siekė lietuviybės gryninimo ar separacijos, keliant tautiškumo ir visuomenės politizavimo tikslus, naująją lietuvių kultūrinę tapatybę kūrė kaip Rytų ir Vakarų (kultūrų) sintezę, integruojant europietiškos kultūros lygmenį. Filosofškai apmąstydamas (pilnutinę lietuviškumo) tapatybę, jis transformavo statišką kultūrinės tapatybės suvokimą į dinamišką, tačiau apibrėžė ją kaip nuolatinę kultūrinę steigtį, reikalaujančią daugelio pastangų.

Toliau nagrinėjama lietuvių civilizacinės kultūros ir tautos vienybės problematika, gvildenta žurnalo „Naujoji Romuva“ (1931 m.) programiniame tekste/manifeste, vykstant kultūrinei transformacijai ir institucinei kaitai.

2.2. Modernios lietuvių kultūros dimensija „Naujojoje Romuvoje“

Juozo Keliuočio, „Naujosios Romuvos“ redaktoriaus, pasaulėžiūros ir vertybinių nuostatų formavimosi aspektai yra svarbūs, nagrinėjant modernizacijos proceso veiksnį – progresą, kuris pasiekiamas revoliucijos ar reformos keliu ir darantį įtaką kultūrinės tapatybės slinkčiams. Darbe analizuojamos publicisto revoliucinės nuostatos moderninti lietuvių kultūrą ir reformuoti periodinę spaudą. „Naujosios Romuvos“ manifesto/programinio teksto, paskelbto kultūros gyvenimo žurnale tyrinėjimas leidžia išskleisti lietuvių saviemonės, kultūrinės tapatybės ir spaudos vaidmens suvokimo raidą autoritarinio režimo Lietuvoje metu, nuo „Naujosios Romuvos“ susikūrimo 1931 m. iki žurnale publikuotos deklaracijos „Į organinės valstybės kūrybą“ 1936 m. Kartu su *Naujaromuvių* deklaracija J. Keliuotis išspausdino straipsnių ciklą, kuriuose

analizavo spaudos vaidmenį valstybėje ir reformų būtinybę.⁴⁷ Kaip teigė savo autobiografijoje, jis norėjo moderninti, aktualizuoti *visą* Lietuvos gyvenimą, *skubėti pasivyti Vakarų Europą, prilygti jai ir pasidaryti pilnateise nare* (Keliuotis, 2003:89). Visuomeniškumą J. Keliuotis apibrėžė kaip savo pašaukimą ir gyvenimo tikslą, o socializaciją – prioritetinį lietuviybės ir nacionalizmo/patriotizmo aspektą tarpukariu – priešpriešino asmeniniam gyvenimui.

J. Keliuočio visuomeninės veiklos motyvus verta interpretuoti ateitininkų ideologijos ir judėjimo kontekste. Kuriant ir įtvirtinant Lietuvos valstybingumą XX a., moksleiviai buvo įtraukiami į visuomeninę veiklą ir politinės agitacijos skleidimą. Visuomenei keičiantis iš tradicinės į modernią, ateitininkai tapo viena iš organizacijų, nacionalinėje valstybėje dinamizuojančių socialinę kaitą. Modernybei ardant mažos bendruomenės ir tradicijos kuriamą apsauginį karkasą, pasak A. Giddens, sukuriama didesnė, beasmenė organizacija, pakeičianti psichologinės paramos ir saugumo jausmą, kuri teikė tradicinę aplinką. Ateitininkų⁴⁸ veiklos ir jų ideologijos pobūdis svarbus kaip veiksnys, daręs įtaką J. Keliuočio ir kitų intelektualų, vadintų 1936 m. generacija, moraliniam įsipareigojimui visuomenei ir socialinio mesianizmo principui.

Tarpukario intelektualai kultūrinėje spaudoje konstatavo prezidento A. Smetonos autoritarinio režimo, diegto Lietuvoje po 1926 m., ir nuo 1931 m.

⁴⁷ A. Vaišnys J. Keliuotį vadina *lietuviškos žurnalistikos naujų tradicijų kūrėju ir redaktoriumi, lituanizuojančiu aplinką* (Vaišnys, 2008:48). „Naujosios Romuvos“ redaktorius pabrėžė, kad paties žurnalistikos mokslo niekada nemėgo, nes didelė žurnalistikos dalis susijusi su politika ir ekonomika. Tai yra, su *demagogija ir akiplėšišku diletantizmu, paviršutiniškumu ir skubotumu, masių idiotizmu ir instinktų dominavimu*. (Keliuotis, 2003:125). Suvokimas, kad spauda yra susijusi su modernine civilizacija (modernybe) ir gali padėti orientuotis aktualiuose politiniuose, socialiniuose, ekonominiuose ir kultūriniuose kontekstuose, leido J. Keliuočiui įgyvendinti savaip suvoktą misiją.

⁴⁸ Ateitininkai save vadino ne politine partija, o kultūrine kuopa ir tai atitiko publicisto apsisprendimą nepriklausyti jokiai partijai. Kita vertus, ateitininkai aktualizavo socialinio klausimo, spręsto vadovaujantis krikščioniškos demokratijos ir autoritetiniais principais, svarbą. Buvo siekiama sukurti tvirtą, katalikiškąją inteligentiją, galinčią skleisti krikščionišką katalikybę ir išsklaidyti provincializmo, parapijiškumo apraiškas modernėjančioje visuomenėje. V. Kavolis, apmąstydamas atsilikimo įtampų priežastis lietuvių kultūroje, atkreipė dėmesį į konservatyvią tradiciją ir *principų, susiformavusių Aušros-Varpo gadynėje, palaikymą* (Kavolis, 2006:463). Tačiau modernioji kultūra, kurią siekė plėtoti Lietuvoje J. Keliuotis, siejama su žmogaus emancipacijos idėjomis, išsivadavimo iš dogmatinių tradicijos ir religijos (suvokiamos siaurąja prasme) imperatyvų. Šis modernizacijos siekis turėjo konfliktuoti su nacionalizmu, saugančiu tradicionalizmą. Emancipacinę politiką A. Giddens apibrėžė kaip siekį išlaisvinti individus ir grupes iš suvaržymų, kurie mažina jų gyvenimo galimybes. Todėl svarbu *įteisinti nuostatą transformuoti ateitį ir panaikinti individų ar grupių dominavimą kitų atžvilgiu* (Giddens, 2000:269).

sustiprėjusių represijų, ydingumą. Nacionalsocializmas ir fašizmas, kaip dogmatinės ideologijos, plėtojosi 1924 m. Italijoje, nuo 1926 m. – Vokietijoje. Šios doktrinos išsiskyrė oportunistu: turinčias nesuderinamų interesų partines grupes siejo ne bendri tikslai ar principai, bet neapykanta ir baimė. Populiarūs judėjimai buvo grįsti tautiniu patriotizmu, žadėjo stabilizuoti ekonomiką ir kurti bekonfliktinę, tautos labai veikiančią vieningą visuomenę. Tam tikra prasme tai buvo socialistinė politika, galėjusi įsitvirtinti tokiose šalyse, kaip Vokietija ir Italija (Sabine, Thorson, 2008). Suvokimas, kad Lietuvoje autoritarinė valdžia diegė Italijos fašizmo, kaip pavyzdinės santvarkos, modelį, leidžia samprotuoti apie Erich Fromm išskirtą *žmogiškųjų laisvės aspektų ir psichologinių veiksnių vaidmenį* (Fromm, 2008:19). Jo požiūriu, be ekonominių ir socialinių sąlygų, lėmusių fašizmo atsiradimą, egzistuoja *žmogaus problema*: asmeninėse pažiūrose ir visuomeninėse institucijose esama sąlygų, kurios kitoje valstybėse sukuria priklausomybę nuo išorinės valdžios, disciplinos, vienumo ir autoriteto. Tarpukario Lietuvos kultūrinėje spaudoje publikuotuose intelektualų tekstuose esama tradicionalizmo dvasios, kurią O. Gasset vadino *pirmtakų įsitikinimų repertuaro prisiminimu, plėtojant tradicinį intelektualinės reakcijos būdą* (Gasset, 1999:220).

Liberalaus ir konservatyvaus (tradicionalistinio) požiūrio į visuomenės transformacijas sugretinimas leidžia suvokti J. Keliuočio plėtotų maksimalių tikslų – lietuvių kultūros moderninimo ir dinamizavimo – kontekstą bei prieštaravimus. Publicistas buvo užsibrėžęs sunkiai įgyvendinamą civilizavimo uždavinį: studijų Paryžiuje metu įsisavinti *visą naujausią XX a. kultūrą, civilizaciją ir sukauptą patyrimą panaudoti viso Lietuvos kultūros ir visuomenės gyvenimo atnaujinimui*. J. Keliuotis formulavo reformos modelius, iš dalies vadovaudamasis susiformavusiomis pasaulėžiūrinėmis nuostatomis ir stereotipais, dominavusiais tradicinėje visuomenėje, todėl nepakankamai tyrė socialinę aplinką, žmonių poreikius ir terpę, kurioje galėtų būti įgyvendinama nauja struktūra. Dėl šios priežasties jautėsi nesuprastas – atstumtojo, svetimo situacijoje. J. Keliuotį galima sąlygiškai vertinti kaip vieną iš individualizacijos proceso žadin-

tojų. Kaip teigė O. Gasset, *individualybė formuojasi tada, kai žmogus jaučiasi svetimas kolektyviškumui ir tampa priešiškas tradicijai* (Gasset, 1999:220).⁴⁹

Skirtingai nuo kitų lietuvių inteligentų, intelektualiai brendusių Rusijos ar Vokietijos universitetuose, lietuvių kultūros dinamizatorius, studijavęs Prancūzijoje, diegė kai kuriuos liberalius (ir jo paties kritikuotus)⁵⁰ individualios-spaudos laisvės principus, tačiau „Naujosios Romuvos“ manifeste jų kaip esminių neišskyrė. J. Keliuotis konfliktavo su kultūrine ir socialine aplinka, tokiu būdu periodikoje spartindamas Lietuvos kultūros ir spaudos evoliuciją. Laviravimas tarp valdžios ir religijos autoritetų leido J. Keliuočiu realizuoti savo, kaip kultūros dinamizatoriaus, tikslus. Tačiau tarpukario kultūrinėje spaudoje įsitvirtinusios specifinės vertybinės nuostatos, paveldėtos iš ankstesniojo režimo (kolonizavimo), ir kolektyvinėje atmintyje įsitvirtinę XIX a. Rusijos cenzūros politikos aspektai (autoritetizmas, dorovės sureikšminimas, socialinių problemų perkėlimas į grožinės literatūros, religinę ir moralinę sritis, socialinės tikrovės idealizavimas, vargšų priešpriešinimas *bedvasiams buržujams*) negalėjo būti akumuliuojantys, tik konservuojantys.

Ateitininkų Lietuvos moderninimo programoje taip pat buvo plėtoti kultūrinės autonomijos ir katalikų vienybės, kaip atsparumo barbarybei (bolševizmui, nacionalsocializmui), idėja. Modernėjant visuomenei, iškilo Bažnyčios ir valstybės santykių – sekuliarizacijos – problema. Ikimoderniose kultūrose *tradicija*, kaip pagrindinis autoritetinis šaltinis, dominavo daugelyje socialinio gyvenimo sričių ir neleisdavo iškilti kitoms, konkuruojančioms tradicijoms ir alternatyvoms. Kolonizavimo patirtį turėjusioje tautoje Vakarų Europos modernizacija (siekis lietuvių kultūrą susieti su Vakarų Europos

⁴⁹ Tradicionalistinėje dvasioje susiformuoja tradicijai priešiška institucija, principas arba imperatyvas. Individualus būdas ignoruoja nusistovėjusias normas ir kuria naują vertingo turinio mąstymą. J. Keliuočio atveju reiškėsi radikalizmas, siekiant adaptuoti realybę prie idealios schemos ir revoliucinėmis nuostatomis grindžiant naujo identiteto kūrimą. O. Gasset pastebėjo, kad intelektualią revoliucijų kilmę patvirtina pastebėjimas, kad jų radikalumas, trukmė ir modelis atitinka kiekvienos tautos inteligenciją. Todėl revoliucinės dvasios gali trūkti tautose, kuriose etninė inteligencija neturėjo normalios raidos, *nes griaunamojo temperamento dalis buvo ir bus kitų šalių, kultūrų atspindys* (Gasset, 1999:233).

⁵⁰ L. Donskio požiūriu, prancūzų socialinė ir politinė filosofija tarpukario Lietuvoje neturėjo reikšmingos įtakos – nesusiformavo interpretavimo leksikonas, tinkamas suprasti visuomenę ir kultūrą – todėl buvo reinterpretuotos modernybė bei liberali demokratija. Lietuvių intelektualinei kultūrai būdingą mesianistinį nacionalizmą filosofas sieja su *periferiniais sąmonės modeliais, išsisknijusiais Vidurio ir Rytų Europos kalbos ir kultūros politikoje* (Donskis, 2005:41).

civilizacija) susidūrė ir su tradicijos pasipriešinimu (nacionalizmu), ir su Rusijos modernizacija. Šį aspektą atsiminimuose pabrėžė J. Keliuotis, aprašydamas katalikų visuomenės reakcijas į jo straipsnius, publikuotus ateitininkų žurnale „Ateitis“ ir mėginimus neutralizuoti jų autorių. Publicistas paskelbė pasibaičiusią Lietuvos *viduramžišką* epochą ir *prasadėjusią Renesanso, kurioje išlaisvinamos lietuvių tautos ir individų kūrybinės jėgos* (Keliuotis, 2000:81). Straipsnis, jo žodžiais, katalikų pasaulyje sukėlė sprogdusios bombos reakciją.

J. Keliuotis iš kitų intelektualų išsiskyrė tuo, kad pirmasis lietuviškoje spaudoje bandė atsiriboti nuo iš kartos į kartą perduodamo ir pasisavinamo *gyvenimo stiliaus* suvokimo ir pasiūlė galimybę rinktis iš kitų alternatyvų.⁵¹ Politinis Lietuvos gyvenimas tarpukario laikotarpio inteligentų kultūrinėje spaudoje buvo dažnai apibūdinamas apokaliptiškai ir dramatiškai – kaip tragiškas ir chaotiškas.⁵² Lietuvoje vidinė anarchija buvo tapatinama su tautos dorovės sunykimu, visuomenėje skleidžiama dechristenizacija ir kultūros krize. Socialinėje tikrovėje kylančios problemos buvo apibūdinamos kaip *baisios katastrofos, nelemti ženklai* („Židinys“, 1924). Kultūrinėje spaudoje toliau buvo plėtotas XIX a. nacionalizmui būdingas ir kolektyvinėje atmintyje įsitvirtinęs nihilistinis mąstymas: gyvenimo krizes traktuojant apokaliptiškai ir lemtingai, o ne kaip praeinančias ir sudarančias galimybę permainoms. Galima teigti, kad ši spaudos leksikos, negatyvaus mąstymo tradicija plėtojama ir šiandieninėje Lietuvos žiniasklaidoje. J. Keliuotis vienas pirmųjų tarpukario

⁵¹ *Gyvenimo stilius* apibrėžiamas kaip *mažiau ar daugiau integruotas individo pasirenkamų gyvenimo praktikų rinkinys, tačiau tradicinėms kultūroms mažai pritaikomas terminas* (Giddens, 2000:107).

Esant visuomenės uždaramui (apsauginiam kokonui), sukuriama rutiniškos socialinės veiklos formos – žmonės negali leisti sau radikalių abejonių ir kritiškų svarstymų. Tarpukario Lietuvoje kaip vertybė buvo pripažįstamas paklusnumas ir pagarba autoritetui. Bekompromisinio paklusnumo iš ateitininkų, kurie turėjo apreikšti visuotinai reikšmingu būdu kultūrinės ir religinės galimybes, glūdinčias tautos gelmėse ir katalikų vienybėje tautai atsinaujinant Kristuje, reikalavo S. Šalkauskis.

⁵² Ne išimtis J. Keliuotis, pabrėžęs, kad Nepriklausomybės steigties laikotarpiu *heroizmas ir nerimas* – būdingiausi Lietuvos gyvenimo bruožai. Psichologiniu požiūriu nerimas yra nesąmoningai organizuota baimės būseną, susidariusi ne vien dėl išorinės grėsmės, o išreiškianti vidinius pavojus.

Lietuvos žiniasklaidoje išskyrė *nusiminimo dvasios*⁵³ problematiką, kuri žudo kūrybinį vaisingumą ir neleidžia susikurti sveikesniam visuomenės gyvenimui. Publicistas konstatavo problemą, tačiau netyrė jos priežasčių, kurios susijusios su žmonių emocine branda, elgsenos rezultatais ir scenarijais, tapusiais jų kasdieninio elgesio ir mąstymo dalimis.

Konservatyvioje lietuvių visuomenėje vyravo pasaulėžiūrų ir ideologijų diferenciacija, vadovaujantis religiniais įsitikinimais: tikintis arba ne. Sekuliarėjant visuomenei, Lietuvos viešojoje erdvėje konkuravo dvi religinės pasaulėžiūros ir katalikybės sampratos. Siauroji katalikybė, tikėjimą vertinusi kaip apeigas ir teologines žinias, įgalinančias teisingai jas atlikti ir plėtoti tam tikro, paklusnaus elgesio taisykles. Plačioji, pasaulėžiūrinė, siekė apimti visas gyvenimo sritis. Politinės ir pasaulėžiūrinės kovos Lietuvoje, katalikiškoje valstybėje, vyko daugiau religiniame kontekste, konkuruojant dėl Bažnyčios įtakos valstybėje ir švietimo sistemoje (Skrupskelis, 2010).⁵⁴ J. Keliuotis, apmąstydamas kito vyraujančio autoriteto – religijos – įtaką, buvo atskyręs įpareigojančias doktrinas: krikščionybę nuo klerikalizmo. Anot A. Giddens, jos sukuria *tradicinėje visuomenėje stiprias normatyvines prievartinio pobūdžio elgesio normas* (Giddens, 2000:249). Tačiau savo straipsniuose, ieškodamas kompro-

⁵³ Esant išlikimo grėsmei, susiformuoja įgūdžiai dramatiniai pavojus ir problemas. Nuolatinė įtampa ir dėl dramatinio atsiradęs socialinis spaudimas kuria *visada pasiruošusį gintis mentalitetą* (Giddens, 2000:222). Iš to galima spręsti, kokį poveikį žmonių psichologijai darė išorinės ir vidinės aplinkybės – karai ir okupacija. Pasak Valentino Gustainio, visuomenė vadavosi iš tautinio indiferentizmo, šovinizmo ir fanatizmo. Lietuvos valstybės įtvirtinimo laikotarpį 1919–1925 m. jis vadino *jaunimo ir kaimiečių kūriniu*. Tautos išjudinimo darbe moralinis vaidmuo buvo tekęs lietuviškai spaudai. Valstybės kūrimosi pradžioje laikraščių bendradarbiai, neetatiniai korespondentai, redaktoriai būdavo be didesnių mokslų ir gyvenimo patyrimo – gimnazistai ir mokytojų seminarijos nebaigę jaunuoliai, suvokę save intelligentais. *Vėliau laikraščius redagavo vyresni žmonės, baigę aukštesnius mokslus, pabuvoję Europoje* (Gustainis, 1991:34). Tokie, kaip J. Keliuotis.

⁵⁴ Pirmoji lietuvių visuomenėje išsilavinusių katalikų pasauliečių karta brendo kartu su ateitininkais, tarp jų J. Keliuotis. Katalikiškai suprasdami socialinį teisingumą, jie dirbo visuomenininkais ir *skelbė radikalių reformų būtinybę* (Skrupskelis, 2010:19). Valstybės kūrimo būtina sąlyga jie suvokė kuopų, draugijų, mokyklų, laikraščių, žurnalų kūrimą. Visuomenė buvo politizuojama ir telkiama pilietiniam bendrabūviui, apibūdinamam kultūrine autonomija. Anot K. Skrupskelio, per mažai yra akcentuojama lietuvių inteligentijos kilmė ir socialinis vaidmuo. *Dechristenizacijai* (ir ateizmui) Lietuvoje pristabdyti reikėjo aukštesnio kultūrinio lygio katalikybės, atviros mokslui ir visuomenės problemoms, suformuotos krikščioniškos pasaulėžiūros pagrindu. Tačiau J. Keliuotis, nors vadovaudamasis katalikiška pasaulėžiūra ir bekompromisinės meilės samprata, suvokė liberalizmą kaip vedantį į saloninį ir miesčionišką indiferentizmą. Liberalų skelbiamą toleranciją jis vadino *įžeidžiančia ir žeminančia kitaip galvojančių* (Keliuotis, 2003:44). Sąvokų ir interpretacijų priešara iš dalies aiškintina paties J. Keliuotio vidiniais prieštaravimais. Tačiau ribotas požiūris į socialinės tikrovės analizės svarbą turėjo įtakos formuojamoms tarpukariu spaudos, žurnalistinio tyrimo ir žurnalistinės leksikos tradicijoms.

miso ir įgyvendindamas savo kultūros politikos tikslus (jungti tautininkus ir krikščionis demokratų į dešinįjį bloką), J. Keliuotis diplomatiškai pasinaudavo religinių ir valdžios autoritetų įtaka. Publicistas buvo įsitikinęs, kad reakcinis klerikalizmas trukdė plėtotis moderniai lietuvių kultūrai ir darė neigiamą įtaką katalikybei.

Kaip pastebėjo A. Vaišnys, politinėje Europos valstybių raidoje periodinė XX a. pirmosios pusės žiniasklaida buvo tapatinama su propagandos sąvoka interpretuojant, kad *politiniai tikslai ir propagandos organizacijos iš esmės neatsiejamos nuo žiniasklaidos* (Vaišnys, 2008:5). Pavyzdžiui, svarbus nacistinės propagandos tikslas, anot G. Mažeikio, buvo kurti lojalų tautinei ideologijai nacistinį propagandos subjektą ir tautinę bendruomenę, kurios pagrindą sudarytų industriniai darbininkai ir jaunimas (Mažeikis, 2010). J. Keliuočio žinojimas, kaip laimėti daugiau skaitytojų ir platesnę auditoriją, nuolat palaikant leidinio gyvybingumą, kaip veikti ir įtikinti visuomenę, jo paties apibūdinimu, buvo *įgyvendinamas gaivališku, įkvėpimu stimuliuojamu rašymo stiliumi* (Keliuotis, 2003:125; „Darbai ir dienos“ 2000:151).⁵⁵ J. Keliuočio literatūrinio stiliaus ir pasaulėvokos formavimuisi įtakos turėjo Henri Bergson *gyvybės polėkis*, artimas XIX a. pabaigos filosofiniam iracionalizmui, vadintam *menininkų filosofija* (Sabine, Thorson, 2008:839). Ji buvo priešinga hėgeliškam tikėjimui visuotine istorijos logika. J. Keliuotis vadovavosi bergsoniška intuityva, kuri yra *kuriamoji evoliucija, gyvybinis polėkis, reikalaujantis nuolatinio keitimosi* („Darbai ir dienos“, 2000:77). Tačiau jo publi-

⁵⁵ Publicistas, apibrėždamas *rašymo sąlygas menui kelti*, išskyrė jausmingumo, kuriam teikė reikšmės, svarbą. Šį jo literatūrinio stiliaus aspektą, vartotą teksto įtaigumui sustiprinti, ir visuomenėje dominavusias vertybes iliustruoja citata iš J. Keliuočio redaguoto „Ateities spindulių“ (1930) vedamojo. *Ateities spinduliai nori dainuoti su vieversiais, šypsotis draug su laurų žiedais. Ir kodėl mums visiems tokiomis nebūti? Tiesa, ne kartą brutalus gyvenimas kruvinai žeidžia mūsų širdį. Mes esame pavasaris. Jaunatvė gyva tik dorovingumo dvasia. Niekšai, banditai ir ištvirkėliai – nelaimingiausi pasaulyje žmonės* („Ateities spinduliai“, 1930).

Publikacijoje, skirtoje septynioliktosioms Lietuvos nepriklausomybės metinėms, J. Keliuotis apibūdino lietuvių tautą kaip susitelkusių vidiniam dvasiniam gyvenimui ir kuriančią kultūrinę vertybę. *Pavergtas, paniekintas ir apiplėštas lietuvis nesugniužo, tik jo gyvenimas tapo labiau susiaurintas ir labiau sudvasintas: jis galėjo tik melstis, dainuoti, drožinėti ir austi. Nebegalėdamas plėstis žemės paviršiuje, jis kilo į dvasines aukštybes. Jis tada sukūrė tokių gilų religinį gyvenimą, dėl kurio Lietuva gavo šventosios vardą, davė tokių dainų, dėl kurių ji pavadinta dainų šalimi, išdrožinėjo tokių statulėlių, dėl kurių ji laikoma rūpintojėlių kraštu. Ši visa kūryba yra nutiesusi lietuviškos kultūros ir civilizacijos gaires, kurios amžinai jai rodys kelią* („Pavasaris“, 1935).

cistinė retorika pasižymėjo moderniojo nacionalizmo, tautinės agitacijos ir propagandos, telkiančios visuomenę heroizmui, patriotizmui ir auditorijos segmentavimo, bruožais. Tai sąvokos, sietinos su dabarties įvaizdžio kūrimo, *viešųjų ryšių* samprata.

Publicistas straipsniuose moralizavo ir kritikavo lietuvių inteligentiją, kuri nepakankamai supranta savo socialinio vaidmens reikšmę. Šias lietuvinimo nuostatas plėtojo V. Kudirka, „Varpe“ kviesdamas vienytis inteligentus į judėjimą dirbant tautinės kultūros kėlimo darbą. Inteligentų moralinio įsipareigojimo visuomenei ir kultūros, kaip politikos, imperatyvas plėtotas S. Šalcausko „Inteligentijos koncepcijoje“. Panašiai, kaip XIX a. tautinio atgimimo žadintojai, J. Keliuotis kritikavo kilusią iš *šiaudinės pastogės* tautinę inteligentiją, kuri greitai sumiesčionėjo ir, paveikta svetimų kultūrų įtakos, atitolo nuo kaimo žmonių, pamiršdama lietuvišką gyvenimą ir tautinę kūrybą. Šiame schematizavime glūdi naratyvo dvigubumas ir prieštaravimas: siekta įgyvendinti modernią nacionalistinę ideologiją ir kultūrą, vengiant rusų, vokiečių, lenkų įtakos ir vyti Europą, neišsprendus individo autentiškumo uždavinio: *kas iš tikrųjų esu?* Tęsdamas tautos naratyvuose plėtotą priešpriešinimo tradiciją, jis pabrėžė skirtumus, būdingus postkolonijiniam diskursui: miestas-kaimas, ponas-vargšas(vergas), kritikavo inteligentų „ponėjimą“ ir tobulėjimą, atsiskyrus nuo visos tautos. Kurdamas savotišką stereotipinį buržuazėjančių inteligentų įvaizdį, kaimo auditorijai formavo priešstatą – *jie* (ponai) ir *mes*. Šis supriešinimas gali būti interpretuojamas kaip ateitininkų ideologijai būdingas, ir socializmui giminingas *radikalumas*, socialinę nelygybę siejant su individualinio liberalizmo esme ir nepripažįstant laisvos rinkos idėjos. Tuo galima paaiškinti ir dalies intelektualų tarpukariu plėtotas negatyvias nuostatas kapitalizmo ir besiformuojančios miestų buržuazijos atžvilgiu, ne tik konstatuojant

modernybės⁵⁶ baimę. Todėl J. Keliuočio kvietime moderninti lietuvių kultūrą pasigendama modernybei būdingo *savistabos* aspekto. Kaip pastebėjo A. Giddens, *tradicinėse kultūrose keisti tapatumą buvo rizikinga* (Giddens, 2000:49). J. Keliuotis kultūrinėje spaudoje kvietė keisti ir moderninti tradicinį tapatumą, inicijuodamas reorganizaciją. Tačiau jis nesuprato, kad keičiamąjį (asmens) tapatumą reikia tirti ir konstruoti kaip dalį refleksyvaus proceso.

J. Keliuočio nuostatos gyvenimo, asmenybės, charakterio ir veiklos klausimais susiformavo 1919–1921 m., mokantis Rokiškio gimnazijoje ir, jo paties žodžiais, *iš esmės nekito*. Sprendžiant iš J. Keliuočio biografinių aprašymų, poetinė fantazija padėjo pakelti gyvenimo tragizmą, pasaulėžvalgos ir vidinius prieštaravimus – *idealistinį ir mistinį nusiteikimą*, – kuriais pasižymėjo publicisto kūryba. J. Keliuotis, save suvokęs kaip rašytoją, literatūros kritiką ir visuomenės veikėją, mažai dėmesio skyrė socialinei tikrovei. Jos analizė socialinių santykių aspektu, būtina žurnalisto profesiniam meistriškumui, nebuvo esminiu jo veiklos prioritetu. Publicistas manė, kad *spauda turi būti tiesos, grožio ir gėrio spindulių nešėja, vyriausias kultūrinės pažangos veiksnys, tautinės konsolidacijos židinys ir reikšminga valstybės galybės ugdytoja* („Darbai ir dienos“, 2000:132). Vis dėlto publicistas išsiskyrė *pagilin-*

⁵⁶ Liberalizmo reinterpretacijoms konservatyvioje visuomenėje įtaką darė socialinės klasės – inteligentijos, kilusios iš valstietijos – prigimtis. Šiame tyrime nagrinėjama, koks moderninimo lygmuo galėjo būti pasiektas tradicinėje visuomenėje, siekiant pagreitinti jos raidos procesus. Šių dienų viešajame diskurse bei politinėje komunikacijoje konstatuojama *praraja ne tik tarp liberalaus ir konservatyvaus leksikono, bet tarp dviejų skirtingų mąstymo būdų* (Adomėnas, 2010:172). V. Kavolis atkreipė dėmesį į nacionalistinę moralinę kultūrą, vystomą istoriškai konkrečioje natūralioje bendruomenėje, *kurią individas savanoriškai – bet kartu ir mistiškai – įsipareigoja išlaikyti ar atgaivinti savo veiksmais* (Kavolis, 1979). Moralinė kultūra susitapatina tik su jai specifiskomis ta kalba kalbančiųjų patirties *dalimis*. Tuo ji skiriasi nuo nacionalistinės kultūros, kuri susisieja su *visa* toje kalboje susikaupusia ją vartojančios bendruomenės patirtimi. V. Kudirkos nacionalizmą V. Kavolis vadino anglosaksišku (jis kartu ir liberalus), tačiau lietuviškojo konservatyvizmo moralinę kultūrą jis interpretavo kaip išskaidytą prancūziško/ar/rusiško konservatyvizmo versiją.

ta psichologine retrospekcija, vakarietiško mentaliteto pamokomis su prancūzų katalikiškojo modernizmo akcentais (Gudaitis, 2000:48).⁵⁷

„Naujosios Romuvos“ koncepciją J. Keliuotis sukūrė 1931 m., formuodamas literatūrinį almanachą „Granitas“. Jis planavo sujungti į individualų ir originalų literatūrinį sąjūdį jaunosios kartos literatus, savo kūrybą plėtojusius Vakarų Europos modernizmo kryptimi. J. Keliuotis suprato, kad nepriklausomas kultūrinis sąjūdis gali inicijuoti revoliucinį *apsnūdusios* visuomenės pokytį ir numatė, kad jo moderninimo suvokimui priešinsis katalikų spauda ir ateitininkų organizacija.

„Granite“ publicistas sukūrė kompromiso ir laviravimo (plg. „Aušros“ lojalumą kolonizavusios valstybės oficialiajam nacionalizmui kaip būdą užtikrinti leidybą) tarp dominuojančių valstybės, religijos autoritetų strategiją, kuri pasiteisino „Naujojoje Romuvoje“. Kultūrinio sąjūdžio ir žurnalo, kaip judėjimo organizatoriaus, inicijuojančio revoliucinį veiksma, aspektas yra aptartas anksčiau nagrinėtuose skyriuose, tačiau verta išskirti J. Keliuočio originalumą, pasireiškusį taktiniu religijos vaidmens sureikšminimu. Katalikybės moderninimas, konceptualizuojant žurnalo misiją, pasirinktas prioritetiniu. Tyrėjai vadina „Naująją Romuvą“ J. Keliuočio asmeniniu organu (Mačiulis, 2005; Skrupskelis, 2010), kurio tikslai, išdėstyti programiniame tekste/manifeste, ideologiniu požiūriu artimi ateitininkams.

Gretinant su kitais spaudoje paskelbtais programiniais tekstais, kuriais inteligentai kūrė lietuvių kultūrinę tapatybę, „Naujoje Romuvoje“ manifestuojami tie patys, tik savimonės požiūriu evoliucionavę, pirmtakų uždaviniai. Pažangi idėja buvo suburti „Naujosios Romuvos“ *bičiulių* klubą, viešąjį forumą, kuriame inteligentai betarpiškai gvildentų valstybės, kultūros politikos

⁵⁷ Plėtodamas kultūrinio žurnalo „Naujoji Romuva“ ir kultūrinio sąjūdžio idėją, publicistas formulavo iš žurnalistikos ribų išeinančius Lietuvos kultūros politikos uždavinius. Struktūruota tautinės kultūros politikos schema: lietuvių tautą sutelkti/suvienuoti lietuviškos kultūros ir krikščioniškojo humanizmo pagrindais, Lietuvos kultūriniam atgimimui suteikiant masinį pobūdį. *Moderninimas*, kultūros dinamiizuotojo suvokimu, buvo grindžiamas *lietuviškos kultūros pagrindais ir orientuotas ne tiek į Vakarų modernizmą, kiek į Vakarų moderniąją literatūrą* (Keliuotis, 2003:131). J. Keliuotis Lietuvos moderninimą suvokė kaip iššūkį, integruojamą į tradicinės visuomenės pasaulėvoką (katalikybę) ir iš esmės keičiantį gyvenimo būdą, tačiau nenagrinėjo, kas sudaro modernybės ir dinamizmo aspektus.

klausimus. Nuo „Aušros“ ir „Varpo“ tautinio atgimimo herojai, kūrę lietuvių kultūrinės tapatybės apibrėžtis, formulavo šiuos uždavinius:

1. Tautos vienybės programa. Suvienyti visus, įgyvendinant Lietuvos visuomenės modernizavimo programą.
2. Išsivaduoti nuo svetimų (kultūrų) įtakų, plėtojant savitą, tautinę kultūrą.

Kultūrinės transformacijos ir sąmoningumo pokyčio laikotarpiu S. Šalkauskis konstravo aktualią tautos egzistencijos programą, ieškodamas universalių orientyrų, kaip atsiribojus nuo nacionalistinių nuostatų, sukurti civilizacinę lietuvių tapatybę. Todėl, J. Keliuočio „Naujojoje Romuvoje“ plėtota lietuvių kultūros dinamizmo ir tautinės civilizacijos idėja kaip visuomenės moderninimo programa – kad ji pakiltų iki Vakarų Europos lygio – nėra nauja. Tačiau nuo ankstesnių tautinių programų ji skyrėsi religiniu aspektu: kviesta moderninti katalikybę (tradiciją). „Naujosios Romuvos“ programa mažiau intelektualizuota, ne tokia abstrakti, kaip ateitininkų ideologo S. Šalkauskio, taip pat kvietusio moderninti katalikybę, ir emocionalesnė – todėl tapo prieinamesne platesnei auditorijai. Ir romuviečiams, ateitininkams, ir tautininkams buvo bendras tautos vienybės ir kultūros, kaip valstybės ideologinio, politinio gyvenimo uždavinio, realizavimas (Mačiulis, 2005).

Pirma, „Naujosios Romuvos“ programoje/manifeste J. Keliuotis išplėtojo ateities viziją: moderni Lietuva Vakarų Europos šalių kontekste, t.y. lietuvių kultūra siejama su Vakarų civilizacine kultūra. Antra, kultūros gyvenimo žurnalas užsibrėžė atlikti *visos Lietuvos dvasinio ir kūrybinio židinio, kultivujančio lietuvių tautos genijų ir ugdančio moderniąją lietuvių kultūrą*, vaidmenį („Naujoji Romuva“, 1931). Formuluota žurnalo veiklos kryptis:

- a) kovoti su pasenusiomis savomis ir svetimomis įtakomis (reakcionizmu ir provincializmu, rusicizmu ir polonizmu, germanizmu ir kosmopolitizmu, arivizmu ir indiferentizmu),
- b) išsilaisvinti iš tradicionalizmo. *Nebūti dogmatišku – nei tautišku, nei katalikišku* (Keliuotis, 2000:139).

Redakcijos žodyje konstatuotas dinamiškos Lietuvos įvaizdis⁵⁸, vadovaujantis šalkauskiška sintezės formule: *tauta yra individuali forma, pripildoma universalaus turinio*, nors J. Keliuotis siekė ugdyti individualizmą su universalumu harmonizuojančią visuomenę.

Formuluodamas „Naujosios Romuvos“ manifestą, įteisinantį kultūrinį sąjūdį, J. Keliuotis neišskyrė socialinio inteligentų vaidmens. Kultūrinio, akademinio elito mobilizavimo ir motyvavimo funkciją turėjo atlikti organizatorius: kultūros žurnalas, susiformavęs iš *religinių, tautinių, kultūros idealų meilės – ateinantys statybos ir kūrybos darbo dirbti* („Naujoji Romuva“, 1931). J. Keliuotis perfrazavo V. Kudirkos „Varpe“ keltą uždavinį: *reikia vien statyti ir kurti, nes pas mus tiek tuščia, kad griauti nėra ko*. Tačiau katalikiškos Lietuvos moderninimą ir kultūrinio gyvenimo dinamikos įgyvendinimą interpretavo prieštaringai – *siekiant tautinės ir religinės didybės, amžiais laiduojančios savarankiškumą ir nemirtingumą* („Naujoji Romuva“, 1931). J. Keliuotio deklaruotas tautos konsolidacijos, tautiškumo stiprinimo ir vienybės siekis periodikoje, konfliktuojantis su civilizacinės kultūros poreikiu, gali būti vertinamas kaip postkolonijinio diskurso dvigubumas, kai vienu metu siekiama išsaugoti tradiciją ir modernizuoti kultūrą.

„Naujosios Romuvos“ programiniame tekste aktualizuojama kultūrinės tapatybės veiksniai (katalikybė, kultūros ir žmonių psichologijos, mentaliteto reformos) būtinybė.⁵⁹ J. Keliuotis mąstė politinėmis kategorijomis ir manė, kad esant visuomenės susiskaldymui, neutralizuoti partinę konfrontaciją viešojoje

⁵⁸ *Mes galvotrūkčiais vejamės Vakarų Europą. Norime pakilti į jos kultūros viršukalnes. Įgyti jos dinamiško veiklumo, kuris iškėlė ją aukščiau visų kontinentų. Kurti nemirtingumą mums laiduojančių vertenybių. Pasisavinti judrias ir spindinčias gyvenimo formas. Įeiti į nuostabiai turtingą, intensyvių kultūringiausių tautų gyvenimo ratą* („Naujoji Romuva“, 1931).

⁵⁹ Katalikybė įvardyta *didžiausiu kultūros veiksniu*. Įsipareigota skelbti (ir transformuoti) katalikybę – *ne atstumiančią, ne grasinančią, bet spindinčią – žavinčią, viliojančią visus geros valios ir gyvybę plazdančius žmones, skatinančią mylėti ir kurti, kilti ir spindėti* („Naujoji Romuva“, 1931). Katalikybė aptariamam laikotarpiu suvokta dvejopai. Bažnyčios pareigūnai ją traktavo kaip būtiną ir neišvengiamą. Tačiau modernios Lietuvos kūrybinė inteligentija ją laikė per daug dogmatiška. Tautininkai 1931 m. religijos politikoje vadovavosi Italijos ir Vokietijos pavyzdžiais. Siekta institucinę Bažnyčią paversti lojalia, leidžiant gyvuoti valstybėje su sąlyga, kad ji apsiribos tikėjimo tiesių ir dorovės pamokomis. Sukūrus sąlygas atsisakyti jaunimo ugdymo, kultūrinės/visuomeninės veiklos, Bažnyčia *nusišalins nuo politikos/dalies pasaulietinės valdžios funkcijų atlikimo* (Skrupskelis, 2010:553). Lietuvoje vykusi politinė/religijos institucijų konkurencija suvokiama sekuliarėjančios visuomenės problematikos kontekste.

erdvėje buvo įmanoma tik kreipiantis į lietuvių tautą. Tai buvo įmanoma pasiekti vienijant politines-visuomenines-kultūrinės grupės viešosios retorikos (propagandos) priemonėmis, prioritetiniu formuluojant *Lietuvos kultūros ir civilizacijos atnaujinimo ir moderninimo tikslą* (Keliuotis, 2003:154), ir vaizduojantis, kad tai yra naujo identiteto formavimas. Manifeste neišskiriama asmens ir spaudos laisvės svarba, kaip, pavyzdžiui, „Varpe“. Tarpukario inteligentai spaudoje plėtojo vienakryptę retoriką *Aš ir Tai*, vadovaudamiesi autoritetinio galvojimo nuostatomis (arba/arba, geras/blogas, tiesa/netiesa), judėdami tarp kraštutinumų ir absoliutų. J. Keliuotis poliarizavo: žmogus yra protinga, veikli būtybė, tačiau jei ji nėra pajungta aukštesniems tikslams, psichinė energija žmogų destrukūrizuoja.⁶⁰

Viena vertus, įvardijant „Naujosios Romuvos“ uždavinius lietuvių kultūros sistemoje, kultūra tapatinta su simboline – dvasine sritimi; kūrybiškumo, sąžiningumo, dorybės sfera. Todėl kultūros žurnalas a) rūpinsis *lietuvi (tautą) sudominti intensyviu kultūros gyvenimu; b) skatins visuomenę pamilti mūsų tautinės civilizacijos idealus, literatūrą ir meną, organizacijas, mūsų valstybės įstaigas* („Naujoji Romuva“, 1931). Kita vertus, kultūros samprata, grįsta religine mąstysena, buvo siejama su tautos reikalais ir politika. Apibrėžtos kultūros žurnalo funkcijos:

1. Teikti apžvalgas iš visų kultūros sričių.
2. Informuoti apie užsienio ir kitų tautų gyvenimą ir visuomeninius judėjimus.
3. Padaryti skaitytoją pasaulio piliečiu, gyvenančiu žmonijos ritmu ir sprendžiančiu reikšmingus kultūros klausimus, grindžiamus tautiniais ir moraliniais idealais.

⁶⁰ Verta dėmesio vartotos negatyvios/nuvertinimo leksikos, įsitvirtinusios lietuvių mentalitete analizė. Nuasmeninto žmogaus traktavimas yra priešingas deklaruojamai meilės sampratai. Kaip pastebėjo A. Giddens, *sugebėjimas vartoti subjektyvumą nusakančius terminus yra sąlyga savimonei rasti* (Giddens, 2000:75). Kovojuosioje dėl išlikimo intravertiškoje visuomenėje yra sustiprėję gynybiškumo mechanizmai. Todėl sąlygos formuotis savirefleksijai, kuri būtina autentiškumo (autentiško Aš) ir tapatybės suvokimui, yra specifinės. Tokiu atveju, net *aukščiausia žmogaus laimė sakralizuojama kaip Aukščiausios Būtybės regėjimas*.

„Naujoji Romuva“ vadovausis meilės ir tiesos kriterijais, pirmajame numeryje propaguotais prezidento A. Smetonos.

Kaip vienas aktualiausių reformuojant, dinamizuojant ir moderninant, formuluotas psichologinės reformos ir visuomenės terapijos uždavinys – kultūrinis žurnalas sieks *atpratinti lietuvius nuo žliumbiančios melancholijos ir sleigiančio nusiminimo, aimanavimo ir ašarų manijos* („Naujoji Romuva“, 1931). Kaip apibendrinama A. Vaišnio įžvalgoje – nuo nihilizmo (Vaišnys, 1998:89). Dalis tarpukario intelektualų, kad ir Antanas Maceina, giliai suvokė gyvenimo tragizmą ir ypatingą dėmesį savo veikaluose skyrė kraštutinėms situacijoms: kančiai, kovai, kaltei, mirčiai. S. Šalkauskis, iš dalies paveiktas E. Hello filosofijos ir Maskvos universitete plėtojo *revoliucinio ir nihilistinio nusistatymo* (Eretas, 1960:24), rašė apie išgyvenamo beviltiško pesimizmo pavojų ir *Apokalipsės tiesą, kuria matavo visas gyvenimo apraiškas ir tėvynę* (Skrupskelis, 2010:385). Pasaulėžvalgos prieštaravimus ir nesuderinamus gyvenimo paradoksus, *blaškantis tarp pesimizmo ir optimizmo, entuziazmo ir nusivylimo* (Keliuotis, 2003:35), balansuojant kraštutinėse emocinėse būsenose, mini J. Keliuotis.⁶¹

Programiniame „Naujosios Romuvos“ tekste/manifeste nebuvo apibrėžta *modernumo* samprata ir nepaaiškinta, kokią socialinę tikrovę (ir visuomenę) siekiama moderninti. Sąvokų priešara, plėtoja religiniame kontekste⁶², grindžia užsibrėžtų moderninimo, dinamizavimo tikslų ir uždavinių įgyvendinimo problemškumą konservatyvioje, potradicinės tvarkos visuomenėje. A. J. Greimas svarstė, kad norint suprasti, kokios prasminės žmonijos egzistencijos sąlygos yra esamoje kultūroje, reikia sugretinti mitus ir ideologijas. Šitaip *gau-*

⁶¹ Sprendžiant iš biografinių aprašymų, daugelio lietuvių intelektualų ankstyvoji emocinė branda buvo traumuojanti ir ribojanti. Ankstyvojoje vaikystėje dalis lyderių (V. Kudirka, A. Maceina) patyrė artimųjų mirtis, buvo atsidūrę atstumtųjų situacijoje, nesulaukę saugumo, globos ir supratimo iš tėvų, bendramokslų. Erich Fromm pastebėjo, kad norint suprasti visuomenės vystymosi dinamiką ir socialinius aspektus, būtina suvokti individo viduje vykstančius psichologinius procesus, juos interpretuoti socialinių/ekonominių sąlygų, kuriose žmogus gyvena, kontekste. *Bet kokie psichologiniai mechanizmai, veikiantys grupėje, yra tie patys, kurie veikia individuose* (Fromm, 2008). Daugelis lietuvių inteligentų, brėžusių intelektualinės minties kryptį – nihilistai.

⁶² Pavyzdžiui, A. Maceinos požiūriu, *technika ir moderninė kultūra buvo sukurta žmogaus stabmeldžio. Technikos jėgos nori būti apvaldytos pagal aukštesniąją idėją, ji turi būti kaip kitos kultūros sriitys, tarnavimas Dievui kūrėjui. Kryžius turi būti moderniškios technikos simbolis* („Naujoji Romuva“, 1931).

namas formalus modelis, pagal kurį galima matyti, kaip žmonija gyvena ir save apgaudinėja („Metmenys“, 1966). Todėl kultūrinis sambūris, prisiimantis atsakomybę už visuomenę, turi išreikšti visus mitus ideologijomis, atrinkti priimtinius mitus ir galvoti, ar jais galima ir reikia (tautai, žmogui) vadovautis.⁶³

J. Keliuotis vienas pirmųjų aktualizavo *viešosios diskusijos* „Naujosios Romuvos“ bičiulių klube svarbą. Prie arkivyskupo kurijos buvo sudaryta Vigiliencijos komisija, kurios uždavinys buvo peržiūrėti *katalikišką* spaudą, kad joje nepasirodytų klaidingų (eretiškų) minčių. Todėl *žurnalas išitraukė į kovą su politiniu klerikalizmu, formavusiu nepalankią atmosferą moderniai kūrybai* (Keliuotis, 2003:170). Nors kolektyviniai svarstymai ir viešosios diskusijos, įgavę paskaitų (lekcijų) formas, buvo būdingos ir jaunųjų katalikų, ateitininkų visuomeniniam darbui, „Naujosios Romuvos“ bičiulių klubas išsiskyrė tuo, kad jame diskusijas plėtojo pasauliečiai intelektualai.⁶⁴ J. Keliuotis siekė įgyvendinti elito *viešojo forumo* idėją, tačiau sprendžiant iš „Naujojoje Romuvoje“ publikuotų diskusijų aprašymų, viešasis dialogas buvo prieštaringas.⁶⁵ Iš dalies modeliuotas tautinės ideologijos ir kultūros principas, talpinant į S. Šalkauskio formulę – visuotines kultūros vertybes versti savomis (derinant tautinį individualumą ir krikščionišką visuotinumą), kuris gali būti siejamas su kultūrų hibridizacijos samprata.

⁶³ O. Gasset atkreipė dėmesį į tai, kad epochai apibrėžti neužtenka vien žinoti, kas joje įvyko. *Epocha yra pozityvių ir negatyvių tendencijų, išvalgumo ir aiškumo bei neišmanymo ir aklumo sistema; būtina žinoti, kas joje neįvyko* (Gasset, 1999:214). J. Keliuotis formulavo, jog „Naujosios Romuvos“ bičiulių klubas pradės Lietuvos kultūrinio atgijimo ir naujos epochos kūrimo darbą. Vizijoje buvo modeliuojama Lietuva, kuri sudarytų *organinį, autentišką ir nenugalimą vienetą* (Keliuotis, 2003:161). Tačiau prioritetiniu kultūrinio sąjūdžio „Naujosios Romuvos“ bičiulių klube keltas tautinės vienybės, bet ne autentiškos tapatybės klausimas.

⁶⁴ Vienu iš „Naujosios Romuvos“ žurnalo ir klubo tikslų J. Keliuotis įvardijo Lietuvos politinio gyvenimo kėlimą į aukštesnį lygį ir *politinių problemų* sprendimą viešai diskutuojant apie visuomenei svarbius reikalus.

⁶⁵ Intelektualai pristatydavo svarstomąjį dalyką, teorijas ar ideologijas ir dažniau apsiribodavo priešingų nuomonių išdėstymu, nes vidaus politiką buvo galima nagrinėti tik autoritarinio režimo (1926–1940 m.) informacijos leistinumui ribose. Tačiau, paklūstant tradiciniams autoritetams, tradicijai ir religijai, kaip pastebėjo A. Giddens, *nesusiformuoja pamatinis modernaus kritinio proto bruožas – abejojimas alternatyva* (Giddens, 2000:11), išsižadama kritiško sprendimo galios mainais į autoriteto perduodamus įsitikinimus. Nagrinėjant *dialogo* plotmę, pasak Algio Mickūno, laisva žiniasklaida kyla ne iš žodžio laisvės, o iš būtinybės politinėje visuomenėje steigti *viešąją erdvę*, kurioje dialogas būtų įmanomas. *Šiai erdvei reikia mokslo, kuris išugdytų sugebėjimus viešai diskutuoti apie visus reikalus ir toleruoti kitų pažiūras bei pasiūlymus* (Mickūnas, 2007:78).

Šiuo požiūriu vadovavosi dalis intelektualų, tarpukario Lietuvos viešojoje erdvėje skleidusių dviejų totalitarinių ideologijų – komunizmo ir fašizmo – nuostatas bei maniusių, jog informuoja skaitytojus ir kritikuoja doktrinas. Tačiau neanalizuota, kaip šie postulatai gali paveikti lietuvių visuomenės socialinę struktūrą ar simbolinę sanklodą, kuri patyrė XIX a. Rusijos cenzūros politiką ir prie jos prisitaikė. M. Eddelman teigimu, objektyvių įvykių pasaulio postulavimas remiasi misticizmu, kuris legitimizuoja *status quo*, nes „objektyvi“ interpretacija atspindi tuo metu visuomenėje vyraujančias vertybes (Eddelman, 2002). Pavyzdžiui, *ateitininkai (moksleiviai) studijavo sociologinius klausimus, siedami su komunizmu ir fašizmu* (Skrupskelis, 2010:644). Dviejų totalitarinių ideologijų sugretinimo/priešpastatymo bei naratyvo dvigubumo tendencijų⁶⁶ yra S. Šalkauskio, A. Maceinos, Valentino Gustainio, J. Keliuočio publicistikoje ir *Naujaromuvių* deklaracijoje (1936).

Uždarumu galima grįsti atsisakymą rimtai domėtis tais požiūriais ir idėjomis, kurie skiriasi nuo individo jau turimų. Disonanso vengimas gali būti apibūdinamas kaip *apsauginis kokonas*, palaikantis ontologinį saugumą. J. Keliuočio teigimu, daugelis tautiečių nedrįso būti *sau žmonės*, spręsti apie savo kūrybą ir kūrėjus, viešai galvoti. Jis įvardijo problemas, susijusias su saviemonės ir sąmoningumo formavimusi. *Atviros visuomenės idėja* Lietuvos katalikams buvo svetima.⁶⁷ *Spaudos laisvė*⁶⁸ turėjo tapti būtina sąlyga tinkamai Lietuvos santvarkai ieškoti sutelkus kūrybines jėgas, bet ši žodžio laisvė buvo interpretuota pagal paternalistinės sistemos taisykles. Kultūrinės tapatybės as-

⁶⁶ A. Giddens pastebėjo, kad iš dalies medijuotos informacijos perėmimas priklauso nuo susiformavusių įpročių ir jam taikomo principo – vengti *kognityvinio disonanso*. Tai reiškia, kad *gaunamos informacijos perteklius sumažinamas vadovaujantis rutiniškomis nuostatomis atmesti arba perinterpretuoti trikdančias žinias* (Giddens, 2000:241).

⁶⁷ Dominuojant tradicinės visuomenės nuostatomis, išeliminuojama pradinė prielaida, kai suinteresuotos pusės pripažįsta kitos šalies teisę manyti, jog jos požiūris nėra tik ydingas/neracionalus. *Moralinės demokratijos atveju tai reikštų kito asmens pripažinimą sau lygiu* (Sabine, Thorson, 2008:870) ir sudarytų sąlygas derybų/dialogo plėtočiai. Tarpukario Lietuvoje formavosi *psichologizuoto politinio dialogo* (Mickūnas, 2007:70) – apimančio emocinius pasisakymus ir retorines išraiškas, siejamas su įvaizdžių, ritualų bei šūkių vartojimą – tradicija.

⁶⁸ Kaip teigė L. Gudaitis, J. Keliuočio išryškino įvairesnį ir supratingesnį negu jo pirmtakų suformuotą periodinės spaudos įvaizdį; parodė pasaulinės spaudos sąsajas su viešuoju gyvenimu, auditorija, politine valstybių sankloda. Iš istorinių panašumų bei priešybių ir dabarties aktualijų publicistas, tyrėjo teigimu, *supynė įtaigų retorinį diskursą apie daugiaprasmės visuomeninio poveikio priežastis ir pasekmes, spaudos proceso jėgą ginant tiesos, gėrio ir grožio idealus* (Gudaitis, 2000:35).

pektą – spaudos vaidmenį valstybėje – imta aktualizuoti „Naujojoje Romuvoje“ tik 1936 m. Dėl autoritarinio režimo draudimų buvo neįmanoma viešai svarstyti vidaus politikos klausimų, todėl J. Keliuotis išskyrė reformų prioritetus: pirma – ekonominė, visuomeninė ir moralinė, tik paskui – žurnalistikos mokymo ir spaudos reforma. Kaip J. Keliuotis interpretavo spaudos laisvę *1935 m. priėmus antrąjį Spaudos įstatymą, grįstą oficialiosios tautinės politikos tendencijomis* (Vaišnys, 1998:112)? Spaudos įstatymas buvo formuluotas taip, kad atitiktų tautininkų formuoto idealo – disciplinuotos, sklandžiai veikiančios, nekonfliktinės, psichologiškai suvaržytos visuomenės bruožus.

1936 m. pradžioje buvo paskelbtas draugijų įstatymas, kuriuo siekta visą organizuotą piliečių veiklą, išskyrus religinę, perduoti Vidaus reikalų ministro priežiūrai. Svarbiausiu interesu laikyta tautos ir valstybės vienybė. Draugijos, kurių veikla buvo traktuota kaip nelojali, pavyzdžiui, Ateitininkų federacija, vadintos „varančiomis“ antivalstybinę veiklą, kenkiančiomis tautos/valstybės saugumui ir uždraustos (Skrupskelis, 2010:696). Paternalistinėje visuomenėje jos galėjo būti valdžios ir autoritetų traktuotos kaip sudarančios konkurenciją ir uždraustinos. Vienybės retorikoje buvo sutapatinti politiniai ir moraliniai terminai, politinės problemos traktuotos kaip moralinės. Išskiriant socialinės, ekonominės, politinės visuomeninės raidos tendencijas ir interpretuojant jas romantizuotai ir patetiškai, susiformavo sąvokų iškraipymo galimybė. J. Keliuotis manė, kad viešąją nuomonę formuoja, kontroliuoja viešųjų įstaigų veikimą, ugdo tautą *tik tauri, laisva ir savarankiška spauda, nevergaujanti žemiems masių instinktams ir nepaversta propagandine valdančiosios grupės priemone* („Naujoji Romuva“, 1936).⁶⁹ Kaip teigia A. Vaišnys, „Naujosios Romuvos“ žurnalo leidybos laikotarpis sutapo su Lietuvos Vyriausybės

⁶⁹ J. Keliuočio samprata, spaudos vaidmuo yra *reliatyvus, reiškiasi nuostabaus dinamiškumo forma, jį sunku precizuoti ir su mokslisku tikslumu charakterizuoti* („Naujoji Romuva“, 1936). Teigta, jog laikraštyje tikrovės charakterį galima nujausti, tik reikia, kad skaitytojais būtų inteligentiški ir *nujaučiantys, kas slepiasi tarp eilučių ir už eilučių, kas verčia juos vienaip ar kitaip tikrovę deformuoti*. Spaudą J. Keliuotis vadino visų ideologinių, politinių ir moralinių kovų arena, apimančia gyvenimą ir visas jo sritis. Spauda, kaip teigė publicistas, herojiškai kovoja dėl teisingumo, laisvės ir grožio idealų ir kelia socialinių, politinių ir ekonominių reformų klausimus.

siekiu sutvarkyti žiniasklaidos priežiūrą – sukurti tokį modelį, kuris leistų valdyti viešąją nuomonę (Vaišnys, 2008:4).

Pavyzdžiui, „Naujosios Romuvos“ redaktorius, *norėdamas giliau ir objektyviau informuoti apie susiformavusius politinius sąjūdžius*, publikavo straipsnius apie komunizmą, fašizmą ir nacionalsocializmą tam, kad visuomenė įvairiuose moderniuose sąjūdžiuose ieškotų sau tinkamiausios politinės ir socialinės formos. J. Keliutis autobiografijoje teigė, kad minėtas *ideologijas vertino kritiškai, tačiau vengė konkrečiau apibūdinti* (Keliutis, 2003:253).

Publicisto požiūriu, spauda labiausiai susijusi su dabarties civilizacija, todėl yra reformų įgyvendinimo, siekiant spartinti visuomenės savimonės evoliuciją, priemonė. Ji *persunkta moderninės civilizacijos oro ir juo vienu daugiausia kvėpuoja* („Naujoji Romuva“, 1936).⁷⁰ Kita vertus, J. Keliutis, prisitaikydamas prie galiojusios tvarkos, Vyriausybės cenzūros ir propagandos įstatymų, kurie reglamentavo žiniasklaidą, prisidėjo prie prezidento A. Smetonos, kaip Tautos vado, intelektualaus politiko, ir autoritarinio režimo įvaizdžio formavimo. Pasak A. Vaišnio, tam tikros iliustracijos „Naujojoje Romuvoje“ buvo akivaizdžiai politinio propagandinio pobūdžio. Šiame darbe nagrinėjama, kaip kontradiskursais ir interpretacijomis buvo formuojamos alternatyvų režimui sampratos, galėjusios turėti įtakos *mąstymo deformacijoms ir pseudomąstymo* (Fromm, 2008:211), įsigalėjusio sovietinės okupacijos laikotarpiu, formavimuisi.

J. Keliutis publikacijose apie spaudos reikšmę liberaliau traktavo žmogaus laisvę, vadovaudamasis savo asmenine patirtimi. Jis suprato, kad egzistencinė laisvė yra esminė individualios raidos sąlyga, tačiau tradiciškai, kaip V. Kudirka, ją siejo su valstybės, tautos, kolektyvo laisve. Nagrinėdamas spaudos ir valstybės santykius, J. Keliutis vienas pirmųjų išskyrė spaudos laisvės, kaip prigimtinių teisės, apibrėžtos Žmogaus teisių deklaracijoje, svarbą

⁷⁰ Laikraštį J. Keliutis apibrėžė kaip *civilizacijos instituciją*, kurios funkcija esmingai susijusi su žmogaus prigimties dinamiškumu ir visuomeniškumu, sudarančiais laikraščio egzistavimo pagrindą. Skaitytojai buvo mokomi skaityti *tarp eilučių*, pvz.: *spauda sudarė modernias mases, kurioms vadovauti ėmėsi modernūs diktatoriai, mases egzaltuojantys spaudos pagalba ir vedantys, kur nori. Per spaudą jie jas hipnotizuoja, uždega negirdėtu entuziazmu. Spauda čia yra tapusi nuolatine emocionalaus bendravimo ir egzaltavimosi forma* („Darbai ir dienos“, 2000:79).

ir aktualizavo spaudos laisvės istorinį aspektą,⁷¹ tačiau spaudos vaidmenį valstybėje traktavo dvejopai: viena vertus, kaip dinamišką kintamąjį, kita vertus, kaip valstybės politikos ir kultūros uždavinių įgyvendinimo priemonę. „Naujosios Romuvos“ žurnalas, susikūręs iš *religinių, tautinių, kultūros idealų meilės*, deklaravo realizuojantis *karščiausių tautos troškimą* („Naujoji Romuva“, 1931), kurį puoselėjo kultūrinės tapatybės naratyvo kūrėjai J. Basanavičius, V. Kudirka ir tautinės civilizacijos konceptą plėtojęs S. Šalkauskis. J. Keliuotis sureikšmino kultūrinės spaudos įtaką valstybės ir kultūros politikoje, moderninant visuomenę revoliucinių reformų keliu, kuris yra dinamiškesnis negu lėta evoliucinė raida. Panašiai kaip pirmtakai, periodikoje plėtoję rusų inteligentijai būdingą socialinę kritiką, jis neidentifikavo visuomenės (liaudies) ekonominių, socialinių poreikių ir žmonių emocinės brandos sąlygų (tempo) galvodamas, kad spaudos ar moraliniai autoritetai juos supranta ir žino geriau. Socialinio konstruktyvizmo požiūriu, kultūriniai pokyčiai daro įtaką naujų identiteto formų atsiradimui ir kitiems žmonių veiklos rezultatams. Todėl galima svarstyti, kad kolonizuotos šalies naratyvo dvilypumas, įtvirtinamas rašto kalboje ir perduodamas iš kartos į kartą, lemia specifinį modernybės suvokimą per tradicijos, kuri konservuoja laiką ir Tėvo teisę, išsaugojimą. Inteligentai plėtoja periodinėje spaudoje visuomenės moderninimo siekinį, refleksyviai neįvertindami minėto dvigubumo ir žmonių elgsenos (gynybiškumo, nerimo ir baimių), taigi, sukuria jų įsivaizduojamo progreso vaizdinį. Jis neatitinka normalios visuomenės raidos ir tampa revoliucijos propaganda,

⁷¹ Publicisto pastebėjimu, Europoje dominavo dvi tendencijos – visiška spaudos laisvė/ir/arba griežtas jos suvaržymas. Vadovaudamasis šalkauskiškuoju sintetinio principu, J. Keliuotis tvirtino, kad žmonija laimės pusiausvyrą ir normalų gyvenimą tik *šias kraštutines tendencijas jungdama į naują organišką sintezę* („Naujoji Romuva“, 1936). Su liberalios santvarkos trūkumais Rusijoje, Italijoje ir Vokietijoje – esant nesubrendusiai visuomenei – sietas diktatūrinių tendencijų įsigalėjimas. O moderni civilizacija siejama su technologijų progresu, pavyzdžiui, radijo transliacijomis bei masinių informavimo priemonių – kurios egzaltuoja ir įgašdina mases – plėtra.

J. Keliuotis suvokė, kad be minimalios spaudos laisvės, kuriamosios iniciatyvos ir kritiško tikrovės vertinimo neįmanoma visuomenės pažanga, tačiau neakcentavo, kad tai ne tik kiekybinė, bet kokybinė problema. Publicistas įžvelgė autoritarinio režimo pavojų spaudos laisvei ir kėlė abstraktų retorinį klausimą: kas pažadins naujam gyvenimui ir kels subrendusių reformų klausimą? Jis labiau nukreiptas į *dabarties* patirtį, o ne į ateities perspektyvą ar *rutinišką savistabą* (Giddens, 2000:96), leidžiančią projektuoti naujas veiklos kryptis, kai nebegalima vadovautis nusistovėjusiais įpročiais. J. Keliuotis manė, kad jis/„Naujoji Romuva“ *priešinasi geto gyvenimui, ideologiniam/profesiniam/luominiam/tautiniam uždaramui* (Keliuotis, 2003:260) ir kuria savitus kultūrinės veiklos modelius.

kuria gali būti netiesiogiai įtvirtinami stipresnių – civilizacinių, imperialistinių – šalių egoistiniai interesai ir politika.

Vykstant kultūrinei transformacijai, mėgdžiojimo ir socialinio mokymosi būdu sukuriama nauja tapatybė (pvz., tautinės civilizacijos idėja), bet esant išlikimo kultūrai, manoma, kad ji plėtosis ne socialinės realybės ir individų visuomenės, o idealo sferoje.

Kitame darbo skyriuje, apibrėžus distinkcijos tarp asmens ir individo problemą, gvildentą deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą“, ir išnagrinėjus jos kūrėjų pasaulėvokos idėjinį, psichosocialinį kontekstą, bus tiriama, kaip įvyksta kultūrinės tapatybės slinktis (struktūrinis pokytis), subjektams iš naujo nustatant, kas jie yra ir ko nori.

3. IDĖJINĖS NAUJAROMUVIŲ DEKLARACIJOS ŠAKNYS

Jaunųjų katalikų sąjūdžio ir naujos intelektualų kartos, vadintos 1936 m. generacija, formulavusios deklaraciją „Į organinės valstybės kūrybą“, idėjinio konteksto nagrinėjimas svarbus dėl kelių priežasčių. Pirma, šios deklaracijos kultūriniam žurnale paskelbimas konstatavo visuomenėje kilusius vidinius prieštaravimus. Tai naujos kartos, pradėjusios kvestionuoti praeitį ir savo santykį su autoritetais, kuriant alternatyvią intelektualizuotą ideologiją ir naują identitetą, savirealizacijos veiksmas. Avangardinė mažuma, susiformavusi kaip tautos evoliucijos eigoje kylantis gyvybingumo momentas, brėžė konstruktyvesnę gyvenamos trajektoriją. Ji norėjo peržiūrėti tradicijos įtvirtintus principus, tačiau kurdamas naratyvą vadovavosi moralinių autoritetų, pvz., S. Šalkauskio, Kazio Pakšto samprotavimais ir institucinio įtikinėjimo schemomis.

Antra, ankstesniuose programiniuose tekstuose, kuriais buvo kuriama lietuvių kultūrinė tapatybė, nebuvo išskiriama asmens laisvės samprata. Individo egzistencija apmąstyta tautos kaip kolektyvinio individo apibrėžtyje, nes tradicinėje visuomenėje asmuo, kaip turintis unikalų charakterį, tam tikra prasme neegzistavo. Todėl *Naujaromuvių* deklaracija darbe išskiriama ir dėl *personalizmo* – distinkcijos tarp *asmens* ir *individo* – principo, kuris priartėja prie modernybėje plėtojamo individo autentiškumo suvokimo. Taip pat nagrinėjamos sąlygos, apimančios besivystančios individualizacijos, susijusios su žodžio, spaudos laisvės samprata, dialektinio proceso charakterį. Atlikus ankstesniojo režimo paveldo ir tekstų, kurie žymi savimonės pokyčius tam tikrame laiko taške, analizę, darbe toliau tiriami veiksniai, darantys įtaką sąvokoms (kurių nepakanka socialinei tikrovei apibrėžti), mąstymo deformacijoms

ir schemoms, kalba perduodamoms iš kartos į kartą.⁷² Minėti veiksniai, formavę periodinės spaudos tradiciją, yra svarbūs spaudos vaidmens šiuolaikinėje visuomenėje suvokimui.

Darbe siekiama pagrįsti iškeltą hipotezę, kad kultūrų hibridiškumą inteligentai įtvirtina, socialinę tikrovę periodikoje interpretuodami dualistiškai ir prieštaringai: vienu metu norėdami modernizuoti visuomenę pagal idealo modelį ir saugodami tradiciją; perimdami kitų, sėkmingų šalių etnocentristinį naratyvą ir saugodamiesi asimiliacijos, svetimų šalių įtakos (Vakarų liberalizmo ir individualizmo) ir puoselėdami savos, liaudies kultūros savitumą. Šiame skyriuje tiriama, kaip propagandinė retorika ir ideologizuota kalba ne tik sukuria prielaidas simbolinio mąstymo susiformavimui ir nekritiškumui, bet kolonijinę patirtį turėjusios tautos kolektyvinėje atmintyje įgilina prisitaikymo poreikį, paveldėtą iš cenzūrinės politikos gyvavimo laikų. Kadangi, kaip minėta, kultūrinėje periodikoje lyderių skleidžiamas įtikinėjimas padeda modernizuoti pasaulį ir mobilizuoti liaudį socialinei bei ekonominei gerovei, tačiau monologiškumo ir valdymo autoritetu poreikio palaikymą gali suformuoti stiprūs, dominavimo siekiantys diskursai. Propagandinės spaudos patirtį turėjusioje visuomenėje socialinė inžinerija gali būti suvokiama kaip įtaigus viešosios retorikos pobūdis, o platesni istoriniai, politiniai procesai nelabai suvokiami.

Naujaromuvių deklaracija „Į organinės valstybės kūrybą“ darbe vertinama dvejopai: a) kaip radikalus naujos kartos įsiteisinimo būdas ir progreso siekis, paskelbiant valstybės reformos apmatų, b) stipresnių ir dominuojančių ideologijų sintezė, turint tikslą *sukurti laimingesnę tautos ateitį* („Naujoji Roma“, 1936), kuris propaguotas kaip idealo siekis. Tekstas, kurį pasirašė 16

⁷² Kaip teigė J. Derrida, *reikia pradėti ten, kur esame: jau kokiam nors tekste, kuriame manome esą* (Derrida, 2006:215). Klausimo kėlimas (atvėrimas), priešpriešų nagrinėjimas įgyja klaidžiojimo pavidalą, suprantant, kad neįmanoma visiškai pateisinti išeities taško. Aptariant grįžimo į praeitį modelį, kuris suprantamas kaip ateities paradigma, iškyla bendra istorijos suvokimo (ir deistorifikavimo) problema. A. Maceina svarstė, kad *istorija yra sąryšingas laikas, kuriame praeitis nėra dingusi ir ateitis nėra grynas lūkuravimas* (Maceina, 1981:32), todėl svarbus praeities ir ateities sudabartinimas. Šiuos asmens, atsakomybės bei istorijos suvokimo aspektus A. Maceina nagrinėjo išeivijoje kaip Naujaromuvių deklaracijoje pradėto gvildinti *personalizmo* tąsą. Tapatybinė problema siejama ne su kolektyviniu individu, bet teigiant, kad tapatybė yra *asmens* būseną: sąmoningas savęs, kaip tapsmo ir ateities, suvokimas.

intelektualiai brandžių asmenų⁷³ ir paskelbė „Naujojoje Romuvoje“, interpretuotas kaip bandymas sukurti tinkamos Lietuvai ir epochai politinės santvarkos teorinę bazę.⁷⁴ Anot D. Mačiulio, vis dėlto deklaracijos opoziškumas buvo sureikšmintas, nes intelektualai *kūrė diskursą, kuriuo naudojosi tautininkų režimas* (Mačiulis, 2005:232). Prieštaravimas glūdi pasisakyme prieš liberalizmą, neigiantį individo nepriklausomybę(savarankiškumą) ir tuo pat metu keliant personalizmo klausimą, aktualizuojantį asmens laisvę modernioje visuomenėje. Bendra (lyginant su ankstesniais programiniais tekstais/manifestais) deklaracijoje tai, kad ji yra metadiskursas, kuriuo įsiteisina nauja generacija, formuluojanti kultūrinės tapatybės pokytį periodikoje, pasiruošusi jaunųjų katalikų sąjūdžio organizacijai ir savirealizacijos veiksmui. Tačiau nuo kitų programinių tekstų šis skiriasi tuo, kad publikuotas rutinoje ir nėra kultūrinio žurnalo pirmojo numerio vedamasis.

Deklaracija, J. Ereto požiūriu, buvo siekis į tautininkų režimo tikrovę atsakyti naujos valstybinės santvarkos planu, parengtu pagal *griežtai šalkauskišką metodiškumą* (Eretas, 1960:184). S. Šalkauskis deklaracijoje plėtotas idėjas buvo paskelbęs anksčiau, 1921 m. rašytame referate „Krikščioniškoji politika ir gyvenamoji valanda“ („Naujoji Romuva“, 1936). Kaip ir ankstesniuose programiniuose tekstuose („Aušroje“ 1883 m., Naujojoje Romuvoje“ 1931 m.), politinė, socialinė ir ekonominė problematika plėtotą dvasinėje, kultūros sferoje, ignoruojant žmogiškojo veiksnio prigimtį ir jo santykį su socialinėmis struktūromis. Formuluoti *dvasiniai* valstybės pagrindai, kuriuos turėjo sudaryti autoritetas, laisvė, solidarumas, teisingumas ir artimo meilė, deklaracijos autorių laikyta *stipriu visuomeninio gyvenimo ryšiu, visų kitų principų gaivintoja ir*

⁷³ Juozas Ambrazevičius, Pranas Dielininkaitis, Jonas Grinius, Juozas Grušas, Zenonas Ivinskis, Juozas Keliuotis, Antanas Maceina, Ignas Malinauskas, Pranas Montvydas, Kazys Pakštas, Česlovas Pakuckas, Jonas Pankauskas, Antanas Salys, Ignas Skrupskelis, Antanas Vaičiulaitis, Balys Vitkus.

⁷⁴ J. Keliuotis tvirtino, kad dalyvaudamas uždaruose jaunųjų katalikų intelektualų posėdžiuose ir deklaracijos redagavime buvo abejingas politiniam galvojimui. Ši savęs vadinimo idealistais tradicija, kuriant valstybės ideologijos ir politikos kryptį, tačiau tuo pačiu teigiant, kad atsiribojama nuo atliekamo politinio veiksmo, siekia aušrininkų laikus.

palaikytoja („Naujoji Romuva“, 1936).⁷⁵ Tačiau politinės komunikacijos aspektu deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ nenagrinėjama. Darbe analizuojama, kaip programiniame tekste, formuluojančiame *organinės* valstybės principus, buvo kuriama nauja kultūrinė tapatybė, aktualizuojama asmens ir žodžio (spaudos) laisvė ir suprantamas spaudos vaidmuo. Į lietuvių politinę retoriką *organiškumo* sąvoką įvedė tautininkai („Kultūros barai“, 2004). Organiskumas (organinė vienybė, organinė valstybė) tapo metafora, įprasminančia naujos santvarkos kryptį. Masių kultūros darinių pakeičiant *organinės* visuomenės sampratą manyta, kad ji įtvirtins patvaresnę liaudies kultūrą, anksčiau formavusią bendruomenės žmonių gyvenimą. Teigiant, kad *racionalios valdžios, kaip ir tikro idealo tikslas yra ugdyti individą* (Fromm, 2008:292), ieškoma prieštaravimų, susijusių su nepakankamu ankstesniojo režimo paveldo, žmonių elgsenos ir socialinės realybės pažinimu.

Naujaromuvių deklaracijos periodiniame kultūriniame žurnale paskelbimui įtaką darė šie veiksniai: a) socialinės ir ekonominės padėties pablogėjimas; b) karo baimė; c) autoritarinio režimo įsigalėjimas; d) tautinio ugdymo ideologijos formavimasis; e) sekuliarizacijos plėtra. Intelektualų, formulavusių deklaraciją „Į organinės valstybės kūrybą“, dėmesys kovoje už asmens laisvę buvo sutelktas į senų valdžios ir prievartos formų pašalinimą: tai laikyta visuomenės (kolektyvinio individo) laisvės garantija. Tačiau vengta aktualizuoti laisvo žodžio/minties svarbą⁷⁶, žmonių socialinius, ekonominius poreikius ir refleksyviai peržiūrėti spaudos vaidmenį kaip kintamąjį.

Nauja katalikų intelektualų karta, įsitikinusi, kad tautininkai negali išspręsti daugelio valstybės vidaus politikos, ekonomikos, socialinių ir kultūros

⁷⁵ Deklaraciją kaip S. Šalkauskio intelektualinės, kultūrinės ir politinės veiklos tęsinį, perfrazuojant pagal O. Gasset, galima interpretuoti *pereinamuoju laikotarpiu* iš lietuviškos antikos į viduramžių epochą. Jis tvirtino, kad ten, kur vyksta esminiai įstatymų pokyčiai, atsiranda naujos režimo taisyklės, viešai ar slapta visada egzistuoja išminčius. *Prasideda skubotos teisinės konstitucijų transformacijos. Prie šių „išrastų“ konstitucijų visada pridedami filosofų vardai* (Gasset, 1999:231).

⁷⁶ Nagrinėdamas tarpukario Lietuvoje plėtus valstybės ir spaudos santykius, A. Vaišnys atkreipė dėmesį į 1934 m. vasario 8 d. įsigalėjusį *Tautai ir valstybei saugoti įstatymą* (Vaišnys, 1998:99). Juo buvo numatytos sankcijos tam, kas skleidžia arba viešai patvirtina pramanytas arba iškreiptas žinias apie valstybės institucijų veikimą, jeigu tai kenkia jų autoritetui. 1935 m. atnaujintame Spaudos įstatyme buvo apibrėžta *oficialiosios tautinės politikos tendencija deklaruojant nacionalinio autoriteto bei tautinės savimones ugdymo prioritetus* (Vaišnys, 1998:112), tačiau cenzūra nebuvo minima.

problemų, formavo būsimos tobulesnės Lietuvos programą. Deklaraciją „Į organinės valstybės kūrybą“ plėtojo jauni mokslininkai ir visuomenininkai, brendę Vakarų katalikiškuose universitetuose, tačiau idėjinės ir redakcinės iniciatyvos ėmėsi keletas: Pranas Dielininkaitis (korporacijų idėja), Antanas Maceina (personalizmo principas), J. Keliuotis (pirmoji teksto redakcija), Ignas Skrupskelis, Kazys Pakštas (kultūrinės autonomijos idėja).

Nustatant naujos kultūrinės tapatybės formos kūrimo pobūdį, kurį lemia procesui vadovaujančių veikėjų, t.y. ideologų pasaulėvoka ir socialinės tikrovės suvokimas tiriama, kaip naratyvu sukuriama bendras tarpusavio supratimas ir jį išreiškianti *Mes* (buvimo bendruomene, grupe) samprata. Tai yra, ar formuojantis naujam identitetui peržiūrimas ir pakeičiamas *savęs* suvokimas, išreiškiant Aš ir Kitus taip, kad jų santykis lemtų bendradarbiavimą, o ne vien egoistinį požiūrį į Kitą kaip į priešą. 1936 m. kultūrinę tapatybę spaudoje inteligentai kūrė bijodami vidinės anarchijos, totalistinių diktatūrų ir to, kad pavergimas išlikimo kultūroje gali būti lemtingas, todėl jie neskyrė pakankamo dėmesio nustatymui, kas *yra* kiekvienas žmogus. Vadovaujantis racionalistiniais modeliais, lietuvių kultūrinė tapatybė ir *savęs* suvokimas laikyti pastoviais, savaime suprantamais – dėmesį kreipiant į tai, kaip naujos informacijos apie bendruomenę įsisavinimas leis efektyviau įgyvendinti savo (inteligentų) interesus. Socialinės teorijos požiūriu, svarbiausias socialinio gyvenimo dalykas yra suvokimas, kaip individai supranta *Save* ir *Kitą*, ir tuo pačiu nusistato, ko jie nori ir kaip turi elgtis. Todėl galima teigti, kad identifikavimasis periodikoje yra prieštaringas procesas, susijęs su individualizacijos siekiu ir asimiliacijos baime.

3.1. Asmens atsiskleidimas tapatybiniame Aš

Vieno iš Naujaromuvių deklaracijos redaktorių – A. Maceinos – intelektualinės minties vystymosi bruožų aptartis svarbi individo emancipacijos modernybėje prasme. Filosofo publicistinė ir visuomeninė veikla, plėtotą periodinėje kultūrinėje spaudoje, analizuojama ne *modernybės baimės* (Donskis, 2005:46), bet individualizacijos pasireiškimo konkrečiame *biografiniame fo-*

ne⁷⁷ aspektu. Socialinio konstruktyvizmo požiūriu bendrą grupinę tapatybę arba bendrumo jausmą galima sukurti iš naujo nustatant Aš ir Kito ribas, nes socialinio gyvenimo pagrindas suprantamas kaip tai, ką žmonės (subjektai) *daro*.

Nagrinėjant *veikėjo* atsiskleidimą per kalbą, Hannah Arendt tvirtino, kad žodžiu ir veiksniu išitraukiant į žmogaus pasaulį, prisiimama atsakomybė (Arendt, 2005). Veikti plačiąja prasme reiškia, kad savo iniciatyva pradedama kas nors nauja: vesti, išjudinti, valdyti. Veiksmą ir kalbą tyrėja siejo su tapatybinio klausimo – *kas esi?* – kėlimu ir atskleidimu, kuris yra priešingas tam, *koks* asmuo yra. Gabumai, talentai ir trūkumai glūdi tame, ką žmogus *daro*, o atskleidžiančioji kalbos ir veiksmo savybė iškyla viešumon, kai žmonės yra *su* kitais. Taigi, galima teigti, kad daugelį žmonių savybių lemia individualumo socialinė raiška, o ne tiesiog individualumas. Tik viešojoje srityje gali vykti veiksmas, atskleidžiantis veikėją kartu su poelgiu, nes tam *reikia švytinčio ryškumo, kadaise vadinto šlove* (Arendt, 2005:172). Kitaip veiksmas tampa arba viena iš daugelio veiklos formų, arba priemone siekti tikslo, pvz., galios. Tuo atveju, kai nėra tarpininkaujančios, stabilizuojančios ir objektyvuojančios daiktų įtakos, formuojasi vienas iš daugelio nusivylimų – žmonių buvimas kartu ir bendravimo (komunikavimo) problema. Socialinė realybė yra susijusi su daiktų pasaulio, kuriame juda žmonės, reikalais. Šiame pasaulyje kyla žmonių specifiniai, objektyvūs, pasaulietiniai interesai. Komunikacija, t.y. žo-

⁷⁷ Analizuojant naują ideologiją kuriančio individo charakterio struktūrą nagrinėjama, kokie psichologiniai motyvai lėmė jo galvojimo pobūdį. Išskleidžiami būdingi visai socialinei grupei, kuriai buvo skirta doktrina, psichologijos bruožai. Dalis tarpukario intelektualų, kurie vadovavosi krikščioniškosios filosofijos pagrindais, plėtojo bendrą idealistinį požiūrį į gyvenimą ir socialinę realybę, sudarantį šio tipo žmonėms sąlygas pasaulį matyti ne tokį, koks jis yra, o koks turėtų būti, nuolat taisant, koreguojant ir reikalaujant kitus būti tokius, kad atitiktų jų įsivaizduojamo idealo kriterijus. Tai daroma, *pasitelkiant kinetines, vizualines atribucijas* (Steiner, 2009:104), kurios yra lygiavertės absoliutaus paklusimo instrukcijai. Psichologiniu požiūriu, socialinėje grupėje susitelkia žmonės, turintys panašias mąstymo schemas bei scenarijus ir veikiantys viena kryptimi, sudarydami uždara sistemą (Sharipov, Cronin, 2002). Tikslai ir ideologijos, plėtotos tarpukario periodinėje kultūrinėje spaudoje paskelbtuose programiniuose tekstuose, buvo traktuojamos kaip skirtos vidiniam, dvasiniam pasauliui tobulinti.

džiai ir veiksmai, yra susiję su buvimu-tarp⁷⁸, kuris skirtingas kiekvienai žmonių grupei, ir su pasauliškai objektyvia tikrove, kuri atskleidžia ne vien tik veikiantį ar kalbantį veikėją (teksto subjektą).

Kaip teigė E. Fromm, psichologinė doktrinių analizė gali atskleisti subjektyviuosius motyvus, t. y. *stimulus*, leidžiančius žmogui suprasti aktualias problemas ir ieškoti atsakymų tam tikra linkme (Fromm, 2008). Galima teigti, kad lyderių ir ideologų (pvz., S. Šalkauskio) ir jų pasekėjų (A. Maceinos) psichologijos yra panašios, jeigu žmonėse randa atgarsį tos pačios idėjos. Idėjų analizė turėtų išskleisti: a) kokią reikšmę idėja turi visoje ideologinėje sistemoje; b) ar nesusiduriama su racionalizacija, kuri skiriasi nuo tikrosios minčių prasmės.

Aiškinantis psichologines *idėjų* ar minčių formavimosi šaknis, galima išskirti dvilypumą, kylantį dėl prieštaravimo, kurį bando suderinti ideologinės konstrukcijos ar programinio teksto autoriai, racionalizacija pakeisdami užgniaužiamą mintį, kuri išreiškia visiškai priešingą idėją. Pavyzdžiui, *Naujaromuvių* deklaracijoje teigiama apie *asmenybės laisvę, siejamą su dvasi- niu pradū (todėl ji negali būti nei atimama, nei išsižadama)* („Naujoji Romuva“, 1936:171). Tačiau tvirtinama, kad kuo labiau susiduriama su žmogumi, tuo jo laisvė siaurėja. Samprotaujama, kad *žmogus kaip asmuo yra aukštesnis pradas už visuomeninį gyvenimą ir už valstybę* („Naujoji Romuva“, 1936:170); kitur rašoma, kad juo *žmogus stipriau įjungtas į gerai organizuotą valstybę, tuo jis galingesnis ir laimingesnis*. Samprata *piliečiai* vartojama kalbant apie organinės valstybės narius, kurie *nėra aukojami valstybei, nė valstybė nėra auko-*

⁷⁸ H. Arendt buvimu-tarp tikrovę vadino *žmonių santykių „tinklu“* (Arendt, 2005:174), nurodant jo neapčiuopiamumą. Žmogiškųjų reikalų sritį sudaro žmonių santykių tinklas, egzistuojantis visur, kur žmonės gyvena kartu. Tapatybinis *kas* atskleidžiamas per kalbą ir nauja pradžia duodama veiksmu visada *jau* egzistuojančiame žmonių santykių tinkle. Pradedamas naujas procesas, kaip unikali naujo ateivio istorija, galinti paveikti kitų žmonių gyvenimo istorijas. Pastebėta, kad veiksmas dėl konfliktuojančių norų ir ketinimų, vykstančių žmonių santykių tinkle, gali nepasiekti tikslo. Tačiau kaip vykstantis realioje aplinkoje, jis gali gaminti istorijas, gali būti pasakojamas, perpasakojamas ir įamžinamas dokumentais. Istorijos, kalbos ir veiksmo rezultatai atskleidžia *veikėją*, bet jis nėra autorius ar kūrėjas. Įvykių grandinėje, sudarančioje prasmę turinčią istoriją (šiuo atveju – programinį tekstą), galima išskirti veikėją, išjudinusį visą procesą. Todėl autorius siejamas ne su pačios istorijos turiniu, o tik su jos atsiradimo būdu. Savito *kas* manifestacija gali būti apčiuopiama tik per kalbą ir veiksmą. H. Arendt pastebėjo, kad *paslėptas veikiančiojo ir kalbančiojo apsireiškimasis* (Arendt, 2005:178) yra susijęs su gyva veikimo ir kalbėjimo srove taip, kad juos galima reprezentuoti, sudaiktinti tik kartojant, pamėgdžijant.

jama piliečiams („Naujoji Romuva“, 1936:171). Taip pat išskiriamas *stiprių* asmenybių visuomenėje poreikis: kuo piliečiai stipresnės asmenybės, tuo stiprėja jų galiomis valstybė. Argumentuojama tuo, kad ši stiprybė įgaunama santykyje: *asmuo ir valstybė stiprina vienas kitą išvidine ir organiška sąveika* („Naujoji Romuva“, 1936:170). Galima teigti, kad esama formulių, kurių esmę sudaro tam tikra funkcija, siekiant ne tik apginti ar ugdyti individą, garantuoti jo poreikių tenkinimą, tačiau pagrįsti jo priklausomybę nuo valstybės. Vartojami abstraktūs žodžiai, kurie sukelia tariamo saugumo vaizdinius ir gali būti personifikuojami. Tokiu būdu paslaptina galia⁷⁹ priskiriama žmogui ar socialinei grupei, kuri įtvirtina autoritetinį globėjiškumą: ji prisiima atsakomybę už visuomenę, bet išlaisvina individą nuo atsakomybės (nuo poreikio kritiškai vertinti ideologiją ar socialinę realybę), taigi verčia jį tapatintis su kitais ir būti nuo jų priklausomam.

Prieštaravimas glūdi atskleidžiamajame veiksmo ir kalbos pobūdyje, t.y. asmens tapatybiniame *Aš*: kada tvirtinama, jog žmogus veikia ir kalba niekada nepažindamas savęs ir nesugebėdamas apskaičiuoti, ką jis atskleidžia. Įsitikinimą, kad kiekvienas žmogus yra tikrasis *jis*, E. Fromm vadino *pavojinga iliuzija, trukdančia įvardinti ar keisti tokį pobūdį lėmusias priežastis* (Fromm, 2008:207). Psichologinė problema, atsakant į tapatybinį klausimą *kas yra aš?* sprendžiama refleksyviai tiriant asmeninio autentiškumo aspektus. Tapatinimąsi ir projekciją, kai perimami tokie kito bruožai ar elgesio modeliai, kurie padeda sumažinti nesaugumo jausmą arba nerimą, A. Giddens vadino *gynybine reakcija į nerimą* (Giddens, 2000:66). E. Fromm, nagrinėjęs *pseudomąstymo* formavimąsi (Fromm, 2008:211) tvirtino, kad prielaidos jam susidaro tada, kai slopinamas kritiškas mąstymas. Tai susiję su autoritariniais mechanizmais, verčiančiais individus *prisitaikyti*, tapti kitų žmonių, t. y. autoritetų, lūkesčių

⁷⁹ Perdėjimą, kartojimą ir nieko neįrodinėjimą samprotaujant – šias savybes Gustave Le Bon priskyrė oratorių metodui (Le Bon, 2011), nagrinėdamas minios netoleranciją, autoritarizmą ir konservatyvumą. Šie aspektai yra būdingi dramai, o vaidinimas-veiksmas yra veikimo mėgdžiojimas, siejamas su teatru, kaip politiniu menu. Tokiu būdu, veiksmui ir kalbai, kurie sukuria santykius, reikia aplink esančių žmonių. Formuojantis suvokimui, kad žmonių reikalų srityje galima ką nors padaryti, pvz., institucijas, įstatymus, arba žmones padaryti geresnius, ir bręstant nusivylimui politiniu veiksniu, plėtojama utopinė viltis, kuri grindžiama iliuzija, kad su žmonėmis galima elgtis taip, kaip elgiamasi su bet kuria kita „medžiaga“.

atspindžiais ir ieškoti savo tapatybės per nuolatinį kitų žmonių pripažinimą, jų lūkesčius ir nuomones laikant *savais*. Pseudo *Aš* atlieka iš šalies primestą vaidmenį, tačiau tai daro savo vardu. E. Fromm skyrė šį autoritarinį mechanizmą, kaip būdingą vidurinėsios klasės sluoksniams, tapusiems nacistinio judėjimo branduoliu.

Psichologijos požiūriu, esama ryšio tarp vienu žmonių socialinio ir psichologinio manipuliavimo kitais ir slopinančios socialinės santvarkos. Slopinimas, kuris vyksta ugdant paklusnius, bijančius bet kokio autoriteto ir nepajėgius pasipriešinti individus, egzistuoja ne dėl moralinio mokymo ar kultūrinio vystymosi, bet tam, kad padėtų sukurti būtiną nuslopintai visuomenei *išlikti* charakterio sistemą (Steiner, 2009). Šį aspektą svarbu suvokti nagrinėjant lietuvių intelektualų programinius tekstus, kurie formavo specifines kalbos bei mąstymo schemas, palaikomas ir įtvirtinamas pakartojant. Intelektualų socialinis vaidmuo ir vieno pagrindinių koncepcijos autorių A. Maceinos pasaulėvokos ir santykių su pasauliu, žmonėmis aspektai nagrinėjami tam, kad išgrynintų tradicinėje visuomenėje dominavusio *autoritarinio charakterio* (E. Fromm, 2008) bruožus ir įtaką mąstymo deformacijoms, tradicijos ir kalbos būdais⁸⁰ perduodamais iš kartos į kartą. Paklusnumas arba spontaniškas aktyvumas yra du poliai, į kuriuos veda auganti individualizacija, susidedanti iš asmenybės vystymosi ir didėjančios vienatvės aspektų. Religija ir nacionalizmas, kaip bet kurie papročiai ir tikėjimai, susiejantys žmogų su kitais, gali išgelbėti jį nuo moralinės izoliacijos.

Su *religiniu jausmu* (Le Bon, 2011:72), kaip tam tikra minios įsitikinimams būdinga forma, G. Le Bon siejo religinio pakilimo ir politinius perver-smus. Psichologiniu požiūriu nagrinėjant svarbius istorinius įvykius pastebėta,

⁸⁰ E. Fromm pastebėjo, kad individualių minčių ar ideologijų analizė siekia išsiaiškinti psichologines šaknis, iš kurių tos mintys (racionalizacijos) ar idėjos kyla. Gyvenimo būdas, apspręstas ekonominės sistemos ypatumų, tampa svarbiu veiksniu, formuojančiu žmogaus/visuomenės charakterį, nes šeima visada pasižymi savo visuomenei ar klasei būdingais bruožais. Jis nagrinėjo dvilypumą, susijusį su žmogaus laisve: įgimtą jos troškimą ir norą paklusti. E. Fromm prielaida, esminė psichologijos problema yra ne vienu ar kitu žmogaus poreikių patenkinimas ar frustracija, bet *ypatingas individo ryšys su pasauliu* (Fromm, 2008:24). Individualizacijos procese svarbūs ryšiai, kurie egzistavo prieš tai ir lėmė individualių žmogaus brandą, vadinami priminiaus ryšiais ir siejami su vaikyste. Jie gali teikti ontologinį saugumo jausmą, bet trukdyti individualizacijai, todėl, adaptuojantis pasaulyje, tenka atrasti saugumą kituose dalykuose.

kad juos galima perprasti, tik suvokus minios (ar visuomenės) įsitikinimų religinę formą.⁸¹ Šių psichologinių aspektų suvokimas svarbus analizuojant jaunųjų katalikų deklaracijos ideologo A. Maceinos asmenybės formavimosi ir jo santykio su autoritetais, mokytojais bruožus. Kaip teigė Tatjana Maceinienė, gyvenime *būsimasis filosofas pernelyg anksti susidūrė su mirtimi ir kančia* (Maceinienė, 2008:17). Jis buvo pirmagimis, ankstyvoje vaikystėje išgyvenęs motinos (ir brolių) mirtį. Tuo gali būti aiškinamas kompensacinis mechanizmas arba reakcija, perkelta į visuomeninės kovos sritį dėl sąžinės laisvės, lygiųjų brolybės, ir socialinių gebėjimų išvystymas. Iš žmonių santykių analizės galima spręsti ir apie moralinio autoriteto (S. Šalkauskio) biografinį foną bei vaikystėje priimtus sprendimus, apibrėžusius jo socialinį vaidmenį, kurį plėtojo iki gyvenimo pabaigos. Didėjanti kančia ir atgrasa pasauliui A. Maceiną kreipė į religingumą, o bažnyčia teikė saugumo jausmą. Susidūrimas su religine dogma sukėlė prieštaravimą: maištą prieš bažnytinius autoritetus ir kaltę⁸² dėl išstojimo iš kunigų seminarijos.

Kaltės, kaip ir gėdos šaknys, glūdi archajiškoje aplinkoje, kurioje nuo pradžių ugdomas gebėjimas atskirti savąjį *Aš* nuo globėjų tapatumo ir sukurti pozityvius siekius, kurių pagrindu sukuriamas asmeninio tapatumo naratyvas (Giddens, 2000). Neįgyvendinus jaunystėje susikurtų siekių ar idealų, brandžiame amžiuje gali atsirasti begalinis nerimas be kaltės, įvardijamas *kančia*. Gyvenant refleksyviai, t.y. sąmoningai suvokiant savo (ne autoritetų) mintis

⁸¹ Šiam jausmui būdinga įsivaizduojamos būties garbinimas, jai priskiriamos galios baimė, paklusnumas jos įsakymams, neginčytinos dogmos ir troškimas savo tiesą skleisti visiems, kurie jos nepriima. Dievui, didvyriui ar politinei idėjai priskiriamas jausmas traktuojamas kaip iš esmės religinis, nukreiptas į vieną tikslą ar būtį, kuri tampa veiksmų tikslu bei vadovu. G. Le Bon išskyrė, kad *religinį jausmą paprastai lydi netolerancija ir fanatizmas, ir beatodairiškas propagandos poreikis* (Le Bon, 2011:74). Jis būdingas tiek miniai (visuomenei), tiek asmenims, kurie tiki galintys prisiimti atsakomybę už žmonių gyvenimo pagerinimą.

⁸² Kaltė psichosocialiniu požiūriu yra įtampa, kurią išprovokuoja nerimas, sukeltas *prasižengimo baimės* (Giddens, 2000:88), kai individo mintys arba veiksmai neatitinka normatyvinio pobūdžio lūkesčių. Kaltės mechanizmas veikia dėl padarytų arba nepadarytų dalykų, šiuo atveju – nepateisintų pirmųjų autoritetų siekių išmokslinti A. Maceiną kunigu. Pasak A. Giddens, gėda tiesiogiai susijusi su asmens tapatumu, ją stimuliuoja patiriami neadekvatumo arba pažeminimo jausmai išgyventi anksčiau, negu išmokstama kalbos. Išvengta gėda atsiranda, kai pasąmonėje patiriamas nerimas dėl savųjų trūkumų, ir susijusi su ontologiniu nesaugumo jausmu – baime, patirta vaikystėje būti paliktam. Tokiu būdu pakertamas pasitikėjimas ne tik žmonių santykiais, bet objektų pasaulio suprantamumu, pasaulis gali būti interpretuojamas kaip svetimas.

modernybės požiūriu – mokantis autoterapijos kaip nuolatinės savistabos – galima pasiekti permainų, keisti gyvenimo trajektoriją, išvengiant bejėgiškumo-beviltiškumo nuostatų. Leidimas išeiti iš praeities⁸³, atskiriant tikrą *Aš* nuo netikro, sukuriant asmeninio tikėjimo sistemą, padeda pripažinti, kad *individas ištikimas pirmiausia sau* (Giddens, 2000:106).

A. Maceinos dalyvavimas literatų veikloje, vadovaujant Vincui Mykolaičiui Putinui, turėjo įtakos asmenybės formavimuisi. *Rašymas* turėjo gelbstinčią kūrybinio prado reikšmę, vaduojantis iš vaikystėje slėgusių išgyvenimų (motinos mirties, tėvo atsiribojimo, davatkiškos tėvo sesers auklėjimo). Todėl A. Maceina buvo linkęs priimti dogmą, bet tokią, kokia jį patenkintų ir būtų absoliuti tiesa – šios sampratos formavosi mokantis Gižų seminarijoje, *susidūrus su žodžio laisvės apribojimais* (Maceinienė, 2008:41), įvairiais asmeninio pobūdžio suvaržymais ir draudimais. Psichologinė gynyba, išreikšta klausinėjimu ir dialogo siekimu ten, kur jis neleistinas, kreipė A. Maceiną į filosofiją. Siekiai realizuoti pirmųjų globėjų lūkesčius ir bandymai kelis kartus sugrįžti į kunigų seminariją, siekiant suvaržyti save dogmomis ir rasti asmeninį santykį su Dievu, rodytų poreikį išsivaduoti nuo kaltės, dėmesį telkiant į kraštutines situacijas: kančią, kovą, tragizmą, mirtį.⁸⁴ Aptariant socialinės evoliucijos etapuose svarbias prisikėlimo ir revoliucijos metaforas, dėmesys atkreipiamas į principą, kuris turėtų sankcionuoti *prisikėlimą*. V. Kavolis teigė, kad sudėtingose civilizacijose, kuriose daugiau rūpinamasi palaikyti socialinę sistemą, o ne išlaisvinti (tam tikra prasme) individą nuo jo suvaržymų, negali atsirasti

⁸³ K. Skrupskelis daro išvadą, kad ankstyvieji A. Maceinos raštai yra silpni („Kultūros barai“, 1999). Tačiau pripažįstama, kad jo filosofija (pvz., „Jobo drama“) ir poezija, sukurta po karo išėivijoje, pasižymėjo intelektualiniu, moraliniu brandumu.

⁸⁴ „Jobo dramoje“, parašytoje išėivijoje, A. Maceina, vadovaudamasis asmeniniu patyrimu, apmąstė kančios, kaltės aspektus ir ieškojo išėities. Galima teigti, kad tai buvo savotiška savityra, asmeninio naratyvo perrašymas, vaduojantis iš kitų primestos kaltės, kelią į Dievą vadinant kraštutinių situacijų sprendiniu (Maceina, 1990). V. Kavolis pastebėjo, kad socialinių krizių periodais, vykstant socialinių struktūrų simboliniam nuvertinimui, atsiranda *krizės asmenybių* (Kavolis, 1995), identifikuojančių tokią *savivokos* modelį, kuris siejasi su veiksmis, todėl būna daug pasiekama kultūroje. Kūrybiškiausiomis individualybėmis tarpvaldžio laikotarpiu laikomos tos, kurios savo viduje išskyrė krizės asmenybės elementus, tačiau buvo išvystę saugumo ir kryptingumo pojūtį – atsparumo šaltinius, kurių kraštutinės krizės asmenybės neturi. Problematišku tampa kūrybiškos individualybės susidūrimas su socialine realybe dėl *polinkio per griežtai atskirti „realybę“ nuo regimybės, arba siekimo tiek realybę, tiek regimybę pakeisti kokia nors idėja, arbitrališku veiksmu* (Kavolis, 1995:19).

prisikėlimo kitokiam gyvenimui mito. Tokio mito įsitvirtinimui būtinas kitoks individualistinės orientacijos laipsnis kultūrinėje tradicijoje. Jame formuojasi prieštaravimas: maištas prieš autoritarinę visatos struktūrą ir paklusnumas jai, tačiau *kultūrinės tradicijos, gniaužiančios individų nepriklausomumo siekį, tokių prisikėlimo mitų neišplėtoja* (Kavolis, 1995:26). Taigi, galima teigti, kad egoistinių savo Aš ribų išplėtimas, į Aš sąvoką įtraukiant Kitus, ir pasitikėjimas, svarbus bendradarbiavimui, vyksta tik tada, kai nugalima baimė būti pavergtu fiziškai ar psichiškai tų, su kuriais siekiama tapatintis.

Šis aspektas padeda suprasti A. Maceinos redaguotos deklaracijos „Į organinės valstybės kūrybą“ kultūrinės tapatybės postulatus ir prieštaravimus, susijusius su individo vaidmeniu organinėje valstybėje, išskiriant distinkciją tarp asmens ir individo. Viena vertus, asmens laisvė, kaip *pajungta* bendrajam gėriui, siejama su dvasiniu pradū ir altruizmu. Kita vertus, ji priešinama tradiciškai suprantamai *visiškai* individo laisvei, kurios bijoma. Esą tokia laisvė veda į anarchiją ir egoistinę išsiskyrimą („Naujoji Romuva“, 1936), suprantamą kaip asmeninių žmonių poreikių ir interesų tenkinimas. Pabrėžiama, kad *organinės valstybės koncepcija yra personalistinė, bet nėra individualistinė* („Naujoji Romuva“, 1936:172). Taip pat nenurodoma, kaip veikėjų požiūriu modernioje, civilizacinėje lietuvių valstybėje bus realizuojamas asmens laisvės principas ir ribojamos individualistinės, savanaudiškos tendencijos. A. Maceina bandė plėtoti individualizacijos požiūriu prasmingą mintį: atskirti ekonominę ir dvasinę žmogaus veiklą. Tačiau vadovaudamasis Bažnyčios mokymu grįsta artimo meilės doktrina, nepakankamai analizavo žmogaus prigimties dvilypumą. Taigi, dvasinio išsilaisvinimo⁸⁵ jis nesiejo su žmonių ekonominių, socialinių poreikių tenkinimu ir ekonomine laisve, kurią individams galėjo

⁸⁵ Politinės laisvės evoliucijos pasiekimu laikant demokratine valstybę, grįstą visų žmonių lygybės bei kiekvieno lygios teisės dalyvauti valdyme principu, galima svarstyti, kad organinės valstybės koncepcijoje žmogaus teisės formuluotos specifiskai. Deklaracijoje, paskelbtoje periodiniame kultūros žurnale, teigiama, kad asmuo yra *aukštesniojo prado atstovas ir kalba vardu aukštesnės idėjos, kurią savyje yra realizavęs* („Naujoji Romuva“, 1936:171). Su aukštesniuojū valstybės ar tautos pradū deklaracijoje tapatinama idėja, bendras gerovės ar tvarkos reikalas, arba *pats Absoliutas*. Kurta ideologija ir hierarchijos sistema, kurioje kiekvienas turi kažką virš savęs, asmens laisvę vertinant kaip metafizinę jėgą, priešpriešinant laisvei būtiną individualizacijos procesą.

teikti kapitalizmas. Pavyzdžiui, tvirtinta, kad *organinėje valstybėje autoritetas nėra sąlyga darbo našumui* („Naujoji Romuva“, 1936:171).

A. Maceinos filosofinio mąstymo ir publicistikos aspektai aptariami tam, kad padėtų išskleisti lietuvių kultūrinės tapatybės formuotojų, kūrusių tautinės ideologijos metmenis programiniuose tekstuose, socialinės realybės suvokimą ir santykį su savimi bei su žmonėmis. Ši analizė leidžia suprasti tautinės ideologijos formavimo ir autoritetinio tekstinio/kalbinio programavimo pobūdį, kuriuo vadovaujamasi iki šiol. Patiriantys vidinį nesaugumą žmonės apriboja kontaktus su kitais žmonėmis, o tam, kad apsisaugotų, jie ugdo sielą, pažintinį intelektą, sąmonę, loginį mąstymą, juslinį suvokimą – gebėjimus, kurie gali padėti geriau orientuotis pasaulyje. Įsijungus savigynos mechanizms, nustatoma distancija tarp savęs ir socialinės realybės. Tada autarkija gali pasirodyti vienintelė savisaugos galimybė, tačiau ji tampa problemine, esant anarchijai (pavergimo grėsmei) ir kultūrinės tapatybės pažeidžiamumui.

Organinės valstybės *autoritetas* Naujaromuvių deklaracijoje apibrėžiamas kaip *vienas pirmųjų organinės valstybės pagrindų* („Naujoji Romuva“, 1936:170). Skiriami dvejopi autoritetai:

- a) atsirandantys iš funkcijų ir kompetencijos;
- b) kilnios asmenybės, kaip aukštesniojo prado atstovai, kurie yra priešpriešinami kritikuojamam autoritetizmui, siejamam su vado asmeniu.

Autoriai manė, kad virsdamas nuolatine tvarka, toks autoritetizmas gali tapti savotiška prievartos apologija. Autoritetizmo (Vado asmens) hierarchija išskirta ne kaip organiška, bet kaip *mechaniška*, kuri buvo išreikšta vadintoje *liberalinėje* demokratijoje, paruošusioje dirvą autoritariniam režimui. Tokiu

būdu teigta, kad organinėje valstybėje autoritetas⁸⁶, kaip reprezentuojantis aukštesnio sąmoningumo valdžią (skirtingai nuo valdžios sampratos autoritariame režime), yra atsiribojęs nuo prievartos mechanizmų, ribojančių kūrybiškumą ir aktyvumą. Siūlytas nerevoliucinis raidos kelias iš atgyvenusios sistemos į pažangesnę, nors programa atvirai deklaravo institucinės kaitos prielaidas. Organinės valstybės koncepcijos kūrėjai įvardinti kaip jėgos, nedalyvavusios nė vienos santvarkos kūrime, tačiau *galinčios pozityviai siūlyti naujos valstybės valdymo formas* („Naujoji Romuva“, 1936:170).⁸⁷

A. Maceina 1930–1931 m. redagavo žurnalą „Ateitis“, o 1936–1940 m. bendradarbiavo periodinėje kultūrinėje spaudoje – katalikiškuose žurnaluose „Židinys“, „Naujoji Romuva“, „Logos“, laikraštyje „XX amžius“ – ir tam tikra prasme dirbo žurnalistinį darbą. A. Maceinos įsitraukimas į ateitininkų veiklą ir publicistiką sutapo su jo paties principais: tarnauti Dievui ir Tėvynei, *siekiant visa atnaujinti Kristuje*. Juos atitiko ir „Varpe“ suformuota tautinės savimonės kryptis-programa, grįsta suvokimu, kad lietuviams, ilgai gyvenusiems rusų priespaudoje ir lenkinimo grėsmėje, būtina nuolat rūpintis tautos ateitimi ir jos dvasiniu atgimimu. Buvo paplitusi nuomonė, kad tautos vienybės projektas kaip kultūrinė tapatybė gali būti realizuotas tada, kai tauta išsivaduos nuo svetimųjų įtakų. A. Maceina, būdamas ateitininkas ir savo veiklą, mąstymą kreipiantis idealo link, nuosekliai vadovavosi ateitininkų ideologo S. Šalkaus-

⁸⁶ Jėga, dėl kurios atsiranda dominuojančios idėjos ir žmonės, siejama su *autoritetu*. Jis tapatinamas su paslaptinga jėga, kuri plintančiai nuomonei gali suteikti galios šiais būdais: *teigimu, kartojimu ir užkrėtimu* (Le Bon, 2011:126). G. Le Bon autoritetą vadino *apžavais*, kuriais protą pavergia žmogus, kūrinys ar doktrina, ir stipriausia priespauda paralyžiuojančia kritinį mąstymą. Jis skyrė dvi autoriteto rūšis: įgytą (dirbtinį) autoritetą, kurį suteikia vardas, sėkmė, reputacija, ir asmeninį autoritetą, kaip individualų, nepriklausomą, kartais susietą su reputacija, šlove, sėkme. Aptariant psichologinius autoriteto bruožus, svarbu sudaryti autoritetų seką: nuo religinių iki paprasto žmogaus. Aptardamas visas autoriteto formas, kurias sukuria įvairūs civilizacijos aspektai – mokslas, menas, literatūra, – tyrėjas tvirtino, kad *autoritetas yra esminė įtaigos prielaida* (Le Bon, 2011:134). Visai kartai tam tikrą jauseną ar mąstyseną, kuri mėgdžiojama nesamoningai, istoriškai primeta būtis, idėja ar kitas autoritetas. Lyderiai visuomenei idėjas, tikėjimą bei socialines teorijas įteigia teigimo, kartojimo ir užkrėtimo metodais, kurie įsitvirtina pasąmonėje kaip įrodyta tiesa ir sukelia tam tikrą jauseną.

⁸⁷ Ši intelektualų, kaip visuomenės autoritetų ir lyderių prioritetinė nuostata prieš politikus, kuriant valstybės ideologiją ir socialinę kritiką buvo būdinga ne tik Rusijos, bet ir Vokietijos kultūrai.

kio suformuluotais reikalavimais⁸⁸ ir revoliucine nuostata pakeisti netobulą pasaulį. Rašydamas į periodinius kultūros leidinius, A. Maceina su skaitytojais savotiškai *kalbėjo*, diagnozuodamas momento dvasią ir nurodydamas, ką, jo nuomone, reikia daryti, kuria kryptimi eiti.

A. J. Greimas, aptardamas lietuvišką socialinę ir politinę problematiką, pastebėjo, kad nepriklausomybę Lietuvoje organizavusiai kartai (nenusikalsant S. Šalkauskio ir Izidoriaus Tamošaičio atminimui) ne tik nepavyko surasti savito filosofinio šių problemų sprendimo. Jo teigimu, *lietuviškas filosofinis mąstymas, kaip neegzistuojantis, nesugebėjo net plagijuoti, nekalbant apie pasisavinimą Europoje kylančių ir augančių sąjūdžių* („Sietynas“, 1989:47). A. Maceiną S. Šalkauskis pasirinko kaip gabų mokinį, galintį tęsti ir plėtoti jo filosofinės pedagogikos – pilnutinio ugdymo – kryptį. Todėl A. Maceina įsipareigojo sekti mokytojo filosofinėmis ir pasaulėžiūrinėmis nuostatomis, plėtojant *lietuviško reiškimo – pedagogikos, kaip mokslo ir meno sufilosofinimo ir supasaulėžiūrinimo* (Balčius, 2007:229), – tradiciją. Jis apibrėžė abstraktų *ugdymą*, kuris žmogų augins, auklės, lavins, perteiks gyvenimo gėrybes, išvystys jo sugebėjimus, įjungs į visuomeninę veiklą, plėtos intelektualines, moralines galias. Toks ugdymas žmogų padarys asmenybe, visuomene, tautos nariu (Maceina, 1992) – tokiu, koks „turi būti“ pagal keliančių reikalavimus veikėjų supratimą, – pateisinančiu jų lūkesčius. Šiuos pasaulėvokos ir šalkauskiško metodiškumo aspektus, kaip savo paties, jis toliau plėtojo publicistikoje (nors vėliau netiesiogiai kritikavo S. Šalkauskio kultūrų sintezės idėją). S. Šalkaus-

⁸⁸ Nagrinėjant A. Maceinos asmenybės ir publicistikos formavimosi bruožus, svarbu išskirti filosofo santykį su mokytoju – moraliniu ateitininkų autoritetu S. Šalkauskiu, nukreipusiu jį į susidomėjimą rusų filosofija, teorine pedagogika ir *tautinio ugdymo* kryptimi, bei vartotos šalkauskiškos leksikos pobūdį. Formuluodamas tautinio nusistatymo principus, S. Šalkauskis juos grindė tautinio supratimo idėja, kuri nesuderinama su nacionalizmu ir šovinizmu (Balčius, 2007), manydamas, kad tautinis ugdymas gali tapti tautiškumo ideologija. Formuluojant, kas sudaro propaguojamą tautiškumą, apibrėžtą kultūros (o ne teritorijos, rasės, kraujo) samprata, jis išskyrė *dorovinio* ugdymo svarbą, naujos kartos ugdymą grindžiant taikos ir teisingumo pedagogika. Jos pagrindą turėjo sudaryti svetimų kultūrinių vertybių pasisavinimas, o krikščioniškoji etika tapti stipriausiu sintezės veiksniumi racionaliame tautiniame auklėjime.

kio intelektualinės, filosofinės kalbos stiliaus ir racionalizuotos retorikos⁸⁹ plėtojimas iš dalies gali paaiškinti jo įtaką A. Maceinos mąstymui, loginiam problemų gvildenimo būdui. Todėl A. Maceinos ir jaunųjų katalikų susirūpinimas šalies ateitimi rengiant tobulesnės Lietuvos programą, grindžia S. Šalkauskio keltą moralinio įsipareigojimo uždavinį inteligentams. Elitas turėjo dalyvauti visuomenės pertvarkoje, vadovaudamasis autoriteto, mokytojo idealais, *atsineštais iš tobulybės aukštybių ir raginant pagal juos formuoti visą gyvenimą* (Eretas, 1960:139).

Deklaracijoje „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ A. Maceina formulavo pagrindinius valstybės gyvenimo pertvarkymo⁹⁰ principus. Tačiau tyrėjai sutaria, kad jaunųjų katalikų deklaracijoje *katalikiškos politinės minties atžvilgiu nėra nieko radikalaus ar naujo* (Skrupskelis, 2010:726; Mačiulis, 2005). Jos idėjinės šaknys glūdi Leono XIII socialinėse enciklikose: vienoje iš jų, *Graves de communi* (1901), plėtota *krikščioniškos demokratijos*, vadintos krikščioniškuoju socializmu, idėja. Ja vadovavosi S. Šalkauskis, kuriam *rūpėjo ir viešąjį gyvenimą sutvarkyti pagal Kristaus mokslą* (Eretas, 1960:106). Jaunieji katalikai konstravo valstybės viziją ir brėžė būsimos lietuviškos demokratijos metmenis, vadovaudamiesi bažnytinėmis nuostatomis, norėdami išugdyti *katalikiškas* institucijas, spaudą, socialinį gyvenimą. *Rerum novarum* enciklikoje gvildintos valstybės nesukurtų bendruomenių – šeimos, profesinių sąjungų,

⁸⁹ Kaip teigė J. Eretas, S. Šalkauskio intelektas jį nešė į tokias mąstymo aukštybes, kad žodis toli atsilikdavo nuo minties (Eretas, 1960). Tokiu būdu turimoji idėja ir galimybė ją išreikšti kalbos priemonėmis skyrėsi taip, kad filosofui buvo sunku pasisakyti. Jis vartojo ne lietuvių kalbą, o *iš tos kalbos išaugusias ideogramas* (Eretas, 1960:93). Pagrindiniu jų elementu buvo sumokslinantis, abstrakčias reikšmes įvardijantis nuasmenintas daiktavardis (pavyzdžiui, auklyba, ideologinio susipratimo išgalėjimas, uždavinių konkretizavimas), pasitelkiant būdvardį (pvz., individualistinis neproduktyvumas, intelektualinis atžvilgis). Veiksmažodžiai, anot J. Ereto, S. Šalkauskio terminijoje buvo vartojami tam, kad pabrėžtų dominuojančią statiką, *netgi atimant paskutinį dinamizmo likutį* (Eretas, 1960:95). Vartoti terminai (reikalinga, turi būti, privalo) psichologiniu požiūriu nėra neutralūs ir gali būti priešpriešinami S. Šalkauskio deklaruotam *neprievartinio būdo* ugdyme požiūriui. Manytina, kad tautinės ideologijos kūrėjas plėtojo sunkiai suprantamą retorikos stilių, J. Ereto įvardytą *abstraktišką vienšališkumą* (Eretas, 1960:97). Galima pabrėžti, kad kiekvienas žingsnis į tobulybę toli nuo mąstytoją nuo auditorijos, kuriai rūpėjo platinti savo idėjas. S. Šalkauskis ne tik nagrinėjo visų politikos principų teorinę pusę, bet išsamiai nustatinėjo lietuvių tautos politikos principus ir metodus; kritikavo ir kaltino beidėjiškumu ateitininkus, politikus ir visą visuomenę.

⁹⁰A. Maceinos redaguotos deklaracijos „Į organinės valstybės kūrybą“ ir kultūrinės-visuomeninės-politinės veiklos sąsajų galima rasti filosofo A. Juozaičio 1988 m. nuostatose, mobilizuojant visuomenę politiniam judėjimui.

tautos – normuojamos prigimtinės teisės. Vadovaujantis tokiu požiūriu, valstybė ugdo bendruomenes, kurių gyvenimą ji atspindi ir tvarko: valstybės ir bendruomenės santykiai traktuoti kaip organiškai. Tačiau svarbiausiu veiksniu, siekiant įgyvendinti socialinį teisingumą ir užtikrinti atitinkamą pragyvenimo lygį, įvardinamos darbininkų profesinės sąjungos. *Rerum novarum* formulavo universalias nuostatas, kaip turi būti tvarkoma valstybė – pagal visiems privalomus moralinius dėsnius, iš esmės įtvirtinant Bažnyčios įtaką⁹¹ valstybės valdyme.

A. Maceina, formuluodamas *organiškos*, t. y. tokios valstybės, kuri visiškai atitiktų idealiąją žmogaus prigimtį, principus, vadovavosi krikščioniškos opozicijos nuostatomis. Intelektualų sąjūdyje 1935 m. brėždamas deklaracijos „Į organinę valstybės kūrybą“ kontūrus, jis studijavo socialinę ir politinę filosofiją, kuri buvo plėtojama to *laikotarpio aukštumoje*, dominuojant autoritarinėms ideologijoms. S. Šalkauskis ir A. Maceina nagrinėjo rusų religinio mąstytojo ir socialinės filosofijos atstovo Vladimir Solovjov ir katastrofinę istorijos sampratą formulavusio Nikolaj Berdiajev veikalus (Donskis, 2005; Sverdiolas, 1990; Maceina, 1981). Be to, jie analizavo vokiečių idealizmą, radikalizavusį visuotines teises, ir vokiškąjį nacionalsocializmą – kaip idėjų, kuriomis gyveno laikotarpis, sistemą. Tačiau minėti veikėjai neatsižvelgė į valstybių, skleidusių propaganda grįstą ideologiją, specifinius mentaliteto ir industrinės raidos skirtumus, todėl kurdami kultūrinę tapatybę periodikoje, siekė identifikuotis su jų *sėkmės* modeliais. Šios ideologijos buvo įsisavinamos

⁹¹ Vadovaudamasis marksizmo teorija, Louis Althusser nagrinėjo ideologinį valstybės aparatą (IVA), kuris nėra tapatinamas su (represiniu) valstybės aparatu. Jis apibūdinamas kaip pasižymintis pliuralumu ir sudarytas iš tam tikrų realybių, t.y.: religinio IVA, kurį sudaro įvairios bažnytinės organizacijos, edukologinio IVA (valstybinių ir privačių mokyklų sistemos), šeimos, teisės, politinio (politinės sistemos, kurią sudaro įvairios partijos), rinkos, komunikacijos (spauda, radijas) ir kultūrinio (menas, literatūra, sportas) ideologinio valstybės aparato (Althusser, 2001). Ikikapitalistiniu laikotarpiu vieninteliu dominuojančiu ideologiniu valstybės aparatu buvo laikoma bažnyčia, kuri atliko ne tik religinę, bet visuomenės ugdymo, komunikacijos ir kultūros funkcijas. Grįsdamas *ideologijos*, kaip iliuzijos, kūrimą ir interpretavimą, L. Althusser formulavo dvi tezes: vieną – kad ideologija reprezentuoja įsivaizduojamus ryšius tarp individų jų realios egzistencijos sąlygomis. Antroji teigia, kad ideologija yra materialinė egzistencija, kurią praktiškai realizuoja kiekvienas IVA (nes ideologija visada egzistuoja materialiu pavidalu aparate). Tokiu būdu tvirtinama, kad visos ideologijos individus vertina kaip *subjektus*. Kaip tikinčius idėja, kuri juos inspiruoja. Galima veikti iš idėjos, vertinti kaip savo idėją, veikti kaip laisvam subjektui materialioje aplinkoje. Šiuo požiūriu ideologija kalba apie praktinį veiksmą, kuris yra valdomas ritualų.

biografinio fono – asmeninio nesaugumo jausmo ir vidinio dramatismo – kontekste. Tai padeda suvokti priežastinius ryšius, kaip ir kodėl kultūrinėje tradicijoje brendę intelektualai galėjo tapti pažeidžiamais totalitarinių režimų, skleidusių socialinio teisingumo utopiją, įtaigos.

Svarbu išsiaiškinti *teksto* (deklaracijos) ir jį kūrusių autorių santykį, atsižvelgiant į keletą veiksnių. Viena vertus, tekstualumas gali būti traktuojamas kaip socialumo patyrimo konstrukcija (Kavolis, 1998). Anot V. Kavolio, norint paaiškinti, kaip tekstas įgijo jam būdingų savybių, būtina *atsižvelgti į religinių ir kultūrinių judėjimų, besikeičiančių ar nesikeičiančių valdžios pozicijų daromą spaudimą* (Kavolis, 1998:38). Kita vertus, teksto unikalumas susijęs su autoriaus (autorių) autentišku požiūriu į gyvenimą, kuris yra aktualnis už ideologinį įsipareigojimą ir politinio veiksmo pasirinkimą. Iš to galima spręsti apie asmens (ar asmenų) elgseną laikantis ideologinių įsipareigojimų ar dalyvaujant politinėje veikloje. Su teksto autoriaus savimone V. Kavolis siejo pranešimu perduodamo socialumo formą, požiūrį į žmonių grupę ir socialinių santykių praktiką.⁹²

Sociologiniu požiūriu, ontologinis saugumo jausmas modernybėje padeda išgyventi pereinamuosius laikotarpius, krizes ir pavojingas aplinkybes, kurios suvokiamos kaip praeinančios. Patriarchaliniiais santykiais ir autoriteto baime grįstoje visuomenėje pamatinis pasitikėjimas ir sąmoninis socialumas, lemtingai siejantis asmens tapatumą su Kitų vertinimais, yra pažeidžiamas. Individams, kurių pamatinis pasitikėjimas vaikystėje buvo menkai išugdytas,

⁹² Lietuvių tautos raidos istorija buvo suvokiama, ją interpretuojant per dramatinumą – individualiai išgyventą santykį *su kančia*. Pastebėta, kad visuomenėje, kurioje vyrauja nepriklausomybę (asmens savarankiškumą) gniuždanti socialinė sistema ir dualistinė intelektualinė tradicija (kai siekiama modernizuoti visuomenę vadovaujantis Tėvo teise), vyksta pokyčiai, didinantys individo laisvę. Irstant socialinei struktūrai, sukuriama *beasmens simbolinė konstrukcija* (Kavolis, 1998:240), kuri gali daryti visuomenei įtaką ir padėti susidaryti šioje konstrukcijoje glūdinčių dinaminių galimybių vaizdą. Jos reikšmė gali būti įvertinama pagal tai, kokiomis aplinkybėmis socialinės grupės pasirenka tos konstrukcijos aspektus ir kaip jais naudojasi: tikslingai ar savo veiksams pateisinti. V. Kavolis skyrė du aiškinamuosius *maišto* modelius: a) kilęs iš žmogiškos užuojautos kitų kančioms ir pasireiškiąs praktinės pagalbos veiksmais - sukelia ilgalaikius pokyčius visuomenėje; b) maištas, kurio motyvas – asmeninis apmaudas, o pasireiškimo forma – stengimasis visuotinai pakeisti gyvenimo stilių, primetant jį kitiems. Tokia maišto forma sukelia destruktivius padarinius. Lyginamuoju požiūriu, sociologinė literatūros analizė gali paaiškinti, kaip socialinė aplinka ir jos kaita lemia visuomenės, socialinių grupių, atskirų narių asmenybę ir kaip ši įtaka išreiškiama jų kūrinuose. Taip pat išskleidžia psichologines savybes, kurias teksto autoriai projektuoja formuodami kūrinio struktūrą.

formuojasi nerealumo ir emocinio nesaugumo jausmai, iškreipiantys socialinės tikrovės, laiko, erdvės ir gyvenimo politikos numatymo aspektus (Giddens, 2000; Fromm, 2008). Taigi, asmens savimonė pradeda formuotis, reaguojant į savo ankstyvos patirties kontekstą. Religinė literatūra, iš kartos į kartą perduodamas religingumas suformavo A. Maceinos poreikį ontologinio saugumo ieškoti Bažnyčioje ir vykdyti pirmojo autoriteto – tėvo – valią studijuojant kunigų seminarijoje, kuri turėjo įtakos filosofo pasaulėžiūros formavimuisi. Galima teigti, kad vidinis konfliktas (opozicija) vyko, savotiškai maištaujant ir emancipuojantis: kelis kartus išstojant iš kunigų seminarijos ir vėl į ją sugrįžtant.

A. Maceina siekė įgyvendinti ir kito moralinio autoriteto – mokytojo S. Šalkauskio – ideologinius principus, įsisąmonintus kaip autentiškus: *savo tautos idealus ir siekius* – tarnauti Dievui ir Tėvynei, visa atnaujinant Kristuje. A. Maceinos pasaulėvokos formavimasis išskleidžiamas tam, kad pagrįstų idealistinėmis individo nuostatomis ir vidiniais konfliktais grįstus krikščionybės filosofo kultūrinės-politinės-visuomeninės veiklos prieštaravimus, atsispindėjusius ir publicistikoje. Juos deklaracijos ideologas bandė koncentruoti, formuluodamas personalistinį principą⁹³ (kaip pagrindinį organinės valstybės koncepcijoje). A. Maceina manė, kad *konflikto tarp žmogaus ir valstybės neišsprendžia nei liberalizmas, nei autoritetizmas* („Naujoji Romuva“, 1936:265). Todėl teigta, kad *organinei valstybei liberalinės demokratijos tezė yra nepriimtina* („Naujoji Romuva“, 1936:266). Idealistinis požiūris į socialinę teisingumą ir ekonominių procesų kritika, vadovaujantis vien moralinėmis normomis, galėjo daryti įtaką A. Maceinos ir kitų jaunujų katalikų sąjūdžio

⁹³ A. Maceina išskyrė *distinkciją* tarp asmens ir individo (žmogus kaip individas, asmuo kaip dvasinė būtybė) ir aukščiausią žmogaus gyvenimo uždavinį – tapti *tobula* asmenybe. Svarstant valstybės ir žmonių santykius bei konfliktus, deklaracijoje vadovautasi krikščionybės filosofija bei antropologija – piliečio laisvės ir teisės traktuojant kaip savaime suprantamas. A. Maceinos tvirtinimu, *piliečio santykį su valstybe apsprendžia dualistinis žmogaus pobūdis*. Jis pasisakė prieš svarstymą, ar galima veikimą valstybėje atiduoti į piliečio rankas, paliekant valstybei pagalbinį uždavinį tik esant apibrėžtomis sąlygoms: tada, kai žmogus atitinka tobulus kriterijus – *laikomas tvarkingu, racionaliai, sąmoningai ir tikslingai veikiančiu padaru, kai manoma, kad piliečio veiksmai harmonizuoja su visuomenės gerove* („Naujoji Romuva“, 1936:265). Valstybė, kaip aukštesnysis normatyvinis principas (besąlygiškai palenkiant valstybę piliečiui), A. Maceinos teigimu, negali būti pateisintas, nes atsiremia į klaidingą žmogaus prigimties supratimą. Vadovautasi humanistine prielaida, tačiau daroma prieštaringa išvada, kad toks požiūris politikoje veda į anarchiją, ūkyje – į kapitalizmą, pasaulėžiūroje – į indiferentizmą.

veikėjų pažiūroms į fašizmą ir nacionalizmą („Naujasis židinys-Aidai“, 1999), tačiau šis aspektas tyrime nėra nagrinėjamas. Jaunieji katalikai reprezentavo naują generaciją, kuri pretendavo į hegemoniją katalikų visuomenėje ir pasiūlė alternatyvą iki jų dominavusiai krikščionių demokratų ideologijai.⁹⁴ Siūlant naujo katalikiškumo ir tautiškumo santykį, JKS ideologas A. Maceina buvo įvardintas katalikiškuoju modernistu.

Įtampas nagrinėjamu laikotarpiu kėlė ne tik vidinės (autoritarinio režimo), bet ir išorinės aplinkybės: ekonominė Europos krizė ir plintančios politinės filosofijos/ideologijos: nuo 1924 m. Italijoje – fašizmas, nuo 1933 m. Vokietijoje – nacionalsocializmas (Romeris, 1989). Prieš karą tai galėjo būti suvokiama kaip dinamiškų socialinių, politinių sąjūdžių, išsivysčiusių iš modernaus nacionalizmo, formavimasis. Minėti sąjūdžiai vertinti kaip socializuojantys tautinių visuomenių santvarką naujomis darbo organizavimo formomis. Politiškai jie traktuoti kaip totalitariniai režimai ir savotiškas antagonizmas senajai klasikinei demokratijai, kuri vadovavosi liberalizmo filosofija, vystė kapitalizmą ir laisvą rinką. Įsiveržimui į Europą ruošėsi komunistinis Eurazijos pasaulis, neviešindamas tikslų. Pasak M. Romerio, tik dramatiški karo įvykiai, prasidėję 1939 m., įrodė tikrąjį totalitarinių režimų ir karo pobūdį. Mažos ir vidutinės izoliuotos Rytų bei Vidurio Europos valstybės, tarp jų – ir Lietuvos Respublika, oficialiai plėtojo *neutraliteto legendą* (Romeris, 1989:7). Šių valstybių vadovai, pasirinkę autoritarinio valdymo kryptį, ir katalikiškoji opozicija neįžvelgė tikro ideologinio ir socialinio konflikto, brendusio Vakarų Europoje. Gresiantis karas tarp kelių valstybių Lietuvoje suvoktas kaip paprastas *imperialistinis*, nes dėl pažeidžiamumo buvo tikima vokiečių ir rusų pažadais. Tačiau vykusios vidinės ideologinės, pasaulėžiūrinės kovos prarado prasmę tik prasidėjus karui ir okupacijai. Sprendžiant iš politikos veikėjų (Audėnas, 1990), intelektualų biografinių aprašymų, tarpukariu prezidento A.

⁹⁴ Kaip teigia Ramūnas Labanauskas, JKS buvo tipiškas to laikotarpio judėjimas, apėmęs politinio, visuomeninio, kultūrinio ir bažnytinio gyvenimo sritis. JKS vadintas intelektualiniu avangardu, kurio politinis pobūdis leido formuluoti siekį – tautos konsolidaciją, perimant vadovavimą katalikų visuomenei (Labanauskas, 2011). Naujaromuvių deklaracija buvo publikuota *tarp* dviejų įvykių: po 1936 m. Draugijų uždraudimo ir prieš rinkimus į Seimą (1936 m. birželio mėn.).

Smetonos administracijoje, visuomenėje ir žiniasklaidoje galėjo formuotis *grupinis mąstymas*.⁹⁵ Jaunųjų katalikų intelektualų sąjūdžio, formulavusio Naujaromuvių deklaraciją, atveju, kolektyvinis darbo pobūdis išskiriamas kaip grupinis sprendimas⁹⁶, mažinantis valdžios represijų ir karo cenzūros apribojimų galimybę.

Formuojantis tokioms vidinėms aplinkybėms, ateitininkų moralinis autoritetas S. Šalkauskis ir jaunųjų katalikų sąjūdis (1933 m.) telkėsi, savo veiklą priešpriešindami asmenybės kulto, fašizmo, šovinizmo idėjoms („Kultūros barai“, 2004). Kolektyvinė intelektualų deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, paskelbta „Naujojoje Romuvoje“, traktuota kaip mėginimas tautininkų ginklus nukreipti prieš juos pačius, naują turinį talpinant į seną formą. Panašūs jaunųjų katalikų judėjimai vystėsi Vakarų Europoje, ne tik Lietuvoje. Lietuvoje nuo 1926 m. įsigalėjus autoritariniam režimui, vystantis politinių partijų ir visuomeninių judėjimų ideologinėms, pasaulėžiūrinėms kovoms, lietuvių periodiniuose kultūros leidiniuose buvo skelbiamos kultūrinės autonomijos, krikščioniškos demokratijos, konsolidacijos, tautos vienybės ir lietuviškos kultūros kūrybos – ugdant ir gilinant tautinę, valstybinę sąmonę – idėjos (Vaišnys, 1998). Leidiniai buvo suprasti kaip įtaigi priemonė propaguoti draugijų, ideologinių, pasaulėžiūrinių srovių ir lyderių idėjas, įtvirtinti grupės dominavimą spaudos rinkoje.⁹⁷

⁹⁵ Šiuo terminu Irving Janis pavadino tendenciją užgniaužti nuomonių skirtumus dėl harmonijos grupėje ir kolektyvinę disonanso mažinimo formą, kai grupės nariai stengiasi išsaugoti teigiamą grupės pojūtį susidūrę su grėsme (Janis, 1982). I. Janis manė, kad aplinkai, kurioje bręsta grupinis mąstymas, būdingi šie bruožai: 1) stiprus vienybės jausmas ir sutelktumas, 2) santykinis grupės izoliavimasis nuo priešingai manančių, 3) direktyvinio lyderio, leidžiančio suprasti, kokius sprendimus jis vertina palankiai, buvimas. Grupinis mąstymas, pasižymintis grupės galios pervertinimu, saviapgaulė, vieningumo iliuzija ir savicenzūra, galėjo būti vystomas tarpukario kultūrinėje periodikoje, 1926 m. įsigalėjus autoritariniam režimui, 1933 m. tautininkams diegiant fašistinę ideologiją ir 1939 m. iškilus karo grėsmei. Esant šioms požymiams, formuojasi įsitikinimas savaiminiu grupės moralumu.

⁹⁶ JKS atitiko tarpukariu plėtotus lietuvių katalikų lūkesčius, kurie išreiškė šias tendencijas: katalikiškumo angažuotumą tautiškumui, socialinės ir kultūrinės pažangos (civilizacinės tapatybės) agrariniame krašte įgyvendinimą, atmetant liberalios demokratijos veiksni. Jaunakatalikių sąjūdis taip pat tenkino priklausymo grupei poreikį, vadovaujantis *asmeniniu solidarumu* (Labanauskas, 2011).

⁹⁷ Intelektualai nagrinėjo, vertė ir katalikiškoje periodinėje spaudoje (žurnaluose „Židinys“, „Naujoji Romuva“, laikraštyje „XX amžius“) publikavo nacionalsocializmo/fašizmo/bolševizmo ideologijų samplaikas, manydami, kad jas kritikuoja. Kita vertus, modernizavo lietuvių kalbą, savindamiesi to laikotarpio Europoje plėtotą modernią, propagandinę leksiką, perėmė jų požiūriu vertingas tautiškumo bei valstybės reformavimo prasme idėjas, kaip pavyzdžiui, A. Maceina straipsnyje „Tauta ir valstybė“ („Naujoji Romuva“, 1939).

Lietuvių periodinėje kultūrinėje spaudoje nagrinėjamoju laikotarpiu plėtotos abstrakčios kalbinės schemas: kultūros dinamizmas, kultūros sintetiškumas, kultūros pažanga, tautinis individualizmas. Kaip pažangi ir perspektyvi propaguota *tautiškumo, konsolidacijos* ir anksčiau aptarta *organiškumo* samprata. Pavyzdžiui, S. Šalkauskiui žodis „sintezė“ buvo tapęs *tiesos sinonimu* (Asakavičiūtė, 2007:212). Pasitelkiant šalkauskišką metodologiją ir abstrakčias kalbines priemones, tekstą galima suprasti ir interpretuoti dvejopai. Šiame darbe parodoma, kaip abstraktūs tekstai, parašyti vartojant ideogramas, gali būti perskaityti skirtingai. Pavyzdžiui, samprotaujant, kas sudaro tautinės valstybės pagrindą ir *totaline valstybe* apibrėžiant tautinę valstybę, kuri *reiškia tautos valią kurti, gyventi, veikti* („Naujoji Romuva“, 1939:229), totalizmą galima traktuoti dvejopai. A. Maceina vadino tautiniu totalizmu tautinėje valstybėje viešojo gyvenimo persisunkimą tautiniu pradū ir jį skyrė nuo valstybinio, ideologinio totalizmo, kuris daugeliui *kelia siaubą*.⁹⁸ Naują kultūrinę tapatybę jis interpretavo kaip naują tautinės valstybės: totalinės, kultūrinės, pedagoginės, tautinės – identitetą. Pasak A. Maceinos, supratusio totalumą kaip aukštesnį tautiškumo lygmenį, būtent tokioje (totalinėje) valstybėje objektyvizuojasi tauta. Šiuo požiūriu A. Maceinos nuostatos gali būti tapatinamos su J. Basanavičiaus „Aušroje“ plėtotą grynos lietuviybės ir totalinės tautos sampratą. Pakartojant lietuvių kultūrinės tapatybės formulę iš kartos į kartą, periodikoje palaikomi prigimtinio įstatymo (programinio teksto) postulatai. Kita vertus, panašios lietuvių tautos (totalumo) idėjos deklaruotos Demokratų partijos programoje, paskelbtoje „Varpe“ (1902 m.), kurioje teigiama, kad tariant „*Lietuva-lietuviams*“ siekiama *išgauti* tautai tokią politinę valdžią,

⁹⁸ Publikacijoje A. Maceina laikė savo pareiga nevykusias totalumo apraiškas atskirti nuo esmės. Pastebėtina, kad piliečiai buvo traktuojami pragmatiškai: taip įvardijami senos valstybės nariai, kurių *ženklas buvo pasas* („Naujoji Romuva“, 1939:229). Priešpriešinama naujoji valstybė, savo egzistenciją grindžianti ne piliečiais, o *tautiečiais*, kurie yra tikrieji nariai, o visi kiti – tik gyventojai. Teigta, kad valstybės ribos turi sutapti su tautos ribomis. Pasiuokojimas tautai, kaip didžiausios dorybės išraiška, skelbtas fašizmo-nacionalsocializmo filosofijos, galėjo daryti įspūdį 1936 m. veneracijos intelektualams ir politikos veikėjams savo idealizmu. Kaip pastebėjo E. Fromm, egzistuoja *pabėgimo* mechanizmai: *išgyvenantys izoliaciją, vienas ir bejėgiškumą individai linksta į destruktivumą, autarkiją, veržiasi į valdžią arba yra linkę jai paklusti* (Fromm, 2008:291). Psichologiniu požiūriu kiekviena ideologija tampa pavojinga, jeigu ji supaprastindama absoliutina veržimosi į laisvę principą ir bando išskirti ką nors kita.

kuriai esant lietuviai galėtų patys save valdyti, nepriklausydami svetimiams, o kultūriškas jų ūgis nebūtų trukdomas svetimtaučių. *Tai gali vykti tik išgavus pilną Lietuvos autonomiją etnografinėse ribose* („Varpas“, 1902). A. Maceina pakartojo teiginį, kad valstybės ribos turi sutapti su tautos ribomis. Filosofas kvietė tautinę valstybę padaryti totalinę tautine prasme, t.y. išplėsti tautinį principą kultūroje – apvalyti nuo svetimtautiškų priemaišų ir padaryti *mūsų* valstybę lietuviška, kas yra *visų* uždavinys. Taigi teigti, kad A. Maceina vadovavosi vien nacionalsocialistine filosofija, būtų netikslu.

Abstrakčios konstrukcijos, kaip kalbinės priemonės, nagrinėjamos tam, kad padėtų išskleisti Naujaromuvių deklaracijos „Į organinės valstybės kūrybą“ kūrėjų, intelektualinio avangardo sąmoningumo trajektorijas ir socialinės tikrovės, žmonių elgsenos suvokimo problematiką, nustatant pažeidžiamas kultūrinės tapatybės vietas. Viena vertus, šį programinį tekstą galima vertinti kaip naujos, pasak A. J. Greimo, trečiosios sąmoningų lietuvių kartos („Sietynas“, 1989) pastangą reformuoti valstybę, statant ją ant kultūros ir katalikiškos dorovės pamatų. Kita vertus – interpretuoti jį kaip fašistinės ideologijos propagandą („Naujasis Židinys-Aidai“, 1999, „Akiračiai“, 1997). Jaunieji katalikai savo akcijoje vadovavosi įsitikinimu ir šalkauskišku moraliniu įsipareigojimu, kad kiekvieno kataliko viešasis gyvenimas (socialinė, kultūrinė, politinė, ekonominė veikla) grindžiamas religinio tikėjimo nuostata – *visa atnaujinti Kristuje* („Kultūros barai“, 2004). A. Maceinos, JKS ir Naujaromuvių deklaracijos ideologo, veikla kultūrinėje spaudoje vertintina dvejopai. Pirma, jis išplėtojo S. Šalkauskio idėjas ir principus (formuluotus 1921 m., steigiant „Ruomuvos“ draugiją ir žurnalą), kurie galėjo būti lengviau įgyvendinami, susitelkus naujai grupei JKS, pasirengusiai dominavimui visuomenėje. Manoma, jog katalikiškoje visuomenėje tautos vienybė ir konsolidacija gali būti realizuojama per krikščionybę, todėl tarp siauros ir plačios katalikybės sampratos atsirado plyšys, senos – konservatyvių klerikalų – kartos ir naujų katalikų priešprieša, įvardinta „Naujosios Romuvos“ (1931 m.) manifeste.

Ateitininkus vertinant kaip Lietuvos moderninimo sąjūdį, Naujaromuviai skyrėsi religijos ir pavaldumo Bažnyčiai traktavimu. J. Keliuotis buvo

įsitikinęs, kad tautos genijus realizuojamas per tautos individualią asmenybę (kolektyvinį individą), plėtojant humanistinį individualizmą ir modernią katalikybę. A. Maceina siekė įtvirtinti krikščioniškąjį bendruomeniškumą, aktualizodamas ne humanistinį individualizmą (sietą su liberalios demokratijos principais), bet asmens laisvę kaip dvasinį pradą. Plėtojant plačiosios krikščionybės sampratą sekuliarėjančioje visuomenėje, ardyta potradicinė tvarka, manant, kad religija ir kultūra yra prioritetingesnės prieš partinę politiką.

Aptariant kultūrinę atranką kaip evoliucinį mechanizmą, svarbu pabrėžti žmonių elgsenos perdavimo vienas kitam iš kartos į kartą priežastinių ryšių reikšmę. Svarstant, kad identitetai įgyjami dviem būdais – mėgdžiojant tuos, kurių gyvenimas laikomas sėkmingu (perimant jų savivoką) ir socialiniu mokymusi, – galima teigti, kad deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą“ kultūrinė tapatybė ir Aš suvokimas formuoti, vadovaujantis savisauga. Viena vertus, mėgdžioti stipresnių identitetų modeliai, kurie gali būti pritaikomi geresniam Savęs (bendruomenės) kūrimui, tačiau netyrinėtas savo identiteto pažeidžiamumas, t.y. kolonizavimo metu žmonėms padaryta žala, baimės ir jautresnės negu savarankiškų valstybių reakcijos. Intelligentai, savo socialinį vaidmenį traktavę kaip radikalių visuomenės reformų incijavimą periodinėje spaudoje, nepakankamai dėmesio skyrė savirefleksijai ir kolektyvinės savigarbos poreikiui, susijusiam su pozityviu ir/ar negatyviu Savęs suvokimu. Nepakankamai suprastas visuomenės pripažinimo, pagarbos poreikis, kuris priklauso nuo santykio su reikšmingais Kitais, pvz., autoritetais ar įtakingomis doktrinomis, todėl jo nepatenkinimas galėjo suformuoti priklausomybę nuo hierarchijos ir nekritišką požiūrį į interesus viešojoje erdvėje.

3.2. Deklaracijos „Į organinės valstybės kūrybą“ prieštaravimai

Masinės komunikacijos tyrėjai tvirtina, kad masių visuomenės vystymasis buvo susijęs su naujo kultūros tipo – masių kultūros – formavimusi (Bennett, 1982). Jos paplitimas grėsė sunaikinti moralines ir asketines kompetencijas, įrašytas išsilavinusio elito *aukštojoje kultūroje*. Sampratos *organiskumas*, vartotos Naujaromuvių deklaracijoje, istorinių šaknų gvildenimas

leidžia daryti išvalgas, susijusias su totalitarinių režimų, žmonių sąmonėse infiltruojančių utopinę socialinio teisingumo iliuziją, ideologijų grėsme. Ji kyla iš žmogiškojo charakterio pasirengimo priimti bet kokią ideologiją ir bet koki vadą, jeigu žadama politinė struktūra bei simboliai, suteikiantys individo gyvenimui prasmę (Fromm, 2008). Tradicinėje visuomenėje socialiniai ryšiai buvo suprantami kaip komunistiniai arba organinės prigimties, o atskirtis tarp elito ir masių buvo akivaizdi. Industrializacija, laužanti tradicinius socialinius santykius, interpretuota kaip žmonių izoliacijos prielaida, o individo laisvė⁹⁹ – kaip ugdanti susvetimėjimą.

Aptardamas deklaracijos pobūdį recepcijos ir įsitvirtinimo tautoje požiūriu, S. Šalkauskis teigė, kad *tam tikras sąjūdis pajėgus tik akademinėje plotmėje* („Naujoji Romuva“, 1936:242). Jis suprato, kad jaunųjų katalikų siūlomos organinės valstybės reformos sklaidai tautoje, t.y. masėse, kurios turi sprendžiamosios galios, nepakanka pagrindo ir įtaigumo formulių, vadinamojo gaivališko. Deklaracija buvo skirta inteligentų, katalikų auditorijai: einanti *integralinės sintezės* linkme, atitinkanti visuomeninę *katalikų* pasaulėžiūrą, ir, kaip katalikiška, tampanti universalia iš esmės. Galima svarstyti, kad ja siekta atomizuoti visuomenę į grynai katalikišką, pakartojant „Aušroje“ (1883 m.) plėtotą unifikavimo – grynios lietuviybės – principą. Todėl manyta, kad intelektualinis elitas gali betarpiškai (ir per spaudą) veikti katalikišką visuomenę ir jai daryti įtaką.

Naujaromuvių deklaracijoje/programiniame tekste, kuriuo vadinamoji 1936 m. generacija kūrė naują kultūrinę tapatybę ir simbolinę konstrukciją, išskiriamas *personalizmo* principas, grindžiantis distinkciją tarp asmens ir

⁹⁹ Aptardamas kultūros palaikomą individo polinkį į konformizmą, E. Fromm atkreipė dėmesį į psichologinę – *spontaniškumo* – problemą, susijusią su laisvos valios pasireiškimu ir kūrybiniu veiksmu, eliminuojant suvaržymus. Tai reiškia, kad pripažįstamas kiekvienos asmenybės unikalumas, kuris neprieštarauja visiems žmonėms bendram *lygybės* principui. Tokiu būdu žmonių santykiai grindžiami *solidarumo*, o ne valdymo ar paklusimo principais. Nagrinėdamas *idealo* suvokimo aspektus, E. Fromm skyrė klaidingus (netikrus) idealus, kurie gali būti vystomi subjektyviais ar iracionaliais tikslais ir interpretuojami *kaip paslaptina aukščiausia jėga, esanti aukščiau individo* (Fromm, 2008:290). Tikrasis idealas yra asmenybės vystymasis, laisvė ir laimė, o toks siekimas yra asmenybės įtvirtinimo išraiška. Fašizmas buvo sukurtas kaip sistema, verčianti individą paklusti išoriniams tikslams ir susilpninti jo individualizmo vystymąsi.

individo. Deklaracijoje plėtos korporatyvizmo (P. Dielininkaitis) ir kultūrinės autonomijos (S. Šalkauskis, K. Pakštas) idėjos, kaip ekonomiškai progresyvios ir pažangios idėjos, politologiniu požiūriu yra išsamiai ištyrinėtos (A. Jankauskas, 1994), todėl šiame darbe nėra aktualizuojamos. Svarbu tai, kad aptariamam laikotarpiu spauda buvo suprantama kaip autoritetinių idėjų ir ideologijos propagavimo priemonė, iš dalies galinti pakeisti lyderį (Le Bon, 2011) ir formuojanti socialinių grupių mąstymo kryptį.

Vieningos tautiškos linkmės, tautinio ugdymo, lietuviškumo puoselėjimo, tautos kaip draugijų draugijos sampratas/abstrakcijas viešojoje retorikoje vartojo tautininkai ir su jais konkuravusi opozicija – ateitininkai, plėtoję socialinio teisingumo doktriną. Aukščiausia vertybe iškeliant Tautos vado valią ir besąlygiško paklusnumo reikalavimą, visuomenė – tyrėjų įžvalga – buvo apolitiška, nes autoritarinio režimo ir propagandos, cenzūros laikotarpiu *praktinta paklusti ir aklai pasitikėti valdžia, kuri esą visada žino, ką daro* (Maceinienė, 2008:96, Skrupskelis, 2010, Audėnas, 1990). Vykstant vidinėms ideologinėms kovoms, tarpusavyje konkuruota dėl žodžio *organiškas/organiškumas*, turėjusio teigiamą konotaciją (suprasto kaip demokratija), vartojimo.¹⁰⁰

Deklaracijos „Į organinės valstybės kūrybą“ („Naujoji Romuva“, 1936) struktūra sudaryta iš šių dalių:

1. Politinio, ekonominio, socialinio konteksto.
2. Situacijos analizės ir veiklos krypties.

¹⁰⁰ *Organinės evoliucijos* sampratą sukūrė Herbert Spencer, įrodinėjęs, jog moralinis tobulėjimas tėra biologinės prisitaikymo sąvokos išplėtimas, o *socialinė gerovė sutapatinama su geriausiai prisitaikiusiųjų išlikimu* (Sabine, Thorson 2008:677). Hėgelis manė, kad *tautinį atgimimą* įmanoma pasiekti atkūrus tautos institucijų tęstinumą, atgaivinant tautinę vienybę ir deklaruojant individo priklausomybę nuo tautos kultūrinio paveldo. Jo teoriją – sureikšminusią valstybės sąvoką, išaukštinusią metafizinę tautą virš tarptautinės teisės ir moralinės kritikos, racionalizavusią Absoliuto, pakeičiančio prigimtinės teisės sistemą, reikšmę istorijos vyksme – Italijoje perėmė fašizmas. Vokišku požiūriu suformuotas hėgelizmas nacionalsocialistams buvo priimtinas ir dėl Vokietijos politikos, kuri niekada nebuvo palanki tam, kad individo teisių idėja galėtų užvaldyti vokiečių politinę sąmonę, kaip ji valdė prancūzų ar anglų. Religiniai skirtingumai buvo tapatinami su politinėmis sienomis. Vokiečiai nesuprato, kad asmeninės nuomonės ir individo laisvės gynimas nuo valstybės yra gyvybinis pačios tautos interesas.

Organizmo metafora, mistifikuojanti individo ir tautos santykius, plėtos fašistų, nacionalsocialistų raštuose. Hitleris traktavo valstybę kaip *gyvą tautos organizmą*, garantuojantį tautos išsaugojimą, ugdančią dvasinius, idealiuosius sugebėjimus ir vedantį į laisvę. Nacionalsocializmo teorijoje svarbiausia buvo rasinės tautos, arba *organinės liaudies idėja* (Sabine, Thorson 2008:847). Ji propagavo moralinės, mokslinės tiesos vertybes ir prūsiškąją auklėjimo discipliną, kuriai reikėjo tarnauti. Tiesa įvardyta kaip *organinė*, pasireiškianti įgimtų tautos savybių realizavimu, ir mokslo, meno, religijos įtaka stiprinanti gyvybines galias.

3. Organinės valstybės koncepcijos.
4. Organinės valstybės pagrindų.
5. Lietuviškosios organinės valstybės gairių.

Formuluojant programinį tekstą, siekta: a) *apvaldyti dabartį*; b) *atverti perspektyvas į ateitį* („Naujoji Romuva“, 1936:169). Deklaracijoje jaunieji katalikai pateikė dviejų nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvenimo tarpsnių – liberalinės demokratijos ir autoritarinio režimo – analizę. Pirmajame etape išskirtas valstybinės santvarkos *sustingimas* ir įvairių partijų gilus *įsirėžimas* visuomeniniame gyvenime. Su politinių partijų valios dominavimu politikos, ekonomikos, kultūrinės kūrybos, net religijos srityse deklaracijos autoriai siejo išaugusį visuomenės nepasitikėjimą. Nagrinėtas antrajame valstybės gyvenimo etape įsitvirtinęs *autoritarizmas*, pasiūlęs išeitį iš politinio susigrupavimo painiavos ankstesniajame etape.¹⁰¹ Naujaromuvių Organinės valstybės *koncepciją* sudaro skyriai:

1. Valstybė ir tauta.
2. Valstybė ir individas.
3. Valstybė ir kultūra.

Organinės valstybės *pagrindai* formuluojami taip: 1) Autoritetas; 2) Laisvė; 3) Teisingumas; 4) Meilė. Lietuvių organinės valstybės *gairės* susideda iš šių postulatų:

1. Lietuva negali išsiskirti iš Europos tautų šeimos.
2. Kultūrinė autonomija.
3. Teisinės valstybės realizavimas yra civilizuotų tautų teisinės sąmonės laimėjimas.

Deklaracijoje pabrėžiama, kad lietuviškos *organiškos* valstybės santvarkoje formuluojama veiklos *kryptis yra valstybė, o aukščiausiais turinys – lietu-*

¹⁰¹ Autoritarizmas pateisinamas *sustingusios tautos energijos išjudinimo ir tvarkymo priemonės bei pereinamosios valstybės gyvenimo formos* („Naujoji Romuva“, 1936:170) prasme, tačiau kritikuotas kaip neišgyvenęs evoliucijos reiškinys, pasižymėjęs šiais bruožais:

- tautos konsolidavimo užmoju;
- žmogaus, kaip asmens ir individo, kūrybinės laisvės varžymu;
- mechaniška hierarchija;
- stagnacija.

viškoji kultūra („Naujoji Romuva“, 1936:170). Valstybė organizuoja ir jungia tautą, o tauta yra organiška, suprantama kaip bendruomenė, kurios santykiai įgauna išviršinę draugijinio gyvenimo lytį („Naujoji Romuva“, 1936). Plėtota idėja, kad tobulesnė valstybės santvarka gali padėti išspręsti visuomenės problemas, o socialinius pokyčius paspartins vyriausybės nutarimai. Šį teiginį, sudarantį socialinių teorijų pagrindą, kritikavo G. Le Bon tvirtindamas, kad *santvarkos kyla iš idėjų, jausmų bei papročių* (Le Bon, 2011:88), todėl neįmanoma pakeisti idėjų, jausmų, papročių keičiant įstatymus. Teigiant, kad tauta yra praeities sukurtas organizmas ir kinta lėtai pagal paveldėtą programą, sureikšminamos tradicijos. Jos vadinamos tautos siela, be kurios neįmanoma civilizacija. Tautos raidą spartina tradicijų tinklo kūrimas ir jų griovimas, kai būna išsemti naudingi rezultatai.¹⁰²

Nagrinėjant reformų kūrimo programiniuose tekstuose tradicijas, plėtotas lietuvių periodinėje kultūrinėje spaudoje, svarbu atkreipti dėmesį į įtaigumo veiksnius – kalbos ir mąstymo kompleksų galią. Viena vertus, organinės valstybės deklaracijoje, kurios deklaruojama intencija – *visiškas dorumas* („Naujoji Romuva“, 1936:242), buvo palaikoma pagrindinio tautos religinio tikėjimo tradicija. Kita vertus, joje sukurta nauja savimonės formulė – *personalizmas*, iškelianti žmogaus kaip asmens vertingumo valstybėje svarbą, kurią kiekvienas gali suvokti savaip.

Deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą“ suponuojama, kad tautos nariai organinėje valstybėje laikomi pasiekę aukšto sąmoningumo ir nėra jungiami į organizaciją, bet ją patys kuria. Ji priešpriešinama autoritetizmui kaip *sava*, kilusi iš vidaus, tačiau ideologiniu požiūriu ji tampa totalitarinės tautos modeliu. Aktualizuojama *tautos valia*, o valstybei skiriama *saugojimo* funkcija (valstybė išreiškia tautos valią gyventi), apribojanti individo nepriklausomybę

¹⁰² Galima svarstyti, kad tauta nepasirenka jai patinkančios santvarkos, nes ir santvarka, ir vyriausybę sukuria rasė. Todėl tauta yra valdoma taip, kaip reikalauja susiformavęs jos charakteris. Santvarkų reformoms, kurios buvo reprezentuotos kaip galinčios garantuoti klestėjimą, priešpriešinamas Anglijos konstitucijos pavyzdys. Ji buvo *keičiama labai lėtai, dalimis, dėl labai svarbių priežasčių ir niekada dėl spekuliatyvių samprotavimų* (Le Bon, 2011:89) ir tikrinant, ar ji atitinka tautos reikmes. Naujaro-
muvių deklaracija, propagavusi *antasmeninį autoriteto kaip aukštesniojo prado atstovo, kalbančio vardu aukštesnės jėgos* („Naujoji Romuva“, 1936) supratimą, atitiko tautinio (autoritarinio) charakterio pobūdį.

(savarankiškumą). Diferencijuojamas individo ir valstybės santykis liberalizme (valstybė individui), autoritarizme (individas gyvena valstybei) ir personalistinis – organinės valstybės koncepcijoje. Esminis jos principas yra distinkcija tarp asmens ir individo, žmogų skiriant kaip individą ekonominėje veikloje ir kaip asmenį dvasinėje sferoje.¹⁰³

Moderni visuomenė pasižymi tuo, kad visa visuomenė transformuojama į dirbančią visuomenę, kurioje išimtis yra intelektualai, *darymą* traktuojantys kaip kūrimą. Visuomenės modernizavimo siekusių Naujaromuvių deklaracijoje formuluotas socialinis utopizmas, kad individų laisvė bus varžoma ekonominėje sferoje, neatsižvelgiant į žmonių norus ir interesus. Esą individas negalės didinti pelno, nekreipdamas dėmesio į kitus ir į bendrąjį gerį. Manoma, kad organinėje valstybėje ribojant individų laisvę ekonominėje veikloje, bus plečiama žmogaus kaip asmens laisvė.¹⁰⁴ Naujaromuvių deklaracijoje pripažįstama, kad pats žmogus giliausia prasme yra nedalomas: *sykiu individas ir asmuo* („Naujoji Romuva“, 1936:170), tačiau skiriant a) individą – gamtos pradą ir b) asmenį, kuris priklauso dvasinei sričiai. Tokiu būdu parodoma, kad

¹⁰³ Tvirtinant, jog *kalba* yra tai, kas žmogų padaro politine būtybe, galima svarstyti, kad žmonių veikla, žinojimas bei patirtis yra prasmingi tiek, kiek visa tai gali būti *aptarta* (Arendt, 2005). Žmonės visuomenėje gali patirti prasmingumą tiek, kiek gali kalbėtis, įprasmindami vienas kitą ir save. Tačiau deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą“ šis visiems *svarbių reikalų aptarimas viešai* nėra svarstomas. Nagrinėdama *žmogaus būklę* (Arendt, 2005:15), H. Arendt pabrėžė skirtumus tarp žmogaus prigimties ir veiklų bei sugebėjimų, atitinkančių žmogaus būklę. Pavyzdžiui, A. Maceina, pabrėždamas distinkciją tarp individo ir asmens, moderniai formulavo žmogaus veiklų skirstymą, t.y. skirtį tarp viešosios ir privačiosios sričių. Nagrinėdama tris pamatines, fundamentalias žmogaus veiklas – darbą, darymą ir veiksmą, – H. Arendt vartojo terminą *vita activa* (Arendt, 2005:13). Darbas šiuo požiūriu atitinka biologinį procesą, garantuojantį išlikimą – kurį deklaracijos autoriai priskyrė *individo* (ekonominės veiklos) sričiai. Darymas yra veikla, būdinga žmogaus egzistencijai, kurios sąlyga – pasauliškumas, suteikiantis gyvenimui pastovumo. Veiksmas yra vienintelė vieta, atitinkanti žmogiškąją įvairiopo būklę, artimą deklaracijoje vartojamai asmens sampratai. Pirmuoju atveju įvairiopumas kaip žmogaus veiksmo sąlyga reiškia, kad visi yra vienodi, t.y. žmonės, tačiau pripažįstant skirtingumą ir individualumą – kad niekas nėra toks pat, kaip kitas.

¹⁰⁴ Visuomenės, kurioje žmonių sugebėjimai papildo vieni kitus ir tenkina bendrus poreikius, tezė plėtotą Platono *Valstybės* teorijoje (Sabine, Thorson, 2008). Šiuo požiūriu vadovautasi, formuluojant deklaraciją „Į organinės valstybės kūrybą“. Konfliktai idealioje Platono Valstybėje sprendžiami ugdymo ir reguliavimo, bet ne prievartos ar slopinimo būdu, darant utopinę prielaidą, kad visiškai išsivysčiusioje visuomenėje žmonės yra tobulai prisitaikę ir nekonfliktuoja. Platonas pateikė privalomo, valstybės kontroliuojamo auklėjimo planą, kuris skirtas vien pilietiškumui ugdyti. Tačiau jo koncepcijoje neišskirtas laisvas *keitimasis* nuomonėmis miesto susirinkime ir taryboje. Tokiu būdu atmetamas žmogaus individualybės ir susitarimo aptariant visiems svarbius reikalus aspektas. Aukštesnės gyvenimo veiklos atžvilgiu visuomenė – liaudies masės yra globojamos protingesnių žmonių. Kitaip tvirtino Aristotelis, vadovaudamasis kolektyvinės žmonių išminties ir bendrų taisyklių samprata: kad *viešoji nuomonė turi būti laikoma teisėta politikos norma* (Sabine, Thorson, 2008:123).

formuojamas naujas identitetas, deklaruojamas kaip tiesiog *altruizmas, atgręžtas kita puse į sieną*. Asmuo deklaracijoje apibrėžiamas ne tik vertybių kūrėju, bet ir nelygstama vertybe. Šie nagrinėjami deklaracijos aspektai svarbūs tuo, kad padeda išsiaiškinti autorių požiūrį į žmogaus politinę¹⁰⁵ ir dvasinę laisvę, susijusią su *žodžio laisve*, t.y. sugebėjimu mąstyti nepriklausomai (savaranikiškai) ir būti autentišku.

Modernioje visuomenėje *laisvė* yra tai, kas reikalauja apriboti politinę valdžią ir siejama su socialumo sritimi, o ne valdžios monopolium. Visuomenėje, kuri per trumpą laikotarpį transformavosi iš tradicinės į modernią, socializacija buvo suprantama kaip asmens įsitvirtinimas socialinėje sferoje (darant karjerą ir siekiant galios). Tačiau neaktualizuota socializacijos kaip savimonės ugdymo asmeninių santykių plotmėje svarba: kaip Aš, suvokia save veidrodiniu principu – Kitų akimis. Konformizmo fenomenu H. Arendt įvardijo *lygybės principą, įsitvirtinusį socialinėje arba politinėje srityje* (Arendt, 2005:43). Jis pasireiškia ne lygiųjų lygybe, o visuomenės reikalavimu, kad jos nariai veiktų taip, tarsi jie būtų vienos šeimos, turinčios tik vieną nuomonę ir vieną interesą, atstovai. Nuo socialinės realybės nutolusios abstrakčios lygybės ir brolybės idėjos, kurias demagogiškai propagavo visos totalitarinės partijos ir ideologijos, buvo plėtotos ir Lietuvoje. Anot V. Trumpos, Hėgel, Marx ir Engels socialistinės lygybės idėjos, svarstant valdančiųjų (pono) ir valdomųjų (vergo) problemą, buvo populiarios *Rusijos universitetuose ir net karininkijoje* (Trumpa, 1989:25). Jos siejamos ne su stereotipiniu *tautų kalėjimo* įvaizdžiu, o su intelektualų revoliucinėmis nuotaikomis diskriminuojamų tautinių mažumų atžvilgiu, prioritetiniais Rusijoje laikant *laisvinimą* ir *lavinimą* – lietuvių intelektualams aktualius klausimus.

¹⁰⁵ H. Arendt atkreipė dėmesį į bandymus apibrėžti žmogaus prigimtį, kurie *visada baigiasi kokia nors dievybės konstrukcija* (Arendt, 2005:17). Jie atveda prie idėjos, kuri sukrečia kaip „antžmogiška“ ir gali sukelti įtarimą dėl pačios žmogaus prigimties sąvokos. Organinėje valstybėje pabrėžiama, kad santykis su žmogumi – asmeniu (aukštesniu pradų už valstybę ir visuomenę) ir individu – skiriasi. Tekste teigiama, kad kaip individas žmogus yra *palenktas* visuomeniniam gyvenimui. Organinėje valstybėje individų ekonominė veikla pajungiama bendrajam gėriui, tačiau nenagrinėjami žmonių, *susitinkančių mainų rinkoje* (Arendt, 2005:198), santykiai. Tradicinėje hierarchijoje vadovaujamas prielaida, kad visas veiklas turi apimti svarbiausias žmogaus rūpestis, nes be vieno visa apimančio principo negalima nustatyti tvarkos.

Šis luomų lygybės aspektas, lietuvių hierarchijos (viršenybės) užtikrinimas, siekiant autonomijos, nepriklausomybės, politinės laisvės (kuri gali būti iškovota, einant išvien su Maskolijos partijomis) ir *organiškos* evoliucijos poreikis plėtotas 1902 m. „Varpo“ Demokratų partijos programoje. Galima teigti, kad Naujaromuvių deklaracijoje yra pakartotos kai kurios šios programos nuostatos, kaip ankstesnių programinių tekstų „Aušroje“ ir „Varpe“ tęsinys. Pavyzdžiui, nustatoma, kad formuluojant programą, turi būti laikomasi ne tik dorovės (*dorišky*), bet moksliskumo principų, su kuriais *draugijos gyvenimas eina savo ypatingu keliu* („Varpas“, 1902).¹⁰⁶ „Varpo“ programoje išskirta istorijos filosofijos svarba, moksliskai apibrėžiant draugijos gyvenimo įstatymą, kuris vadintas *organiškos evoliucijos*, t.y. *organiško ūgio* įstatymu, siekiant kultūrinės raidos (*kultūriško išsiplėtojimo*). Taip pat tvirtinta, kad kiekvienos jaunos tautos kultūros kilimas (modernizavimas) yra ne kas kita, kaip mėgdžiojimas: *sekimas pėdomis aukščiau pakilusių tautų*. Šie Hegel ir K. Marx politinės filosofijos aspektai išskiriami tam, kad išskleistų lietuvių kultūrinėje spaudoje paskelbtuose programiniuose tekstuose plėtotą marksizmo tradiciją ir kultūrų hibridiškumo tendenciją naratyve, siejamą su Rusijos ir Vokietijos civilizacinėmis kultūromis bei politinės minties tradicijomis. Ji vėliau persipynė su socialinio radikalizmo ir nacionalsocializmo idėjomis, o šis

¹⁰⁶ *Organiškos* plėtotės ir tautos kultūros idėja, kaip tautos būties pagrindas ir garantija, buvo deklaruojama programiniame tekste, paskelbtame žurnale „Varpas“ („Varpas“, 1902). Kaip teigė M. Romeris, *nepaisant neabejotinos marksizmo įtakos* (Romeris, 2005:110), kuri atsispindėjo mokslinio ir visuomeninio pobūdžio straipsniuose, „Varpo“ pozicija nevadintina socialistine. Ieškant paralelių tarp „Varpo“ ir Naujaromuvių deklaracijos teiginių, galima išskirti grįžimo į praeitį ir vykusių tautinio atgimimo sąjūdžių programų tęstinumo bruožus. Pavyzdžiui, 1902 m. Lietuvių Demokratų partijos parengtoje programoje, bandyta siekti kompromiso tarp nacionalistinių, nuosaikių ir radikalių koncepcijų. Joje formuluotas teiginys „*Lietuva-lietuviams*“ („Varpas“, 1902:258), kuris apibrėžė tarpukariu formuluotus tikslus: 1. Išgauti tautai tokią tvarką, kuriai esant lietuviai patys save galėtų valdyti. 2. Išgauti pilną Lietuvos autonomiją etnografiškose ribose. Skirtumai tarp „Varpo“ ir Naujaromuvių deklaracijos išskiriami ne gretinant istorinę ar politinę situaciją, ribojusių pilietinius pasireiškimus, bet siekiant aktualizuoti žmogaus teisių, spaudos laisvės ir spaudos vaidmenį. „Varpo“ programoje išskiriamos *tiesos* (žmogaus teisės), *kurios yra užtikrintos kitur* („Varpas“, 1902:267), todėl Lietuvoje reikalauta spaudos, sueigų, jaunuomenės mokymo, tikėjimo laisvės. „Varpo“ programiniuose teiginiuose aktualizuojama viešų pasiūnekėjimų svarba, tačiau jie suvokti kaip politinis susipratimas, o ne visiems svarbių socialinių, ekonominių ir politinių reikalų aptarimas viešai. Ši programa formavo ne tik *naudojimosi gyvu žodžiu tautinei agitacijai* („Varpas“, 1902:258) tradiciją, kuri buvo plėtotą tarpukariu, tačiau vystė politizuotas viešosios diskusijos, suprastos kaip tautinių idėjų propagavimas viešai, įtraukiant jaunuomenę, pobūdį.

kryžminimas Naujaromuvių deklaracijoje suprantamas kaip autentiškas lietuvių tautos raidos krypties formavimo principas.

Neapibrėžtas sąvokas – demokratija, socializmas, lygybė, laisvė – ir tinkamai parinktus žodžius (formules) G. Le Bon siejo su nesąmoningais žmonių troškimais ir jų išsipildymo viltimi (Le Bon, 2011). Jis teigė, kad dažniausiai vartojami žodžiai (pvz., *demokratija* ir *socializmas*) įvairiose tautose turi skirtingas reikšmes, tačiau vartojami taip, kad paveiktų visuomenę/minią *esamuoju* momentu. Tokiu būdu galima skirti tautas, kuriose šios sąvokos sukuria skirtingus vaizdinius. Pavyzdžiui, lotynams demokratija yra valstybės valios ir iniciatyvos viršenybė prieš individo valią ir iniciatyvą, o anglosaksams ši sąvoka siejasi su galimybe laisvai įgyvendinti individo valią ir iniciatyvą. Švietimas ir ugdymas taip pat nėra valstybės valdymo funkcija. Šių aspektų nagrinėjimas svarbus tuo, kad padeda išsiaiškinti demokratijos ir laisvės sampratų prieštaravimą Naujaromuvių organinės valstybės koncepcijoje. Tvirtinant, kad saviraiškos ir žodžio laisvė yra viena iš pagrindinių demokratinės visuomenės progreso ir kiekvieno individo savęs įprasminimo sąlygų (Jakubowicz, 1998), aiškinamasi, kaip demokratijos pagrindai – spaudos ir žodžio laisvė ir žmonių pilietinės, ekonominės, socialinės teisės – buvo suprastos ir formuluotos deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą“.

Deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą“ *bendrasis gėris yra norma visiems: tiems, kas valdo ir kas yra valdomi* („Naujoji Romuva“, 1936:170),¹⁰⁷ ir pateisina valstybės žygių *privalomumą*. Grynas administravimas, asmeninį valdymą pakeičiant biurokratija, įtvirtinamas kaip visuomenės modernizavimo aspektas, tačiau nepakankamai aktualizuota socialinių mokslų, nagrinėjusių

¹⁰⁷ Žmogaus kaip individo *laisvė* visuomeniniame gyvenime apibrėžiama ne kaip autonomiška, bet *palenkta* bendram visuomenės gėriui. Ji vadinta solidarumo sąlyga, vedančia į kūrybą. Tvirtinta, kad individualus gėris organinėje valstybėje nėra prarandamas, tačiau nenurodoma, kas ir kaip, laikantis socialinės lygybės principo, jį *įjungs* į aukštesnę tvarką, tobulesnį gėrį. Skirtingai nuo ankstesnių programinių tekstų, asmens laisvė organinėje valstybėje įtvirtinama kaip pažangos veiksnys. Pabrėžiama valstybės saugojimo funkcija: nuo *individualistinių tendencijų, vedančių į anarchiją liberalinėje demokratijoje ir nuo dvasios gniaužimo kraštutinėse diktatūrose* („Naujoji Romuva“, 1936:172).

žmonių socialinį elgesį, svarba.¹⁰⁸ Naujaromuvių deklaracija buvo formuluojama vadovaujantis krikščioniškos moralės principu: kiekvienas turi rūpintis savo reikalais, – kuris pasaulietiniame gyvenime gali būti tapatinamas su savanaudiškumo principu. Šis principas tapatintas su dalyvavimu viešojoje veikloje manant, kad *politinė atsakomybė yra našta, kurios imamasi tik dėl bendros gerovės, žmonių išganymo ir išlaisvinimo iš rūpesčių, susijusių su viešaisiais reikalais* (Arendt, 2005:61). Tačiau apibrėždama politinės atsakomybės pobūdį, H. Arendt suprato, kad skirtumas tarp krikščioniško ir socialistinio požiūrio yra susijęs ne su viešosios srities, bet su žmogaus prigimties vertinimu. Ji teigia, kad toks skirtumas atsiranda dėl dviejų priežasčių: vienu atveju traktuojant, kad valdžia yra blogis dėl žmogaus nuodėmingumo, o kitu atveju galvojant, kad valdžią reikia panaikinti. Abu požiūriai krypsta į žmogaus privачios sferos nykimo grėsmę.

Organinės valstybės koncepcijoje teigiama, kad *ir valstybė, ir pilietis kaip individas dirba žmogaus asmenybei* („Naujoji Romuva“, 1936:171), kitaip tariant, visuotiniam dvasiniam tobulėjimui. Pirmą kartą deklaracijoje pavartota *teisijų* (atskirų piliečių ir valstybės bendrai) samprata tvirtinant, kad jos negali būti naikinamos, tačiau pilietinės teisės, kaip viena pagrindinių demokratijos vertybių, neišskiriamos. Organinėje valstybėje viskas *turi būti kontroliuojama ir harmonizuojama* („Naujoji Romuva“, 1936:171). Pabrėžta, kad organinei valstybei, kurioje saugojamas žmogaus dualizmas, *nepriimtina nei liberalios demokratijos, nei autoritetizmo tezė, kilusi iš klaidingos antropologijos* („Naujoji Romuva“, 1936:268). Laisvės principo realizavimas suprastas kaip savaimė ugdantis piliečių solidarumą arba susitarimą. Tokiu būdu projektuotas bekonflikcinis visuomenės modelis, kurioje dėl įsivaizduojamo aukšto piliečių

¹⁰⁸ Komentuodamas deklaracijos „Į Organinės valstybės kūrimą“ personalizmo aspektą, S. Šalkauskis atsižvelgė į psichofizinį žmogaus dualumo dėsnį („Naujoji Romuva“, 1936:242) ir diferencijavo žmones. Jis tvirtino, kad žmonės, esantys žemesniame išsivystymo laipsnyje, kada jų individualybės nėra išaugusios į asmenybes, nenusipelno tos laisvės, kuri priklauso aukštai išsivysčiusioms asmenybėms. Tokiu būdu, žmogaus kaip individo laisvė turi būti palenkta bendrajam gėriui. Naujaromuvių deklaracija, grįsta personalizmo principu, S. Šalkauskio apibrėžta kaip *skelbianti laisvės, lygybės bei solidarumo principus ir juos taikant asmenims, bet ne individams* („Naujoji Romuva“, 1936:242). Deklaracijoje vadovaujamas diferencijuoto federalizmo principu, ir kiekvienas žmogus gali įsijungti į valstybės reikalų tvarkymą. Tuo ji priešpriešinta fašistiniame organinės demokratijos suvokimui, tačiau artima komunizmui.

sąmoningumo nekyla konfliktų, o žmonės *laisvai susitaria ir dalinasi vienu ir tuo pačiu likimu* („Naujoji Romuva“, 1936:172). Galima teigti, jog Naujaromuvių deklaracijoje buvo apmąstytas *sutarties*, grįstos sąmoningu solidarumu, principas, kurį buvo sudėtinga įgyvendinti atomizuotoje visuomenėje, grįstoje patriarchaliniais santykiais.

Deklaracijoje neaparta *viešosios erdvės*, kurioje ne tik veikiama, bet aptariami visiems svarbūs klausimai, sukūrimo problema.¹⁰⁹ Naujaromuvių deklaracijoje, kurioje buvo formuluojami organinės (modernios) valstybės reformos apmatai, neišskirta pilietinių teisių, spaudos, žodžio laisvės ir pliuralizmo svarba. Šie terminai, kaip ir demokratijos samprata, programiniame tekste neminimi, juos reikia vertinti kaip savaime suprantamus ir glūdinčius esminiame teksto turinyje. Pliuralizmo principą, kuris organinėje valstybėje priešpriešinamas *unitarinei valstybės lyčiai* („Naujoji Romuva“, 1936:245), deklaracijos komentare aptarė S. Šalkauskis.

Kultūrinės tapatybės aspekto – spaudos vaidmens – reikšmę, aptardamas personalizmo principą, deklaracijos *Praktiniuose pritaikymuose* („Naujoji Romuva“, 1936:269) išskyrė A. Maceina. Nagrinėtos minėto principo tezės, kurios autoriaus požiūriu, *kai kam* pasirodė nepritaikomos praktiškai. Teorijoje jis yra aiškus: individualybė palenкта valstybei, valstybė palenкта asmenybei, tačiau neišskleidžiama, kas šį skirstymą atliks ir kaip jį įgyvendins, atsižvelgiant į socialinę realybę. A. Maceina išskyrė sritis, kuriose personalizmo principas gali būti taikomas praktiškai:

- a) gyvybė (valstybė negali atimti nekalto žmogaus gyvybės, nes pati gyvybė, kaip būties principas, nepriklauso visuomeninei kategorijai);
- b) dauginimasis (valstybė gali reguliuoti/normuoti savo politika šeimų gausumą);
- c) nuosavybė (valstybė negali paneigti paties nuosavybės principo ir uždrausti turėti ką nors savo).

¹⁰⁹ Kaip tvirtino H. Arendt, *neturėti šios erdvės reiškia neturėti tikrumo* (Arendt, 2005:189) nes pasirodymo erdvė atsiranda tada, kai žmonės bendrauja kalbėdami ir veikdami. Valdžios įgyvendinimas tokiu atveju yra susijęs su žodžių – rašto kalbos sklaida ir veiksmų, atitinkančių žodžius, realizavimu, kai informacija skleidžiama ne ketinimams paslėpti, o realijoms atskleisti.

Personalizmo principo komentaruose aptariama:

1. *Sąžinės laisvės* principas, kaip atitinkantis pagrindinius organinės valstybės reikalavimus. Autoriaus teigimu, jis natūraliai plaukia iš valstybės palenkimo žmogaus asmenybei, t.y. valstybė užtikrina sąžinės laisvę. A. Maceina kėlė sekuliarizacijos klausimą, formuluodamas Bažnyčios ir valstybės dominavimo atskirtį. Jis svarstė, kad, Bažnyčiai dalyvaujant valstybės valdyme, ji pereina į gamtos sritį, persiima galia/prievarta ir tampa *papocentrizmu*, o valstybei perimant dvasios sritį ir įnešant galią/prievartą, ji virsta *cenзорpapizmu* („Naujoji Romuva“, 1936:268).
2. *Žodis, spauda* ir draugijos įvardytos kaip priemonės, kuriomis gali naudotis tiek žmogaus individualybė, tiek asmenybė. Vadovaujantis personalizmo principu, skiriamos trys spaudos, žodžio, draugijų realizavimo plotmės:
 - a) šios institucijos tampa palenktomis valstybei tada, kai tarnauja gamtiniam žmogaus pradui, t.y. individualybei. Tačiau spauda, žodis, draugijos *negali būti valstybės normuojamos, kai išreiškia žmogaus dvasios ar asmenybės gyvenimą ir yra aukštesnės už valstybę* („Naujoji Romuva“, 1936:269). Šis punktas gali būti vertinamas kaip spaudos laisvės principo plėtotė. Tokiu būdu žodis, kuris išreiškia asmens sąžinės dalyką, pasaulėžiūrą ir kuriančiąją idėją, savaime yra laisvas.
 - b) apribojama žodžio (spaudos, draugijų) sritis ir ji tampa palenkta visuomeniniam gėriui tik tada, kai „kalba“ *kūnas, turtas, aistra arba pyktis* („Naujoji Romuva“, 1936:269) – žmogiškosios prigimties aspektai.
 - c) valstybės teisės *ugdymo* srityje pasireiškia dvejopai: ji turi teisę tvarkyti kūno ugdymą ir uždrausti ugdyme vieną ar kitą metodą, susijusį su poveikiu ugdytinio psichikai. Tačiau kaip valstybei nepavaldi sritis išskiriami pasaulėžiūrinio ugdymo pagrindai. Jie esą aukščiau už valstybę ir susiję su dviejų asmenybių – ugdytojo ir

ugdutinio – santykiu. Todėl pasaulėžiūrinio ugdymo principai (pasaulėžiūros laisvė) yra nepriklausomi. Tarpukariu pagrindinės pasaulėžiūrinės kovos vyko dėl mokyklų („Kultūros barai“, 2004), todėl jas siekta depolitizuoti. A. Maceinos požiūriu, *jeigu valstybė yra tinkamai sutvarkiusi žmogaus kūno gyvenimą, jo turtą, jo žodį, spaudą, draugijas ir ugdymą* („Naujoji Romuva“, 1936:269), visi klausimai išsprendžia lengvai.¹¹⁰

Formuluodamas deklaracijos ideologiją, A. Maceina vadovavosi Bažnyčios mokymu ir krikščioniška samprata, kad žmonių ir tautų santykiai turi būti grindžiami šventu Bendradarbiavimu („Židinys“, 1934). Toks idealistinis požiūris reiškė, kad galima sukurti tobulos meilės ir taikos (bekonfliktingą ir nekritišką) visuomenę, bet jis labiau taikytinas religijos sričiai, o ne tarpukario agrarinio, industrializuojamo krašto socialinei tikrovei. Manyta, kad *krikščionybė vienintelė gali pašalinti gresiantį suirimą ir barbarėjimą* („Židinys“, 1934:71). Nors Naujaromuvių deklaracija formuluota tam, kad paskatintų visuomenės raidą ir progresą, tačiau tuo pačiu Vakarų modernizacijos bijota, vadovaujantis Oswald Spengler Vakarų žlugimo idėja. Periodikoje nagrinėdamas nacionalizmo esmę, A. Maceina kritikavo etnocentristinį gyvenimą ir įtaigias XIX–XX a. doktrinas: liberalizmą, įstūmusį individą į kovą su individu (liberalizmo „tragedija“ vadinant individualizmo idėją, kuri sukūrė daug žmogiškųjų vertybių, tačiau įstūmė į sumenkėjimą); socializmą, grįstą K. Marks suabsoliutintu žmogaus socialumu ir sukiršinusį klases; komunizmą, kuriame žmonių antisocialumas pasiekęs aukščiausią laipsnį, ir nacionalizmą, *kildinusį tautą prieš tautą* („Židinys“, 1934:67). Šie prieštaravimai tekste atspindi 1930–1940 m. susiformavusią dvigubą traumą: tai *kapitalistinių vals-*

¹¹⁰ Aptariant spaudos veiksma visuomenėje, masių komunikacijos teoretikai išskyrė du opozicinius požiūrius: liberalų pliuralistinį ir marksistinį (Gurevitch, Bennett, Curran, Woollacott, 1982). Vadovaujantis pliuralistiniu požiūriu, visuomenė suvokiama kaip konkuruojančių grupių ir interesų kompleksas, tarp kurių nėra vieno kurio dominuojančio. Todėl spaudos institucijos yra apribotos organizacinės sistemos, turinčios specifinę autonomiją nuo valstybės, politinių partijų ir kitų institucinės galios grupių. Marksistiniu požiūriu, spauda traktuojama kaip viena iš ideologinės arenos dalių, kurioje susiduria įvairių klasių pasaulėvokos, o spaudos profesionalai, plėtojantys autonomijos iliuziją, socializuojasi ir veikia pagal dominuojančios kultūros normas. Prieštaravimai glūdi ne tik istorijos ir spaudos raidos interpretavime, bet skirtingai konceptualizuojamose spaudos ir visuomenės sampratose.

tybių „nuosmukis į fašizmą“ ir komunistinio judėjimo posūkis į totalitarizmą (Žižek, 2005:79), išplėtojant *instrumentinio proto* sąvoką. Ši sąvoka buvo grįsta ne socialine realybe, bet vertinta kaip antropologinė – siekiant paaiškinti dominavimo ir išnaudojimo socialinę realybę. Minėti aspektai aptariami tam, kad pagrįstume Naujaromuvių deklaracijos autorių požiūrį į spaudos vaidmenį ir socialinės realybės traktavimą organinėje (demokratinėje) valstybėje. Joje spauda suprasta kaip propagandinė priemonė vedamųjų/orientacinių intelektualinių idėjų sklaidai, todėl savaime suprantama ir valstybės tvarkoma. Nagrinėdamas lietuvių periodinės spaudos problematiką, S. Šalkauskis išskyrė tris laikraščių tipus („Židinys“, 1934):

- a) *informacinius*, kurių uždavinys – teikti auditorijai faktus. Nuomonės ir požiūriai turi fakto reikšmę ir netrukdo kitokių nuomonių/požiūrių raiškai. Informaciniai laikraščiai *randa pasisekimą ten, kur ideologinis susipratimas yra pasiekęs aukštą lygį* („Židinys“, 1934:476);
- b) *propagandinius* laikraščius, siekiančius praktinių tikslų. Tokie laikraščiai yra visuomenės nuomonės formuotojai ir *skirti ne šviesuomenės atrankai, bet plačiosioms masėms* („Židinys“, 1934:474);
- c) *vedamosios minties*, orientacinių laikraščių tikslu nurodoma tiesa, o ne praktiniai uždaviniai ar informaciniai faktai. Orientacinis leidinys *veda, vadovauja skaitytojo minčiai ir kreipia jo dėmesį į tai, kas susidomėjimo verta* („Židinys“, 1934:474). Tokio leidinio auditorija yra ne masės, o kultūriškai susipratusi šviesuomenė. Jo propaganda skiriasi nuo propagandinio laikraščio įtakos pobūdžiu: įrodinėjimu, išskleidžiant faktų loginį sąryšį. Vedamosios minties leidiniui būdinga susisteminta pasaulėžiūra – ideologija.

Šis schematizavimas rodo dominavusį požiūrį į spaudą, būdingą ne tik Lietuvoje. Tarpukariu ji traktuota kaip dominuojanti propagandos agentūra, kuri apdoroja jautrią ir neapsaugotą visuomenę. Spauda suvokta kaip struktūra, *žodžių kulkomis apšaudanti inertiškas ir pasyvias aukas* (Curran, Gurevitch, Woollacott, 1982:12). Kaip pastebėjo tyrėjai, 1940 m. pabaigoje paplito akademine teorija, kuri grindė, kad masių spauda daro labai nedidelę įtaką.

Vadovaujantis alternatyviu marksistiniu ir neo-marksistinio kriticizmo požiūriu, buvo teigta, kad spauda yra ideologinės agentūros, kurios vaidina pagrindinį vaidmenį palaikant klasių dominavimą.¹¹¹ Toks spaudos vaidmens supratimas priešpriešinamas pliuralistiniam požiūriui, pagal kurį spauda visuomenėje sukuria forumą įvairioms socialinėms ir politinėms pozicijoms, besivaržančioms dėl auditorijos dėmesio. Atsižvelgiant į tai, spauda turėtų atspindėti daugialypę realybę kaip galima teisingiau ir objektyviau, atskyrus faktus ir nuomones. Ankstesnė propagandinio spaudos vaidmens samprata demokratinėje visuomenėje turėtų būti refleksyviai peržiūrėta nustatant, ar nesivadovaujama pradinėmis schemomis.

Aptariant ideologijos sąvoką, svarbu išskirti ne ideologijos klaidingumą ar turinį, bet logiką, kuri įteisina dominavimo santykius ir yra paslėpta tam, kad efektyviai veiktų. Kaip teigė Paul Simpson, pats terminas *ideologija* napolitiniame kontekste nusako būdus, kuriais žmonės kalbasi ir veikia, sąveikaudami visuomenėje (Simpson, 1993). Ideologija suformuojama iš prielaidų, tikėjimų ir vertybių sistemos, kurią kolektyviai vartoja socialinės grupės.¹¹² Aptardamas sąmoningą valstybės pareigūnų „spaudos“ ir „propagandos“ sąvokų tapatinimą tarpukario Lietuvoje, A. Vaišnys tvirtino, jog buvo laikomasi požiūrio, kad būtina teikti vienodą informaciją periodikai ir radijui. Taigi, išryškėjo šie *spaudos tvarkymo* (Vaišnys, 1998:125) ir viešosios nuomonės formavimo tendencijos politikos aspektai:

a) spaudos turinio niveliavimas;

¹¹¹ Masių spaudos teoretikai tvirtina, kad kontroversijos dėl spaudos telkiasi ne marksizmo *viduje*, o tarp marksistinio ir liberalaus-pliuralistinio požiūrių, besivaržančių *struktūralistinių* ir *kultūralistinių* paradigmų. Postmoderniu požiūriu dekonstruodamas ideologiją, Slavoj Žižek teigė, kad ji funkcionuoja kaip pašamoninė struktūra (Žižek, 2005). Todėl totalitarizmo šaltinį išvelgė dogmatiniame prisirišime prie oficialaus žodžio ir ironiško atsiribojimo trūkume. Demaskuodamas patriarchalinio diskurso dominavimą, K. Markso ideologijos kritikoje jis nurodė paradoksalų elementą, vadinamą *simptomu*, kuris sugriauna socialinės tvarkos, kaip racionalios visumos, principą. Pasitelkiant ideologinės universalijos, pavyzdžiui, *laisvės*, sąvoką, svarstomas ir jos vieningumas, ir apgaulingumas: apimantis žodžio ir spaudos, įsitikinimų, prekybos, politinės ir specifinės laisvės – parduoti savo darbo jėgą rinkoje – prieštaravimą.

¹¹² Pagrindinė kritinio lingvistinio požiūrio nuostata vadovaujasi prielaida, kad kalba sukuria ideologiją. Kaip integruota socialinio elgesio forma, kalba glaudžiai susijusi su socialiniu/politiniu kontekstu, kuriame ji funkcionuoja. Kalba vartojama specifiniuose diskurso kontekstuose, įsitvirtinusiuose socialinėje sistemoje ir institucijose. Veikdama minėtoje socialinėje dimensijoje, kalba gali tapti ne tik būtinybe atspindėti socialinę realybę, bet nuolat konstruoti ideologiją.

- b) sumažinta redaktorių atsakomybė dėl faktų skelbimo;
- c) spauda interpretuota tik kaip valdžiai reikalingas propagandos įrankis.

Todėl galima svarstyti, jog publicistikos kalba ir spaudos tradicija socialinės tikrovės refleksijos ir ideologijos konstravimo¹¹³ požiūriu tarpukario lietuvių periodinėje kultūrinėje spaudoje negalėjo būti neutralios.

Šiame darbe gretinami du laiko taškai, žymintys lietuvių intelektualų sąmoningumo slinktį, kultūriniais sąjūdžiams įteisinus savo egzistenciją programiniais tektais ir metadiskursais. Tai 1936 m. „Naujojoje Romuvoje“ paskelbta deklaracija, kuri XX a. pabaigos tautinio atgimimo-išsivadavimo pradžioje buvo interpretuojama kaip galimas valstybės ir ideologijos modelis. Žurnalas „Sietynas“ (1988 m.), publikavęs tarpukario inteligentų tekstus, tapo savotiška dviejų kultūrinių tapatybių jungtimi ir tautinės savimonės tąsa. Tuo metu Naujaromuvių deklaracija tapatinta su *istoriniu liudijimu, pilietiškai bandančios pabusti visuomenės garbės kodeksu, varganu bandymu grįžti į konstitucinę santvarką, buvusią iki 1926 m.* (Juozaitis, 2000:57). Inteligentų ir „rašliavos žmonių“ *sujudimas* prieš Sąjūdžio steigtą sietas su 1936 m. Naujaromuvių – vakarietiško mąstymo inteligentų – karta.

Tuo atveju, kai kultūrinė tapatybė kuriama vadovaujantis idealo schema ir dvasinėje sferoje siekiant normatyvinių tikslų, neišvengiama socialinio utopizmo. Galima teigti, kad Naujaromuvių deklaracijoje, kuria formuotas naujas identitetas, buvo įtvirtinta žmogaus – kaip individo ir asmens – priklausomybė nuo valstybės ir hierarchijos. Tačiau kuriant savisaugos (egoistinį) identitetą, nepakankamai dėmesio skirta pasitikėjimo (socialinio kapitalo) kūrimui, žmogiškojo veiksnio suvokimui (plėtojant bekonfliktinės visuomenės

¹¹³ Masių komunikacijos tyrėjai išskyrė prieštarigus požiūrius, susijusius su masinių informavimo priemonių galia, valdžia bei įtikinėjimu, darant įtaką tarpukariu (Curran, Gurevitch, Woollacott, 1982). Interpretuota, kad:

- a) buvo sukurta masinė auditorija, kuriai darė įtaką naujosios technologijos/masinės komunikacijos priemonės;
- b) urbanizacija ir industrializacija suformavo išsiskaidžiusią visuomenę, paveikią manipuliacijomis;
- c) urbanizuotas žmogus, praradęs tradicinių vertybių garantuotą stabilumą ir saugumą, lengvai pasiduos masinių informavimo priemonių apgaulėi;
- d) masių spauda traktuota kaip socialinės inžinerijos priemonė, turėjusi įtakos fašizmo įsigalėjimui Europoje.

idėją) ir pasikeitimui nuomonėmis viešojoje erdvėje. Konstruktyvizmo požiūriu, kolektyvinio identiteto atsiradimą lemia šie kintamieji: *tarpusavio priklausomybė, bendras likimas, homogeniškumas ir savivarža* (Wendt, 2005:364). Esant socialinei dilemai (baimei, nesaugumui, karo grėsmei) žmonės atkuria egoistinius identitetus, kurie nulemia šią dilemą. Todėl kolektyviniam identitetui, grįstam bendradarbiavimu, prielaidos susidaro tik tada, kai nugalima baimė, kad Kitas užgoš Aš. Kai bendrumo jausmas kuriamas vadovaujantis altruistiniais siekiniais ir teigiant, kad žmonės pirmiausia rūpinsis valstybės ar grupės gerove, o jų santykiai bus grįsti šventu bendradarbiavimu, ne tik ignoruojamas socialinis pasaulis, bet ir neigiama, kad žmonių gerovės poreikiai konkuruoja su grupės poreikiais. Kultūrinės tapatybės problematiką lemia tai, kad esant anarchijai kolektyvinio identiteto modelis turi būti susietas su bet kuria tarptautine sistema ir taikomas bet kokioms istorinėms ar kultūrinėms aplinkybėms. Kultūrinės tapatybės pokytį lemia pasirinktas *kelias*, nes ji formuojasi ne tuščioje vietoje, o esant tam tikram iš ankstesniojo režimo paveldėtam kultūriniam pagrindui. Taip pat reiktų pabrėžti, kad, turint reikšmingų ir dramatiškų valstybės ir visuomenės išbandymų patirtį, kultūrinės tapatybės (at)kūrimas gali tapti probleminiu, jeigu refleksyviai nenustatomas pažeidžiamumas ir būna prisirišta prie egoistinio identiteto.

4. STRUKTŪRINĖ KAITA IR KULTŪRINĖS TAPATYBĖS

(AT)KŪRIMAS

Išoriniai sukrėtimai – revoliucija, invazija ar okupacija – keičia kultūros tvarką, tačiau greta šio pokyčio struktūros viduje egzistuoja kūrybiškumas ir naujų idėjų išskėlimas. Kaip buvo aptarta 3-me skyriuje, bendruomenės yra kuriamos savo narių poreikiams tenkinti, bet, atsiradus grėsmei, jos stengiasi apsiginti – formuoja gynybinius santykius, išskeldamos pačios grupės egzistavimo prasmės klausimą ir palaikydamos priešišumą bet kuriam Kitam, kuris gali kelti grėsmę. Esant sustiprėjusiai savisaugai ir gynybiškumui, bet kuris Kitas, keliantis pavojų ontologiniam saugumui struktūros viduje, taip pat vertinamas priešiška. Galima svarstyti, kad tokį identitetą lemia tapatumas, esantis Savyje ir kylantis iš vidinių struktūrų.

Išnagrinėjus lietuvių kultūrinę tapatybę formavusius programinius tekstus/manifestus istorinių slenksčių (XIX a. tautinio atgimimo-išsivadavimo etape) ir kultūrinės transformacijos XX a. metu, buvo nustatyta, kad socialinius reiškinius lemia juos kuriantis kolektyviškumo protas/diskursas, tačiau jie nėra priklausomi nuo socialinę tikrovę interpretuojančių veikėjų. Todėl galima svarstyti, kad nebūtinai pasaulio vaizdiniai, perteikiami ideologizuota kalba periodinėje spaudoje, yra teisingi ar padės pasiekti tikslą. Atlikus ankstesniojo režimo paveldo idėjinio konteksto, žmonių nuostatų ir kultūrinės tapatybės, lietuvių inteligentų formuotos programiniais tekstais periodikoje, slinkties analizę, darbe toliau tiriama, kaip naratyvas ir jo kūrėjas (subjektas) tam tikru būdu veikia pasaulyje ir siekia reguliuoti bendruomenės narių įsitikinimus pereinamuoju laikotarpiu. Tai yra, XX a. pabaigoje, kai oficialiojoje kultūrinėje ir alternatyviojoje spaudoje buvo plėtota dviejų kultūrinių tapatybių – lietuvių sovietinės ir (at)kuriamos, tautinės – raiška.

Tam, kad išsiaiškintume struktūrinės kaitos sudėtingumą ir kultūros, kaip *savaime išsipildančios pranašystės* (Wendt, 2005:369), (at)sikūrimo problematiką, svarbu aptarti vidinius veiksnius, kurie gali stabdyti visuomenę, prisirišusią prie (bet kurio) ankstesnio identiteto, ir gali skatinti nesiekti pasikeitimų. Civilizacinis požiūris nukreipiamas į sritį, kuri grindžia ir simbolines, ir

socialines struktūras. Analizuojant tam tikrų (civilizacijų) tekstų *maršrutus*, juos galima suvokti kaip giluminius simbolinius istorinių procesų lygmenis. Struktūrinės kaitos terminas kreipia dėmesį į schemas, socialinius santykius ir pasirinktą kelią, kuris lemia pokytį. Todėl šiame skyriuje identifikuojama kultūros ir tapatybės, kuri yra nuolat besiformuojančios sąveikos rezultatas, (at)sikūrimo problematika. Tai leidžia suprasti kultūrinę atranką – evoliucinį mechanizmą - susijusį su elgesio ir mąstymo stereotipais, perduodamais iš kartos į kartą. Toliau bus nagrinėjama programinio teksto/manifesto „Politinė kultūra ir Lietuva“, suformulavusio naujos kultūrinės tapatybės poreikį, priešistorė ir idėjinis kontekstas. Aptariant kaitos pobūdį tuo metu, kai inteligentai periodinėje spaudoje bandė pakeisti *savęs* sampratą ir kūrė kultūrinės tapatybės modelius (kai senasis nebetinka, tačiau nežinoma, koks turėtų būti sukurtas/atkurtas naujas), svarbu išanalizuoti kultūrinės ir moralinės savivokos realizavimosi psichosocialinį kontekstą tam, kad suprastume *savaime išsipildančios pranašystės logiką*. Pagal ją, žmonės ir pasaulis bus tokie, koks yra bendras žmonių požiūris į save ir pasaulį.

Tuo atveju, kai žmonės grupės viduje patiria ilgalaikį nesaugumą, su-svetimėjimą ir priešišumą, bendruomenės naujos kultūrinės tapatybės kūrimas (suvokiamas kaip (at)kūrimas) gali būti probleminis dėl ankstesniojo (autoritarinio) režimo paveldo idealizacijų ir prisitaikymo prie šalies kolonizatorės cenzūros politikos. Patiriant priespaudą, ši patirtis savotiškai integruojama kolektyvinėje atmintyje ir reiškiasi socialinių reiškinių sudaiktinimu (pvz. valstybės, korporacijos, žmonių veiklos produktų materializavimu) ir grįžimu į ankstesnes, stresą kėlusias situacijas. Jeigu prigimtiniam kultūrinės tapatybės įstatyme, kuris aptartas 1-me skyriuje, įtvirtinta Tėvo teisė (autoriteto, hierarchijos reikšmė), etnocentristinis naratyvo pobūdis ir kultūrų hibridizacija (naratyvo dvilypumas), tai refleksyvumas ir naujo kolektyvinio identiteto kūrimas išlikimo kultūroje susijęs su jį kuriančių veikėjų vidine struktūra.

4.1. Bendras likimas – objektyvi kultūrinės tapatybės formavimosi sąlyga

Sovietinė okupacija, sugriovusi nepriklausomų Baltijos valstybių sąrangą, žmonių psichologijoje ir kolektyvinėje atmintyje paliko gilią kultūrinę traumą. Ankstesnės socialinės sistemos suirimo ir šeimos žlugimo pojūtis, baimės formos ir prisitaikymas, kaip išlikimo sąlyga, turėjo įtakos *dvigubos sąmonės* formavimuisi. Propagandinėmis priemonėmis sukeltos mąstymo deformacijos (izoliacija, svyravimas tarp prarastų vertybių ir svetimos valstybės ideologijos perėmimo adaptuojantis, cinizmas okupacinės valdžios atžvilgiu) – tai visuomenės sąmonėje įsirežę istorinės, kultūrinės traumos padariniai. Totalitarizmo ištakas tyrinėjusi H. Arendt tvirtino, kad totalitariniai režimai pasižymėjo individualizmo netoleravimu (Arendt, 2001). Totalitariniu auklėjimu siekta žmonėms ne įdiegti įsitikinimus, o sunaikinti gebėjimą apskritai suformuoti kokius nors įsitikinimus. Kaip buvo minėta, žmonių įsitikinimams ir refleksyvumui įtaką daro mąstymo schemas, suformuotos vaikystėje ir perduodamos iš kartos į kartą, taigi susijusios su psichosocialiniu ankstesniojo režimo paveldu ir įrašais kolektyvinėje atmintyje.

Totalitarizmas siekė apriboti žmogaus judėjimą gamtos ir istorijos vyksme, sukeldamas kaltę: kaltas yra tas, kuris trukdo gamtiniam ar istoriniam procesui, paskelbusiam nuosprendį prie gyvenimo neprisitaikiusiems individams/žemesnėms rasėms/klasėms/tautomis. Tyrėja išskyrė tris specifinius totalitarinius elementus, būdingus bet kokiam ideologiniam mąstymui.¹¹⁴ H. Arendt pastebėjo, kad minią ir elitą patraukia energija, glūdinti totalitarizme, tačiau masės užkariaujamos *propaganda*. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad *grasinimo* elemento esama ne tik politinėje propagandoje, bet ir modernioje žinia-

¹¹⁴ Pirmą, pretenduodamos į totalinį aiškinimą, ideologijos aiškina ne tai, kas yra, o tai, kas tampa (gimsta-numiršta). Tokios ideologijos visada orientuotos į istoriją, t.y. jos gali paaiškinti visus istorinius įvykius, praeitį, dabartį ir ateities numatymą. Antra, ideologinis mąstymas tampa nepriklausomu nuo bet kokio patyrimo ir nuo socialinės tikrovės: jis atkakliai tvirtina „tikresnę“ tikrovę. Siekiama suteikti slaptą prasmę bet kokiam viešam įvykiui ir įtarti, kad už viešo politinio veiksmo slypi ketinimas. Trečia, ideologinis mąstymas tvarko faktus su tokiu nuoseklumu (ir absoliučiai logine procedūra), kokio nėra tikrovės srityje. Idealus totalitarinio režimo subjektas yra ne įsitikinęs komunistas ar nasis, bet *žmogus, kuriam neegzistuoja skirtumas tarp fakto ir fikcijos, tiesos ir melo* (Arendt, 2001:455). Todėl totalitarizmo siekis yra pasiekti ir įtvirtinti žmonių izoliaciją. Iš visiškai izoliuoto, atitrūkusio nuo privataus gyvenimo žmogaus galima išreikalauti besąlygiško, neriboto ir nekintančio individo lojalumo sistemai.

sklaidoje. Totalitarinė propaganda pasižymi teiginių *moksliskumu*, akademizmo siekiu: tuo, kas būdinga moderniai politikai. Tačiau doktrinos įtvirtinamos sukūrus iliuzinį, melagingą pastovumo pasaulį, valdomą grynos vaizduotės. Tokiu būdu masės atkertamos nuo realaus pasaulio, sukūrus įvaizdį, kad jos yra „gyvos organizacijos“, nagrinėjamu atveju – Komunistų partijos – jėga.

Bet koks įsitikinimų pasikeitimas lemia įvairias kultūros formas, sudarytas iš bendro žinojimo (susijusio su žmonių įsitikinimais apie papročius, normas, ideologijas ir įstatymus), tačiau šalyje, turėjusioje kolonizuotos šalies, kultūrinės traumos ir ilgalaikių persekiojimų patirtį, formuojasi specifinė kolektyvinė sąmonė. Prisitaikymą, kaip tarpinę formą tarp kolaboravimo ir pasipriešinimo, nagrinėjusi N. Putinaitė apibrėžė jį kaip tam tikrą kalbos ir mąstymo būdų, veikimo ir vertinimo modelį, kuris suformavo žmogaus tipą, vadinamą *homo sovieticus* (Putinaitė, 2007). Tirtos prisitaikymo strategijos, sovietizuotos socialinės tikrovės konstravimas, suvokimas ir prisitaikymo moralės fenomenologija, taip pat išskirta *kultūros* reikšmė sovietizuojant visuomenę ir siekiant liaudies kultūros masiškumo. Autorė tvirtina, kad sovietinėje valstybėje buvo visiškai įgyvendinta modernios visuomenės idėja, vadovaujantis Rusijos revoliucijos specifika. Šis perversmas traktuojamas kaip istorinis lūžis, visiškai nutraukęs ryšius su praeitimi tam, kad būtų realizuotas tikslas: ideologinėmis ir socialinės inžinerijos priemonėmis sukurti visuomenei patrauklios tikrovės, progreso įvaizdį. Pažymima, kad sovietinė visuomenė vystėsi ne atsakomybės, o grynos kūrybos sferoje, kurioje intelektualai, kūrėjai buvo šios visuomenės ideologinis pagrindas. Todėl svarbu išsiaiškinti, kaip periodikoje buvo plėtota sovietinės tikrovės dvilypumo idėja, grįsta ideologijos, propagandos ir politinės retorikos samplaika, ir kokį atsparumą dogmatinėms ideologijoms visuomenė galėjo būti išsiugdžiusi ankstesniojo režimo metu. Sovietinė tikrovė spaudoje konstruota kaip dualistinė, sudaryta iš dviejų egzistencijos plotmių, o realybėje reiškėsi kaip neteisybė ir buitinė stoka.

Nagrinėjęs transformacijas iš socializmo į kapitalizmą Leszek Balcerowicz teigia, kad aiškinant *postsocialistinę transformaciją* (Balcerowicz, 1998:22), svarbu susilaikyti nuo lengvabūdiško *homo sovieticus* sampratos

vartojimo, nes tam prieštarauja skirtingi postsocialistinių šalių raidos keliai ir tiesioginių psichologinių tyrimų rezultatai. Svarbu aptarti dinامينius veiksnus, darančius įtaką kaitos poreikiui. Pirma, tai naujų vilčių, siejamų su alternatyviu režimu, paplitimas visuomenėje. Jos žadina stiprias emocijas – neapykantą arba viltį – ir pateikia paprastą tikrovės interpretaciją. Antruoju veiksnium, dinamizuojančiu institucinę kaitą, autorius įvardino žiniasklaidą, kuri formuoja viešąją nuomonę. *Institucinė dinamika*, susijusi su nelanksčios sistemos pakeitimu, atsiranda iškilus suderinamumo problemai (Balcerowicz, 1998), tačiau tam, kad įvyktų masinis pokytis, turi susidaryti kritinė masė.¹¹⁵ Kai vieną režimą keičia kitas ir vyksta transformacija, būtina atkreipti dėmesį į du aspektus: į žmogiškojo kapitalo lygį ir struktūrą, kuriuos lemia ekonominės sistemos tipas, ir į psichosocialinį ankstesniojo režimo paveldą.

Lietuvių kova už išlikimą ir priešinimasis ideologinėmis priemonėmis formuotai socialistinei realybei pasižymėjo specifiniais bruožais: viena vertus, alternatyva sovietų primestam gyvenimo būdui buvo siejama su idealistiniu tarpukario Lietuvos valstybės įvaizdžiu. Tokia valstybingumo samprata nebuvo atsietą nuo transformacijos laikotarpiu plėtoto *nacionalistinio provincializmo* (Laurinavičius, Sirutavičius, 2008:28) ir valstybės paternalizmo. Kita vertus, buvo ignoruojamas socialinių, ekonominių reformų poreikis. Visuomenė, kuri, nors ir suvokdama sovietų ideologijos ir sistemos ydingumą, stengėsi nekonfliktuoti su okupacinės valstybės santvarka, priėmė tai kaip neišvengiamą realybę. N. Putinaitė tvirtina, kad Lietuvos sovietinei tapatybei būdingos įtampas tarp autentiškos patirties ir ideologijos darė įtaką netapatumų lietuvių pasaulėvokoje formavimuisi (Putinaitė, 2007). Dėl idėjinių vertybių su sovietų sistema konfrontavo disidentai, pagrindinėje savilaidos spaudoje reprezentavę lietuviškos politinės raiškos versiją.

¹¹⁵ Ekonominis neefektyvumas sukelia socialinį nepasitenkinimą režimu ir sudaro prielaidas režimo, kuris laikosi baimės, izoliacijos ir indoktrinacijos pagrindu, kaitai. Tačiau šis aspektas yra būtina, bet ne pakankama vykstančio institucinio pokyčio sąlyga. Socialistinėje institucinėje sistemoje egzistavo „partinė teisė“, kurioje funkcionavo partiniai potvarkiai, realiai nepriklausantys teisei sistemai (Balcerowicz, 1998).

Schematizuodami pagrindinę spaudą, kuri buvo prieinama nedaugeliui žmonių, tyrėjai išskyrė šias kryptis (Vasiliauskaitė, 2002):

1. Katalikiškoji spauda, fiksavusi tikinčiųjų persekiojimą ir žmogaus teisių pažeidimus, kuri nekėlė nepriklausomybės idėjos.
2. Tautinės krypties leidiniai, akcentavę politinio siekio – Lietuvos nepriklausomybės – įgyvendinimą bei tautinių problemų sprendimą.
3. Liberalios krypties savilaidinė spauda, pvz., *leidiniai „Perspektyvos“*, *„Alma Mater“*, kuri pasiekdavo intelektualią, mokslo bendruomenę (Genzelis, 2010). Šiai spaudai būdinga sovietinės santvarkos kritika, reformų siūlymas ir kova už tautinio identiteto išsaugojimą.

Algirdas Patackas, aptardamas pagrindinės spaudos leidybos aspektus, išskyrė kultūrinės, intelektualios pagrindinės spaudos trūkumą, kuri sovietiniu laikotarpiu bandė užpildyti savilaidos leidinys „Pastogė“, vėliau uždraustas valdžios. Jis teigė, kad Mindaugo Tomonio redaguotas kultūros leidinys „Pastogė“ buvo skirtas tiems, *kas nori laisvai kurti*, o leidinio tikslas buvo sukurti precedentą, *parodant ir įrodant*, kad yra galimas kitas gyvenimo ir kūrybos kelias. „Pastogės“ uždavinys buvo ne konfrontuoti su oficialia kultūra, bet priešpriešinti savo moralinę poziciją, todėl A. Patackas minėtą leidinį įvardijo „Sietyno“ pirmtaku (A. Patacko interviu, 2010). Leidinio pratarinėje, kuri gali būti vertinama kaip programinis tekstas, pabrėžta, kad su ideologizuota kultūros samprata (alternatyvus) kultūros leidinys neturi nieko bendra („Pastogė“, 1978). Todėl jame suteikiama *pastogė* tiems, kas nori nevaržomai kalbėti ir kurti, laisvę suvokiant kaip nuolatinę pastangą ir įtampą.¹¹⁶ A. Patackas atkreipė dėmesį į tai, kad anksčiau plėtota sovietų viešumo politika baigėsi chruščiovinio atlydžio metu šeštajame dešimtmetyje, todėl demokratinio judėjimo, t.y.

¹¹⁶ „Pastogė“ deklaravo nuomonių pliuralizmą ir tai, kad neapsiribos ideologiniais ar sroviniiais rėmais. Necenzūruotas savilaidos jaunųjų kultūros mėnraštis „Sietynas“ gali būti vertinamas kaip idėjinė „Pastogės“ tąsa (žurnalo redaktoriams palaikant ryšius su pagrindžiu, bet tiesiogiai nedalyvaujant disidentinėje veikloje; V. Gasiliūno, L. Jakimavičiaus interviu, 2011). Už pagrindinių leidinių „Pastogė“ ir „Lietuvos ateitis“ redagavimą A. Patackas buvo suimtas 1986 m., prasidėjus M. Gorbaciovo pertvarkos ir *spartinimo* politikai. Su pagrindine spauda susijusios bylos buvo traktuojamos kaip politinės, o teismo proceso metu perkvalifikuojamos į „propagandą ir agitaciją, su tikslu nuversti Tarybų valdžią“. A. Patackas buvo paskutinis politinis kalinys Lietuvoje, nuteistas pagal politinį straipsnį 1991 („antitarybinė propaganda ir agitacija be tikslo nuversti Tarybų valdžią“) ir paleistas 1987 m.

Sąjūdžio kūrimąsi 1988 m. jis vertino skeptiškai, nes manė, kad *niekas nesikeis* (A. Patacko interviu, 2010). Ši lietuvių inteligentų savimonėje sovietiniu laikotarpiu dominavusį (su tam tikromis išimtimis) ir valdžiusį bejėgiškumo jausmą Kazys Almenas vadino *humanitarinės inteligentijos juodžiausiu pesimizmu* („Sietynas“, 1989). Negatyvus socialinės realybės interpretavimas, anot autoriaus, neatitiko realaus padėties vertinimo. Jo manymu, visuotinei apatijai įtaką darė šie veiksniai: a) pesimizmas kaip gyvenimo būtinybė, pateisinanti žmogaus psichologinį pasidavimą; b) atsisakymas tikėti bent šviesesne ateitimi (okupacijos praeinamumu, imperijų žlugimu); c) įsitikinimas, kad nieko neįmanoma padaryti, nes *niekas nesikeis*; d) Saugumo (rus. KGB – Komitet Gosudarstvennoj Bezopastnosti; liet. – Valstybės Saugumo komitetas prie SSSR Ministrų tarybos) mitologizavimas.

Negatyvi dabarties ir ateities vizija palaikė egzistencinius rėmus, kurie tapo savotišku atsiribojimo nuo realybės kiautu. Kaip teigė K. Almenas, didžiąją dalį informacijos, kuri pertvarkos metu buvo publikuota oficialiojoje spaudoje ir vadinta *baltomis dėmėmis* (apie disidentus, priespaudos metodus, trėmimus į Sibirą ir nomenklatūros privilegijas), Vilniuje gyvenanti kūrybinė inteligentija žinojo. Tačiau manymas, kad *niekas nesikeis*, jiems sudarė gyvenimo įmanomumo esant totalitarizmui prielaidas. K. Almenas dekonstravo Saugumo mitologizavimo ir galvojimo, kad *Saugumas viską žino*, argumentus. Jis tvirtino, kad dėl to inteligentų sąmonėje susiformavo *paralyžiuojantis mitas* („Sietynas“, 1989), todėl išskleidė baimės schemų grįžtamumo prielaidas. Autorius svarstė, kad toks mitas gali būti laikinai atidėtas į šalį, tačiau, atsiradus reikmei, vėl panaudotas, todėl ragino lietuvius iš šio paralyžiuojančio mito išsilaisvinti.

R. Ozolas patvirtino pesimistines inteligentų nuostatas sovietinės stagnacijos laikotarpiu, tačiau išskyrė brandintą *galimybę paruošti gyvenimą čia kitiems* (R. Ozolo interviu, 2010). Istoriskai XX a. kolonizuotos tautos visuomeninės minties laisvėjimo priešistorė ir savimonės slinktis gali būti siejama su socialine transformacija oficialioje lietuvių periodinėje kultūros spaudoje: 1965 m. pradėtu leisti žurnalu „Kultūros barai“, 1968 m. – žurnalu

„Problemos“ ir tęstinio leidinio *Filosofijos istorijos chrestomatija, leidyba* (R. Ozolo interviu, 2010). Filosofas teigė, kad *prometėjizmas* (kai gyvenama *viduje priešinant* ir deklaruojant atskirtumą nuo sovietinės ideologijos, įsivaizduojant save kaip Kitą) oficialios kultūros žurnale „Kultūros barai“ buvo sąmoningai pasirinkta koncepcija. Sovietiniu laikotarpiu vidinė cenzūra buvo konstruojama taip, kad publicistas, interviu metu pateikdamas specifiskai suformuluotą klausimą, gautų reikalingą jam atsakymą. Minčių (savi)kontrolę prižiūrėjo periodinių kultūros žurnalų redaktoriai, kuriuos svarstydavo CK komitete, o kartais – atleisdavo iš darbo. Taigi, R. Ozolo redaguotas mokslo žurnalas „Problemos“ (1969) buvo uždarytas po skundo ir leidinio svarstymo LTSR Aukštojo mokslo ministerijoje. Nesitaikymą su sovietine cenzūra ir filosofinės literatūros leidybą filosofas vadino *legaliuoju pagrindžiu* (R. Ozolo interviu, 2010), kuris buvo sukurtas vadovaujantis leidinio „Rusų filosofijos palikimas“ pavyzdžiu. Ši literatūra sieta su savotišku *išganymu*, išgryninusi Sąjūdžio koncepciją.

Totalinės cenzūros mitologiškumo (Martinaitis, 2003:60) problemą, kurią sudarė apgalvotos suvaržymo priemonės, įvardijo Marcelijus Martinaitis, išskirdamas ritualinius draudimus/tabu, kuriuos įvedė pati struktūra. Apibrėždamas *įslaptintos cenzūros* (Martinaitis, 2003) sampratą, M. Martinaitis laikosi kitos negu R. Ozolas nuomonės ir tvirtina, kad nepažinojo jokio cenzoriaus ir nėra matęs savo tekstuose išbraukimų. Jis mano, jog tarp inteligentų mažai buvo žinančiųjų, kur yra lietuviško vardo neturinti cenzūros institucija Glavlit (rus. – Glavnoe upravlenije po ochrane gosudarstvennych tajn v pečati; liet. – Vyriausioji valstybinė paslapčių spaudoje saugojimo valdyba), tačiau vis tiek spausdinto ar viešo žodžio baimė buvo paranojiška.¹¹⁷ M. Martinaitis iš-

¹¹⁷ Sovietinio saugumo kontrolė, dariusi įtaką lietuvių visuomenės mąstymui ir socialiniam elgesiui, pasižymėjo šia strategija: a) asmeninių rašomųjų mašinelių šriftų kopijomis tam, kad nustatytų tekstų dauginimo ir platinimo šaltinius; b) cenzūra buvo integruota kūrybos organizacijose ir stiprino *šizofreniškus persekiojimo kompleksus* (Martinaitis, 2003:51); c) pradinį cenzūravimą atlikdavo redaktoriai, skaitantys rankraščius redakcijose; d) cenzūra neveikė tiesiogiai, bet per daugelį tarpinių grandžių: imituojant anoniminių spaudimą, „liaudies“ nepakantumą nukrypus nuo ideologinės linijos; e) vidinės cenzūros/*autocenzūros* palaikymu: tekstus koreguodavo ir išbraukydavo patys autoriai, f) psichologiniu Komunistų partijos autoriteto poveikiu.

skleidė daugiaplanį ir painų totalitarinės cenzūros mechanizmą, kurį T. Venclova vadino *žaidimu su cenzoriumi* (Venclova, 1991:420).¹¹⁸

Aiškinantis, kaip per ideologizuotą retoriką buvo diegiamas reglamentuotas požiūris į socialinę tikrovę ir komunikacijos pobūdį, būtina atsižvelgti į pagrindines baimės rūšis ir žmonių savisaugą. Psichologiniu požiūriu, kiekvienas įprotis, suvaržymas, dogma ar fanatizmas slepia pokyčių ir praeinamumo baimę, o stipriai suvaržytose sistemose intensyviau plėtojamas objektų fetišizavimo ir realybės interpretavimo procesas. Nagrinėjamu atveju šie reiškiniai susiję su sovietinės civilizacijos ir epochos kalbos *monologiškumo* (Поцпцов, 2002) specifika:

- a) dviprasmybėmis: melas/tiesa;
- b) kanceliarinės kalbos vartojimu apibūdinant paprastus dalykus (viešosios sferos kalba perkeliama į asmeninę sritį);
- c) kalbos funkcijos atspindėti realybę deformavimu: sovietinė kalba tikrovė būdavo apibrėžiama, įvedant *patoso* elementą;
- d) pozityvo aspektu, ignoruojant kritišką požiūrį;
- e) valstybiškumu (tendencingu etatizmu, valstybės sudaiktinimu).

Taigi, sovietinę ideologiją galima apibūdinti kaip vieną iš virtualios realybės aspektų. Visuomenės monologiškumo būklės bruožai analizuojami tam, kad išsiaiškintume, kokio žmonių paklusnumo siekta perkelta baime, pvz., režimui įdiegiant šizofrenišką persekiojimo kompleksą, „paranoją“. Analizuo-

¹¹⁸ Žaidimas su cenzoriumi buvo konstruojamas vykdant instrukcijų kaitą ir priešpriešinant vieną kitai. Ezopinės kalbos tradicija publicistikoje pasireiškė metonimija, alegorijomis, simboliais, „perkūnsargio“/lojalių frazių vartojimu. Tokia kalba pažodžiui sutapdavo su oficialiąja retorika ir tik kontekstas, pvz., autoriaus pavardė, leisdavo suprasti tiesą. Žaidimai su cenzoriais/vidiniais cenzoriais buvo degraduojantys ir ardantys moralinių vertybių hierarchiją. Tačiau dirbusiems oficialiojoje spaudoje žurnalistams stagnacijos laikotarpiu (1986–1988 m.) cenzūros pobūdis skyrėsi (Tomkus, 1988) ir reikėsi netiesiogiai. Paruošti publikavimui tekstai buvo sustabdomi ne redakcijose, o Lietuvos Komunistų partijos CK; nuvertinama publikacijos kokybė, pabrėžiant jos „menką lygį“. Naudotos psichologinės demagogijos priemonės, tekstus žymint prieraišu „spausdinti nerekomenduojama“. Totalitarinio režimo įdiegti psichologiniai kompleksai, kurie reikėsi kaip *savo gyvenimo baimė ir jo cenzūravimas bei konspiracinio galvavimo fobijos* (Martinaitis, 2003:56), pasižymėjo tuo, kad „redagavimas“, tapatinamas su cenzūravimu, apėmė vartojamų žodžių žodyną ir keitė reikšmių struktūrą. Sovietinio laikotarpio lietuvių naujakalbė reikėsi įgūdžiu netiesiogiai kalbėti apie paprastus socialinės tikrovės dalykus ir ideologinės ar oficialios (biurokratinės) spaudos kalbos vartojimu. Buvo keičiamas verbalinis aplinkos turinys: koreguojant kalbą, siekta deformuoti mąstymą, o vidinės cenzūros suvokimas plėtotas nuo vaikystės.

jant kolonizavimo metu įgytą psichologinę, kultūrinę traumą ir kolonizuotų žmonių mąstymo deformacijas, svarbu suprasti, kad jas įmanoma neutralizuoti, įvardijant baimes ir ugdant socialinį pasitikėjimą Kitais. Vertybių ir moralinių nuostatų eroziją išskyręs R. Ozolas teigė, kad *be kompromisų sovietinėje Lietuvoje buvo neįmanoma gyventi* (R. Ozolo interviu, 2010), todėl visi, gyvenę joje, išskyrus tremtinius, politinius kalinius ir disidentus, gali būti vadinami kolaborantais.

Vytautas Rubavičius, tyrinėjęs sovietmečio patirtį kaip socialinės atminties ir tapatumo politikos sąryšį (Rubavičius, 2007), tvirtina, jog kolektyvinės ir kultūrinės atminties sampratos apima tekstų, vaizdinių, ritualų visumą, kuriai būdingas socialinis turinys ir komunikacinis pobūdis. Patirtis ir atmintis perduodami rašto/šnekos kalba ir plėtojami komunikacijos priemonėmis.¹¹⁹ Kaip teigia autorius, įgilinta sovietinė praeitis reiškiasi įvairias pavidalais: tai bendra socialines grupes vienijanti patirtis, ryšiai, politinė galia, kuri padeda kurti reikiamą praeities vaizdinį. Individuali ir grupinė tapatybė buvo savotiškai keičiama: prisiimant naujus pavidalus ir seniems sovietiniams tapatumams suteikiant būtinų laisvėjimo aspektų. Vykstant transformacijai, dalis humanitarinės inteligentijos atstovų kultūrinėje spaudoje save vertino kaip sovietinei sistemai morališkai/širdyje nepritarusį, sistemoje sąlygiškai dalyvavusį asmenį ir pabrėžė tokio pasirinkimo dramą. Sovietiniu laikotarpiu nomenklatūrinėmis privilegijomis pasižymėjusį akademinį ir kultūrinį elitą V. Rubavičius apibūdina kaip sukūrusį ir skleidusį *tyliosios rezistencijos* (Rubavičius, 1999:13) ideologemą, padedančią išteisinti ir pateisinti visas elito grupes. Aukštesnio rango nomenklatūriniai darbuotojai pasižymėjo analitiniu mąstymu: gebėjimu iš daugeliui nematomų teksto hierarchijų prognozuoti esamus ir būsimus pokyčius Sovietų Sąjungoje. Nagrinėjantys marksistines-leninines schemas ir sudėtingų simbolių kaitą asmenys tapo partijos dokumentų vertinimo ir sampro-

¹¹⁹ Analizuojant XX a. pabaigos tautinio atgimimo-išsivadavimo inspiruotą vyksmą, kai daugelio žmonių sąmonėje *tarybinė* praeitis tapo *sovietine* okupacine patirtimi, svarbu išskirti transformacijos dinamikos ir rezultato specifinį suvokimą. *Atsisveikinimo su praeitimi ar praeities atsikratymo* vyksmas buvo įsivaizduojamas kaip greitas procesas, kurio metu, komunikacijos priemonėse atsiribojus nuo sovietinės praeities, neilgai trukus pavyks išsivaduoti iš sovietinio mentaliteto, įgūdžių, įpročių, valdymo ir sovietiška konstruojamos/suprantamos socialinės tikrovės (Rubavičius, 1999).

tavimo būdų vartotojais, suvokusiais spaudą ne tik kaip diskursyvią galią, bet *tarsi* religinį veiksmą, kur tam tikra žodžių ar sakinių išdėstymo tvarka buvo svarbiau nei tai, kas teigiama tiesiogiai. Pavyzdžiui, R. Ozolas, iki 1980 m. dirbęs LTSR Ministrų tarybos sekretoriatare, teigė, kad jo karjeros pasirinkimą ten dirbti, redaguoti pranešimus lėmė *noras ištyrinėti, ar esama proto tuose, kurie „daro“ socializmą* (R. Ozolo interviu, 2010), ir padaryti tam tikras išvadas. Lietuvių vėlavimą *persitvarkyti* jis grindė ne baime, o puikybe, nes Maskvoje Lietuvą laikė „Vakarais“.

Kitaip tarybinių lietuvių inteligentų socialinio vaidmens problemą traktavo Aleksandras Štomas, išskyręs tris jų formavimosi periodus („Sietynas“, 1988). Jis tvirtino, kad dėl stiprios tautinės savimonės, ugdytos tarpukariu, tik labai nedaug Lietuvos žmonių tapo absoliučiais konformistais. Pirmąją sovietų okupacijos dešimtmetį tarybinė inteligentija buvo formuojama kaip stalininio režimo tarnybinis sluoksnis. Tokiu būdu ji, skirtingai nuo rusų ar ukrainiečių inteligentijos, *nesukūrė reikšmingesnės samizdatiniais būdais platinamos kontr-kultūros* („Sietynas“, 1988:196). Tačiau kolektyvinėmis tarybinės inteligentijos pastangomis buvo išsaugota ir norminta lietuvių kalba, tautos savimonei svarbūs istorijos ir kultūros paminklai, nagrinėtas kultūrinis tautos palikimas. Oficialios cenzūros rėmuose kurti teatro, vaizduojamojo meno, literatūros kūriniai. A. Štomas tarybinę lietuvių inteligentiją vertino kaip iš esmės neinteligentišką, susiformavusią iš valstybinę karjerą dariusio sluoksnio, kuris svetimas kultūrai ir jos plėtojimui. Tai technokratai ir nomenklatura/partiniai darbuotojai, užėmę inteligentiškų profesijų postus. Kiti įvardijami „*koncervacininkais*“, kurie sąžiningai vykdė pareigas valdžiai, bet darė viską, kad pasitarnautų tikriesiems tautos interesams. Stagnacijos laikotarpiu šių žmonių veikla kryo krašto gamtos, kultūros, savito gyvenimo būdo ir visuomenės gerovės saugojimo linkme. Trečiaja Lietuvos inteligentų grupe laikomi *disidentai*, sudarę mažumą. Daroma išvada, kad tam tikra lietuviškos inteligentijos dalis, kurią sudarė vis *ryžtingesniais ir aktyvesniais tampantys koncervacininkai, tapo tikraja tautine lietuvių inteligentija* („Sietynas“, 1988:197). Susiformavusi naujoji lietuvių tautinė inteligentija savo savimoneje tiksliai atkūrė tra-

dicinę lietuvių tautinę savimonę. Brendusi ne kaimo, o miesto sąlygomis, ji formavosi kaip modernesnė, atviresnė universalioms vertybėms. Tačiau dėl sovietinės okupacijos laikotarpiu vykusio inteligentų užsisklendimo¹²⁰ nuo globalaus pasaulio pasiliko provincializme.

Laisvai minčiai plintant po Sovietų Sąjungą (Michailas Gorbačiovas *viešumo ir pertvarkos* politikos laikotarpiu 1985–1988 m.), Lietuva atrodė kaip viena iš stagnacijos tvirtovių (Laurinavičius, Sirutavičius, 2008; A. Medalinsko interviu, 2010). Tuo metu, kai sąjunginės žiniasklaidos priemonės pradėjo skelbti straipsnius, peržengiančius Komunistų partijos lestinimo ribas, Lietuvoje pertvarka vėlavo. Rusijoje leistas žurnalas „Ogoniok“ publikavo daug atviresnius tekstus negu periodika Lietuvoje. Daroma prielaida, jog vietiniai nomenklatūros darbuotojai buvo įsitikinę, kad *glasnost* banga yra laikina, todėl svarbu neskubėti, ypatingai spaudos laisvinimo atžvilgiu (L. Jakimavičiaus interviu, 2011). Prošvaistės Lietuvos viešojoje erdvėje sietos su *pertvarkos Lietuvoje pionieriais* (Laurinavičius, Sirutavičius, 2008:41): Rašytojų sąjunga, savaitraščiu „Literatūra ir menas“ ir kultūros žurnalu „Pergalė“. Tyrėjai mano, kad laisvesnės minties apraiškos viešojoje erdvėje pasirodė oficialiojoje spaudoje, turėjusioje ryšį su užsieniu, t.y. laikraštyje „Gimtasis kraštas“, tačiau šis aspektas darbe nėra nagrinėjamas. Aiškinantis alternatyvios Sąjūdžio spaudos formavimosi aplinkybes, R. Ozolas kritikavo neatitinkantį tikrovės požiūrį, kai atsinaujinimas bandomas gretinti su „Gimtuoju kraštu“, ir labiau sietiną su pasinaudojimu leidimu „iš ten“ (R. Ozolo interviu, 2010), vadinas, iš KGB. Jis pritarė Antano Terlecko svarstymams, kad Sąjūdis galėjo būti sukurtas KGB, tačiau teigė, jog daugelis Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių ir humanitarinės inteligentijos dalis nežinojo ir neįtarė, kad jais gali būti pasinaudota.

¹²⁰ Išsilaisvinimą iš provincializmo A. Štomas įvardino svarbiausiu lietuvių inteligentijos uždaviniu, kitaip ji negalės atlikti savo vaidmens: a) kelti lietuvių tautinės savimonės lygį, kad atitiktų modernaus pasaulio kriterijus; b) ugdyti lietuvių tautos atvirumą ir laisvumą, suvokiant save pasaulio kontekste. Sudėtingai lietuvių tautos psichologijai, kaip ir kitoms panašaus likimo tautoms, įtakos turėjo komplikuota istorinė drama. Todėl psichologinės nuostatos, reakcijos, mažavertiškumo kompleksai, nenatūralus jautrumas tam tikriems reiškiniams ar faktams vertintini kaip istorinės patirties, psichologinės traumos padariniai.

Minties laisvėjimo dinamiką ir intensyvumą viešojoje erdvėje 1988 m. lėmė šie veiksniai: a) kolektyvinio prisiminimo poreikis ir sklaida; b) istorijos „baltų dėmių“ naikinimas, oficialiojoje kultūrinėje spaudoje publikuojant ir iš naujo perleidžiant Adolfo Šapokos „Lietuvos istoriją“; c) publikuojant nepriklausomos valstybės, tremties ir rezistencijos kovų prisiminimus.

Saulius Sužiedėlis svarstė vieno iš svarbiausių atgimimo ir Sąjūdžio reikalavimų – istorinės tiesos – atkūrimo aspektą (Sužiedėlis, 1996). Istorijos *laisvėjimas* atgimimo laikotarpiu 1988–1990 m. buvo plėtojamas oficialiojoje kultūrinėje spaudoje ir periodikoje, tačiau jis pasireiškė ne tik kova prieš totalitarizmą ar diktatūrą, istorijos politizavimą ir ideologizuotą interpretavimą, bet siekiu atkovoti istoriją kaip teisę į tautos dvasinę ir fizinę egzistenciją.¹²¹ Tyrėjas išskyrė sąlygas, kurioms esant, brandi *demokratinę politinę kultūrą įsisavinusi visuomenė pajėgia suteikti erdvę tiek populiariai arba net sakralizuotai istorijai, tiek moksliskai-kritiškai istorijai* (Sužiedėlis, 1996:16)¹²².

Kęstutis Paulauskas atkreipė dėmesį į kritinio naratyvo poreikį, kaip alternatyvą tradiciniam ir geopolitiniam pasakojimui apie Lietuvos tapatybę, parodant socialinę, diskursinę, subjektyvistinę valstybės ir tautos prigimtį (Paulauskas, 2010). Jis įvardijo būtinybę akademinės bendruomenės pastangomis suprasti ir kelti problemas, kurios yra tapusios konfliktinio diskurso dalimi, pavyzdžiui, *deistorifikuoti* tarpvalstybinių santykių konfliktus. Taip pat kviesta visuomenės ir/ar tautos tapatybę suvokti kaip kintamą, o ne amžiną, tikrą ir stabilią. Istorinės tiesos atkūrimas buvo vienas iš svarbiausių Sąjūdžio

¹²¹ S. Sužiedėlis teigė, kad desovietizacija buvo būtina istorijos „išpolitavimo“ prielaida, tačiau ji negarantavo tolesnio istorijos politizavimo, kuris būdingas visoms postkomunistinėms visuomenėms. Istorijos politizavimas, net turint gerų intencijų, vertinamas kaip degraduojantis visuomenę, nes ji pripratina prie nekritiško ar dogmatinio istorinio požiūrio. Istorija, kaip sakralizuota ar mistifikuota atminties versija, gali būti įteisinama kaip kolektyvinės atminties patvirtinimas, siekiant visuomenėje įdiegti vienybės ir lojalumo suvokimą (Sužiedėlis, 1996).

¹²² Tam reikalingos šios sąlygos:

1. Išsivadavimas iš vidinės (asmeninės baimės) ir panaikinimas išorinės *cenūros*.
2. Visuomenės ir inteligentijos pilietinė atsakomybė ir drąsa *viešai* aiškinant ir apibrėžiant skirtingas sakralizuotas ir mokslines, kritinės istorijos skirtingas veikimo sferas; akademinį sluoksnį pajėgumas viešuose forumuose demaskuoti pseudoistoriją.
3. Mokslinių institucijų teisinė autonomija ir prestižas visuomenėje, siekiant apriboti sakralinės atminties „policiją“, kad ji neįgytų politinių priemonių pakenkti kritiškos ir akademinės istorijos procesui.

reikalavimų ir manyta, kad egzistencinėje kovoje dėl tautos dvasinio ir fizinio išlikimo atkovota, sakralizuota *mūsu* istorija yra nekintamas dalykas.

1988 m. oficialiuose kultūriniuose leidiniuose buvo diskutuojama lietuvių kalbos ir architektūros paveldo išsaugojimo, ekologijos, kultūros stabarėjimo/biurokratėjimo, nacionalinės literatūros klausimais, prabilta apie *baltąsias* istorijos dėmes ir istorinės tiesos grąžinimo poreikį. Vytautas Berenis mano, kad XX a. devintajame dešimtmetyje prasidėjęs tautinis atgimimas ideologine ir socialine prasme atliko buržuazinės revoliucijos vaidmenį (Berenis, 2007). Kultūrine prasme buvo atkurtas prieškarinio lietuviškos visuomenės kultūrinis modelis, perspausdinta A. Šapokos Lietuvos istorija ir šimtatūkstantiniais tiražais publikuota Bernardo Brazdžionio poezija, formuojant „paminklinės istorijos“ sampratą. Tokiu būdu etninių vertybių išaukštinimas, *lingvistinio purizmo propagavimas* (Berenis, 2007:75) tapo praeities restauravimu, vengiant ją kritiškai analizuoti. V. Berenis išskyrė sovietiniu laikotarpiu išugdytų lietuvių kultūrininkų konformiškumą, grįstą politinių aplinkybių kaitos logika: išlikti ir prisitaikyti. Kaip vieną iš aktualių kultūros problemų jis įvardijo jos istorinio konteksto ideologizavimą, kuris gali kelti grėsmę demokratinės, atviros visuomeninės diskusijos plėtotei. Šiais bruožais pasižymėjo daugelis oficialiojoje kultūrinėje spaudoje 1988 m. publikuotų straipsnių, tačiau ši tema nėra nagrinėjama. Darbe tyrinėjami tie tekstai, kurie geriausiai atspindi pereinamojo laikotarpio dinamiką, detales ir kultūrinės tapatybės vidinį konfliktą. Tai lietuvių inteligentų samprotavimai periodikoje, laviruojantys tarp prisitaikymo, naujo mąstymo reikalavimo, institucinės priklausomybės ir noro „kažkam įtikti“. Oficialiojoje lietuvių kultūrinėje spaudoje, pvz., „Literatūroje ir mene“, buvo publikuojami TSKP CK pranešimai kaip nuorodos Lietuvos rašytojų sąjungos partinei organizacijai. Kultūrinio ir akademinio elito viešai plėtoti svarstymai persitvarkymo ir socializmo kokybės gerinimo temomis gali būti traktuojami kaip žodinė privalomojo „iš viršaus“ kaitos supratimo ir vykdymo „iš apačios“ išraiška: ne tik prisitaikymo, bet totalitarinio režimo, ideologijos ir propagandos poveikio pasekmė. Šiuos totalitarizmo poveikio žmonių psichologijai aspektus ir ideologinės propagandos įtaką bendram žinojimui svarbu iš-

siaiškinti tam, kad nagrinėjant kultūrinės periodikos tekstus, išskleistume per metus įvykusį savimonės virsmą.

4.2. Savimonės raiška ir slinktis oficialiojoje kultūros periodikoje

Publikuoti XX a. pabaigos oficialiojoje kultūrinėje spaudoje tekstai darbe nagrinėjami kaip naujos inteligentų generacijos kurtos kultūrinės (tautinės) tapatybės ir kolektyviškumo proto/diskurso kontekstas. Jis leidžia išskleisti dviejų kultūrinių tapatybių: a) lietuvių/sovietinės savimonės; b) naujos generacijos modernios tapatybės – slinktį ir priešpriešą. Modernios tapatybės samprata vartojama identifikuojant kintančius socialinius santykius ir naują artikuliaciją neapibrėžtomis laiko ir erdvės trajektorijomis (Giddens, 2000).

Darbe iškelta hipotezė, jog dominuojantis socialinio inteligentų vaidmens pobūdis lemia autoriteto konfliktą ir spaudos, kaip lyderių idėjų ir interesų propagandos priemonės, vaidmens supratimą vykstant institucinei kaitai (ir po reformos). Siekiant patikrinti hipotezę, analizuojami naujos kultūrinės tapatybės formavimosi pobūdis ir tiriami programiniai tekstai, publikuoti oficialioje ir alternatyvioje kultūrinėje spaudoje. Kultūrinių tapatybių priešprieša ir tekstuose atsiskleidžiantis žmonių vidinis psichologinis konfliktas pagrindžia, kaip Lietuvoje 1988 m. po trejus metus trukusio *perestroikos* sąstingio – pradedant informaciniais pranešimais apie TSKP XIX sąjunginę konferenciją („Literatūra ir menas“, 1988) ir savikritika, vadovaujantis Lenino citatomis („Kultūros barai“, 1988), – buvo suvoktas istorinis šansas.

Dviejų lietuvių kultūrinių identifikacijų priešprieša išskiriama tam, kad suprastume, jog identitetai formuojasi kaip nuolatinė sąveika, todėl neverta apsiriboti vien aprioriniais aspektais. Viena kultūrinė identifikacija plėtota lietuvių oficialiojoje kultūrinėje spaudoje – LTSR Rašytojų sąjungos savaitraštyje „Literatūra ir menas“ (1988 m.), žurnale „Kultūros barai“ (1988 m.). Kita formuota nepriklausiusios Rašytojų sąjungai ar kitoms kūrybinėms, valdžios institucijoms, naujos literatų generacijos alternatyviame jaunųjų kultūros mėnraštyje „Sietynas“ (1988 m.). Šiame žurnale išskleidžiama pastanga refleksyviai rašyti tautinės kultūros biografiją, jungiant prieštarigus istorinius laiko-

tarpius į vientisą, autentišką naratyvą, ir plėtoti autoterapiją, revizuojant periodikoje ankstesniojo režimo paveldą ir žmonių elgseną, kuriai darė įtaką sovietinio mentaliteto formavimasis. Atkreiptinas dėmesys į refleksyvumą necenzūruotame jaunųjų kultūros mėnraštyje „Sietynas“, kai atsižvelgus į naują informaciją ir žinias, buvo peržiūrėti naujai atsiradę socialinės realybės ir veiklos aspektai. Civilizacinis metodas leidžia kultūrą ir jos reiškinius suvokti kaip vykstančius tuo pat metu keliose analitinėse plotmėse.

Oficialios kultūrinės spaudos tekstai aptariamam laikotarpiu pasižymėjo kolonizuotos tautos naratyvo dvilypumu, kultūrų hibridizacija ir pastangomis identifikuoti socialinę tikrovę, nekeliant tapatybinio klausimo: *ar esame tai, ką veikiame/darome?* V. Kavolis daro prielaidą, jog kartą atsiradusi simbolinė konstrukcija (kaip intelektinės ir socialinės istorijos rezultatas) visuomenei daro įtaką, kurią apsprendžia socialinės sąlygos ir tai, kokius šios konstrukcijos aspektus pasirenka socialinės grupės ar individai. Taigi, tam tikrų pasirinkimų įtikinamumo laipsnį ir veiksmingumą lemia socialinės sąlygos (Kavolis, 1998). Pavyzdžiui, nagrinėjant vadinamus atsinaujinimo procesus meninėje kultūroje, literatūros kritikas Petras Bražėnas identifikavo dvilypės savimonės problematiką. Save vadindamas *lenininės menininko ir visuomenės santykių koncepcijos šalininku*, teigė *įsitikinęs, kad gyventi visuomenėje ir būti laisvam nuo visuomenės negalima* („Kultūros barai“, 1988:3). Jis tvirtino, jog vaisingiausias *šiandieninio tarybinio* menininko santykis su savo visuomene yra blaivus kritiškumas, persmelktas komunistinių ir humanistinių idealų šviesos. Todėl autorius kaip vienintelį atsinaujinimo reiškinį išskyrė kiek sustiprėjusį *savikritiškumą* ir pabrėžė, kad *anoniminiai priekaištai, neiššifruotos užuominos, bendri pagraudenimai kelia baimę, o įprasto kampanijiškumo tame yra daugiau negu atsinaujinimo* („Kultūros barai“, 1988:3). Šie svarstymai patvirtintų nepasitikėjimo valdžios skelbtomis permainomis nuostatas, kai galvota, jog „niekas nesikeis“. Dėl kolektyvinėje atmintyje užfiksuotos baimės, kad atvirai pareiškus savo nuomonę gresia represijos, publikacijoje manipuluota žodžiais *lenininis, tarybinis*, tačiau refleksyviai išskirtos atsinaujinimo kliūtys. Tai lyg *radioaktyvus stroncis į kaulų čiulpus įsismelkęs dešimtmečiais ugdytas admi-*

nistracinis draudimų, neliečiamų zonų jausmas, bjaurūs susitaikymo ir prisitaikymo įpročiai („Kultūros barai“, 1988:3). Straipsnyje įvardintos žmonių nuostatos, susiformavusios sovietų ideologijos laikotarpiu, kurios gali būti vertinamos kaip kultūrinės tapatybės pažeidžiamumas. Tai skepticizmas, netikėjimas ir nepasitikėjimas dėl atotrūkio tarp socialinės realybės ir idėjų, taip pat *ilgametė* aukščiausių visuomeninių idėjų (vertybių) diskreditacija. Publikacijoje atvirai pripažįstamas socialinis abejingumas teigiant, kad didelę dalį kūrybinės inteligentijos sovietinė sistema *padarė* idėjiškai nuginkluotą, pasyvią, inertišką ir egocentrišką, be to, apibrėžiama inteligentų motyvacija: perkelti atsakomybę už savo sprendimus destruktvyviai sistemai.

Nagrinėjamu laikotarpiu populiarī viešoji polemika ir straipsniai oficialiuose kultūros leidiniuose buvo konstruojami laikantis bendros schemas. Pavyzdžiui, straipsnių preambulėse cituotos tezės iš TSKP CK XIX sąjunginės konferencijos, kad persitvarkymo tikslas yra visiškai atskleisti humanistinę socializmo prigimtį ir kuriamąją galią. Viešojoje diskusijoje gvildendamas aktualią visuomeninės pažangos idėją, Krescencijus Stoškus ją siejo su žodžio laisve. Filosofas tvirtino, kad reikia *atgaivinti užmirštus elementarius diskusinio bendravimo principus* („Kultūros barai“, 1988:2), nes diskusijų nykimas kulto ir stagnacijos laikais aiškintas joms reikalingų normalių bendravimo sąlygų nebuvimu. Žodžio laisvė publikacijoje tapatinata su diskusijų laisve ir kultūra, primenant *partneriškus pirmųjų porevoliucinių metų santykius, kai draugas reiškė lygią žmonių socialinę padėtį* („Kultūros barai“, 1988:2). Argumentuota, kad minėtus santykius išstūmė griežtai reglamentuoti hierarchizuotos priklausomybės, administracinio ir ekonominio pavaldumo santykiai. Nors tekste aptariamas nesenų laikų paveldas, tačiau jis tapatinamas su propagandiniu spaudos vaidmeniu ir sovietine tapatybe: tai svetimomis mintimis mąstantis mokslininkas, autoritetu pridengtą požiūrį pripažįstantis redaktorius ir dėl nuomonių įvairovės sutrikęs skaitytojas. Todėl viešų diskusijų plitimas persitvarkymo laikotarpiu vertintas kaip gyvenimo kultūros padarinys.

K. Stoškus apibrėžė sąlygas diskusijos vyksmui: a) turi egzistuoti savarankiškos nuomonės, paremtos savais įsitikinimais; b) jos turi turėti įrodomąją

galią, t.y. būti suteoretintos; c) turi būti užtikrinta diskutuojančių tarpusavio pagarba, tolerancija ir lygiateisiškumas. Tačiau jis neatsižvelgė į totalitarinio režimo įtvirtintą mąstymo dvilypumo ir sovietinės lietuvių tapatybės aspektą, kuris tekste yra kritikuojamas. Neįvertinus socialinės tikrovės ir žmonių nuostatų – nepasitikėjimo ir baimės – formuluotos idealaus diskusinio požiūrio prielaidos. Manyta, kad vykstant instituciniam pokyčiui iš karto susikurs „naujas žmogus“. Taip pat svarstyta, kad per diskusijas gali įsitvirtinti laisvai konkuruojančių požiūrių pliuralizmas, padedantis išvengti (tuo metu) *itin pavojingos profesinės siauraprotystės, biurokratinio voliuntarizmo ir teorinio dogmatizmo, kurio apologetai stabdo visuomeninio persitvarkymo procesą* („Kultūros barai“, 1988:4). Įžvelgta grėsmė, kad galimi mėginimai grąžinti stagnacijos klestėjimo ir autoritarinės prievartos laikus.

Aptardamas dominavusį persitvarkymo laikotarpiu kritikos ir diskusijų kultūros pobūdį, literatūros kritikas Vytautas Kubilius pirmasis atkreipė dėmesį į plėtojamą monologinę retoriką („Kultūros barai“, 1988), kuri būdinga totalitariniams režimams. Jis išskyrė tendenciją viešojoje erdvėje kalbėti ar rašyti monologu, nepereinant į dialogą. Tokį požiūrį galima vertinti kaip refleksyvų ir kritišką žvilgsnį į save, atkreipiant dėmesį į lietuvių humanitarinės inteligentijos įgūdį sudaryti neklystamumo monopolį ir jį *ištisai* demonstruoti – kaip į grėsmę laisvos viešosios diskusijos plėtotei ateityje. Teigdamas, kad kultūra yra įvairių visuomenės sluoksnių, dvasinių žmogaus klodų dialogas, V. Kubilius kritikavo kultūros veikėjus, kurie elgiasi priešingai. Monologinę kalbėjimą jis siejo su autoritarizmu: ekonomikos valstybine monopolija, visų nuomonių valstybine monopolija, dėl kurių nesivysto viena kitai prieštaraujančios koncepcijos. Schematizuotas viešų diskusijų pobūdis, kai kiekvienas kalba lyg pats su savimi, o pabaigoje vyksta kaltinimas. *Tada lieka neteiskus*

tas, kuris išsakė nemonopolizuotą nuomonę („Kultūros barai“, 1988:5).¹²³ Kitaip tvirtino Romas Žibaitis: kad *demokratinė humanistinė visuomenė yra pasirėngusi išklaudyti visas nuomones, argumentus* („Kultūros barai“, 1988:8). Mąstymo dvilypumas atsiskleidžia samprotavime, kai bandoma teigti vieną požiūrį, tačiau toje pačioje pastraipoje ar net sakinyje jis paneigiamas. Pavyzdžiui, vienu metu teigiama, kad visuomenė nebijo svarstyti savo problemų ir „jau yra“ demokratinė humanistinė, bet vėliau sau prieštaraujama: *kol mes virpėsime iš baimės, kad kažkokios mintys neišmuštų iš mūsų nusistovėjusių stereotipų, tol neturėsime rimtos polemikos ir diskusijos, kuri padėtų konstruktyviai keisti esamą padėtį* („Kultūros barai“, 1988:8).

Kuriant sovietines prisitaikymo strategijas, specifinį vaidmenį atliko inteligentai-kūrėjai, abstrakčią ideologiją ir idėjas pritaikantys prie vietinio nacijos konteksto, susiejantys ją su tautine tradicija ir žmonių jausenomis. Tokiu būdu kūrybinis veiksmas, grindžiamas individualiu vertybiniu išgyvenimu, gali būti vertinamas kaip prisitaikymo strategija ir socialinės tikrovės ignoravimo principas, kuriant emocinius vaizdinius *per literatūrą, kūrėją, jo asmenybę ar net susidarytą fiktyvų įvaizdį ir mąstymo būdą* (Martinaitis, 2003:13) ir plėtojant lietuvišką sentimentalizmą, kuris netinka dabarčiai.

Lūžiu oficialiojoje kultūrinėje spaudoje vadinamas savaitraštyje „Literatūra ir menas“ 1988 m. birželio 11 d. publikuotas Romo Gudaičio, Rašytojų sąjungos partinės organizacijos sekretoriaus, straipsnis „Mes iš peršautų dainų krašto“. Jo preambulėje cituotos TSKP CK XIX partinės konferencijos tezės, patvirtinančios minčių raiškos leistinumą ir savotišką įsipareigojimą, kad *Partija nuosekliai vykdys atvirumo ir viešumo, laisvo praeities ir dabarties*

¹²³ A. J. Greimas aptarė sovietinio lietuvių fenomenologijos bruožus ir išskyrė aspektus, būdingus visai trečiojo-ketvirtojo dešimtmečių kartai („Sietynas“, 1989). Tai *propagandiškumas*, kaip priešprieša natūraliai, nuoširdžiai žmonių kalbai. Dėl šios priežasties kalbama automatišku tonu, akcentuojant beasmeniškąjį „mes“ ir priešingybės jungtuką „bet“. Pastebėta, kad ši propagandinė sintaksė nėra originalus sovietinis lietuvių kūrinys, bet rusiškos, imperinės sistemos paveldas. Tokia totalitarinė retorika sukuria kolektyvinės, tačiau ne individualios atsakomybės įvaizdį ir tada jos gali neprisiimti niekas. Jis tvirtino, kad *stalinizmo viešpatavimas Lietuvoje uždėjo „marksizmo vadovėlio pradžios mokykloms“ štampos* („Sietynas“, 1989:43). Tačiau lietuviškas atsparumas ir sugebėjimas prisitaikyti prie bet kokių istorinių sąlygų interpretuotas kaip tikra lietuviškos ateities garantija. Kaip pabrėžė N. Putinaitė, vietoje sovietinės visuomenės informacijos šaltinių buvo pateikiama informacijos ar propagandos formų įvairovė (Putinaitė, 2007).

problemų svarstymo politiką („Literatūra ir menas“, 1988). Toliau retrospektyviai išdėstyta iki tol užuolankomis plėtota subjektyvi tiesa, bandant nustatyti lietuvių rašytojų ir istorikų atsakomybę konkrečioje istorinėje situacijoje. Galima svarstyti, jog minėtame tekste siekta įsisąmoninti dviprasmybę, ir šis veikimas savaime tampa paties refleksyvumo aspektu. Publikacija pasižymėjo atvira, emocionali išlikimo/pasipriešinimo politikos, nacionalinio charakterio ypatumų analize ir struktūra. Šiame oficialios kultūrinės spaudos tekste 1) kviesta ieškoti tiesos; 2) konstatuota, jog metas prabilti apie tikrąją žalą, kurią padarė sovietinė okupacija; 3) kritikuoti prisitaikymo/vieningos srovės mechanizmai; 4) įvardinta *sielos apsivalymo* būtinybė. Vykstant transformacijai ir siekiant žmones sutelkti veikimui konkrečioje situacijoje, straipsnyje (prieš pasirenkant veikimo būdą) buvo apibrėžta situacija. Galima teigti, jog buvo vadovautasi dviem aplinkybėmis: savo asmenine tapatybe ir interesais, atspindinčiais įsitikinimus apie autoriaus (inteligentų) vaidmenį šioje situacijoje. Taip pat plėtos mintys apie galimus kitų veiksmus, nulemtos žmonių įsitikinimų apie jų kultūrinę tapatybę ir interesus, norint nustatyti, *kas esame ir ką darome*. Bendrojo žinojimo logikoje autoriaus Aš reiškė bendruomenę, kurioje socialinis pokytis turi tapti bendru reikalu.

Aiškindamasis tapatybės problematiką, R. Gudaitis išskyrė apibūdinimų *liaudies gynėjai/sribai* dviprasmybę ir socialistinės tikrovės, sovietinės kultūrinės tapatybės, diegtos Lietuvoje, brutalumą. Šis brutalumas reiškėsi svetimos valstybės ideologijos vykdytomis provokacijomis, turto grobstymu, partizanų palaikų niekinimu, žmonių (brolis prieš brolių) kiršinimu. Tokiu būdu, apibrėžta lietuvių visuomenės kultūrinė, psichologinė trauma ir baimė, patirta sovietų okupacijos metu. Tekste plėtota kritinė savianalizė ir atliktas *atgailos* aktas, tačiau atsakomybė už minėtus veiksmus perkelta ne sistemai, bet „Amerikos balso“ vykdytoms lietuvių „gelbėjimo“ pseudoakcijoms. Formuliuotas klausimas, ar *už tūkstančius pražudytųjų kas nors užatlantėje, žadėjusių atominį karą Mačiuliškėms, prisiiėmė kaltę* („Literatūra ir menas“, 1988:2)? Tiesos kviesta ieškoti archyvuose, atskiriant tiesą nuo šabloniškų fabrikavimų, analizuojant (sovietines) kariškas direktyvas ir jų vykdymą, sukėlusius netikėtus lietuvių

bendrų įsitikinimų padarinius: tikėjimą gelbėjimo propaganda. Autorius svarstė XIX a. rusų cenzūros politikos paveldo – Ezopo kalbos – reiškinių sovietinėje lietuvių literatūroje ir publicistikoje, tačiau neieškojo sąryšio tarp dviejų kolonijinių patirčių ir siejo ją tik su sovietinės okupacijos aplinkybėmis. Ezopo kalba buvo suprantama kaip publicistų, rašytojų drąsa, tačiau tikrovėje ji atkūrė kolektyvinėje atmintyje ankstesnės cenzūros pobūdį ir įgilino socialistinį realizmą, kūrėjams klimpstant melo ir nutylėjimo liūne. Straipsnyje retoriškai įvardinta savimonės kaitos problematika: kiek *reikia pastangų, vienybės dogmatizmo pamatams, apsidraudėliško bastionams sugriauti* („Literatūra ir menas“, 1988:2). Konstatuota, kad vidinės cenzūros atsisakymas yra sudėtingesnis, negu (kaip įprasta) nueiti „pasitarti su redaktoriumi“ ir „kaip reikia“ pademonstruoti atsakomybę.

R. Gudaitis išskyrė žalą, kuri buvo padaryta lietuvių gyvensenai, valstybingumo sampratai ir psichologijai, įvykdžius padalijimą, kuris ankstesniojo režimo metu istoriškai nulėmė respublikos sienas ir pakeitė kultūros tvarką (turėtas omenyje, tačiau tuo metu dar atvirai neįvardintas Ribbentropo-Molotovo paktas). Nors svarstyti padariniai, „kas būtų, jeigu“, tačiau pabrėžta, kad *lietuvių literatūroje kraujuojantis gyvuonis bus pokaris* („Literatūra ir menas“, 1988:3), kuri galima gretinti su fašizmo pasekmėmis kitose tautose. Č. Laurinavičius ir V. Sirutavičius svarstė, jog Lietuvoje stalinizmo nusikaltimų viešinimo situacija buvo specifinė ir *siejosi ne tiek su sovietinės visuomenės represijomis, kaip Rusijoje* (Laurinavičius, Sirutavičius, 2008:47), bet su Lietuvos nepriklausomos valstybės ir jos visuomenės naikinimu. Todėl kultūrinės tapatybės temos, nustatant, *kas esame, ką darome?* ir kultūros atsikūrimo problematikos plėtojimas oficialiojoje periodinėje spaudoje 1988 m., iki Sąjūdžio susikūrimo, buvo ribotas ir prieštaringas.

Aptariamam laikotarpiu „Literatūroje ir mene“, „Kultūros baruose“ visuomenės laisvėjimo lūkesčiai buvo siejami su atsinaujinančiu totalitariniu režimu ir TSKP CK XIX partine konferencija, pabrėžiant *lenininių tradicijų dvasią dalykiškumo atmosferoje, persilaužiamame persitvarkymo etape* („Literatūra ir menas“, 1988:2). Verta sugretinti M. Gorbačiovo pranešimo tezes ir Kompo-

zitorių sąjungos partinės organizacijos atviro susirinkimo („Literatūra ir menas“, 1988) teiginius. M. Gorbačiovas tvirtino, jog persitvarkymo pradžioje buvo siekta padidinti *dvasinės sferos* vaidmenį. Brėžiant paraleles su 2-me skyriuje aptarta XIX a. rusų cenzūros politika, galima teigti, kad XX a. pabaigos institucinės kaitos metu propagandinėmis priemonėmis Lietuvoje buvo palaikoma demokratiško globėjo-auklėtojo laikysena, liaudies šviečiamąją funkciją priskiriant oficialiai sankcionuotai (partinei) spaudai. 1988 m., susidarius naujai visuomeninei politinei situacijai, reikalauta *atvirumo, kūrybos ir diskusijų laisvės, objektyvaus ir nešališko tyrimo, kritikos ir savikritikos – vykstant sąmonės revoliucijai* („Literatūra ir menas“, 1988:2). Tokiu būdu pranešime skleistas dvilypumas: cenzūros suvaržytoje visuomenėje žadintas kritiškumo principas ir skatintas politinių problemų svarstymas, pritaikant LTSR visuomenę prie Sovietų Sąjungos politinės ir socialinės „atnaujinimo“ struktūros, bet ribojant galimybes identifikuoti savo, lietuvių, kultūrinę tapatybę. Minėtame pranešime dėmesys kreiptas į būdingus Rusijos oficialiam nacionalizmui *pažangos* veiksnius: švietimą ir inteligentiją, kuri publicistikoje ir literatūros kūriniuose vykdo *neregėto masto, atvirumo intelektualinius pokalbius*. Todėl numatyta svarbiausia politikos kryptis mokslo, švietimo ir kultūros srityje – tai grįžimas prie Lenino principų, atsigręžimo į žmogų ir posūkis į liaudies dvasinį tobulėjimą, užtikrinant respublikų integravimąsi atsinaujinusioje Sovietų Sąjungoje.

Pasikeitusius politikos aspektus lietuvių kompozitoriai aptarė oficialaus kultūros savaitraščio rubrikoje „Dvasinio atsinaujinimo keliu“ („Literatūra ir menas“, 1988).¹²⁴ Laikantis naratyvo dvilypumo tarybinėje periodikoje principų, kritikuotas respublikoje vykęs nedemokratiškas delegatų rinkimas, kuris įvardintas *sąmokslu prieš M. Gorbačiovo vykdomą persitvarkymo politiką*. Pavyzdžiui, Julius Juzeliūnas reikalavo, kad oficialiojoje spaudoje būtų atsisakyta

¹²⁴ Nagrinėti šie klausimai: a) vasario 16 d. įvykių vertinimas, laukiant *vadovų* pozicijos (Donatas Katkus); b) apsisvalymo nuo stalinistinės epochos palikimo poreikis, įsisąmoninant žalą, kurią *tarybinei muzikai* padarė VKP(b) CK 1948 m. nutarimas (Algirdas Ambrazaitis); c) kaitos įvykių dinamika, išskiriant inteligentijos ignoravimo problematiką ir senoviškus darbo metodus. Ironizuota, jog tai, kas prieš metus buvo kvalifikuojama kaip *ekstremizmas*, aptariamam laikotarpiu diskutuojama *ramiu tonu* (Osvaldas Balakauskas) („Literatūra ir menas“, 1988).

stalininių nusikaltimų švelninimo, pvz., kai ištrėmimas vadinamas *iškelimu*. Taip pat reikšta būtinybė įgyvendinti *lenininio demokratinio centralizmo sampratą kultūros procese*, vadovaujantis V. Lenino tezėmis. Tvirtinta, kad demokratinis centralizmas neatmeta autonomijos, netgi priešingai, numato jos būtinybę. Akcentuojant humanistinio meninio tarybinės visuomenės lavinimo svarbą, Juozas Antanavičius siūlė *paskelbti valstybinę meninio auklėjimo programą* („Literatūra ir menas“, 1988:3). Rimvydas Racevičius teigė, kad TSKP CK XIX partinės konferencijos tezių svarstymo faktas rodo, kokį didelį darbą atliko Komunistų partija ir jai vadovaujantis CK. Persitvarkymas publikacijoje Vytauto Laurušo įvardintas kaip sudėtingas procesas ir naujas (mūsų) visuomenėje reiškiny. Todėl būtina *pradėti nuo to meto, kai Leninas paliko valstybės vairą, t. y. grįžti beveik 65 metus į praeitį* („Literatūra ir menas“, 1988:3).

Publikacijoje, kurią galima iš dalies vadinti programiniu žurnalo „Kultūros barai“ tekstu, Laima Kanopkienė XIX sąjunginės partinės konferencijos išvakarėse aptarė *istorinio šanso* galimybę („Kultūros barai“, 1988).¹²⁵ Galima svarstyti, jog suvoktas propagandinio pranešimo turinys tam tikros institucijos ribose nereiškę, kad pradėta savarankiškai mąstyti arba įvyko savimonės slinktis. Kaip teigia G. Mažeikis, klaidingo arba pakeistinio mąstymo fenomenas nurodo *savarankiško suvokimo veiksnio, kurį atlieka autonomiškas protas, nebuvimą* (Mažeikis, 2010:95). Pakeistinumai yra svarbus formuojant naują institucinę tradiciją ir nagrinėjant šį straipsnį parodoma, kad instrukcija ir elgesys pagal ją, suvokimo schema ar jos įgyvendinimas yra ne egzistenciškai savarankiškas ar atsakingas mąstymas, bet simbolinių struktūrų supratimas. Oficialios spaudos redaktoriai išmanė partijos plenumų bendruosius principus ir propagandinio turinio ypatybes, todėl, interpretuojant ideologines kampanijas, buvo toliau vadovujamasi dialektine logika, derinama su laikmečio problemomis. Pavyzdžiui, publikacijoje tvirtinta, jog generacijai, apsinuodijusiai vadovėlinėmis marksizmo/leninizmo tiesomis, *liko nežinomas Lenin api-*

¹²⁵ Straipsnyje gvildintos šios temos: a) tiesos imperatyvo būtinybė; b) generacijos (trisdešimtmečių kartos) problema ir savikritika: prieškarinio filosofų (Vosylio Sezemano) ignoravimas, primestinis ateizmas (neigiant Dievą); c) Tėvynės meilės pakaitalo (karinio patriotinio auklėjimo) diegimas („Kultūros barai“, 1988).

brėžimas, kad patriotizmas yra vienas galingiausių jausmų („Kultūros barai“, 1988:2). Aiškintos kultūrinės tapatybės pakeitimo priežastys, dėl kurių, nustojus nacionalinio imuniteto, vyko asimiliacijos procesas ir tautų nureikšminimo politika, paralyžiavusi jų suverenumą.

Nors ilgalaikę sovietinę propagandą sudarė nekintantys elementai, pvz. K. Marx, V. Lenin raštų citavimas, atsinaujinimo laikotarpiu lietuvių oficialiojoje kultūrinėje spaudoje, deklaruojančioje tiesos principus, ši tendencija buvo plėtojama kaip „nauja“. Straipsnyje pabrėžiama, kad *Lenin įsivaizdavo būsimą TSRS kaip lygiateisių suverenių respublikų savanorišką bendriją*. Pabrėžiant sąmonėjimo svarbą, straipsnyje iškeliami du retoriniai klausimai:

2. Kodėl kritiniu momentu neveikia apsauginis socialinis mechanizmas?
3. Kodėl prarandamas regėjimo aštrumas?

Ir į juos autorė pati, prisiimdama atsakomybę už bendruomenę, atsako:

- a) nes ne liaudis kalba liaudies vardu;
- b) viešoji nuomonė nustojo būti viešąja.

Todėl galima teigti, kad šiame tekste esama partinių-politinių kampanijų ir naujųjų vertybių *mimenezės* (Mažeikis, 2010): literatūra privalėjo atitikti laiko uždavinius, kuriuos suformuluodavo partijos CK plenumai. Straipsnyje nagrinėta nacionalinės spaudos situacija, kuri interpretuota kaip *valingai vairuojama vienos rankos ir kurčia kitai nuomonei, abejonei* („Kultūros barai“, 1988:3). Kritikuota prisitaikėliška žurnalistų pozicija organizuojant „reikalingas“ nuomones ir dėl dresūros išplatinant dezinformaciją. Kritikuota periodinė spauda, *iš sąžiningo metraštininko, kolektyvinės minties propagandisto pavirtusi pigios propagandos mašina, iš esmės dezorientuojančia visuomenę tikrų ir tariamų vertybių sistemoje* („Kultūros barai“, 1988:3). Minėtu atveju, esant bendruomenės dvasios monologinei plėtrai ir savigynos mechanizmams, ši kritika formuluota kaip antipropaganda ar kontrpropaganda, kurią sunku atskirti nuo pakeistinio mąstymo formavimo. Vienu metu buvo plėtoti (dubliuojant) prieštaringi pranešimai: siekta priešintis *dezorientuojančiai* propagandai, vartojant tos propagandos retorinius įrodymus. Tvirtinta, jog kompromituojamas revoliucinis persitvarkymas, primenant V. Lenin posakį, kad *socializmo niekas*

negali sukompromituoti, jei jis nesukompromituos pats savęs. L. Kanopkienė teigė, jog egzistavo informacijos monopolis, ir konstatavo trejų persitvarkymo metų problematiką:

1. Revoliucinių siekių galimybė likti pageidavimais, jei nebus sulaužytas biurokratinis stabdymo mechanizmas.
2. Persitvarkymo idėjos, galinčios „mus“ suvienyti ir konsoliduoti atsinaujinimo, atgimimo žygiui.
3. Istorinio šanso galimybė išsilaisvinti iš kompromisų, dvigubos moralės, išvirkščios sąžinės ir baimės.
4. Demokratija ir viešumas, grįsti konstitucinėmis garantijomis, gali užtikrinti visuomenės kokybinį šuolį.

Šie pereinamojo laikotarpio oficialiojoje lietuvių kultūrinėje spaudoje publikuoti tekstai ir ideologizuota retorika, antipropaganda nagrinėjami tam, kad išskleistų sovietmečio tikrovėje brandintą manipuliatyvią galvojimo/mąstymo būdo struktūrą, kai *ideologinių tiesų, sovietinio gyvenimo būdo ir išmonės įvaldymas* (Putinaitė, 2007:172) kūrė kompensacines tikroves ir simbolinius pasaulius. Balansavimas ant socialinės kritikos, legalumo ir lojalumo ribos, esant baimei būti demaskuotam, kūrė pakeistinės socialinės tikrovės suvokimą ir tvirtino monologinės bendruomenės dvasios pagrindus. Pakeistinė pasaulio forma yra tokia, kuriai trūksta autentiškos, asmeninės kritinės patirties, todėl ji kitomis mąstymo formomis pakeičia trūkumą. Buvo plėtotos *tarsi* kritinio mąstymo formos, rodant, kad yra atskleidžiama tiesa ir tam tikras, kitoks supratimas. Intelligentai, kultūrininkai galėjo kurti, aiškintis kitų ir savo pasakymų bei tekstų reikšmes, tačiau viešai gyveno pagal oficialios ideologijos reikalavimus, palaikydami prisitaikymo ir moralinio kompromiso politiką.

Romas Sakadolskis tvirtina, kad Sąjūdžio atsiradimą konkrečiu metu lėmė Lietuvos *vidinės dinamikos specifika* (R. Sakadolskio interviu, 2010). Todėl savilaidos ir alternatyvios spaudos uždavinys buvo ne tik istorinės atminties grąžinimas, bet pranešimo „vienas kitam“ perdavimas, telkiant žmones visuomeninei diskusijai (A. Medalinsko interviu, 2010) ir skleidžiant alternatyvią informaciją, sukurtą „už Saugumo (KGB) kontrolės“ ribų. „Amerikos

balso“ žurnalistas atkreipė dėmesį į tai, kad masinės informavimo priemonės savotiškai ėjo iš paskos, pvz., „Komjaunimo tiesoje“ buvo spausdinami straipsniai lestinimo ribose. Kitaip tvirtino Bronius Genzelis, „Komjaunimo tiesoje“ publikavęs straipsnius Ezopo kalba, o apie lietuvių istorinį, kultūrinį palikimą atvirai diskutavęs „Kultūros baruose“ (B. Genzelio interviu, 2010). Taigi, galima teigti, kad prielaidos demokratijai oficialiojoje spaudoje plėtoti buvo susijusios su leidinių redaktorių atstovavimu ir tiesioginiu pavaldumu partinės valdžios institucijoms.

4.3. Lietuvių kultūrinės tapatybės (at)kūrimas „Sietyne“

Darbe toliau analizuojamas pirmasis alternatyvus, necenzūruojamas jaunųjų kultūros mėnraštis, pratarėje deklaravęs visuomenę telkiančio darbo pobūdį: perduoti informaciją *iš lūpų į lūpas. Leiskite „Sietyną“ per bičiulių ir pažįstamų rankas* („Sietynas“, 1988:9). Alternatyvus jaunųjų kultūros mėnraštis žodžio laisve ir *tiesos* skelbimo galimybe nuo oficialios kultūros leidinių aptariamam laikotarpiui skyrėsi tuo, kad buvo savilaidinis: nepriklausomas nuo valdžios (partijos) ar kultūros institucijų ir oficialiai neregistruotas LKP CK, neoficialiai platinamas. „Sietyną“ redagavo *veto* teisę turėjusi redaktorių kolegija, kurią sudarė naujos generacijos literatai: Liudvikas Jakimavičius, Virginijus Gasiliūnas, Valdas Papievis, Darius Kuolys, Gediminas Mikelaitis, Vytautas V. Landsbergis (pirmieji numeriai). Redaktorių uždavinys buvo sukurti laisvą, *ne tik sovietų necenzūruojamą, bet skirtingų nuomonių raiškai atvirą, apie Lietuvos, žmogaus ir tautos reikalus neabejingai kalbantį spaudinį* (D. Kuolio interviu, 2011). Pirmajame žurnalo numeryje išspausdintas programinis tekstas/manifestas, paskelbęs naujo visuomeninio judėjimo (Sąjūdžio) steigties poreikį, prakalboje nėra datuotas. Kintantis diskursas, žadinęs savimonės ir socialinės tikrovės pavidalų kaitą, žurnalo redaktorių teigimu, sutapo su *Roko maršu per Lietuvą*, (Laurinavičius, Sirutavičius, 2008:110; V. Gasiliūno, L. Jakimavičiaus interviu, 2011), įvykusi 1988 m. liepos mėn. Vilniaus Kalnų parke. D. Kuolys tvirtino, kad alternatyvus kultūros žurnalas buvo pradėtas leisti dar prieš įsisteigiant Sąjūdžiui, todėl tuo metu viešojoje erdvėje jie („Sie-

tynas“) *jautėsi gana vieniši*. Įsisteigus Sąjūdžiui, leidinių leisti, medžiagą rinkti ir platinti buvo lengviau¹²⁶. Baimės mastai aptariamam laikotarpiui keitėsi: *vienu metu drąsos Lietuvos visuomenėje būta daug daugiau nei po dvidešimties nepriklausomybės metų* (D. Kuolio interviu, 2011). Antrasis leidinio numeris buvo išleistas Sąjūdžio steigiamajam suvažiavimui (pratarmės data 1988.08.24), vykusiam 1988 m. spalio 22–23 d.

„Sietyno“ leidyba sustabdyta 1990 m. dėl dviejų priežasčių: a) vienam iš redaktorių, D. Kuoliui, tapus Lietuvos Kultūros ir švietimo ministru, buvo pažeista principinė žurnalo nuostata išlaikyti leidinio ir valdžios distanciją; b) įsisteisino nepriklausoma Lietuvos valstybė ir naujoje viešojoje erdvėje nebeliko ignoruojamų temų. „Sietynas“ *neturėjo intencijos tapti dar viena redakcija, oficialiu leidiniu, vykdančiu kultūrinę pareigą* (L. Jakimavičiaus interviu, 2011).

1988 m. kaitos dinamika pasižymėjo greičiu ir ypatinga masių psichologija, stiprėjančiomis žmonių motyvacinėmis nuostatomis – skyrėsi metų pradžios ir pabaigos atmosfera. Radikali institucinė kaita vyko paleidžiant politinius kalinius iš lagerių, leidžiant grįžti tremtiniais, nepritarimą valdžiai reiškiant bado streikais. V. Gasiliūnas riziką, susijusią su „Sietyno“ leidyba, vadino *kiškių drąsuolių situacija* (V. Gasiliūno interviu, 2011), kai tapo akivaizdu, kad „nesodina“ (visuomenės laisvėjimas vyko už Saugumo kontrolės ribų, nors mitingus kontroliavo ir fizinę jėgą naudojo milicija). Pokyčiuose dalyvavo daugelis Vilniaus universiteto darbuotojų, akademinės bendruomenės narių, todėl „Sietyno“ redaktoriams jie buvo savotiška *garantija, kad taip paprastai nelies*. Apibūdindamas jaunųjų kultūros mėnraščio priešistorę, L. Jakimavičius išskyrė atsiradusį poreikį viešai paskelbti medžiagą ir temas, kurių, vykstant

¹²⁶ Verta aptarti „Sietyno“ leidybos specifiką, atskleidžiančią *savilaidos* spaudos technines galimybes: mėnraštis buvo formuojamas dvi savaites (nuo pratarmės datos), tekstus spausdinant rašomąja mašinėle. G. Mikelaitis veždavo į vietą, kurioje rotoprintu būdavo dauginamas periodinis žurnalas. Vadovautasi susitarimu, kad kiti „Sietyno“ redaktoriai nežinos, kur spausdinama, *nežinojimą suprantant kaip savisaugą* (V. Gasiliūno interviu, 2011). Pasak V. Gasiliūno, esama „nelegalių“ numerių, kuriuose neporinė numeracija atsidūrusi kairėje pusėje (priešingoje negu turėtų būti). „Sietynas“ privalomųjų ženklų, kaip oficialūs kultūros leidiniai, neturėjo, nebuvo įrašyta leidinio kaina, o platinimas vyko *iš rankų į rankas*. Iš viso buvo išleista 10 mėnraščio numerių.

pertvarkai, nesiryžo publikuoti ir gvildenti oficialioji literatūrinė, intelektualinė spauda (V. Jakimavičiaus interviu, 2011).

Leisti kultūrinį almanachą literatams siūlė LLKJS CK (Lietuvos Lenino komunistinio jaunimo sąjunga), tačiau nesutapo požiūriai dėl cenzūravimo, nors buvo argumentuota, kad Glavlitas yra tik formali institucija, laisviau interpretuojanti cenzūrą. Todėl oficialioji spauda, iki 1990 m. kontroliuota Glavlito, gali būti traktuojama kaip ribotai žadinusi ir aktyvinusi visuomenę kaitos veiksmui. Katalizavimo ir tautos politizavimo, politinės minties sklaidos darbą atliko alternatyvi Sąjūdžio spauda ir žmonių pokalbiai su žmonėmis (R. Sakadolskio interviu, 2010). „Sietyno“ redaktoriai vertino Glavlitą kaip partinę, *saugumietišką* struktūrą, todėl L. Jakimavičius neigiamai vertino patį cenzūros priežiūros aspektą: *duoti perskaityti kažkam, kas peržiūrės ir „atseit“ – leis* (L. Jakimavičiaus interviu, 2011), – vadindamas *tarpininkavimu* tarp partinės nomenklatūros ir autorių. „Sietynas“ publikavo 1988 m. lapkričio 23 d. Lietuvos TSR Vidaus Reikalų ministerijos bei LTSR valstybinės leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto, Vyriausios valstybinės paslapčių spaudoje saugojimo valdybos prie LTSR Ministrų tarybos raštą Nr.1/104 („Sietynas“, 1989:286). Juo pažymima, kad plintant įvairiems *nesankcionuotiems* leidiniams ir lapeliams pasigendama ministerijų ir žinybų kontrolės. Spausdinti tiražuojamus leidinius turėjo teisę tik valstybinės įstaigos ir įformintos visuomeninės organizacijos, o technika turėjo būti užregistruota LTSR Vidaus reikalų ministerijoje. Pagal tuo metu veikiančią tvarką leidinius buvo galima spausdinti tik LKP CK komitetui priėmus atitinkamą nutarimą. Leidus įsteigti laikraštį, nutartis siunčiama LTSR Glavlitui, kuris išleidžia įsakymą, įteisinantį leidybinius formalumus. Šį formalizavimo ir atsakomybės įteisinimo Lietuvos TSKP CK aspektą išskyrė R. Ozolas, aptardamas Sąjūdžio savaitraščio „Atgimimas“ steigties aplinkybes nagrinėjamu laikotarpiu. R. Ozolas, kaip „Atgimimo“ vyr. redaktorius, buvo *tvirtinamas Lenino rajono Komunistų partijos*

*komitete, kur kamantinėjo ilgai: ar jūs darysite taip? Kokie jūsų santykiai su užsienio lietuviais? (R. Ozolo interviu, 2010).*¹²⁷

Necenzūruotą savilaidos jaunųjų kultūros mėnraštį L. Jakimavičius įvardino *pogrindiniu* leidiniu, kurio preambulėje buvo suformuluota „Sietyno“ misija *ginti žmogaus sąmonę nuo ideologinių prietarų ir žadinti asmenį/tautą doram ir savarankiam gyvenimui* („Sietynas“, 1988). Norėta suvokti *revoliucinio vyksmo logiką* ir įvardinti nutylimos baimės būseną, kaip totalitariniame režime patirtą traumą. Pripažinta, kad sovietų okupacija, teroro ir įtikinėjimo priemonėmis pasiekusi, kad žmonės nekritiškai pripažintų ir vykdytų totalitarizmo reikalavimus, sukūrė naują – sovietinę – lietuvių tapatybės formą. Kitaip, nei oficialios kultūros periodikoje, „Sietyne“ apmąstant lietuvių kultūrinės tapatybės metmenis plėtoti naujo identiteto formavimo siekiniai. Norint suprasti, *kas esame*, turime žinoti, *kaip atsiradome ir kur einame?* Suprasta, kad sovietinės propagandos tikslas buvo žmogaus tapatybės pakeitimas, paverčiant asmenį totalitarinės ideologijos subjektu ir naikinant tautinės, kultūrinės tapatybės bruožus. Todėl mėnraštyje siekta ne atnaujinti pakeistą (visiems bendrą) sovietinę/lietuvių tapatybę, bet, nustatant Aš ir Kitų ribas, iš naujo sukurti „bendrumo jausmą“. Redaktoriai manė, kad platesnis negu vyravęs sovietų Lietuvoje kultūros suvokimas per kultūrinę atranką gali sukelti pokytį kolektyviniame identitete, pasireiškiantį senosios (sovietinės) tapatybės išnykimu ir

¹²⁷ Alternatyvus leidinys „Sąjūdžio žinios“, Arvydo Medalinsko vadintas *paraleline spauda* (A. Medalinsko interviu, 2010), buvo leidžiamas kitomis aplinkybėmis. Sąjūdžio iniciatoriai tvirtino, kad oficialioji spauda, plėtojusi poleminius straipsnius, apie Sąjūdį nerašė, todėl buvo nuspręsta Iniciatyvinės grupės programą ekonomikos, socialinėje, tautinių bendrijų, kultūros srityje išdėstyti A4 formato lapelyje, kuris buvo dalijamas visiems, kas gali padauginti vadinamais „Eros“ dauginimo aparatais. Tai buvo pirmoji „pusiau oficiali“ savilaidos spauda, kuri leista mąstant apie dezinformacijos sklaidą ir galimus KGB veiksmus. A. Medalinsko teigimu, „pusiau oficialia“ paralelinę spaudą galima vadinti todėl, kad ją leidusių žmonių pavardės buvo žinomos viešai. Nors Sovietų, Maskvos, Lietuvos partinė valdžia nedrįso nieko jiems daryti, tačiau pasirašant pirmąjį numerį buvo suvokta tokio viešo veiksmo – atsiskleidimo – rizika.

naujos atsiradimu.¹²⁸ Vadindami save inteligentų palikuonių palikuonimis, „Sietyno“ redaktoriai įsipareigojo gręžtis į ankstesnę kartą, tikėdamiesi rasti tai, kas prarasta per *triumfuojančio socializmo dešimtmečius*.

„Sietyno“ pratarmėje leidinys apibūdintas kaip savirefleksijos galimybė, *žingsnis savęs link*, sociologijos požiūriu, modernybėje sutampantis su autentiško Aš tapatumo paieškomis. Naujos kultūrinės tapatybės aspektas – spaudos vaidmuo – suprastas kaip būtina sąlyga krašto ir visuomenės laisvei pasiekti, demokratijai ir žmogaus teisėms įtvirtinti. Tautinės kultūros leidinys formuotas kaip a) keliantis svarbius bendruomenei klausimus; b) inicijuojantis mąstančių žmonių *forumus* šiems klausimams svarstyti. Kitaip nei monologinę retoriką plėtojusioje oficialios kultūros periodikoje, „Sietyne“ kviesta *dialogui*, kuris padėtų sukurti demokratijos prielaidas spaudoje. Kaip teigė D. Kuolys, leidinyje bandyta rašyti tautinės kultūros biografiją, dėmesį kreipiant ne į vieną kurį istorinį laikotarpį, bet į *nutylėtą arba sovietmečiu suvulgarintą krašto ir tautos praeitį*. „Sietynas“ siekė atverti istorinę tiesą, *nenutyrint autentiškų dokumentų* (D.Kuolio interviu, 2011), kuriuose akivaizdi lietuvių patirta psichologinė trauma.¹²⁹

S. Žukas, aptardamas necenzūruoto jaunųjų kultūros mėnraščio „Sietynas“ pirmųjų numerių turinį („Literatūra ir menas“, 1988), įvertino, kad *pratarmės* yra vienos iš brandžiausių leidinio publikacijų. Daugelis jose išsakytų minčių apibūdintos kaip *girdėtos ir tyrančios ore*, o „Sietynas“ buvo ta periodinė spauda, kurioje šios mintys aiškiai, nedviprasmiškai suformuluotos.

¹²⁸ Kultūrinės tapatybės problematiką po 1989 m. revoliucijų Rytų Europoje sprendė, pvz., Vokietija, griuvus Berlyno sienai. Periodikoje buvo svarstoma, kaip sukonstruoti bendrą vienijančią būti dviem bendruomenėms, 40 metų gyvenusioms greta ir kurioms, norint sukurti dabarties kultūrinę tapatybę, reikėjo aptarti tai, kas vokiečiai buvo iki nacių ir komunistinės diktatūrų. Tai reiškė, kad turi būti revizuojama Vokietijos bei Wurttemberg istorija ir specifinis Vokietijos istorinis kelias *Sonderweg* (Confino, 1997). Galima svarstyti, jog tam, kad būtų susigrąžinta tautinė lietuvių tapatybė, įvardinta kaip žala, reikėjo gręžtis į tarpukario, t.y. ankstesniojo, autoritarinio režimo paveldą ir jame sukauptą žmogiškąjį kapitalą (žinias). Tačiau buvo akivaizdu, kad atkurta tarpukario lietuvių kultūrinė tapatybė sunkiai gali būti taikoma dabartyje, todėl naują identitetą reikėjo ne atkurti, o sukurti, išnykus senajam, t.y. sovietinei lietuvių tapatybei.

¹²⁹ Publikuotos Broniaus Radzevičiaus, Vytauto Masilionio dienoraščių ir užrašų knygielių („Sietynas“, 1989:75) ištraukos, partizanų Mamerto Indriliūno, Broniaus Krivicko kūryba ir kontroversiški, diskusiją sukėlę tremtinių laišakai Vincui Mykolaičiui-Putinui ir Antanui Vienuoliui. L. Jakimavičius teigė, kad „Sietyne“ D. Grinkevičiūtės prisiminimai *išėjo anksčiau negu kultūros žurnale „Pergalė“*, kaip yra tvirtinama (L.Jakimavičiaus interviu, 2011).

Jaunieji literatai metė iššūkį, *nelengvą patiems ir skaudų buvusiems mokytojams*, – savo tekstais jie reikalavo vyresnės kartos apsisprendimo. Manyta, kad „Sietynas“ iš kitų leidinių ateityje turėtų išsiskirti solidžiu akademizmu, mąstymo lygiu ir menine verte pasižyminčiais kūriniais, tam tikra prasme siejančiais jį su tarpukariu leistu „Židiniu“. S. Žukas svarstė, jog *uždraustų temų legalizavimas, kad ir kaip intriguojantis, nėra visas „atpirkimas“* („Literatūra ir menas“, 1988:5).

„Sietynas“ iš anksčiau nagrinėtų periodinių leidinių, kuriuose inteligentai programiniais tekstais/manifestais istorinių slenksčių ir kultūrinių transformacijų metu konstravo lietuvių kultūrinę tapatybę, skyrėsi šiais bruožais:

1. „Sietyno“ redaktoriai (išskyrus D. Kuolį) nesiekė sukurti organizacijos (kaip, pvz., 1936 m. *Naujaromuviai* JKS) ir neplėtojo dominavimo, dalyvaujant valstybės reformavime, siekio. Nesivadovavo tarpukario moralinių autoritetų tikslais (pvz., kultūrinės autonomijos idėja) ir savo laikmečio autoritetų, savo mokytojų mąstymo kryptimi.
2. Nesiekė lyderių idėjų propagandos sklaidos per įsteigtą leidinį.
3. Svarstė kultūrinės tapatybės aspekto – spaudos, kaip viešojo forumo – kūrimo būtinybę.
4. Siekė ne visuomenės modernizavimo revoliuciniu keliu ar lietuviybės (tautiškumo) gryninimo, bet kultūrinės tapatybės kūrimo, kuri modernybėje konstruojama kaip refleksyvaus proceso (esame tu, ką veikiamo/darome) dalis. Tai yra, tiriant keičiamąjį Aš tapatumą ir kuriant naratyvą, kurio vientisumas suprantamas kaip vertybė, ieškota identiteto autentiškumo ženklų.

Atsižvelgiant į ankstesniojo (totalitarinio režimo) metu susiformavusias žmonių motyvacinės nuostatas, kultūrinę traumą ir mąstymo deformacijas, „Sietyne“ plėtotas modernybei būdingas „dialogas su laiku“: nustatant stresą, nerimą keliančius įvykius, susitaikant su padariniais ir žymint galimą augimą. Kitaip nei Naujaromuvių deklaracijoje „Į organinės valstybės kūrybą“, grįstoje individualizacijos ir modernybės baime, „Sietyno“ pratarmėse modernybė sieta su Vakarų individualizmu. Suprasta, kad ugdomas sąmoningumas sukelia

permainą, todėl apmaštant periodikoje naujos kultūrinės tapatybės metmenis, būtina nubrėžti ribas tarp netikro (sovietinio/lietuvių) Aš ir integruoti ankstesniojo gyvenimo patirtį į raidos naratyvą. Taigi, galima teigti, kad su socialistine praeitimi menkai susijusi karta kūrė priešingą oficialiai kultūros nuostatai imperatyvą, kaitos situacijoje konstruodama naujo turinio mąstymą. Tautinių atgimimo-išsivadavimo judėjimų metu yra ginamos dvi identifikacijos: viena, kuri gali būti ginama kaip gyvybiškai būtina kultūrinės įvairovės dalis, o kita, kurią bandyta įtvirtinti totalitarinių režimų metu – savyje talpinanti visą „tikrąją“ kultūrą.

Suprantant, kad savigarba yra vienas pagrindinių žmonių poreikių, kuri jie tenkina spaudoje, identifikuodamiesi su kitais ir norėdami būti bendruomenės nariais, galima svarstyti, kad savęs supratimas – teigiamas arba neigiamas – priklauso nuo bendruomenės savęs vertinimo ir santykių su reikšmingais Kitais. Kuriant naują kultūrinę tapatybę, yra svarbu ne tik tirti, ką norima keisti, bet ir atsižvelgti į dar vieną supratimo rūšį – kaip Aš (bendruomenė) save mato Kitų akimis.

4.4. Politinės kultūros ir Lietuvos idėja „Sietyno“ programiniame tekste

Psichologiniu požiūriu nagrinėdamas postkolonijinį tautinį identitetą, Frantz Fanon skyrė tris etapus, kurie apibūdina tautinės kultūros evoliuciją (Fanon, 1959; Pecora, 2001). Juos svarbu suprasti tam, kad išskleistume, kaip idėjiniai lyderiai formuoja sąmoningumo pobūdį. Kaip teigia F. Fanon, pirmajame etape intelektualas-patriotas pateikia įrodymą, kad jis asimiliavo okupacinės valdžios kultūrą, o savo raštuose išnagrinėja opozicinius gimtajam kraštui narių požiūrius. Intelektualas vadovaujasi europietiškomis inspiracijomis, todėl jas galima susieti su tam tikro laikotarpio gimtojo krašto literatūra. Antrajame etape intelektualas nusprendžia prisiminti, kas jis yra. Kadangi intelektualas nėra savo tautos dalis ir palaiko tik išorinius ryšius su žmonėmis, patriotas nori žadinti juos atgimimui, prisimindamas vaikystės pasakojimus ir praeities legendas. Trečiajame etape, kuris vadinamas kovos etapu, intelektualas-patriotas po to, kai tampa patikimu, būdamas su žmonėmis ir tautoje – valingai siekia

juos išjudinti. Užuoat saugojęs savo garbingą statusą, palyginti su kitais letargo būsenoje esančiais žmonėmis, *jis perkeičia save į tautos žadintoją. Taigi, su juo ateina kovos, revoliucinė, tautinė literatūra* (Fanon, 1959; Pecora, 2001:265). F. Fanon suprato, kad noras priskirti save tradicijai arba siekis be- atodairiškai gražinti ją vėl į gyvenimą reiškia, kad einama prieš istorijos tėkmę ir prieš tos tautos žmones. Tradicijos reikšmė keičiasi tik tada, kai tauta apsi- sprendžia nesiliaujančiam kolonializmui priešintis ginkluota arba politine kova. Jis mano, kad dažna, bet pateisinama tautinių išsivadavimo judėjimų klaida yra ta, kad bandoma suteikti naujas vertybes tautos kultūrai kolonijinio karkaso viduje. Kova už laisvę nesugrąžina tautos kultūrai ankstesnių jos vertybių, todėl *po konflikto turi vykti ne tik kolonializmo, bet ir kolonizuoto žmogaus išnykimas* (Fanon, 1959; Pecora, 2001:273).

Arvydo Juozaičio programinio teksto/manifesto „Politinė kultūra ir Lie- tuva“, paskelbto mėnraštyje „Sietynas“ („Sietynas“, 1988), idėjinio ir psicho- socialinio konteksto suvokimas svarbus dėl kelių priežasčių. Pirma, programi- nio teksto/manifesto paskelbimas necenzūruojamame periodiniame kultūros žurnale vertinamas kaip naratyvas, kuriuo buvo išreikštas sovietų okupuotos visuomeninio judėjimo (Sąjūdžio) steigties poreikis. Jis ženklino, anot A. Juo- zaičio, *paskutinįjį Lietuvos atgimimą* (Juozaitis, 2000:61), (suprantant jį kaip paskutinį išsivadavimą iš sovietų okupacijos ir totalitarinio režimo), kai viešai kviesta permainoms, keičiant ne tik santvarką, bet ir valstybę. Antra, A. Juo- zaičio pranešimas „Politinė kultūra ir Lietuva“, kurį jis perskaitė 1988 m. ba- landžio 20 d. Dailininkų sąjungoje, tapo naujos generacijos atstovo, nuspren- dusio skaityti viešą paskaitą, savirealizacijos veiksmu. Kaip teigė A. E. Senn , *pirmą kartą viešai ir ne itin švelniai, radikaliai – kas buvo neįprasta – sakyti tiesą atvirai* (Senn, 1992:26), buvo išdėstyta jauno intelektualo filosofo tam tikra pasaulėžiūra ir istorinė tiesa. Trečia, programinis tekstas/manifestas, paskelbtas alternatyvioje kultūrinėje spaudoje, aptariamasis kaip kalbos ir mąsty- mo būdų komplekso transformacija kuriant naują kultūrinę lietuvių tapatybę. Šiame darbo skyriuje analizuojamas programinis tekstas/manifestas, kuriame buvo dekonstruoti totalitarinės valstybės ideologijos įdiegtas mąstymo būdų

kompleksas, marksizmo ir socializmo idėjų sklaida viešojoje erdvėje, žadinant žmones sąmoningumui ir politinei kovai.

Manifesto „Politinė kultūra ir Lietuva“ tekstinė analizė leidžia svarstyti kultūrinės tapatybės aspektų – spaudos ir inteligentų socialinio vaidmens visuomenėje – svarbą, nagrinėjant juos tautos evoliucijos, istorinio proceso dualizmo, psichosocialinių priežasčių pasikartojimo ir identiteto (at)kūrimo kontekste. Sąjūdžio radikalais vadintų jaunųjų intelektualų karta viešosios komunikacijos patirties sėmėsi iš tarpukario periodiniuose kultūros žurnaluose publikuotų tekstų. Alternatyviuose kultūros žurnaluose „Sietynas“ ir „Proskyna“ (1988 m.) buvo publikuota S. Šalkauskio „Inteligentijos koncepcija“ ir *Naujaromuvių* deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą. Pastarąją A. Juozaitis vadino *dokumentu*, kvietusiu diskutuoti ir reformuoti Lietuvos valstybę, *pirmąją viešą intelektualiojo elito žmonių opozicija autoritariniam režimui po daugelio tylos metų* (Juozaitis, 2000:56). Tačiau *Naujaromuvių* kurtas narytyvas (nagrinėtas 3-me skyriuje), vykstant XX a. pabaigos institucinei kaitai, galėjo pasitarnauti tik kaip istorinis liudijimas, kad autoritarizmui vystantis totalitarizmo linkme, inteligentai pirmieji suvokia vidinės anarchijos grėsmę ir inicijuoja valstybės reformą, kurdami naują identiteto formą. Aiškinantis tautos *biologinę raidą*, kuri sutampa su tautos vaikyste, jaunyste ir brandos amžiumi, svarbu nustatyti tris laikotarpius, pasireiškiančius kiekvienos tautos istoriniame cikle, t.y. tautos antiką, viduramžius ir naujuosius laikus. Lietuvos atveju tarpukario laikotarpį, pereinant iš tradicijos į racionalizmą, galima traktuoti kaip antiką (vaikystę), o visuomenę, kurios branda buvo sutrikdyta okupacijos, vertinti kaip tautą, kurios raidoje trūksta viduramžių (jaunystės). Todėl galima svarstyti, kad paskutinio atgimimo-išsivadavimo laikotarpis sutampa su naujųjų laikų (modernybės) periodu, tačiau biologiniu (tautos brandos) požiūriu, dėl okupacijos metu sutrikdytos visuomenės raidos, galime jį laikyti visuomenės jaunyste. Šiame pereinamajame laikotarpyje susiduriama ne tik su naujo identiteto formos kūrimu, bet ir su grėsme, kad (politinis) radikalizmas gali virsti utopiniu radikalizmu, siekiant adaptuoti socialinę realybę prie idealios schemos. Tačiau, kaip pabrėžia F. Fanon, pirmoji priedermė, svarbi atkuriant

tautos privilegijas, yra suteikti tautos kultūrai gyvastį tikraja biologine prasme (Fanon, 1959; Pecora, 2001). Pranešimas „Politinė kultūra ir Lietuva“ užbaigė paruošiamąjį (pirmąjį) atgimimo etapą, kuris prasidėjo nuo M. Gorbačiovo 1985 m. paskelbtų sovietų sistemos liberalizacijos ir demokratizacijos reformų, tapusių vienu iš totalitarinės imperijos žlugimo veiksnių.

Č. Laurinavičius ir V. Sirutavičius išskyrė tris periodus, susijusius su *perestroikos* (pervarkos) politika (Laurinavičius, Sirutavičius, 2008):

1. Spartinimą, kurio strategija žlugo kartu su Černobylio tragedija 1986 m.
2. Oficialiai paskelbtą pervarką dėl sovietų sistemos krizės, kuri buvo paskelbta Sovietų Sąjungos Komunistų partijos CK 1987 m. sausio plenumė.
3. Viešumo ir demokratizacijos kampanijas, leidusias susikurti demokratiniais sąjūdžiams, kurie dekonstravo sovietines struktūras.¹³⁰

Visuomenės ir inteligentų baimės mastą, kad juos *gali sunaikinti*, 1988 m. vasario 16 d. oficialios valdžios vertinimų kontekste, kai buvo uždrausti neformalūs judėjimai ir diskusijų klubai (Laurinavičius, Sirutavičius, 2008), žymėjo ne tik bręstanti M. Gorbačiovo *pervarkos* krizė, bet ir darbe analizuojamo pranešimo „Politinė kultūra ir Lietuva“ pabaiga. A. Juozaitis svarstė, kad *jeigu klausantis pastabų nekilo noras jį sunaikinti ar nutildyti* („Sietynas“, 1988: 26, Kšanavičius, 1998), yra pasistūmėta politinės kultūros link. Aptariamam laikotarpiu visuomenę apėmusią Saugumo (KGB) represijų baimę išskyrė

¹³⁰ Oficialiojoje periodinėje spaudoje buvo paskelbta *naujo mąstymo* būtinybė, pagal kurią bendražmogiški interesai turėjo tapti prioritetiniais. Aiškinantis periodizacijos problematiką sudėtinga išskirti, kada totalitarinės valstybės žlugimas sutampa su tautinio atgimimo judėjimo pradžia ir okupuotų valstybių kova dėl etninės tapatybės ir išlikimo, tačiau jį galima vadinti tautinio išsivadavimo iš sovietų okupacijos *biografijos pabaiga*. Analizuojant buvusiam sovietiniame regione 1989–1990 m. vykusias dainuojančiąsias ir aksomines revoliucijas pastebėta, jog trūksta schematiškų gairių, analitinių modelių ir specifinių terminų, kuriais būtų galima vadovautis. Lietuvos atveju institucinę kaitą ir taikų perėjimą iš totalitarinio režimo į demokratinį, grįstą politinėmis priemonėmis raidos kelią, politologai apibūdino *suderėtos revoliucijos* (Krupavičius, Lukošaitis, 2004:20) terminu. Tvirtinama, jog ji turėjo daugiau *didžiosios reformos* negu revoliucijos bruožų. Filosofiniu požiūriu nagrinėdamas revoliucijos sampratą, O. Gasset teigė, kad ji yra ne kiekvienas kolektyvinis judėjimas, nukreiptas prieš valdžią, bet dvasios būseną.

Alvydas Medalinskas, apibūdindamas Sąjūdžio iniciatyvinės grupės formavimo pobūdį (A. Medalinsko interviu, 2010).¹³¹

„Sietyne“ paskelbto programinio teksto/manifesto tezėmis A. Juozaitis manifestavo: a) visuomeninio judėjimo (Sąjūdžio) steigties būtinybę; b) permainas ir konsolidacijos svarbą; c) naujos lietuvių kultūrinės tapatybės kūrimo poreikį. Buvo įvardinta revoliucinė dabarties situacija, sukuriant elgesio precedentą – politinės kovos už laisvę galimybę. Autorius tvirtino, kad *laukti nebeįmanoma, nes socialinis bejėgiškumas pasiekė ribą*, todėl formuluoti principinio ir strateginio pobūdžio svarstymai, aptariant taktiką: *ką daryti toliau?* Paties A. Juozaičio apsisprendimą paskelbti *istorinę tiesą* ir prisiimti atsakomybę lėmė du veiksniai: a) sąsajos *su sportu, per kurį diegta šeimoje ir vykdyta religinė lietuvių tautybė* (A. Juozaičio interviu, 2011); b) priklausymas (nuo 1977 m.) filosofų bendruomenei. Todėl po 1988 m. vasario 12 d. vykusio LKP CK organizuoto mitingo filosofas suprato, jog turi būti duotas atsakas šmeižtui. Šis mitingas buvo *nukreiptas prieš JAV imperialistų bandymus kištis į LTSR vidaus reikalus* (Kšanavičius, 1998), o jo metu Amerikos prezidentas Ronaldas Reiganas pasmerktas už priešišką Tarybų Lietuvai akciją ir klaidingą istorijos aiškinimą (Senn, 1992; Laurinavičius, Sirutavičius, 2008). Tai yra, mitinguota prieš prezidento paskelbtą proklamaciją, skirtą Lietuvos nepriklausomybės 70-mečiui pažymėti.¹³²

¹³¹ Tautinio judėjimo sąrašas buvo formuojamas prieštarai: siekiant apsisaugoti, kad šios iniciatyvos nesunaikintų Saugumas (KGB), telktos trys grupės iš sovietų valdžios atstovų ir nepartinių. Buvo atrinkti *pripažįstami valdžios* Komunistų partijos nariai, *gerai pažinąjė nomenklatūrą*, pvz., Vytautas Petkevičius, „Gimtojo krašto“ redaktorius Algimantas Čekuolis. Įtraukti vadinamieji „buferiai“ – partinių organizacijų sekretoriai, pvz., Rašytojų sąjungos – Romas Gudaitis. „Pusiausavais valdžiai“ laikyti moraliniai autoritetai Justinas Marcinkevičius, Sigitas Geda, o naujos generacijos intelektualai buvo radikalioji grupė, *kuri stūmė iš galo*. Kaip teigė A. Medalinskas, 1988 m. liepos–rugpjūčio mėn. buvo kritinis laikotarpis, kai iš Maskvos atvažiavęs *emisaras* (Aleksandras Jakovlevas) *turėjo nuspręsti, ką daryti su Sąjūdžiu*. Tuo metu, kai A. Medalinskas pirmą kartą telefonu perdavė informaciją R. Sakadolskiui iš „Amerikos balso“ apie formuojamą iniciatyvinę Sąjūdžio grupę, artimieji manė, kad šie pokalbiai yra grėsmė šeimos saugumui. Svarstyta, kad prieš dešimt metų „Amerikos balsas“ reišė Sibirą, kaltinimus valstybės išdavimu ir bendradarbiavimu su buržuaziniais elementais (A. Medalinsko interviu, 2010).

¹³² Joje buvo teigiama, jog Amerika nepripažino Sovietų Sąjungos vykdytos Lietuvos okupacijos ir aneksijos, todėl demonstruoja savo solidarumą lietuvių tautai, išgyvenančiai religinį ir politinį persekiojimą, prievarta vykdomą rusifikaciją.

Moksliniu stiliumi išdėstyta manifesto „Politinė kultūra ir Lietuva“ pastabas suponavo pilietinis nerimas dėl: a) falsifikuojamos istorijos; b) stalinizmo gajumo ir jo palaikymo valdžios struktūrose; c) bręstančių ateities kataklizmų, praktikuojant *socialinės ramybės* palaikymo įgūdžius („Sietynas“, 1988). Programinio teksto/manifesto recepcija skyrėsi nuo ankstesniuose skyriuose aptartų naratyvų, skirtų daugiau inteligentų-tarpininkų auditorijai, tačiau teksto konstravimo pobūdis „savi–saviems“ išliko. Parengtą pranešimą A. Juozaitis perspausdino rašomąja mašinėle du kartus po 5 egzempliorius – tiek buvo galima padauginti per kalkę – ir paskaitos Dailininkų sąjungoje metu šiuos 10 egz. išdalino auditorijai (A. Juozaičio interviu, 2011). Kalba buvo įrašyta į *dešimtis diktofonų* („Nemunas“, 2010) ir į vaizdo laikmenas. Tekstas, anot autoriaus, galėjo būti padaugintas iki 100 tūkst. egzempliorių ir išspausdintas alternatyviame kultūros žurnale „Sietynas“, iš kurio R. Sakadolskio perskaitytas „Amerikos balso“ radijuje. Tezės buvo platinamos *iš rankų į rankas*, o žinia apie jas *žaibiškai* paskleista iš Vilniaus į Lietuvos regionus: žmonės, perskaitę šį įtaigų tekstą, *per dieną* nugalėdavo baimę ir apsisprendavo imtis veiklos. Pranešimo pastabos tuo metu buvo suprastos kaip sovietinės santvarkos ir jos realizuotojos – Lietuvos Komunistų partijos – kritika, *aiškiai peržengusi tarybinio valstybingumo leidžiamas ribas* (Laurinavičius, Sirutavičius, 2008:68).¹³³

Programinio teksto/manifesto „Politinė kultūra ir Lietuva“ pastabos vadinamos paženklintomis *laiko dvasios*, t.y. formuluojama samprata, vartojama sekuliarizuoto socialinio gyvenimo erdvėje. Preambulėje įvardinta *ribos situacija* („Sietynas“, 1988), atkreipiant dėmesį į tai, kad tautos gyvasčiai pakibus ant plauko, reikia *telkti jėgas ieškant, kas vienija ir padeda garbingai išlikti*. A. Juozaitis vadovavosi XIX a. tautinio atgimimo-išsivadavimo

¹³³ Politinės minties sklaida ir visuomenės laisvėjimas, kaip teigė apibrėždamas tezių „Politinė kultūra ir Lietuva“ psichosocialinį kontekstą R. Sakadolskis, vyko išnešiojant pačią idėją, kad galima veikti už Saugumo nustatytų ribų (R. Sakadolskio interviu, 2010). Poreikis išsakyti tiesą politizavo visuomenę tada, kai valdžios institucijos prarado veiklos kryptį. Valstybėje, kurioje visuomenė netikėjo oficialiąja (partine) spauda, radiju ir televizija, vienas iš tarpusavio susižinojimo būdų buvo tikėti žmonėmis, kurie kėlė pasitikėjimą, t.y. inteligentais, moraliniais autoritetais, ir perduoti, dauginti, platinti tai, kas jų parašyta raštu (tekstu).

sampratomis, plėtotomis „Aušros“ ir „Varpo“ programiniuose manifestuose, siekiant organizuoti tautinį judėjimą ir konsoliduoti žmones išsivadavimo kovai. Tačiau naratyvas formuluotas dubliuojant turinį: jame laikytasi oficialios valdžios leistinumų ribų, į kurias atsižvelgė anksčiau susikūrę neformalus judėjimai, plėtoję M. Gorbačiovo paskleistą *politinės kultūros* apibrėžtį. Šiuo terminu apibrėžtas naujos rusų socialinės revoliucijos reiškinys, argumentuojant, kad sprendimas pradėti radikalias reformas buvo priimtas „viršuje“ – politinėse struktūrose. Tačiau nuo ankstesniųjų „atšilimų“ *pertvarka* skyrėsi įgyvendinimo priemonėmis. Lietuvos atveju tai reiškė imperatyvą politinio sąjūdžio steigčiai: *neišvengiamybę konkrečią politiką remti kultūriniu brandumu* („Sietynas“, 1988:11). Kultūrų hibridizacija naratyve pasireiškia tuo, kad šalies kolonizatorės politiką *neišvengiamai* kviečiama remti tam, kad būtų pasiekta kolonizuotos tautos politinė laisvė. Sovietinio laikotarpio socialinės normos ir vertybės taip pat gali būti vertinamos kaip šalies kolonizatorės *politinės kultūros* išraiška, tačiau ji pasižymėjo nedemokratiniais režimams būdinga parapijine ir pavaldinio tipo (politine) kultūra.¹³⁴

A. Juozaičio programinio teksto/manifesto struktūra sudaryta iš šių dalių. Pirma, pateikta bendrosios susidariusios situacijos analizė ir išskleistas termino *politinė kultūra* vartosenos laukas. Antra, įvardinti esminių pokyčių, siejamų su Europos kultūros tradicijomis aspektai, deklaruojant priklausomybę Vakarų mąstymui: *esame didžiosios kultūros atstovai*. Pastabose primestai, sovietinei tapatybei priešpriešinta tautinė lietuvių tapatybė, sukurta XIX a. ir įtvirtinta tarpukariu, todėl suprasta kaip stabili ir nekintama. Trečioje dalyje apžvelgiami Lietuvos bendrojo politinio gyvenimo veiksniai. Pagal F. Fanon, šis, trečiasis tautinės kultūros evoliucijos etapas gali būti siejamas su intelektualo-patrioto plėtojimu visuomenės žadinimu iš politinio letargo, taikant grįžimo į praeitį (tradiciją) modelį (Fanon, 1959; Pecora, 2001:265). Šis

¹³⁴ Mindaugas Degutis schematizavo pereinamojo laikotarpio iš sovietinės kultūros į nepriklausomos Lietuvos politinę kultūrą ypatumus (Degutis, 2004). Juos sudarė: a) didelė kiekvieno žmogaus gyvenimo priklausomybė nuo (totalitarinės) valstybės; b) žmogaus gyvenimo (ir pagrindinių žmogaus teisių) suvaržymai; c) suvaržymų pasekmė: įgūdžiai gyventi nesavarankiškai; d) aiškus privataus ir viešojo gyvenimo atribojimas, deklaruojant dvigubas elgesio normas.

iš kartos į kartą perduodamas modelis, kuriuo nacionalistinių nuostatų inteligentija ankstesnių tautinių judėjimų metu žadino tautą atgimimui, buvo plėtotas tezėse, (at)kuriant lietuvių kultūrinę tapatybę ir vykstant išsivadavimui iš XX a. kolonizavimo. Revoliucinę istorinio slenksčio situaciją A. Juozaitis tezėse gretino su XIX a. tautinio atgimimo koncepcija „Aušroje“ ir vadino ją *sutampančia su dabarties laiko dvasia* („Sietynas“, 1988). *Naujaromuvių* deklaracija „Į organinės valstybės kūrybą“ (kuria vadovautasi, siūlant reformuoti valstybės santvarką) vertinta kaip istorinis liudijimas (revizavęs politinį režimą) ir *pilietiškai bandančios pabusti valstybės garbės kodeksas* (Juozaitis, 2000:57). Visuomenė suvokiama ne kaip eksperimentinis laukas, bet kaip *savaiminis organizmas* („Naujoji Romuva“, 1936, „Sietynas“, 1988), kuris gali būti keičiamas jį ugdant, o ne išorės projektais.

Tokiu būdu, nauja kultūrinė lietuvių tapatybė apmąstyta kaip ankstesnės, tautinės tapatybės rekonstrukcija, nepakankamai dėmesio skiriant tam, ką F. Fanon vadina tautos tiesa: pirmiausia – jos esamai realybei (Fanon, 1959; Pecora, 2001:274). Nors A. Juozaitis pabrėžė, kad didžiausias pajėgas Lietuvos paskutiniame tautiniame atgimime sudarė nauja pokario karta, o išskirtinis vaidmuo teko *intelligentams ir rašliavos žmonėms* (Juozaitis, 2000:59), tačiau programiniame tekste/manifeste kultūrinės tapatybės aspektas – inteligentų socialinis vaidmuo – neišskiriamas. Galima teigti, kad okupacijos metų atžanga tapo savotiška pažanga: išugdyta gausi, niekuomet neturėta inteligentija (galinti sukurti pilietinės visuomenės pamatą ir baigti darbą, kuris nebuvo atliktas iki galo) ir įveiktas intelektualinis atsilikimas. Tęsiant XIX a. tautinio atgimimo veikėjų ir tarpukario intelektualų tradiciją tvirtinta, kad dinamiškoje visuomenėje tikroji kultūra negali būti atitraukta nuo politinių sprendimų.¹³⁵ Pranešime „Politinė kultūra ir Lietuva“ kultūra suvokta kaip *kurianti politikos ideologiją ir strategiją* (A. Juozaičio interviu, 2011), pabrėžiant, kad ir ankstesnių tautinių atgimimų bangos kilo iš kultūros dirvos. A. Juozaitis teigė, kad

¹³⁵ F. Fanon, nagrinėdamas išsivadavimo kovas, kaip kultūros fenomeno pobūdį, svarstė, kad kultūra yra tautinės savimonės, kuri nėra nacionalizmas, dalis. Todėl būtina atskirti tautos išsivadavimą, liaudinį kovos turinį ir tautinę kultūrą, kuri yra kūrybiškumas, tautos būtinybė, tautinis charakteris, tampantis atviru kitoms kultūroms. Būtent tautinė savimonė suteikia tautinei kultūrai tarptautinę dimensiją (Fanon, 1959; Pecora, 2001:274).

Lietuvai visada buvo svarbiausias *išlikimo* klausimas, kuris gali būti sprendžiamas einant demokratinio keliu. Netiesiogiai apibrėžti inteligentijos viešosios veiklos uždaviniai, plėtoti anksčiau aptartuose programiniuose tekstuose: a) sukurti pilietinės visuomenės pagrindą; b) baigti darbą, kuris nebuvo atliktas iki galo – suformuoti racionalią, demokratišką ateities viziją.

Tekste aptarta perspektyvių pokyčių būtinybė kuriant institucionalizuotą, teisiškai apibrėžtą jėgą, liudijančią *skaidresnį gyvenimą* („Sietynas“, 1988:10). Viena vertus, kaita siejama su pasikeitusia politika, kuria norima racionaliai plėtoti valstybės gyvenimą *atsisakius amorfiškumo, tuštybės ir ritualizavimo*. Pokyčiai sieti su naujais politinio/viešojo gyvenimo subjektais ir dinaminiais šaltiniais, vadintais *neformaliais* (savaveiksmiais) judėjimais, taip pat išskleistas neformalių judėjimų (Rusijoje) sąryšis su politika (plg. programinį tekstą „Varpe“ 1902 m., aptartą 3-me skyriuje). Todėl politinė kultūra tezėse vadinama *fenomenu*, gimstančiu ir kylančiu iš visuomenės dinamizmo visumos, o ne primetamu visumai.

Politinės kultūros terminą suformulavo Gabriel Almond ir Sidney Verba (Almond, Verba, 1989), tvirtinę, kad politinė kultūra yra demokratinio stabilumo teorija. Ji sudaro sąlygas įtvirtinti arba kvestionuoti teisėtas kolektyvinės tapatybės ribas. Tyrėjai skyrė, kad kultūroje bendruoju požiūriu problemomis yra jos politinis turinys, vienu iš esminių politinės kultūros aspektų laikant dalyvavimą, o vykstant politinei revoliucijai, kuri sukrečia pasaulį, būtent masių dalyvavimą galima vadinti *sprogimu*. Politinės kultūros terminas išskleidžia šias politines orientacijas: a) nuostatas politinės sistemos atžvilgiu; b) nuostatas individo vaidmens šioje sistemoje požiūriu; c) nuostatas tarp specifinių socialinių objektų ir procesų (valdžios institucijų).¹³⁶

¹³⁶ G. Almond ir S. Verba išskyrė tris politinės kultūros tipus: parapijinę, pavaldinio ir dalyvio. Trečioji kultūra vadinama pliuralistine ir yra daugiau moderni nei tradicinė. Ji turi abiejų socialinių sistemų bruožų ir grindžiama komunikaciniu bei įsitikinimų pagrindu. Tokiu būdu ji tampa pilietine: tai konsensuso ir įvairovės kultūra, žadanti pokyčius ir juos moderuojanti. Politinės kultūros konfliktai turi bendrakultūrinių konfliktų požymių, todėl gali būti vertinami kaip esminis kultūrinis pokytis. Autoritarinės politikos atveju, į dominavimo procesą įtraukiamos politinės partijos, interesų grupės ir komunikacijos priemonės – *spauda*, todėl jos įgyja biurokratinių struktūrų pobūdį. Bet kuri distinkcija, kaip teigia G. Almond ir S. Verba, *kelia grėsmę aktualiam politiniam testinumui bei politinių struktūrų multifunkcionalumui* (Almond, Verba, 1989:15).

A. Juozaitis politinės kultūros sampratą siejo su Europos kultūros tradicijomis, tačiau neišskyrė, kad socializmą turi keisti laisva rinka (kapitalizmas), o totalitarizmą – demokratija. Šis požiūris sietinas su tarpukario inteligentų mąstysena, jog kultūra ir politika gali būti plėtojama dvasinėje sferoje, ir su 1936 m. Naujaromuvių formuluota valstybės reformos koncepcija, kurioje siekta vietoje laisvos rinkos įtvirtinti kultūrinę autonomiją ir korporacijas. Manifesto pastabose minimas ūkininkavimas (nuoroda į agrarinį kraštą), bet ne kapitalizmo raida, idealistiškai tvirtinant, kad Europoje siekta racionalaus, proporcingo ir atsinaujinančio ūkininkavimo, plėtojant *uždaras* miestų ir kaimų bendruomenes (korporacijas). Verta aptarti A. Juozaičio tekste plėtojamą Europos kultūros tradicijų apibrėžtį, kuria vadovaujantis modeliuota nauja lietuvių kultūrinė tapatybė. Išskiriami šie Europos kultūros bruožai:

1. Politinė kultūra, kurią sudaro racionali savimonė, sveikas protas ir suverenitetas.
2. Racionalus gyvenimo pobūdis (ekonomikoje – racionalus ūkininkavimas, politinėje sferoje – racionalios savimonės dominavimas: tarptautinė teisė, parlamentinis valdymas).
3. Individo, kaip Europos kultūrinio/valstybinio gyvenimo subjekto, reikšmė.
4. Europietiška kultūros tradicijų bei valstybingumo sampratai priešpriešinamas neeuropietiškas, marksistinis požiūris į valstybingumą ir *tautinį klausimą* („Sietynas“, 1988: 23).

Analizuodamas identiteto formavimo tekstu pobūdį, H. Bhabha išskyrė *požiūrio ir diskurso strategijos, kuriant kultūrinę tapatybę momentu, veiksnį* (Bhabha, 1994:50), susijusį su reikšmių, lūkesčių, kultūros ir politikos klausimais. Nors simbolinė sąmonė identiteto reikšmei suteikia integralumo ir vienvės turinį, tačiau susiduriama su *dvilypumo* dimensija ir subjekto erdve. Šis santykis sukuria iliuzinę perspektyvą, vadinamą vizualiąja identiteto įvaizdžio *trečiąją dimensija*. Ji susijusi su Savęs ir Kito sampratomis identifikacijos procese. Socialinio konstruktyvizmo požiūriu, tapatybė nėra *a priori* arba užbaigtas projektas. Rerezentacija tampa erdvės plyšiu: dabartis sukuriamą

kaip kažkas, kas nedalyvauja ir yra laikinai atidėta, todėl laikas suvokiamas kaip esantis *tarpa*, kaip visada esantis kitur, pvz., praeityje arba ateityje. Kaip buvo minėta anksčiau, kolonijinio diskurso *dvilypumas* pasižymi ne tik vienos galingesnės tautos agresija perrašant kitos tautos istoriją, bet ir *nacionalizmo* diskursu, kuris nėra esminis kultūros lokalumo (vietos) atžvilgiu. Taigi, galima teigti, kad kultūrų hibridizacijos, naratyvo dvilypumo (dubliavimo) aspektams ir nacionalizmo analizei, kuriant naują lietuvių kultūrinę tapatybę XX a. istorinio slenksčio metu, buvo skirta nepakankamo dėmesio. Filosofiniu požiūriu, kuriama lietuviška kultūrinė tapatybė pasižymėjo tvirtinimu, kad kultūra suponuoja tapatybės steigties dinamiką socialinėje, politinėje ir kultūrinėje plotmėje. A. Juozaitis manifeste pabrėžė kultūrinės nepriklausomybės, antrojo žingsnio po politikos, reikšmę (vadovaujantis *europietišku racionalizmu*, apeliuojant į krikščionybės puoselėtą racionalumo fenomeną, o ne į technokratiją ar mechaniką), ir plėtojant kultūrinėje spaudoje *lango į Europą idėją* (A. Juozaičio interviu, 2011).

Analizuojant naujos lietuvių kultūrinės tapatybės kūrimo institucinės kaitos metu problematiką, verta išnagrinėti kultūrų hibridizacijos ir pakartojimo aspektą, kuris A. Juozaičio programiniame tekste siejamas su Europos kultūros tradicijomis, bet taip pat susijęs su Rusijos nacionalinės savimonės ženklais. Todėl svarbu aptarti klasikinio eurazizmo sąjūdžio ideologo, „Europos kultūros istorijos“ autoriaus Levo Karsavino veiklos tarpukario Lietuvoje bruožus (Martinkus, 2011; „Problemos“, 2008), atsispindėjusius lietuvių filosofų samprotavimuose. Pavyzdžiui, tarpukariu S. Šalkauskio plėtotai atviresnės Rytų ir Vakarų dialogui *Lietuvos idėjai* įtaką darė Levo Karsavino simfoninės asmenybės, ideokratijos ir istoriosofine civilizacijų klasifikacijos teorija grįsta kairioji Eurazijos sąjūdžio ideologija, sukurta vadovaujantis ortodoksinais kristologiniais teiginiais („Problemos“, 2008).¹³⁷ A. Juozaičio tezėse apeliuo-

¹³⁷ L. Karsavinas formulavo gyvojo tikėjimo idėją, su gnosticizmu sietą meilės teoriją ir kritikavo Vakarų individualizmą, tačiau vertino tautinių valstybių kūrimąsi. Kaunas 1928–1929 m., tarpininkaujant L. Karsavinui ir Vosyliui Sezemanui, buvo tapęs vienu iš pagrindinių kairiojo eurazizmo idėjas generuojančių centrų. Tačiau manyta, kad Lietuva nepakankamai suvokia savo Eurazijos tapatybę, todėl, siekiant užtikrinti istorinę dieviškumo raidą, palaikyta tautų, kultūrų ir civilizacinio vystymosi idėja („Problemos“, 2008).

jama į krikščionybės puoselėtą racionalumo fenomeną, kuris neprieštarauja giluminiam pasaulio suvokimui („Sietynas“, 1988:12).

Anot G. Mažeikio, S. Šalkauskio plėtota lietuvių civilizacinės tapatybės idėja, grįsta Lietuvos kaip Rytų ir Vakarų kultūros sintezės teorija, buvo palanki plėtoti ir Eurazijos idėja. Vis dėlto Eurazijos ideologija gali būti traktuojama kaip *kolonijinė vizija*, kuria siekta pakeisti ne tik koloniją, bet ir šalį kolonizatorę – Rusiją (Martinkus, 2011). Eurazininkų lyderių tikslas, viena vertus, buvo sukurti vientisą ideologiją, kurią būtų galima priešpriešinti marksistinei ideologijai, socialinės realybės suvokimą keičiant dvasiniu aspektu. Kita vertus, plėtotas kritinis diskursas Europos kultūros (vertintos kaip romanų-germanų kultūra) atžvilgiu. Pavyzdžiui, Nikolaj Trubeckoj kritikavo kultūrinį Europos imperializmą, kurio destruktivumas pasireiškė tuo, kad siekta visas ne romanų-germanų tautas palenkti kultūrinei romanų-germanų ideologijai. Tvirtinta, jog propaguojant *kultūros universalizmą* ir *bendražmogiškosios kultūros* turinį buvo nuslėptas etnografinis šios idėjos turinys.¹³⁸ Šie europeizacijos aspektai aptariami tam, kad išskleistume idėjų sąryšį tarp tarpukario lietuvių inteligentų plėtotos modernizacijos, vejantis Europos kultūros ir civilizacijos laimėjimus (kuriant lietuvių intelektualinės minties tradicijas), eurazininkų ideologijos ir šių idėjų pakartojimo XX a. pabaigos tautinio atgimimo-išsivadavimo judėjime. Tokiu būdu, bandydama įveikti tariamąjį atsilikimą, buvusi kolonizuota, europeizuojama tauta pagreitintai vykdo reformas ir modernizacijas, per keliolika metų patirdama kultūros transformacijas, kurios Europoje vyko ilgai, esant natūraliai visuomenės savimonės brandai ir raidai. Gretindamas naujos lietuvių kultūrinės tapatybės apibrėžtis nagrinėjamame programiniame tekste ir S. Šalkauskio formuluoto Rytų Europos idealo, kuris priešinasi nekonstitucinei tvarkai ir plečia laisvės ribas,

¹³⁸ N. Trubeckoj tvirtino, kad romanų-germanų kultūros turinys yra etnografinis ir etnopsichologinis, o laikysena kitų kultūrų atžvilgiu suponavo karingą europocentrizmą. Tokiu būdu, europeizuojamos tautos, derindamos senus ir naujus kultūros elementus, išgyvena ne tik sparčios modernizacijos raidą, bet įgyja psichologinį *outsiderio* kompleksą. Įvardinti negatyvūs europeizacijos tautose padariniai: ją įgyvendinant sutrikdomas natūralus kūrybinis procesas ir vertybių apykaita tarp tautinio elito ir liaudies. Be to, romanų-germanų psichologinį mąstymo būdų kompleksą įsisavinanti tauta pasmerkia save destruktiviai vidinei įtampai, atsirandančiai dėl vidinio skilimo, naujų (svetimų) ir senų (savų) kultūrinių vertybių konflikto (Martinkus, 2011).

sampratą, A. Juozaitis teigė, kad *tąsyk S. Šalkauskis atrodė kaip koks guru. Vėliau – naivus. Dabar – vaikiškas. Ne tuo, kad filosofinius pamatus laikė svarbiausiais visuomenės pamatais* (A. Juozaičio interviu, 2011). Evoliucionuojant požiūriui į autoritetus, A. Juozaičio nuostatos keitėsi: vėliau S. Šalkauskio pažiūras ir filosofiją jis vadino *anemiška* ir manė, kad *jai trūksta pasionariškumo*.

„Sietyno“ programiniame tekste/manifeste, kuriuo konstruota nauja kultūrinė lietuvių tapatybė, buvo apibrėžti politinės saviraiškos veiksniai, kuriuos sudaro *racionali savimonė, sveikas protas ir suverenitetas*. Sveiko proto fenomenas, anot A. Juozaičio, papildo racionalią savimonę. Todėl aptariant antrąjį politinės saviraiškos veiksnį, atkreiptas dėmesys į Vakarų mąstyme plėtotos individualizacijos ir individo, kaip Europos kultūrinio ir ekonominio gyvenimo subjekto, reikšmę. Tuo šios tezės skiriasi nuo „Naujojoje Romuvoje“ 1936 m. paskelbtos deklaracijos „Į organinės valstybės kūrybą“, kurioje, siekiant modernizuoti visuomenę, neigta individualizacijos svarba. A. Juozaitis tvirtino, kad tik *individualizuotai pulsuojančioje visuomenėje galėjo atsirasti tarptautinė teisė* („Sietynas“, 1988:13), netiesiogiai pabrėždamas, kad tarptautinė teisė gali išspręsti sovietų okupacijos ir Lietuvos aneksijos problemą. Kitaip nei „Naujosios Romuvos“ deklaracijoje, „Sietyne“ aktualizuotos pilietinės teisės, apibrėžiant *suverenitetą* kaip kiekvienai tautai priklausančių *aukščiausių teisių visumą, teikiančių tautai, valstybei nelygstamos vertės pajautą* („Sietynas“, 1988:15), t.y. savigarbą. Suverenitetas įvardijamas trečiuoju, *sintezuojančiu* politinės saviraiškos veiksmiu, *valstybinio gyvenimo alfa ir omega*.

„Sietyno“ tekstas nuo ankstesniųjų programinių tekstų, pvz., paskelbto 1889 m. „Varpe“, skiriasi tuo, kad jame nėra išskirtas tautos konsolidacijos siekis. A. Juozaičio tezėse neabejojama tautos konsolidacija ir sutelktumo jėga ruošiantis politinei kovai, siekiant politinio pliuralizmo ir suvereniteto, suprantamo kaip valstybės nepriklausomybė. Skirtingai nuo XIX a. tautinio atgimimo lyderių ir tarpukario intelektualų formuluoto utopinio laisvės ir lygybės principo, šiame manifeste daroma metafizinė prielaida, kad žmogaus gyvenimas nebus išvaduotas nuo egzistencinių problemų ir nepasieks maksimalaus

gėrio. Toks samprotavimas vadintas *komunistine idile*, kuria protą užkrėtė naujųjų amžių mąstytojai.

A. Juozaičio tezes „Politinė kultūra ir Lietuva“ ir „Aušroje“, „Varpe“, „Naujojoje Romuvoje“ paskelbtus programinius tekstus, žadinusius tautinį sąmoningumą, agitavusius konsolidacijai, deklaravusius valstybės reformų poreikį ir kvietusius (kultūrinio) politinio sąjūdžio steigčiai, vienija tai, kad jie visi buvo paskelbti lietuvių periodinėje kultūrinėje spaudoje. Kita vertus, šie naratyvai (išskyrus „Varpą“) pasižymėjo tuo, kad kultūrinės tapatybės ir valstybės reformos projektuose nebuvo išskirta spaudos vaidmens valstybėje svarba. A. Juozaičio tekste svarstyta, kad oficiali politinės kultūros traktuotė yra *politinio aktyvumo agitacija* („Sietynas“, 1988:11).

Gretinant Rytų Europos, pvz., Lenkijos, pasipriešinimo komunistinei diktatūrai judėjimo susikūrimo atvejį, matyti, kad „Solidarumo“ steigties dokumente *tiesos* aspektas masinėje komunikacijoje išskirtas kaip pamatinė vertybė (Jakubowicz, 1998). Politikos dokumento 31 Tezėje (1981 m.) tvirtinama, kad visuomenė nori gyventi tiesoje, ir šis siekis apibūdinamas pilietinės teisės sąvoka. Tiesos reiškimas kalbant ir rašant (viešojoje erdvėje), traktuojamas kaip esminis imperatyvas vystantis socialinei savimonei.¹³⁹

A. Juozaičio programiniame tekste tvirtinta, kad *politinė tikrovė* buvo svarbi lietuvių kultūrai nuo tautos prabudimo XIX a., todėl ši tautinio atgimimo biografijos pradžios atkarpa gretinama su dabartimi, sutampančia su *laiko dvasia*. Tezėse atliekama istorinė refleksija formuluojant grįžimo į tradiciją modelį. Brėžtos paralelės su 1883 m. „Aušra“, išskiriant kultūrinės spaudos vaidmenį *racionalios savimonės kūrimosi etape*. Tautinės savimonės brendimas prasidėjo „Aušroje“, kuri, pasak A. Juozaičio, pasižymėjo *neprilygstamu*

¹³⁹ Socialinės grupės siekia kurti alternatyvią/paralelinę spaudą tam, kad plėtodamos socialinį, politinį bei kultūrinį pliuralizmą ir pateikdamos įvairius požiūrius stiprintų demokratiją. Tokiu būdu tenkinamas psichologinis saviidentifikacijos poreikis, siejamas su spauda. Spaudos socializacijos apibrėžtis buvo suformuluota „Solidarumo“ 32 Tezėje, kurioje pabrėžiama, kad spauda yra visuomenės turtas, teikiantis informaciją visumai ir jos kontroliuojamas. Pateikiamas *prieigos prie spaudos konceptas, kuris reiškia „teisę komunikuoti“ arba „komunikaciją kaip įgaliojimą“* (Jakubowicz, 1998:10). Šie aspektai svarbūs reformuojant socialinę sistemą ir užtikrinant, kad individai, socialinės grupės ir visuomenė *visuotiniai* galės naudotis masinės komunikacijos priemonėmis, žinodami turintys teisę į savo kultūrinę tapatybę.

demokratiškumu. Šis veiksnys lietuvių kultūrai padėjo susivokti ir identifikuoti save („Sietynas“, 1988:18). Tvirtinta, jog 1889 m. vykusiame suvažiavime buvo apibrėžtas XIX a. tautinio atgimimo tikslas, *savaime suprantamas dalykas* – Lietuvos nepriklausomybės siekis. Todėl politinės autonomijos reikalavimas Rusijos valstybės dūmoje vertintas kaip liudijantis *racionalumą*. Kaip teigia A. Juozaitis, pradėdami leisti „Aušrą“ ir brandesnę „Varpą“, *pirmeiviai kišo į žemę lietuvių vienybės kerus* (Juozaitis, 2000:46). Kultūrinė spauda suprasta kaip tautinės agitacijos priemonė, skleidžiant grynąją lietuvybę. Nors teigta, kad ne visuose nacionaliniuose judėjimuose *kalba* buvo tiek sureikšmintas, kiek lietuvių, tačiau būtent šiuo pavyzdžiu grindžiamas XX a. tautinio atgimimo-išsivadavimo pobūdis tvirtinant, kad tauta turi atgimti *kaip savarankiškas sociolingvistinis darinys*.

Nauja „Sietyno“ tekste yra tai, kad atkreipiamas dėmesys į pasirengimo XX a. pabaigos tautinio atgimimo-išsivadavimo veiksmams trukmę ir ciklus, būtinus reformų įgyvendinimui. Išskirta, kad nuo varpininkų lietuvybės šūkio iki politinės autonomijos reikalavimo Rusijos valstybės dūmoje praėjo 6 metai, o nuo „Aušros“ iki Lietuvos Tarybos posėdžio, kuriame J. Basanavičius paskelbė *subrendusios* tautos valią gyventi nepriklausomą gyvenimą, praėjo 35 m. „Sietyno“ programiniame tekste/manifeste pirmą kartą viešai buvo atmesta proletarinio internacionalizmo doktrina, o sovietinė sistema apibrėžta kaip *nomadinė sąmonė*, kurioje reiškėsi neeuropietiška ir netradiciška valstybingumo samprata. A. Juozaitis tvirtino, kad socialistinė revoliucija Lietuvoje buvo vykdoma *išorės jėgų*, atmetant *buržuazinio* gyvenimo formas.¹⁴⁰

Tezėse A. Juozaitis kritikavo masines informavimo priemones, kuriose skleistos *žemiausio lygio falsifikacinės akcijos ir pareiškimai, antrarūšių ir trečiarūšių argumentų lavina, turėjusi nuplauti nuo „mūsų“ Vasario 16-tosios*

¹⁴⁰ Minimas Vincas (Micekvičius) Kapsukas, kurio lietuvių kalbos atsizadėjimas ir šliejimasis prie bolševikų judėjimo vertintas kaip išdavystė. Įvardintas jo bandymas priartinti Lietuvą prie pasaulinės pažangos (modernizuojant ir industrializuojant), tačiau pabrėžta, kad V. Micekvičius Kapsukas, būdamas marksistas, nesirėmė tautos kaip visumos valia. Todėl gretinamas anas, *ibolševikinimo* laikotarpis (kai Maskvoje buvo sprendžiami Lietuvos valdžios reikalai, liepiant skelbti savarankiškumą) ir situacinis, valdančiajam aparatui propagandinėmis priemonėmis iškelus vadinamojo *tarybinio valstybingumo koncepciją ir išskiriant tarybinio suvereniteto sąvoką* („Sietynas“, 1988:24).

„gėda“ („Sietynas“, 1988:24). Pranešimo „Politinė kultūra ir Lietuva“ autorius, tęsdamas tarpukario inteligentų intelektualinės minties tradiciją, formuluavo ateities viziją, kad *pasaulis turės būti labiau orientuotas ne į materialinius procesus, bet į dvasines vertybes* („Sietynas“, 1988:23). Tačiau, apmąstant pokyčių įgyvendinimo strategiją istoriniu ir situaciniu požiūriu, A. Juozaičio pranešime pirmuoju aktualizuotas Bažnyčios institucijos, kaip vienintelės gerai organizuotos jėgos už viešojo gyvenimo rėmų ir tapusios opozicine valdžiai, legalizavimo grąžinant bažnyčias klausimas. Antra, deklaruotas demokratijos įteisinimas, tačiau po transformacijų kintantis spaudos vaidmuo nebuvo svarstytas, kaip savaime suprantamas – kuris yra. *Kultūrinė nepriklausomybė, antrasis žingsnis po politikos* (A. Juozaičio interviu, 2011), turėjo būti plėtojama į Vakarų orientuotoje kultūrinėje spaudoje, pvz., A. Juozaičio sukurtame leidinyje „Šiaurės Atėnai“.

L. Balcerowicz, nagrinėjęs sąryšį tarp (neradikalių) reformų vykdymo ir kylančio gyventojų nepasitenkinimo, kuriam Sąjūdžio veikėjai skyrė nepakankamo dėmesio (A. Juozaičio interviu, 2011), tvirtina, kad kiekvieną politinį lūžį šalies istorijoje lydi *nepaprastosios politikos* (Balcerowicz, 1998:135) laikotarpis, kurį gana greitai pakeičia *normali* politika. Tai trumpas periodas, kai naujos politinės struktūros dar tik kuriasi, o senasis politinis elitas yra diskredituotas. Tuo metu ir lyderiai, ir piliečiai yra linkę mąstyti ir veikti solidariai, vadovaudamiesi bendros gerovės siekiais. Nepaprastosios politikos trukmė susijusi su *pakitusiu žiniasklaidos vaidmeniu*, t.y. jos negatyvistine nuostata atspindėti laisvos šalies realybę. Negatyvaus tendencingumo mastas gali daryti įtaką visuomenės pasitikėjimui, kuris yra bendros vyriausybės ir opozicijos atsakomybės reikalas, netgi galintis sunaikinti reformų rezultatus.

Iš kitų programinių tekstų, paskelbtų periodinėje kultūrinėje spaudoje ir kvietusių permainoms, A. Juozaičio tezės išsiskiria šiais bruožais: a) sąsajomis su ankstesniais tautinio atgimimo judėjimais ir valstybės reformų koncepcijomis (grįžimo į tradiciją, tautinės tapatybės ir Europos kultūros tradicijų tęstinumo programa); b) racionalios savimonės ir suvereniteto, traktuojamo ne sovietiskai, o europietiskai, problema; c) visuomeninio politinio sąjūdžio steigties

poreikio ir revoliucinės situacijos apibrėžtimi (*laukti dėl socialinio bejėgiškumo nebeįmanoma*); d) pokyčių įgyvendinimo strategija. Taigi, vertinant saviemonės slinkties ir sąmoningumo požiūriu, galima teigti, kad kuriant minėtą naratyvą ir formuluojant naujos lietuvių kultūrinės tapatybės metmenis priartėta prie modernybės.

„Sietyno“ programiniame tekste/manifeste naujos lietuvių kultūrinės tapatybės apibrėžtis nuo XIX ir XX a. kultūrinėje spaudoje plėtotų visuomenės modernizavimo konceptų ir propaguotų vienijimo, lietuvybės gryninimo, kultūros dinamizavimo ir civilizacinės tapatybės idėjų skyrėsi tuo, kad anksčiau modernių institucijų dinamikai įtaką darė žmogaus *emancipacijos*, lygybės ir išlaisvinimo idėjos. A. Juozaičio tekste plėtoti ne tik išlaisvinimo, bet ir modernybei būdingi aktualūs *gyvenimo politikos*, kaip atskiros problemų ir galimybių visumos, uždaviniai. Tačiau dėl vadinamosios *išlikimo bylos* (A. Juozaičio interviu, 2011), kuriant periodikoje naują lietuvių kultūrinę tapatybę, buvo nepakankamai įvertinta esama tikrovė, kurios suvokimą iškreipė ir totalitarinis režimas, suformavęs dvigubą žmonių sąmonę, ir XIX a. šalies kolonizatorės Rusijos diegta cenzūros politika. Kita vertus, labai menkai analizuotas kolonijinio diskurso dvilypumas, pvz., tai, kad naratyvu kurtos tautos reikšmės yra nepilnos, nes jos buvo formuluotos spaudos sferoje (ideologizuota rašto kalba). Taip pat ignoruotas tautos kultūros ir tapatybės tapsmo *procesas*, kuris, socialinio konstruktyvizmo požiūriu, yra susijęs su nuolatine įtampa tarp individualizacijos siekio ir asimiliacijos. Apmąstant kultūrinės tapatybės struktūrinį pokytį, kuris vyksta iš naujo nustatant ribas tarp Aš ir Kitų, nesiekta suprasti, kad priešišškai kolonijiniame diskurse apibrėžiamas Kitas yra ne išorėje ar anapus, o tarp *savęs* – t.y. mūsų pačių. Taigi, galima teigti, kad savirefleksija, kritiškas savęs suvokimas ir kolektyvinio identiteto kūrimas, išplečiant egoistines Aš ribas ir į Aš sąvoką įtraukiant kitus (t.y. pripažįstant ne tik savo, bet ir Kitų poreikius – būnant tikriems, kad Kiti atsižvelgs į mūsų poreikius) gali prasidėti tik tada, kai žmonės nugalė savo baimę būti pavergtais tų, su kuriais jie siekia tapatintis, nes pagrindiniai poreikiai kyla iš vidinės santvarkos (tvarkos) atkūrimo reikalavimo.

IŠVADOS

1. Tautos kultūra yra daugiau, negu veikėjų ar žmonių subjektyviose nuostatose esanti bendro žinojimo ir idėjų visuma ar materializuotas socialinis reiškiny. Viena vertus, kultūra išreiškia tautą ir jos vertybes, draudimus, schemas ir elgsenos būdus, kurie yra formuojami socialinės evoliucijos eigoje, todėl šis reiškiny grįstas ne tik asmeniniu žinojimu. Kita vertus, tautos kultūra yra bendras visų laimėjimas, visų istorijos raidoje įgytų verčių, patirčių ir praradimų suma, išorinių ir vidinių įtampų rezultatas, tautoje gyvenančių žmonių būtinybė – ji tenkina bendruomenės socializacijos, ontologinio saugumo, kūrybiškumo poreikius. Kultūra ne tik formuojasi aukštos socializacijos veikėjų – inteligentų – mintyse ar veikloje ir yra nuolatinio kitimo, (atsi)kūrimo būklėje, tačiau tam, kad įvyktų socialinis pokytis, kultūra turi tapti bendru reikalu. Bendruomenės įsitikinimai, išreikšti mitais, tradicijomis bei naratyvais ir perduodami iš kartos į kartą kaip mąstymo ir kalbos būdo kompleksai, palaiško grupės tęstinumą, kultūrinę tapatybę ir yra susiję su tautos savivoka. Tam, kad žmonės suvoktų savo priklausomybę bendruomenei ir tapatintųsi su ja, individams būtina turėti ir plėtoti kolektyvinius prisiminimus. Jie, išreikšti naratyvais (programiniais tekstais) periodikoje, istorinių slenksčių ir kultūrinių transformacijų metu sutelkia žmones bendriems veiksmams, o visuomenės raidoje tampa sąmoningumo trajektorijomis.

2. Identitetas yra individualaus pobūdžio savybė, glūdinti savęs suvokime, savivokoje, tačiau jį veikia dvi supratimo rūšys: viena – tai, kaip esantis savyje Aš (bendruomenė) suvokia save, ir kita – koks yra Aš (bendruomenė), pripažįstamas Kitų. Todėl kultūrinė tapatybė nėra vientisas, visiems laikams sukurtas fenomenas, nes yra nuolat kintantis socialinis reiškiny, susidedantis iš daugelio tapatumo formų. Lietuvių kultūrinę tapatybę sudaro multikultūriniai LDK, bajoriški ATR įvaizdžiai, tarpukario ir dabarties Lietuvos vaizdiniai bei kolektyvinė atmintis – dėl pradinių schemų sukeliančias prieštaravimus ir diskusijas visuomenėje. Tautos kultūrinė tapatybė, arba naratyvas, gali būti romantizuota ir metaforiška, nes ji formuojasi iš politinės, intelektualinės minties tradicijų ir rašto (spaudos) kalbos, sukūrusių istorinės didybės idėją, tačiau

vykstant savimonės slinkčiai ir keičiantis visuomenės prioritetams, turėtų būti toleruojama diskusija dėl prigimtinio įstatymo, nekintamai apibrėžusio lietuvių kultūrinę tapatybę. Kultūrinė tapatybė yra nuolat socialiai konstruojamas reiškinys, kurį lemia istorinė pasaulėvoka, savimonės skinktis, išoriniai ir vidiniai veiksniai, leidžiantys išsaugoti pasirinktą bendruomenės tapatumą ir kartu – ugdyti atvirumą, pasitikėjimą Kitais. Kultūrinės tapatybės slinkties nagrinėjimas per naratyvus, arba inteligentų kurtus programinius tekstus periodikoje, leidžia išsiaiškinti, kaip pati kultūra konstruoja naratyvo herojus (kūrėjus, subjektus), kokios demokratijos prielaidos yra susiformavusios visuomenėje ir kaip tautos užrašymo naratyvu procesas yra susijęs su tekstualumu, spaudos reikšmėmis. Kai kultūrinė tapatybė yra suprantama kaip pastovi, anksčiau sukurta metafora, tačiau kintant socialinei realybei refleksyviai neperžiūrimi įrašai kolektyvinėje atmintyje, pilietinės bendruomenės kūrimas gali tapti probleminiu. Pilietinė bendruomenė ir kolektyvinis identitetas gali kurtis tada, kada kolektyvinė savimonė yra išreiškiama viešojoje erdvėje. Ji suprantama ne kaip duotybė, o kaip vieta, kurioje mokomasi viešai diskutuoti visiems svarbiais klausimais ir toleruoti skirtingus požiūrius, jaučiant pagarbą Kitų skirtingumui, idėjoms ir pasiūlymams. Tai gali vykti tada, kai egoistinius interesus ir savi-saugą plėtojęs Aš (bendruomenė) nustato galimas išorines grėsmes, savo pažeidžiamumą viduje ir socialinius reškinius pradeda vertinti kaip priežastinių ryšių sąveiką, bet ne racionaliai sudaiktintą dalyką.

3. Lietuvių inteligentų, kūrusių kultūrinę tapatybę programiniais tektais periodikoje, minties dinamikai įtaką darė ne tik kultūrinis, psichosocialinis jų savimonės raidos kontekstas, bet ir tai, kaip naratyvo kūrėjai konceptualizavo save ir suvokė individualumą. Formuojantis moderniai lietuvių tautai XIX a., iš valstietijos kilusius inteligentus socialiai konstravo kultūra: jų savimonei darė įtaką kultūrinis ankstesniojo režimo (ATR) paveldas, šalies kolonizatorės (Rusijos) cenzūros politika, paternalistinė sistema ir žmonių motyvacinės nuostatos. Nacionalistinių ir patriotinių nuostatų lietuvių inteligentija kūrė tautos apibrėžtis periodikoje, kultūrinės tapatybės aspektą, pvz., spaudos vaidmenį, suprasdami kaip savaime suprantamą – lyderių idėjų ir politinių interesų

propagandos priemone. XIX a. nacionalistiniam diskursui, kuris formulavo tautos idėją kaip tautinio progreso išdavą, ir ideologizuotai kalbai, plėtotai periodinėje spaudoje kaip lietuvių rašto/šnekos kalba, įtaką darė įtakingos doktrinos: nacionalizmas, marksizmas, socializmas ir spaudos kapitalizmas. Nacionalistinis diskursas kurtas, norminant tautinės mažumos (lietuvių) šnekos kalbą bei dialektus ir sukuriant bendrinės lietuvių rašto kalbos hegemoniją. Naratyvas, kuriuo užrašyta tautos teisė turėti savo įtakos sferą, emancipuojantis iš svetimų, asimiliuojančių Kitų kultūrų, vertintas kaip prigimtinis įstatymas. Juo bendrajame žinojime buvo apibrėžtos ir nustatytos identitetų ribos: savo Aš (bendruomenės) išskirtinumui priešpriešinti Kitų identitetai kaip svetimi arba nepatikimi. Todėl inteligentų kurtos kultūrinės tapatybės ir tautos koncepte esama prieštaravimo: tautos idėja formuluota tiems, kas rašo (kalba) etnine lietuvių kalba, ir ji priešpriešinama Kitų identitetams, kurie taip pat gyvena tautoje. Tai lemia vidinius ir išorinius prieštaravimus: jeigu kiti (asmenys, identitetai) ilgai nepripažįsta žmonių teisių į savigarbą ir laisvę, tai žmonės išmoksta būti priešais ir nepasitikėti kitais. XIX a. lingvistinis nacionalizmas įtvirtino lietuvių tautos totalumą, liaudiškumą ir sukūrė kolektyvinį individą, atmesdamas ankstesniojo režimo metu įgytą bendrąjį žinojimą. Ankstesnei tautos sampratai, pilietinei žmonių motyvacijai ir aukštajai kultūrai, kaip asimiliuojančiai, buvo priešpastatyta iš liaudies susiformavusi tauta ir jos grynas lietuviškumas. Lietuvių inteligentai, kūrę kultūrinės tapatybės apibrėžtis periodikoje, ne tik sukūrė tautos protą/diskursą ir emancipavo liaudį. Etnocentrizmo, glūdinčio kultūrinės tapatybės užrašyme naratyvu, ir linijinio požiūrio į istoriją priežastingumo nustatymas leido refleksyviai analizuoti inteligentų (naratyvo subjektų) socialinį vaidmenį. XIX a. lietuvių inteligentai, būdami (dvikalbiais) Rusijos ir Lenkijos mokslo piligrimais, siekė savo tautos autonomijos ir laisvės, kovodami su rusifikacija bei lenkinimu. Plėtodami lietuvių švietimo ir socializacijos idėją, jie integravo šalies kolonizatorės pedagogiką, pasižyminčią jos aukštosios kultūros bruožais, ir įtvirtino autoriteto konfliktą, t.y. idėjinę konkurenciją su politiniais lyderiais.

4. Kultūrinę tapatybę traktuojant kaip kintantį, socialiai konstruojamą procesą, jos aspektai – inteligentų socialinis vaidmuo ir spaudos vaidmuo – taip pat turėtų būti vertinami kaip kintamieji, esantys tarpusavio kūrimo santykiuose. Vadovaudamiesi racionalistiniu ir materialistiniu požiūriu, inteligentai kultūrą vertino kaip politinės veiklos galimybę siekiant modernizuoti visuomenę ir įgyti dominavimą be hegemonijos. Atsižvelgiant į socialinės realybės kitimą ir modernios visuomenės poreikius, refleksyvus ankstesniojo vaidmeninio identiteto peržiūrėjimas gali padėti intelektualų savirefleksijai ir kritiškam požiūriui į monologinės saviraiškos periodikoje turinį. Naratyvu rašant kultūrinę tapatybę kaip nekintamą, pastovią identifikaciją su Tėvynės idėja ir nepriklausoma valstybe, ir XIX a. prigimtiniam įstatyme (tautos koncepte, archiraštyje), ir XX a. tarpukario „Inteligentijos koncepcijoje“ suformuluota nekintama inteligentų socialinio vaidmens – socialinio mesianizmo, radikalių viešųjų intelektualų – identifikacija gali toliau gilinti autoriteto konfliktą ar ignoruoti Vakarų mąstysenai būdingą intelektualų vaidmens suvokimą.

5. Programiniuose tekstuose kultūrinės tapatybės aspektas – spaudos vaidmuo – valstybėje ir visuomenėje sietas su spaudos, žodžio laisvės samprata, laisvai leidžiamos ir platinamos lietuvių periodikos galimybe. Jis suprastas kaip lyderių idėjų ir interesų propagandos, bendruomenę vienijančios tautinės agitacijos arba valstybės įrankis. Šis įsitikinimas yra įrašytas kolektyvinėje atmintyje ir nusako minėtos socialinės struktūros esmę, kuri skiriasi nuo spaudos vaidmens suvokimo Vakarų mąstysenoje. Paternalistinėje sistemoje, kurioje palaikoma Tėvo teisė (autoritetizmas), žodžio laisvė yra kontroliuojama, nurodant, ką ir kaip kalbėti, o socialinė realybė interpretuojama, apibūdinant tikrovę nepilnomis – autoritetų skleidžiamomis spaudos (ideologizuotos rašto kalbos, pakaitalo) reikšmėmis. Pradinių schemų, susijusių su spaudos vaidmens samprata nustatymas ir naratyvo dekonstravimas, išskleidžiant, kaip XIX a. Rusijos cenzūros politika konservavo lietuvių visuomenės tradicionalizmą ir nekritišką požiūrį į raštu skleidžiamo pranešimo dvilypumą, gali padėti spręsti viešosios erdvės palaikymo problemą visuomenėje, turėjusioje ilgalaikę kolonijinę patirtį. Viešoji erdvė nėra kartą visiems laikams sukurta struktūra – ją

turi palaikyti kiekvienas pilietis. Kolonizavimo ir monologinės bendruomenės patirtį turėjusioje tautoje spaudos vaidmuo turėtų būti suprantamas kaip priešastinių ryšių, egzistuojančių visuomenėje, sąveika ir refleksyviai peržiūrimas, palaikant skirtingus Kitų požiūrius, visuomenės dialogą ir jos kritiškumą. Šis viešosios erdvės palaikymo supratimas priklauso nuo to, kaip žmonės skiria propagandos ir spaudos vaidmens sampratą ir toleruoja pasaulėžiūrų įvairovę.

6. Atlikto lietuvių kultūrinę tapatybę įprasminančių naratyvų tautinių atgimimo-išsivadavimo judėjimų biografijoje (nuo XIX a. lietuviybės prigimtinio įstatymo „Aušroje“ iki naujos identiteto formos XX a. istorinio slenksčio metu) turinio analizės rezultatai atskleidė sąmoningumo slinktį ir kultūrinės tapatybės, formuotos periodikoje, specifiką. Kuriant XIX a. modernios lietuvių tautos naratyvą kolonizavimo rėmuose, kultūrinė tapatybė formuota, vadovaujantis dviem logikomis natūralios ir kultūrinės atrankos keliu. 1) kovojant su kolonizavimu ir ardant ankstesnę ATR bajoriškąją tautos sampratą bei tradiciją; 2) etninę kalbą, papročius ir tradicijas išsaugojusios mažumos kalbą, kultūrą verčiant tautiškumo pamatu ir tapatinant ją su aukštąja, civilizacine kultūra. Tautos identifikacija kurta *kovos* sąlygomis: priešinantis kolonizavimui, kovojant už išlikimą ir emancipuojantis iš baudžiavos: pavergimą nustatant krašto viduje. Siekta įsivaizduojamos lygybės – pašalinus ankstesnius pavergėjus (bajoriją ir dvaro kultūrą) ir užėmus jų vietą.

7. Prigimtinis lietuviybės įstatymas „Aušroje“ kurtas jungiant vietas, šlovingos praeities (LDK) ir būklės (išlikimo) vaizdinį į lietuvių išskirtinumo – (asmeninio) *sėkmės* kelio – metaforą, socialinę realybę periodikoje aprašant vaizdiniais. Kovos ir kolonizavimo, ankstesnės tvarkos irimo kontekste brėžtos ribos tarp Aš (lietuvių) identiteto ir Kitų (priešiškų, pavergiančių, svetimų) identitetų rūšių, formuojant specifinį požiūrį į individo laisvę ir autentiškumą – individo Aš tapatumą siejant su istorija. Asmeniniai Aš (žmonių) poreikiai ir interesai, dėl kurių geresnio tenkinimo telkiamasi į bendruomenę, naratyve neišskiriami, todėl gali būti vertinami kaip nesvarbūs tautos ar valstybės atžvilgiu. Nauja identiteto forma kurta socializuojantis (mokantis ir tampantis nacio-

nalistinės pedagogikos objektais), ir mėgdžiojant kitus sėkmingus modelius (stipresnių valstybių-kaimynių, kuriose garantuojamos teisės į mokslą, švietimą ir laisvą žodį, pvz., Rusijos).

„Aušroje“ spaudos vaidmuo sietas su tautinės agitacijos, būtinos brandinant tautą, pobūdžiu, oficialiai deklaruojant toleranciją *kiekvieno kitoniškam supratimui* ir laikraštį apibrėžiant metaforiškai. Kai spauda siejama su ideologijos, propogandos sąvoka ar totalaus įvaizdžio kūrimo vieta, susiduriama su vertinimo (teisimo) konfliktu. Viena vertus, bendruomenės savimonė gali reikalauti, kad politinę erdvę kontroliuotų veikėjai, ekspertai (autoritetai), geriau „žinantys“ žmonių poreikius. Kita vertus, gali būti formuojama nekritiška, bet kokiai kitai įtaigiai doktrinai ar ideologijai pažeidžiama visuomenė, kuri pripažįsta Tėvo teisę grįstą leidimą naratyvą skaityti vienu, leistinu būdu.

8. Nustatyta, kad „Varpo“ programiniame tekste plėtotas lietuvių kultūrinės tapatybės pokytis: siekiant visuomenės liberalizavimo ir kviečiant lietuvius *būti kartu* tautoje, identitetas suprastas kaip žmonių apsisprendimas kartu dirbti (veikti) dėl Tėvynės idėjos. Nauja tapatybės forma kurta, atsiradus priklausymo proletariatui (ir jo kultūrai), didesnei ir progresyviai tarptautinei darbininkų bendruomenei, poreikiui. Kurti žmogiškąjį kapitalą ir skatinti progresą tautos viduje siekta, kviečiant bendradarbiauti su Kitais identitetais išorėje ir mėgdžiojant ekonominiu požiūriu sėkmingas Vakarų Europos šalis. Lietuvių inteligentams kovojant su rusinimu ir lenkinimu, Kitų identitetai tautos viduje vertinti kaip priešiški ir keliantys asimiliacijos pavojų grynajai lietuvybei. Kaip matyti iš „Varpo“ programinio teksto tyrimo rezultatų, lietuvių kultūrinės tapatybės, kaip užbaigtos, sukūrimas nėra prioritetas, todėl vertinamas kaip procesas. Svarbesniu tampa laisvės ir savarankiškumo, autonomiškumo tikslas, kuris realizuojamas, telkiant žmones į bendruomenę, *vienijant lietuvių žemes į vienybę* politinį bloką – valstybę, kaip lietuvių saugumo ir išlikimo garantiją. „Varpe“ žodžio laisvė ir laikraštis apibrėžti kaip pamatinės demokratijos vertybės, spaudos vaidmenį suprantant kaip kintamąjį ir piliečių – lietuvių, tikrų tėvynės mylėtojų – palaikomą viešąją diskusiją. „Varpe“ socialinė realybė buvo interpretuojama ne ją poetizuojant ar metaforizuojant, bet ideologiniu požiūriu,

todėl socialiniai, ekonominiai žmonių poreikiai tapatinti su politiniais tikslais, kuriuos formuluoja inteligentai (naratyvo kūrėjai) ir viešosios diskusijos steigėjai.

9. Kultūrinės tapatybės palaikymas, pakartojant prigimtiniame įstatyme aprašytą lietuvių tautos, kaip Vienio, grynumą ir monologiškumą, buvo toliau plėtojamas tarpukariu, totalizuojant kultūrą ir įtvirtinant identiteto raidą koncentrininiu ratu. Tai yra, visuomenės modernizaciją interpretuojant dvejopai: 1) kaip tradicijos saugojimą, lietuvių identitetą suprantant kaip esantį Savyje; 2) revizuojant Vakarų modernybę (saugantis svetimų kultūrų įtakos), tačiau ją mėgdžiojant – bandant tapti *kaip* Vakarų Europa. „Naujosios Romuvos“ programinio teksto turinyje nustatyta identifikavimo ir dubliavimo problema, kuri sukuriama naratyvo rašymo metu, kultūrinę tapatybę kuriant idealo sferoje. Kviesta vienu metu modernizuoti katalikybę ir saugoti tradiciją. Lietuvių kultūros dinamizavimas suprastas kaip savos kultūros kryžminimas su civilizacine Vakarų Europos kultūra ir jos puoselėjimas, atsiribojus nuo svetimų kultūrų įtakos. Kai kultūrinė tapatybė kuriama periodikoje, ignoruojant socialinę tikrovę kaip nesvarbią arba perkeliama į dvasinę sritį ir gryniosios lietuviybės ribas joje praplečiant iki pilnutinės lietuviybės, tokiu atveju Savęs identifikavimui nėra būtinas santykis su Kitais, o socialinė tikrovė perkeičiama socialine fantazija. Vykstant pokyčiui, nauja kultūrinės tapatybės forma kurta, įtvirtinant žmogaus (saugumo) priklausomybę nuo valstybės ir netiriant besikeičiančio Aš (bendruomenės) identiteto ir Kitų, sąveikaujančių identitetų ribų, t.y. nežiūrint per visuomenės vidų. Atlikto kultūrinės tapatybės slinkties tyrimo rezultatai rodo, kad „Naujojoje Romuvoje“ spaudos vaidmuo buvo apibrėžtas tik 1936 m. ir suprastas dvejopai: kaip dinamiškas kintamasis ir kaip valstybės, kultūros tikslų ir reformų įgyvendinimo priemonė. Būtina pabrėžti, kad kuriant modernią lietuvių kultūrinę tapatybę periodikoje, toliau „Naujojoje Romuvoje“ plėtota viešosios diskusijos ir spaudos laisvės svarba, o svarbiausiu interesu vertinti ne žmonių socialiniai poreikiai ar viešasis dialogas, bet tautos ir valstybės vienybė. Jeigu refleksyviai neperžiūrimi tarpukario periodikoje plėtoti kalbos ir mąstymo būdų kompleksai, pradinės schemos, tai neišsiaiškinus

dominavusios vienakryptės retorikos, nuasmeninančios dialogo dalyvų nuostatos Aš ir Tai, viešasis dialogas bus suprantamas daugiau kaip vieno asmens pasiūlymas, o ne pilietinė atsakomybė už tai, kas pasakyta ar parašyta.

10. Vykstant XX a. visuomeninei ir kultūrinei transformacijai, susidurta su reikšmingu išbandymu, kuriant naują lietuvių kultūrinę tapatybę ir plėtojant postkolonijinį diskursą oficialioje ir alternatyvioje kultūrinėje spaudoje. Nustatyta, kad laisvinantis iš kolonizavimo, buvo iš naujo nustatomos identiteto ribos: kritikuota, bet iki galo nedekonstruota ankstesnė, deformuota sovietinė lietuvių tapatybė (Aš, kuris viduje tampa priešišku Kitu), ir (at)kurta prarastoji kolonizavimo metu tautinė tapatybė. „Sietyno“ programiniame tekste nauja kultūrinės tapatybės forma kurta kolonizavimo rėmuose dvejopai: keičiant požiūrį į šalį kolonizatorę Rusiją ir nustatant naujas ribas jos atžvilgiu. Lietuvių tautinė tapatybė suprata kaip pastovi ir nekintama, apibrėžta prigimtiniame įstatyme „Aušroje“, tačiau esant (at)kūrimo situacijai, kryžminama su Europos tradicija ir Vakarų individualizmu. Ši kultūrinės tapatybės samprata nesutapo su alternatyviame kultūros mėnraštyje „Sietynas“ refleksyviai tiriamą Aš tapatybę, kurią norėta keisti. Jeigu nauja kultūrinė tapatybė kuriama, nedekonstruojant iš ankstesnių režimų paveldėto diskurso ir nepadedant visuomenei suprasti socialinės tikrovės kitimo, tai ne nustatomas, o tik paneigiamas kolonizavimo patirtį turėjusios šalies identiteto pažeidžiamumas, toliau Kitus identitetus ar kitokius požiūrius laikant priešiškais. „Sietyne“ išskirta spaudos, kaip viešojo forumo steigties, kuriant pilietinę visuomenę, svarba. Bandytas keisti ankstyvesnę spaudos vaidmens sampratą reiškė, kad kuriant naują tapatybę periodikoje, refleksyviai peržiūrimas kolonizavimo paveldas: tradicionalizmas, autoritarinis protas, savicenzūra ir spaudos, kaip interesų propagandos priemonės, suvokimas. Einant savianalizės, savikritikos keliu, periodikoje gali būti praplečiamos egoistinio identiteto ribos, įtraukiant į Aš (tautos) sąvoką Kitus ir nugalint baimę – priešiškumą kitiems savyje – laimėti pasitikėjimą *išlikimo* byloje.

11. Personalistiniu požiūriu atlikta atskirų kultūrinės tapatybės naratyvo kūrėjų biografijos aspektų analizė atskleidė idėjų istorijos raidos bruožus ir parodė, kaip inteligentai, intelektualiniai lyderiai formuoja visuomenės mąstymo formas. Psichologiniu požiūriu, per atskirų asmenybių, idėjinių lyderių biografijas, vaikystės ir brendimo patirtį ir ryšius su pirmaisiais globėjais – tėvais – galima išsiaiškinti gyvenimo būdą, nulemtą ekonominės sistemos ypatumų ir veiksniais, formuojančius individo charakterį. Įsibrovimas į lietuvių inteligentų, kaip lyderių, psichologiją leido išsiaiškinti, kaip modernios tautos ir kultūrinės tapatybės bei ideologijos kūrėjai suprato socialinę tikrovę ir asmeninį tapatumą. Identifikavus psichinius pokyčius, nustatyta, kad idėjinių lyderių charakteryje geriau išryškėja tos visuomenės grupės, kuriai adresuojamos jų idėjos, socialinio charakterio bruožai. Be to, iš lyderio vaikystės, auklėjimo, brendimo ir asmeninių krizių galima išsiaiškinti, kokios aplinkybės formuoja paternalistinės sistemos ir autoritarinio charakterio bruožus, bendrus žmonių grupei dėl panašios socialinės padėties. Tiriant „Aušros“ naratyvą ir gretinant su jos kūrėjo asmenine patirtimi vaikystėje, nustatyta, kad vadovaujantis Tėvo teise ir autoritetu, buvo sukurta modernios lietuvių tautos sėkmės kelio metafora. Jeigu asmenybės, siekiančios dialektiškai išspręsti socialinę situaciją revoliucijos būdu, pasižymi krizės asmenybės bruožais, tai jos gali turėti dvišlį požiūrį į individo laisvę, paklusnumą ir valdžią. Todėl tendencija, kaip rašant naratyvą socialinė tikrovė galėjo būti pakeista socialine fantazija, leidžia formuluoti autorių, viešųjų intelektualų savirefleksijos, sąmoningos emancipacijos iš varžančių, uždarų elgesio formulių, problemą.

12. Pagal darbe taikytą analitinį modelį, atskleidžiantį transformacijų bruožus, ir kultūrinės tapatybės aspektus – socialinį inteligentų vaidmenį ir spaudos vaidmenį – traktuojant kaip kintamuosius, kurie neturi išankstinės, duotosios prasmės, lietuvių kultūrinė tapatybė suprantama kaip procesas. Sugretinus programinius tekstus, kuriuose formuluotos įvairios tapatybės apibrėžtys, šis modelis leidžia analizuoti naratyvus, sudarančius tautinių atgimimo-išsivadavimo judėjimų biografijos tęstinumą. Jis leidžia suprasti, kas ir kaip identifikavimo procese suteikė kultūrinei tapatybei vieną ar kitą reikšmę ir

kokios nuostatos sudaro įvairias, istoriškai unikalias jungtis. Žmonės, sudarantys tautą ar valstybę, ne tik turi bendrą biografiją, bet ją gyvena, o prasmę kiekvienoje socialinėje situacijoje suteikia sąveikoje dalyvaujantys subjektai. Šis supratimas leidžia atrasti nuostatas, susijusias su psichologiniu žmonių ir grupių saugumu ir/ar nesaugumu. Įvardijant pradines schemas, galima nustatyti anksčiau stresą kėlusias situacijas ir atskleisti kultūrinės tapatybės pažeidžiamumą. Tai reikalinga ne dėl praėjusių įvykių kronikos plėtojimo, bet tam, kad atlikę refleksyvią savistabą išsilaisvintume iš praeities ir pažymėtume sau vykstantį augimą. Supratimas, kaip inteligentų pasirinkimus lėmė vaikystėje suformuoti elgesio modeliai ir mąstymo schemas, atskleidžia, kokią įtaką kultūrinei tapatybei daro vidiniai veiksniai ir kaip susikuria savojo Aš ir Kitų identitetų vaizdiniai. Į tokį klausimą neįmanoma atsakyti tiriant vieno kurio laikotarpio naratyvus periodikoje ar vieno naratyvo kūrėjo saviraišką ir kultūrinę tapatybę traktuojant kaip pastovų, vieną kartą visiems laikams sukurtą fenomeną.

13. Kaip rodo darbe atlikto programinių tekstų turinio ir naratyvų subjektų idėjų analizės rezultatai, pradiniam naratyvo kūrimo etape struktūros (pvz., šalies kolonizatorės pedagogikos sistema) konstruoja veikėjus (inteligentus), keičia jų elgesį ir daro įtaką savybėms. Šios sąveikos supratimas gali sustiprinti gebėjimą į save žvelgti kritiškai, iš šalies ir paskatinti refleksyvią savistabą periodikoje. Revizuojant idėjinį lyderių anksčiau sukurtas socialinės tikrovės suvokimo ir interpretavimo schemas, leistume sau išeiti iš praeities ir nusistovėjusių šablonų. Šis modelis turi pridėtinę vertę komunikacijos tyrimų požiūriu. Jis leidžia refleksyviai analizuoti spaudos vaidmenį kaip kintamąjį, peržiūrėti socialinės tikrovės konstravimo spaudoje pradines schemas ir išsiaiškinti prielaidas demokratijai kolektyviniame žinojime, kultūrinių kontekstų nelaikant duotais.

14. Vykstant kultūrinei transformacijai, pokyčiai socialinėje, ekonominėje, politinėje sistemoje veikia socialinę struktūrą, tačiau tai nereiškia, kad radikalus institucinis pasikeitimas, sukūręs ypatingas žmonių motyvacinės nuo-

status, sukurs visiškai naują mentalitetą. Ekonominės sistemos tipas, kultūrų skirtumai ir psichosocialiniai ypatumai lemia, kaip bus panaudotas nacionalinės pedagogikos ir švietimo sistemos sukurtas naujas žmogiškasis kapitalas. Todėl yra svarbios pradinės sąlygos, kuriomis prasidėjo kultūrinės tapatybės transformacija. Taip pat svarbu ir kokia yra politinės klasės prigimtis. Lietuvių kultūrinę tapatybę XIX a. pabaigoje konstravo inteligentai, kurių savimone sudarė valstiečių (tapusių miestelėnais) savimonė, visuomenės modernizaciją supratę kaip revoliucinį perversmą, vykdomą spaudos priemonėmis. Spaudos laisvė vertinta kaip politinės laisvės realizacija, žmonėms diegiant idealistinius brolybės, lygybės ir teisingumo principus. Kova už laisvę traktuota kaip ankstesnių valdžios formų ir prievartos pašalinimas, ignoruojant istorinių procesų ir žmogiškosios prigimties dualumą. Lietuvių inteligentų (kuriems teisę į mokslą suteikė šalies kolonizatorės švietimo sistema ir Rusijos aukštosios kultūros rezultatai) dalyvavimas politinėje veikloje pagrindžia darbe keltą hipotezę, kad pirmųjų visuomenės modernizatorių ir reformatorių socialinė kilmė darė įtaką kultūrų hibridizacijai ir spaudos, kaip lyderių idėjų propagandos priemonės, sampratai. Tai lėmė naratyvo, apibrėžiančio kultūrinę tapatybę, dvilypumą ir visuomenės reformų, nesusietų su tam tikra politine, ekonomine programa, specifiškumą. Inteligentai, prisiėmę politinės klasės funkcijas, spaudą traktavo kaip priemonę, kuri daro įtaką reformos spartai, per mažai dėmesio skirdami istorinių pamokų analizei ir naujų normų kūrimui. Idealistiniai laisvės ir iliuzinės lygybės apibrėžimai, formuluoti paternalistinėje sistemoje, autoritarinis charakteris ir kolonizavimo patirtis gali daryti įtaką supratimui, kad taisyklės ar stiprūs normatyvai, bet ne vieša diskusija, sukuria ir palaiko bendruomenės gyvenimą.

LITERATŪRA

1. ADOMĖNAS, Mantas (2010). Ar amoralu būti reakcionieriumi? In Mantas Adomėnas (sud.), *Libertas&Pietas. Lietuviškasis konservatizmas*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 172, 177 p. ISBN 978-9955-790-84-6.
2. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus (2000). *Praeitis, istorija ir istorikai*, Vilnius: Vaga, 22, 125, 143, 320, 325 p. ISBN 5-415-01467-5.
3. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus (1994). *Lietuvių atgimimo kultūra, XIX a. vidurys*. Baltos lankos, 5, 18 p. ISBN 9986-403-26-X.
4. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus (2006). Laisvė, moralybė ir jos šėtonai. In Vytautas Kavolis *Nepriklausomųjų kelias*. Versus aureus, 10, 102 p. ISBN 9955-699-19-1.
5. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus; KULAKAUSKAS, Antanas (1996). *Carų valdžioje*. Vilnius: Baltos lankos, ISBN 9986-403-69-3.
6. ALMOND, Gabriel, VERBA, Sidney (1989). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. London: Sage Publications, 15, p. ISBN 0-8039-3558-7.
7. ALTHUSSER, Louis (2001). *Ideology and ideological state apparatus in Lenin and Philosophy and others essays*. New York; Monthly Review Press, ISBN 1-58367-039-4 [interaktyvus] Prieiga per internetą: www.marxists.org/reference/archive/althusser/1970/ideology.htm [žiūrėta 2011.08.27]
8. ANDERSON, Benedict (2006). *Imagined Communities*. London, New York: Verso, 36, 65, 72, 140 p. ISBN-13:978-1-84467-086-4.
9. ARISTOTELIS (1990). *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 279, 331 p. ISBN 5-417-00158-9.
10. ARENDT, Hannah (2001). *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 455 p. ISBN 986-16-184-3.
11. ARENDT, Hannah (2005). *Žmogaus būklė*. Vilnius: Margi raštai, 13–15, 43, 61, 172–174, 178, 189, 198 p. ISBN 9986-09-292-2.

12. ASAKAVIČIŪTĖ, Vaida (2007). Tarp Rytų ir Vakarų; tautinio tapatumo problema XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje lietuvių filosofijoje. In Rita Repšienė (sud.), *Lietuvių tautos tapatybė: tarp realybės ir utopijos*. Vilnius, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 212 p. ISBN 978-9986-638-93-3.
13. ATAMUKAS, Solomonas (2007). *Lietuvos žydų kelias*. Alma littera, 109–111 p. ISBN 978-9955-24-371-7.
14. BALCEROWICZ, Leszek (1998). *Socializmas, kapitalizmas, transformacijos*. ALK/ Algarvė, 22, 135 p. ISBN 9986-856-15-9
15. BALČIUS, Jonas (2007). Doroviniai tautos ir valstybės vienybės pagrindai. In Rita Repšienė (sud.), *Lietuvių tautos tapatybė: tarp realybės ir utopijos*. Vilnius, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 223, 229 p. ISBN 978-9986-638-93-3.
16. BALKELIS, Tomas (2009). *The making of modern Lithuania*. New York: Routledge, ISBN 0-203-87872.
17. BENNETT, Tony (1982). Theories of media, theories of society. In *Culture, society and the Media*, Michael Gurevitch, Tony Bennet, James Curran and Janet Woollacott (eds.). London, New York: Routledge, 33 p. ISBN 0-416-73500-2.
18. BERENIS, Vytautas (2007). Kultūros samprata lietuvių inteligento ir politinio elito pasaulėžiūroje. In Rita Repšienė (sud.), *Lietuvių tautos tapatybė: tarp realybės ir utopijos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 75 p. ISBN 978-9986-638-93-3.
19. BERNE, Eric (1961). *Transactional Analysis in Psychotherapy*. New York: Grove Press.
20. BHABHA, K. Homi (1994). *The Location of Culture*. London and New York: Routledge, 35–38, 50 p. ISBN 0-415-01635-5.
21. BHABHA, K. Homi (1990). Narrating the Nation [source: Nation and Narration, Homi K. Bhabha (ed.), London: Routledge, p. 1–4]. In Vincent P. Pecora (ed.), *Nations and Identities*. Oxford: Blackwell Publishers, 360 p. ISBN 0-631-22208-1.

22. BIRD, S. Elizabeth and DARDENNE, W.Robert (2008). Rethinking news and myths as stroytelling. In Karin Wahl-Jorgsen and Thomas Hanitsch (eds.), *The Handbook of Journalism Studies*. New York and London: Routledge, ISBN 10HB: 0-8058-6342-7.
23. BOYD-BARRET, Oliver (1982). Cultural dependency and the mass media. In Michael Gurevitch, Tony Bennet, James Curran and Janet Woolacott (eds.), *Culture, society and the Media*. London, New York: Routledge, ISBN 0-416-73500-2.
24. CHURCHWARD, LG. (1973). *The Soviet intelligentsia*. Routledge and Kegan Paul Press, London and Boston, 6, 59, 198 p. ISBN 0710074751.
25. CONFINO, Alon (1997). *The Nation as a Local Methaphor: Wurttemberg, imperial Germany and national memory, 1871–1918*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina press. 4, 63 p. ISBN 0-8078-2359-7.
26. ČEPAITIS, Virgilijus (2007). *Su Sąjūdžiu už Lietuvą*. Vilnius: Tvermė. ISBN 9986-476-41-0.
27. DALBERG-ACTON, John Emerich Edward (1862). Nationality [source: John Emerich Edward Dalberg-Acton, Lord Acton, *The History of Freedom and Other Essays*. London: Macimilian and Co, 1909]. In Vincent P. Pecora (ed.) (2001), *Nations and Identities*. Oxford: Blackwell Publishers. 155 p. ISBN 0-631-22208-1.
28. DEGUTIS, Mindaugas (2004). Politinė kultūra. In Algis Krupavičius, Alvidas Lukošaitis, *Lietuvos politinė sistema*. Poligrafija ir informatika, ISBN 9986-850-51-7.
29. DERRIDA, Jacques (2006). *Apie gramatologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 116, 175, 182–184, 192–196, 215, 375 p. ISBN 9955-23-056-8.
30. DONSKIS, Leonidas (2005). *Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*. Versus Aureus, 37, 41–43, 46 p. ISBN 9955-601-49-3.

31. DOWNING, H. John. (2001). *Radical Media: Rebellious Communication and Social Movements*. Thousand Oaks, California, London: Sage, ISBN 0-8039-5698-3.
32. EDELMAN, Murray (2002). *Politinio spektaklio konstravimas*. Vilnius: Eugrimas, 11, 27, 61 p. ISBN 9955-501-12-X.
33. ERETAS, Juozas (1960). *Stasys Šalkauskis, Ateitininkų federacija*: Brooklyn, New York, 24, 74, 93–95, 106, 184,190 p.
34. FANON, Frantz (1959). On National Culture [source: Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth*, 1961]. In Vincent P. Pecora (ed.), *Nations and Identities*. Oxford: Blackwell Publishers. 265, 273 p. ISBN 0-631-22208-1.
35. FROMM, Erich (2008). *Pabėgimas iš laisvės*. Kaunas: Verba vera, 19, 24, 207, 211, 291–292 p. ISBN 978-9955-9430-8-2.
36. GASSET, Jose Ortega. (1999) Mūsų laikų tema ir kitos esė. ALK/Vaga, 153, 214, 217, 220, 222, 231 p. ISBN 5-415-01453-5.
37. GELNER, Ernest (1983). Nations and Nationalism [source: Ernest Gelner, *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press, 1983, 39-58 p.]. In Vincent P. Pecora (ed.) *Nations and Identities*, Oxford: Blackwell Publishers. 293–308 p. ISBN 0-631-22208-1.
38. GENZELIS, Bronius (2005). *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje*. Vilnius: Margi raštai, 12, 54, 107, 184 p. ISBN 9986-09-301-5
39. GENZELIS, Bronius (1989). *Kultūrų sąveika*. Vilnius, Mintis, 68 p. ISBN 5-417-003751.
40. GIDDENS, Anthony (2000). *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai, 11, 31, 49, 66, 69, 75, 103, 107, 220–222, 233, 241, 249, 269 p. ISBN 9986-943-60-4.
41. GIRARDET, Raoul (2007). *Politiniai mitai ir mitologijos*. Vilnius: Apostrofa, 19 p. ISBN 978-9955-605-40-9.
42. GREIMAS, Algirdas Julius. (1966) Mitai ir ideologijos. „Metmenys“, Nr. 12, p. 9–12. In Virginijus Gasiliūnas (sud.), „Metmenų“ *laisvieji svarstymai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 76 p.

43. GREIMAS, Algirdas Julius (1990). *Tautos atminties beieškant*. Vilnius-Chicago: Mokslas, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 18 p. ISBN5-420-00830-0.
44. GROSSBERG, Lawrence and NELSON, Cary (1988). *Marxism and the Interpretation of Culture*. University of Illinois, ISBN 0-252-01401-4.
45. GUDAITIS, Leonas (2000). Žurnalistikos mokslas ir mokymas Lietuvoje (1922–1943 metais). In L. Gudaitis (red.) „Darbai ir dienos“, Nr. 23 Vytauto Didžiojo universitetas, 35 p.
46. GUMUCIO-DRAGON, Alfonso (2001). *Making Waves: Stories of Participatory Communication for Social Change*. New York; Rockefeller Foundation, ISBN 0-89184-051-6.
47. GUREVITCH, Michael, BENNETT, Tony, CURRAN, James, WOOLLACOTT, Janet (1982). *Culture, society and the media*. New York, London: Routledge, 12 p. ISBN 0-416-73500-2.
48. GUSTAINIS, Valentinas (1991). *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*. Spindulys, 34 p.
49. HOBBSAWM, Eric (1992). *Nations and nationalism since 1780*. Cambridge: University press, 11, 12, 50 p. ISBN 0 521 43961 2.
50. HOYER, Svennik, LAUK, Epp, VIHALEMM, Peeter (1993). *Towards a Civic Society*. Tartu: Baltic Association for Media Research, 51, 201, 291 p. ISBN 9985-60-014-2.
51. HUESCA, Robert (2007). From Modernization to Participation: the Past and Future of Development Communication. In Anghard N. Valdiva (ed.), *A Companion to Media Studies*. Oxford: Blackwell, ISBN 9780631226017.
52. IVANOV-RAZUMNIK (1920). Čto takoje intelligentsiia. Von Den Intellektuellen. Berlin: Skythen [interaktyvus]. Prieiga per internetą: archive.org/stream/chtotakoeintell00ivan#page/u3/mode/2up [žiūrėta 2012.04.07].
53. JAKUBOWICZ, Karol (1998). Media and democracy. In *Media and democracy*. Council of Europe publishing, 10 p. ISBN 92-871-3413-8.

54. JANIS, L. Irving (1982). *Groupthink: Psychological studies of Policy Decisions and Flascos*. Wadsworth: Cengage Learning. ISBN-13: 978-0-395-31704-4.
55. JANKAUSKAS, Algimantas (1994). *Organiškosios valstybės koncepcija Lietuvoje. Tarpukario ir pokario laikotarpis*. Vilnius, VU, 1994.
56. JUOZAITIS, Arvydas (2000). Lietuvos idėja, arba Kam priklauso Tėvynė. In *Valstybės kūrimo drama: krizė ir vizijos*. Vilnius: Margi raštai, 46, 56–57, 59, 61 p. ISBN 9986-09-227-2.
57. JURGUTIENĖ, Aušra (2009). Jonas Basanavičius ir romantizmas. In Gediminas Mikelaitis (red.), *Dr. Jonas Basanavičius*. Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus, 92 p. ISBN 978-9955-415-28-2.
58. KAUNAS, Domas (1996). *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*. Vilnius: Kultūra. Mažosios Lietuvos fondas, 9, 50 p. ISBN 9986-435-03-X.
59. KAUNAS, Domas (2009). *Knygos kultūra ir kūrėjas*. Vilniaus universiteto leidykla, 66, 74, 182 p. ISBN 978-9955-33-364-7.
60. KAVOLIS, Vytautas (2006). *Nepriklausomųjų kelias*. Versus Aureus, 131, 186–193, 209, 227, 329, 331–335, 463 p. ISBN 9955-699-19-1.
61. KAVOLIS, Vytautas (1995). *Kultūrinė psichologija*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Baltos lankos, 15, 19, 26 p. ISBN 9986-403-42-1.
62. KAVOLIS, Vytautas (1998). *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 10, 37–38, 240 p. ISBN 9986-813-64-6.
63. KAVOLIS, Vytautas (1997). *Žmogaus genezė*. Vilnius, Vyturys, 38, 60 p. ISBN 5-7900-0773-2.
64. KAVOLIS, Vytautas (1986). *Sąmongumo trajektorijos*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 9 p.
65. KAVOLIS, Vytautas (1992). *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 63, 56 p.
66. KAVOLIS, Vytautas (1996). *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos, 9, 116 p. ISBN 9986-813-16-6.

67. KELIUOTIS, Juozas (2000). Žurnalistikos paskaitos. In Leonas Gudaitis (red.), *„Darbai ir dienos“*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 43, 48, 77, 79, 83–85, 132, 151 p. ISBN 9986-501-55-X.
68. KELIUOTIS, Juozas (2003). *Mano autobiografija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 35, 44, 81, 89, 125, 131, 139, 154, 156, 161, 170, 235, 260 p. ISBN 9986-39-318-3.
69. KINCHELOE, Joe L. and McLAREN, Peter (2002). *Rethinking Critical Theory and Qualitative Research in Ethnography and schools: qualitative approaches to the study of education*, Yali Zou and Enrique (Henry) T. Trueba (eds.), London: Rowman and Littlefield, 95 p. ISBN 0-7425-1736-5.
70. KRUPAVIČIUS, Algis, LUKOŠAITIS, Alvidas (2004). *Lietuvos politinė sistema. Sąranga ir raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 20 p. ISBN 9986-850-51-7.
71. KŠANAVIČIUS, Arvydas (1998). *Lietuvos Atgimimo dienoraštis*. Kaunas: Nemunas, 15 p. ISBN 9986-411-24-6).
72. KUZMICKAS, Bronius (2009). *Tautos tapatumo savimonė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 17, 39 p. ISBN 978-9955-19-123-0.
73. LABANAUSKAS, Ramūnas (2011). *Jaunųjų katalikų sąjūdžio genezė, ideologiniai principai ir jų realizavimo praktika (1919–1940)*. Daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2011.
74. LAURINAVIČIUS, Česlovas; SIRUTAVIČIUS, Vladas (2008). *Sąjūdis: nuo „Persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*. Vilnius: Baltos lankos, 28, 41, 47, 68, 110 p. ISBN 7523164.
75. LE BON, Gustave (2011). *Minios psichologija*. Vilnius: Vaga, 72, 74, 88, 126, 134 p. ISBN 978-5-415-02200-7.
76. LIEVEN, Anatol (1993). *Pabaltijo revoliucija*. Vilnius: Baltos lankos, ISBN 9986-403-73-1.
77. MACEINA, Antanas (1992). Prometeizmo persvara dabarties kultūroje. In A. Maceina. *Raštai*, t. 2, Vilnius: Mintis. 445 p. ISBN 5-417-00567-3.

78. MACEINA, Antanas (1990). Jobo drama. In A. Maceina. *Raštai*, t. 3. Vilnius: Mintis, 425–549 p. ISBN 5-417-00338-7.
79. MACEINA, Antanas (1994). *Raštai VII*. Vilnius: Mintis, 376, 381, 426 p. ISBN 5-417-00572-6.
80. MACEINA, Antanas (1993). Krikščionis pasaulyje. In A. Maceina, *Raštai*, t. 5, Vilnius: Mintis, 359 p.
81. MACEINA, Antanas (1981). *Asmuo ir istorija*. Chicago: Ateitis, 7, 32, 46, 58 p.
82. MACEINIENĖ, Tatjana (2008). *Išmintis, gimusi kančioje*. Vilnius: Margi raštai, 17, 41, 96 p. ISBN 978-9986-09-369-5.
83. MAČIULIS, Dangiras (2005). *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Lietuvos istorijos institutas, ISBN 9986-780-71-3.
84. MARTINAITIS, Marcelijus (2003). *Lietuviškos utopijos*, Vilnius: Tyto alba, 13, 51 p. ISBN 9986-16-328-5.
85. MARTINKUS, Andrius (2010). „Rusijos idėjos“ evoliucija klasikinio eurazizmo filosofijoje. Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto kultūros tyrimų institutas vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02-2011-D_20110221_150505-26714/DS.005.1.01.ETD
86. MAŽEIKIS, Gintautas (2010). *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Vytauto Didžiojo Universitetas, 95 p. ISBN 978-9955-12-575-4.
87. McQUAIL, Dennis (2010). *Mass Communication Theory* (6-th edition). Sage publications Ltd, 11, 31, 67, 346 p. ISBN 978-1-84920-291-6.
88. MEDIŠAUSKEINĖ, Zita (1998). *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 18, 54, 62, 227 p. ISBN 9986-501-28-8.
89. MERKYS, Vytautas (2009). J. Basanavičiaus tautos samprata. In Gediminas Mikelaitis (red.), *Dr. Jonas Basanavičius*. Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus, 63–65 p. ISBN 978-9955-415-28-2.
90. MICKŪNAS, Algis (2007). *Demokratija šiandien*. Versus Aureus, 70, 78 p. ISBN 978-9955-34-065-2.

91. MISIŪNAS, Romualdas J., TAAGEPERA, Reinas (1992). *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940/1980*. Vilnius: Mintis, ISBN 5-417-00585-1.
92. NEZABITAUSKIS, Adolfas (1938). *Jonas Basanavičius*. Vilnius: Vaga, 126, 130–131, 149 p. ISBN 5-415-00640-0.
93. NORKUS, Alvydas (2008). *Bendrieji metodologiniai Vytauto Kavolio kultūros sociologijos principai*. Daktaro disertacija. VDU, 2008.
94. PAULAUSKAS, Kęstutis (2010). *Kieno saugumas? Kuri tapatybė?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, ISBN 978-9955-33-583-2.
95. POČEPCOV, Georgij (2002). *Semiotika*. Vakler, Refl-buk, ISBN 966-543-048-3.
96. PUTINAITĖ, Nerija (2004). *Šiaurės Atėnų tremtiniai*. Aidai, 39, 93–99, 102, 116–129, 131–143 p. ISBN 9955-656-00-X.
97. PUTINAITĖ, Nerija (2007). *Nenutrūkusi styga*. Aidai, 172 p. ISBN 978-9955-656-47-0.
98. REICH, Wilhelm (1962). *The Sexual Revolution*. New York: Noonday Press, 1962.
99. RENAN, Ernest (1882). What is Nation? [source: Ernest Renan, The Poetry of the Celtic Races and Other Studies, trans. William G. Hutchinson. London: Walter Scott, 1896]. In Vincent P. Pecora (ed.) (2001), *Nations and Identities*. Oxford: Blackwell Publishers. 175 p. ISBN 0-631-22208-1.
100. RIEMANN, Fritz (2010). *Pagrindinės baimės formos*. Vilnius: Alma littera, ISBN 978-9955-38-739.
101. ROMERIS, Mykolas (2006). *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*. Versus aureus, 35, 37, 77, 90, 97, 99, 112 p. ISBN 9955-601-94-9.
102. RUBAVIČIUS, Vytautas (2007). Neišgyvendinamo sovietmečio patirtis: socialinė atmintis ir tapatumo politika. In Rita Repšienė (sud.), *Lietuvių tautos tapatybė*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 13 p. ISBN 978-9986-638-93-3.

103. SABALIŪNAS, Leonas (1990). *Lithuanian Social Democracy in Perspective 1893-1914*. Durham: Duke University press, 8, 36, 74 p. ISBN 0-8223-1015-5.
104. SABINE H. George, THORSON L. Thomas (2008). *Politinių teorijų istorija*. Vilnius: Margi raštai, 123, 677, 707, 755, 753-759, 839, 847 p. ISBN 978-9986-09-349-7.
105. SENN, Alfred Erich (1980). *Jonas Basanavičius: the Patriarch of the Lithuanian National Renaissance*. Newtonville, Mass: Oriental Research Partners. 10, 79 p. ISBN 0-89250-259-9.
106. SENN, Alfred Erich (1992). *Bundanti Lietuva*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 26 p. ISBN 5-42-01059-3.
107. SHARIPOV, Ernst I., CRONIN, Serguei I. (2002). *Running the social games*. Moscow: KSP+, 52 p. ISBN 5-89692-110-0.
108. SIMPSON, Paul (1993). *Language, ideology and point of view*. London, New York: Routledge, ISBN 0-415-07106-2.
109. SKRUPSKELIS, Kęstutis (2010). *Ateities draugai. Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)* Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 19, 62–67, 76, 158, 385, 485, 553, 644, 696, 726 p. ISBN 978-609-95059-2-3.
110. SPURK, Christoph (2008). *The Media and their Role in Civil Society Peacebuilding* (2008) [interaktyvus] Paper presented at annual meeting of the ISA 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides, Hilton San Francisco, 2008. Prieiga per internetą: http://www.allacademic.com/meta/p251895_index.html [žiūrėta 2009 09 20].
111. STALIŪNAS, Darius (2009). Mokslo draugijos ir istorinių paminklų apsauga XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvoje. In Gediminas Mikelaitis (red.) *Dr. Jonas Basanavičius*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus. 142 p. ISBN 978-9955-415-28-2.
112. STEINER, Claude M. (2009). *Scenarijai, kuriais gyvena žmonės*. Vilnius: Vaga, 92, 104, 173 p. ISBN 978-5-415-02139-0.

113. SUBAČIUS, Paulius (1999). *Lietuvių tapatybės kalvė*. Aidai, 27, 30, 139 p. ISBN 9986-590-88-4.
114. SUŽIEDĖLIS, Saulius (1996). Istorijos politizavimas išeivijoje ir Lietuvoje. In Albertas Zalatorius (red.), *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*. Vilnius: Pasaulio lietuvių bendrija, 16 p. ISBN 9986-403-99-5.
115. SVERDIOLAS, Arūnas (1990). *Stasys Šalkauskis, Raštai I*. Vilnius: Mintis, 5 p. ISBN 5-417-00333-6.
116. ŠLIŪPAS, Jonas (1977). Kalba 75-mečio jubiliejaus proga. In *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mintis, 307 p.
117. TOMKUS, Vytautas (1988). *Taranas*. Vilnius: Mintis, 4 p. ISBN 5-417-00270.
118. TRUMPA, Vincas (1989). *Lietuva XIX-tame amžiuje*. Chicago, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 25–27, 37, 45, 55, 105, 167 p.
119. TRUMPA, Vincas (2001). *Apie žmones ir laiką*. Vilnius: Baltos lankos, ISBN 9955-429-39-9.
120. VAIŠNYS, Andrius (1998). *Spauda ir valstybė*. Vilnius, 7–8, 84, 89, 99, 112, 125 p. ISBN 9986-9174-3-3
121. VAIŠNYS, Andrius (2008). *Naujosios Romuvos fotografija*, Vilnius, 4–5, 16, 48, 67 p. ISBN 978-9955-968-93-3.
122. VASILIAUSKAITĖ, Vilma (2002). *Tautinė ir liberalioji pagrindžio spauda Lietuvoje 1976-1981 m.* Vilnius: Gairės, ISBN 9986-625-30-0.
123. VENCLOVA, Tomas (1991). *Vilties formos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 279 p.
124. VĖBRA, Rimantas (1992). *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*. Kaunas: Šviesa, 35 p. ISBN 5-430-01745-0.
125. WEBER, Max (1997). *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. Vilnius: Pradai, ISBN 9986-776-33-3.
126. WENDT, Alexander (2005). *Tarptautinės politikos socialinė teorija*. Vilnius: Eugrimas, 361, 364 p. ISBN 9955-501-94-4.

127. ŽIŽEK, Slavoj (2005). *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 33 p. ISBN 9986-39-379-5.

ŠALTINIAI:

1. Priekalba. „*Aušra*“, 1883, Nr.1.
2. Knygos apie Lietuvą. „*Aušra*“ 1883, Nr. 2, p. 50.
3. Į darbą, kas lietuvis. „*Aušra*“, 1883, Nr. 6, p. 154.
4. „*Aušra*“. 1884, Nr.1–3.
5. Mokslas apie tautinę ūkę. „*Aušra*“, 1884, Nr. 7–8 p. 7, 217, 219.
6. Naujas laikraštis. „*Varpas*“, 1889, Nr. 1.
7. Kas yra tauta? „*Varpas*“, 1890, Nr. 4.
8. Kam tie raštai: ar dėl lietuvių, ar dėl pelių? „*Varpas*“, 1890, Nr. 2.
9. Siekis mūsų spaudos uždraudimo Rusijoje. „*Varpas*“ 1894, Nr. 5.
10. Mūsų spauda ir rusų politika. „*Varpas*“, 1896, Nr.3.
11. Paslaptinis maskolių valdžios dokumentas. „*Varpas*“, 1899, Nr. 1.
12. Atviras laiškas Nikolajui II. „*Varpas*“, 1895, Nr.6.
13. Lietuvių Demokratų Partijos programa. „*Varpas*“, 1902, Nr. 12.
14. KAUNAS, Domas. „Aušros“ redaktorius, leidėjas ir spaustuvininkas Jurgis Mikšas. „*Knygotyra*“, 1995, t. 22(29), p. 9–18.
15. KAUNAS, Domas. Mažosios Lietuvos spaudos veikėjas Martynas Jankus. „*Knygotyra*“, 1980, t. 8 (15), p. 37–50.
16. ŠALKAUSKIS, Stasys. Jaunuomenės idealizmas ir modernieji šokiai. „*Židinys*“, 1928, Nr.3, p.185–198.
17. ŠALKAUSKIS, Stasys. Inteligentijos koncepcija. „*Židinys*“, 1939, Nr. 12, p. 662–670.
18. ŠALKAUSKIS, Stasys. Visuomenė ir asmenybė (medžiaga „XX amžiaus“ ideologijai). „*XX amžius*“, 1937, Nr. 25.
19. ŠALKAUSKIS, Stasys. Fašizmas, komunizmas, christianizmas. „*XX amžius*“, 1937, Nr. 31.
20. ŠALKAUSKIS, Stasys. Trys visuomenės. „*XX amžius*“, 1937, Nr. 48.
21. ŠALKAUSKIS, Stasys. Rytų ir Vakarų sintezės idėja. „*XX amžius*“, 1938, Nr. 136
22. ŠALKAUSKIS, Stasys. Spaudos draudimo pamokos. „*Židinys*“, 1929, t. 9, Nr. 5–6, p. 462.

23. ŠALKAUSKIS, Stasys. Momento reikalai ir principų reikalavimas. „*Židinys*“, 1926, Nr. 7–12, t. 3–4, p. 230–462.
24. ŠALKAUSKIS, Stasys. „*Židinys*“ – vedamosios minties laikraštis. „*Židinys*“, 1934, Nr. 12, t. XX, p. 474–476 .
25. ŠALKAUSKIS, Stasys. „Naujosios Romuvos“ anketa. „*Naujoji Romuva*“. 1939, Nr. 14–15, p. 315–316. In „*Sietynas*“, 1988, Nr. 3, p. 83.
26. MACEINA, Antanas. Nacionalizmo esmė. „*Židinys*“, 1934, Nr. 7. t. XX, p. 67–71.
27. MACEINA, Antanas. Individidas, asmuo ir valstybė. „*Naujoji Romuva*“, 1936, Nr. 12, p. 2–7.
28. MACEINA, Antanas. Tauta ir valstybė. „*Naujoji Romuva*“. 1939, Nr. 11, 227–229 p.
29. MACEINA, Antanas. Kokie įvykiai buvo nemaloniausi. „*Darbininkas*“, 1968, Nr. 21.
30. Pasikalbėjimas apie „Viltį“ ir apie spaudą su J. E. Respublikos prezidentu Antanu Smetona. „*Naujoji Romuva*“, 1932, Nr. 42, p. 3–5.
31. KELIUOTIS, Juozas. Redakcijos žodis. „*Naujoji Romuva*“, 1931, Nr. 1.
32. KELIUOTIS, Juozas. Spaudos vaidmuo. „*Naujoji Romuva*“, 1936, nr. 4, p. 3–5.
33. Deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“. „*Naujoji Romuva*“, 1936, Nr. 8, p. 2–9.
34. SKRUPSKELIS, Kazys. Organiškumas, katalikų akcija ir liberalioji srovė. „*Kultūros barai*“, 2004, Nr.1, p. 79–81.
35. SKRUPSKELIS, Kazys. Tariamasis jaunųjų katalikų kartos fašizmas. „*Naujasis židinys-Aidai*“, 1999, Nr.4, p. 212–227.
36. DONSKIS, Leonidas. Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje. „*Akiračiai*“, 1997, Nr. 2–4.
37. PIVORAS, Saulius. Baudžiavinis mentalitetas. „*Akiračiai*“, 1995, Nr. 10.
38. LABANAUSKAS, Ramūnas. Jaunųjų katalikų sąjūdis. „*Naujasis Židinys-Aidai*“, 2006, Nr. 6–7, [interaktyvus]

- <http://www.Aidai.lt/db/get_file_uza_article.php?id=718 [žiūrėta 2010.10.15].
39. GREIMAS, Algirdas Julius. „Rezistencija ir demokratija“ (1957). In „*Sietynas*“. 1989, Nr.7, p. 46.
 40. KERŠYTĖ, Nijolė. Algirdo Juliaus Greimo semiotika tarp logocentrinio ir fenomenologinio mąstymo. „*Baltos lankos*“, 2009, p. 115.
 41. ŽUKAS, Saulius. Ar tikėti lietuvių literatūra: postkolonijinis požiūris. „*Baltos lankos*“, 2005, p. 62–63.
 42. JUOZAITIS, Arvydas. Politinė kultūra ir Lietuva. „*Sietynas*“, 1988, Nr. 1, p. 9–26.
 43. ALMENAS, Kazys. Anketa „Naujoji Romuva“ 1939 – „*Sietynas*“ 1989. „*Sietynas*“, 1989, Nr. 7, p.101.
 44. Pratarmė „Pastogė“. Nr. 1 (Darius Kuolys, Pastogė). In „*Sietynas*“, 1989, Nr. 4, p. 25.
 45. KŠANAVIČIUS, Arvydas. Apie tekstą, kuris simbolizavo permainas. „*Nemunas*“, 2010, Nr. 15–16.
 46. MAŽEIKIS, Gintautas. Pasaulėžiūrinių ginčų ir pažiūrų susikirtimų negalima spręsti draudimais ir priežiūra. „*Kultūros barai*“, 2011, Nr. 5, p. 14.
 47. MAŽEIKIS, Gintautas. Lietuvos tautinis polimorfizmas ir politinė evoliucija. „*Darbai ir dienos*“, Nr. 53, p. 49–52.
 48. MAŽEIKIS, Gintautas. L. Karsavino istoriofizinis mesianizmas ir Eurazijos idėja. „*Problemos*“, 2008, Nr. 73, p. 37-38. [interaktyvus] www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Problemos/Problemos_73/25-41.pdf [žiūrėta 2010. 09.27]
 49. Pratarmė 1988.08.24. „*Sietynas*“, 1988, Nr. 2, p. 9.
 50. Lietuvos TSR Vidaus reikalų ministerijos raštas 1988.11.23 Nr.1/104. „*Sietynas*“, 1989, Nr. 4, p. 286.
 51. DAUJOTYTĖ, Viktorija. Kai įgyja prasmę likimai (iš Genės Radzevičienės ir Broniaus Kašelionio pokalbio; Bronius Radzevičius. Iš užrašų knygelių). „*Sietynas*“, 1989, Nr.6, p. 57–88.
 52. Pratarmė 1988.10.22. „*Sietynas*“, 1988, Nr. 3, p. 9–17.

53. ŽUKAS, Saulius. „Sietyno“ šviesoje. „*Literatūra ir menas*“, 1988 m. rugsėjo 3 d.
54. GUDAITIS, Romas. Mes iš peršautų dainų krašto. „*Literatūra ir menas*“, 1988 m. birželio 11 d.
55. Informacinis pranešimas apie TSKP XIX sąjunginę konferenciją. „*Literatūra ir menas*“, 1988 m. liepos 2 d.
56. ŠTROMAS, Aleksandras. „Sietyno“ anketa. „*Sietynas*“, 1989, Nr. 6, p. 196–197.
57. KAVOLIS, Vytautas. „Sietyno“ anketa. „*Sietynas*“, 1988, Nr. 3, p. 164.
58. GREIMAS, Algirdas Julius. Medžiaga sovietinio lietuvių fenomenologijai. „*Sietynas*“, 1989, Nr. 7, p. 43.
59. BRAŽĖNAS, Petras. Atsinaujinimo procesai meninėje kultūroje. „*Kultūros barai*“, 1988, Nr. 1, p. 3.
60. STOŠKUS, Krescencijus. Žodžio laisvė – visuomenės pažangai, „*Kultūros barai*“. 1988, Nr. 7, p. 2–4.
61. Diskusijos visuomenės kultūroje: mintys iš forumo „Kritika ir diskusijų kultūra“. „*Kultūros barai*“, 1988, Nr. 7, p. 5–8.
62. KANOPKIEKNĖ, Laima. Mes turime istorinį šansą! „*Kultūros barai*“, 1988, Nr. 6, p. 2–3.

PRIEDAI

1 priedas

Interviu su necenzūruoto jaunųjų kultūros mėnraščio „Sietynas“ redaktoriais: Liudviku Jakimavičiumi ir Virginijumi Gasiliūnu. Pokalbio stenograma (Lietuvių literatūros institutas, 2011 06 09)

Jolita Rimavičienė: – „Sietyno“ priešistorė. Rūpi, kaip kilo mintis išleisti tokį leidinį – kas buvo įkvėpėjas? Kas buvo autoritetai, formavę jūsų pasaulėvoką? Kodėl penkiese ėmėtės kolektyvinės atsakomybės?

Virginijus Gasiliūnas: – *Taip rimtai paklausėt...*

Liudvikas Jakimavičius: – *Viskas buvo daug paprasčiau iš tikrųjų. Mokėmės visi penki universitete, visi penki buvome iš vieno kurso. Matėme, kad prasidėjusi Rusijoje ta vadinama perestroika, o čia Lietuvoje niekas nevyko. Intelektualinės, ypatingai literatūros kritikos, humanitarinių mokslų – jie, matyt, labiausiai bijojo. Tuo metu inteligentų, humanitarų žmonių, nes ten buvo pakavoti genofondai po visa šita sistema. Labiausiai, kas nukentėjo per sovietmečius, per aną karą, būtent, inteligentų karta. Buvo į Štuthofą išvežta profesūra. Ta, kuri sugrįžo, buvo slegiama. Mes matėme, kad yra be galo daug medžiagos, kurią reikėtų paskelbti. Ir kurios kažkodėl nesiryžta skelbti viešoji, literatūrinė, intelektualinė spauda. Mums kilo mintis išleisti tokį almanachėlį, tokį mūsų žmonių. Ir atrodė, kad tą galima padaryti netgi viešai. Buvome gavę pasiūlymų viešai išleisti. Jie buvo netgi iš leidyklų.*

Virginijus Gasiliūnas: – *Galiu netgi pasakyti, pirmasis numeris išėjo vos ne pagrindinis, o paskui pasiūlė „Vyturio“ leidykla.*

L.J.: – *Iki tol mes buvome gavę iš Komjaunimo, kad galime išleisti almanachą kažkokį. Tada mes sakėm: palaukit. Ar jis bus cenzūruojamas, ar galėsime leisti be jokios cenzūros?*

V. G.: – *Vytukas (Vytautas V. Landsbergis – red. past.) atnešė pasiūlymą*

J.R.: – *Tačiau buvo oficialioji spauda: „Kultūros barai“, „Literatūra ir menas“, kurie tarsi laisvėjo.*

V.G.: – *Matote, priešistorė buvo ir „Krantai“. Vaidoto Daunio. Ir „Veidai“. Buvo tas noras gauti valdžios palaiminimą, ir tada leisti. Taip buvo su „Krantais“. Vaidotas Daunys baisiai norėjo gražaus, kultūrai skirto leidinio, kad būtų kreidinis popierius, spalvotos iliustracijos. Ir jis bene dėl tų „Krantų“ vienas paskutiniųjų*

įstojo į partiją. Tam, kad CK ir Šepetys palaimintų šitą leidinį ir jis pradėjo eiti, tas leidinys – toks gražus, su spalvotom iliustracijomis. Čia buvo vienas toks esminis dalykas. Ir visi aiškino, kad Glavlitas tebėra, bet jis čia tik formaliai, jis prie nieko nekimba, viską leidžia. Bet. Vis tiek, tu turėjai kažkam duoti, kažkas turėjo peržiūrėti, nekibo, nieko. Bet pats principas, pats principas, kad tu turi duoti – kažkam, kuris peržiūrės ir atsieit – leis. Va, čia ir buvo. Kaip ten – laisvės neprašoma, į ją einama – mes ten pirmajame numeryje rašėme.

L.J.: – *Dar tais pačiais metais, leidžiant „Sietyną“, mane pasikvietė į „Komjaunimo tiesą“ dirbti skyriaus redaktoriumi. Pasikeitė Vainauskas, aš tada dirbau televizijoje, televizijos komitete, kultūros redakcijoje. Sakau: dirbsiu vietoje Tirvaitės su viena sąlyga. Kokia sąlyga, klausia Vainauskas. Sąlyga tokia, kad jūs mano teksto, tą, kaip aš sudarysiu puslapį, į Glavlitą nenešit. Sako: vaikine, ko tu čia užsigeidei? Mes gi nešim. Žinai, kas buvo Glavlitas? Tai buvo partinė cenzūra, saugumietiška, partinė – kuri dar veikė. Yra toks susitarimo dalykas, jeigu nešit ir paskui sakysit, kad šitas tekstas netinka, reikia kažką iškirpti ar kažkaip. Aš nebegalėsiu atsakyti už savo autorius, nebegalėsiu su jais normaliai bendrauti. Pasidarysiu toks tarpininkas tarp tos partinės nomenklatūros, mane padarys tarpininku ir supriešins su mano pažįstamais ir draugais. Jeigu atsitiks taip, kad jų nebegalėsiu spausdinti. Ir aš nenoriu būti tokioje situacijoje. Ta laisvo žmogaus, apsisprendusio būti laisvu, žmogaus situacija ir išprovokavo. Yra filosofinė būsena tokia.*

J.R.: – *Minėjote, kad filologijos fakultete (VU) dominavo tokios nuostatos. Juk buvote tik ką baigę.*

V.G.: – *Metai buvo, kaip baigę. Daugiau. Mes 1985 m. baigėm, o 1988 m. išėjo – treji metai.*

L.J.: – *Mes buvome draugai, kažkiek bendraudavome, susieidavome.*

V.G.: – *Buvo ir literatų būrelis, Martinaičio su Bukeliene...*

L.J.: – *Mes baigę nepraradome kontaktų, asmeninių, kūrybinių – vieni su kitais. Ta grupelė ir išliko iki to laiko. Kol prasidėjo toks šurmuliavimas, atgimimas.*

V.G.: – *Bendradarbius jūs jeigu pasižiūrėsit, ko tik norit rasit. Praktiškai, iš to paties – ar ten Sigis Parulskis, ar Solveiga Daugirdaitė, ar Lolita Kurtinskaitė, ar dar kas.*

J.R.: – Įsivaizduoju, kad stagnacijos laikotarpiu jūs kalbėdavote tomis temomis. Negali juk staiga iš kažkur atsirasti mintis.

L.J.: – *Iš universiteto laikų iš pusės žodžio vieni kitus supratome, ir buvo viskas aišku, su kuo mes bendraujame, su kuo – nelabai bendraujame.*

J.R.: – Sakykite, koks buvo baimės mastas tuo laikotarpiu? Jūs rašote (Liudviko Jakimavičiaus knygoje – *red. past.*), kad kai susitikę kalbėdavote apie „Sietyną“, bijodavote, kad tarp jūsų gali būti „bendradarbiai“.

L.J.: – *Matote, kaip buvo. Labai daug žmonių sukosi aplinkui, kai pradėjome leisti. Pradėjo suktis labai daug žmonių, kurie siūlė savo paslaugas, kurie norėjo tarytum padėti. Bet jų niekada negalėjai žinoti, kadangi jie nebuvo nuo seno...*

J.R.: – Nepasitikėjimas didelis?

V.G.: – *Tarėsi ne savais, o didžiaisiais entuziastais, kurie iš kažkur išdygo. Ir staiga – toks draugas. Tave taip giria. Jūs čia tokį darbą dirbate, kaip čia gerai, gal mes čia dar galėtume? Turiu tokią kolekcijėlę. Žmonės šitaip prisiplakę ir pinigų užsidirbdavo. Jeigu jūs pastebėsit, kai kurie „Sietyno“ numeriai yra, kad neporinė numeracija atsidūrusi kairėje pusėje. Visada, kai leidi, puslapiai teisingam leidiny, neporiniai puslapiai yra dešinėje pusėje. Kiek aš supratau, kadangi net tokių papildavo į mūsų rankas, net vieną kartą rašėm, su labai stipria ironija, kad dėkojame nepažįstamiems „Sietyno“ skleidėjams, kurie, tikimės, gautus pinigus panaudojo labai kilniems tikslams. Pasiėmęs vienas žmogus dar padaugindavo ir tapdavo skleidėju. Kaip nukeliaudavo? Per Steigiamąjį Sąjūdžio suvažiavimą iš CK vienas buvo priėjęs ir pareiškė, kad jis skaitė. Vadinasi, kažkaip nukeliaudavo, kur reikia.*

J.R.: – Kada įvyko Sąjūdžio suvažiavimas? Turiu omenyje, kad išleidote pirmąjį „Sietyno“ numerį?

L.J.: – *Tada mes atnešėme antrąjį „Sietyno“ numerį.*

V.G.: – *Steigiamasis Sąjūdžio suvažiavimas Sporto rūmuose.*

L.J.: – *Mes labai skubėjome padaryti jau antrą numerį. Antrąjį „Sietyną“.*

V.G.: – *Kas prasidėjo, tas prasidėjo.*

L.J.: – *Pirmasis buvo per Roko maršą, Kalnų parke. Atsinešėme.*

V.G.: – *O antrasis sutapo su Sąjūdžio steigiamuoju suvažiavimu. Brazauskas Lietuvai atidavė Katedrą.*

J.R.: – Kada įvyko Roko maršas ?

L.J.: – *Roko maršas buvo vasarą, 1988 m.*

V.G.: – *Jūs pasižiūrėkit, labai tiksliai užfiksuota, kada pasirašyta pratarinė. Galima datuoti, kada kas išėjo, absoliuti dauguma – uždėta data. Ir mes vis dėlto pratarinės, pačias paskutines vis dar. Plius – porą savaitių padaro darbą. Išėjimą galima (spręsti) data, kuri užrašyta pratarinėse, plius pora savaitių, tada galima identifikuoti, kada išėjo. Taip staigiai viskas keitėsi, kad ir tie patys 1988 m. viena – pati metų pradžia, vienokia atmosfera, ir 1988 m. pabaiga – visiškai kitoniška atmosfera.*

J.R.: – Techninis sprendimas toks buvo – spausdinti mašinėle?

V.G.: – *Taip, buvo žmogus, kuris spausdino mašinėle.*

J.R.: – Ir ką paskui darėte?

V.G.: – *Keliaudavo. Gediminas Mikelaitis veždavo ten, kur reikia ir rotaprintu, slapta buvo dauginama. Tiesą pasakius, mes buvome taip ir sutarę – geriau nežinoti, kur ir kaip spausdina. Šituo rūpinosi Gediminas Mikelaitis. Nežinoti kartais yra labai gerai. Nes jeigu kas – labai situacija keista. Kiškių dražuolių situacija. Reikia daryti, ir darai.*

L.J.: – *Adrenalino buvo šiek tiek.*

V.G.: – *Viskas susiję, kai galvoji, su tais paleidimais iš lageriais, su tais bado streikais. Tai veikė. Vis dėlto – nebesodina. Primuša tai primuša, velniai nematė. Bet vis dėlto, iš lagerių vienaip ar kitaip yra spaudžiama, kad būtų paleidžiami žmonės. Vadinasi, ką – gausi per galvą? Na, kas čia tokio? Čia juokai. Buvo tokia situacija, kad norėjosi rizikuoti.*

L.J.: – *Jauteisi, kad kas nors vis tiek pridengs. Daug įpainiota žmonių iš universiteto profesūros į tą reikalą, jau Landsbergis senis buvo, Vytautas Landsbergis klausė: kodėl nedarot? Darykit. Įdomybė tarp tų žmonių buvo trys Landsbergių kartos. Tokia garantija, kad taip paprastai, paprastai tavęs nelies. Labai galėjo būti po kokių sausio įvykių, pučistai.*

J.R.: – *Kaip jūs juos, tuos „Sietynus“, konstruodavote? Ten yra palyginti drausių minčių; pradėjote oponuoti euforijai, kuri vyko visuomenėje. Mėginote pasižiūrėti iš šalies, objektyvizuoti patetiką. Kaip išskyrėte aktualijas, nes panašias temas gvildeno daugelis kultūros leidinių: istorinės tiesos gražinimo, baltų dėmių naikinimo?*

L.J.: – *Vienas dalykas, buvo temų, kurių viešojo spauda negvildeno. Buvo atskiri tekstai, kuriuos būtų galima paminėti. Tai Virgilio Gasiliūno surinkta medžiaga*

apie Mamertą Indriliūną ir Bronių Krivicką. Paskui, Valdo Papievio iš mokytojos Katinienės archyvų dėl Vienuolio, buvo Radzevičiaus užrašų knygelės. Niekas nežino, visi užmiršo.

J.R.: – Kaip prisikasėte iki tų archyvų, koks buvo kelias?

V.G.: – *Ką aš žinau.*

L.J.: – *Vienas dalykas, kad su mumis labai norėjo bendrauti. Žmonės, kurie turėjo tuos archyvus, matė, kad jų niekas nespausdins. Jautė, kad mes galime atspausdinti. Nebijojom. Nebuvome konjunktūriški.*

V.G.: – *Vienas dalykas, kaip aš juokiuosi, – viešai pagrindinis dalykas. Jeigu, sakykim, tekstą atiduoti į tą tikrąją pagrindinę spaudą 1978 m., tai buvo jau toks rimtas apsisprendimas. O čia atiduodi tarsi ir viešai, bet be Glavlito. Irgi buvo tas mitas. Kitur, vis tiek yra tas šleifas: na, „Pergalė“ spausdino. Dėl Grinkevičiūtės atsiminimų buvo net juokingai sutapo. Keliom dienom „Sietynas“ išėjo anksčiau su Grinkevičiūte, mėnesiu ar keliais mėnesiais. Nors visi mini, kad pirmą kartą buvo išspausdinta „Pergalėje“.*

L.J.: – *Nieko panašaus.*

V.G.: – *Yra labai juokinga, kaip ir su visais šitais dalykais. Kadangi mes jokių privalomųjų egzempliorių neduodavome į bibliotekas, vadinasi, tai buvo nefiksuojama, netraukiama į korteles.*

J.R.: – Kaip jūs jį tuomet platinote? Buvo parašyta – auka.

V.G., J.L.: – *Per rankas. Gal ne visai per rankas. Dalį buvo galima Donelaičio bibliotekoje paimti. Na, toks irgi „per rankas“.*

J.L.: – *Nebuvo įrašyta, nei kiek jis kainuoja. Nebuvo tokių dalykų.*

J.R.: – *Įdomus dalykas.*

V.G., L. J.: – *Dabar neįmanomas. Ir vis tik, šis leidinys priskirtas savilaidai. Privalomųjų ženklų, kaip kad kiti oficialūs leidiniai, to neturėjo.*

L.J.: – *Mažvydo bibliotekoje...*

V.G.: – *Komplektavo ir Sajūdžio spaudą. Žmonės, dirbantys komplektavimo skyriuose, kuo puikiausiai suvokė, kad šitie leidiniai...*

L.J.: – *Kur tu jį radai? „Sietyną“?*

J.R.: – *Radau Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje.*

V.G.: – *Ir ten yra visas kompletas?*

J.R.: – *Abejoju. 1988–1989 m. turiu keturis numerius.*

V.G.: – Jų iš viso buvo dešimt. Vienuolikto mes nepadarėme. Dešimtas yra 1990 m. Paskutinis – jau „atseit“ kompiuteriu rinktas.

L.J.: – Aš pats visų neturiu numerių. Kai pasižiūriu, tai nesuprantu: čia yra tokios romantikos, žiūrint į tai, kad kažką darei, diskutuodavom. Ir jeigu prisimenu kurių nors metų numerį. Jis manęs neveikia taip, kaip veikdavo tas, pasiimtas „Sietynas“. Buvau „Metų“ skyriaus redaktoriumi apie dešimt metų. Skirtumą jaučiu – kaip jis yra sudarinėjamas, pvz. „Metų“ žurnalas: visi žmonės yra valstybės tarnautojai, oficialūs.

(V. Gasiliūnas atneša „Sietyno“ komplektą) – Tu klydai, paskutinis jau nebe mašinėle. 9-tas dar yra tvarkingai, mašinėle. Neturiu 5-to ir 8-to, darbe. Čia aš pats perrišau. Čia yra sienų tapetai. Dar gumos klėjais klėjavau. 1988 m. išėjo trys. Ketvirtas numeris, jau 1989 m. sausis. Iki dešimto, ant kurio jau užkalta 1990 m. pratarinė devinto... turėjo būti dar. Kas yra? Paskui, kai 1990 m. jau išblėso mūsų entuziazmas. Nes nuo kokių 1990 m. vidurio praktiškai pasidarė taip, kad nebebūtina. Jau laisva.

L.J.: – Kitas dalykas, Darius (Kuolys, – aut. past.) pradėjo dirbti Kultūros ir švietimo ministru. Čia buvo toksai „Sietynui“ labai didelis smūgis. Kadangi mes šiek stengėmės laikyti poziciją, distanciją su valdžia.

V.G.: – Staiga vienas iš mūsų tampa ministru. Ir kažkaip... Sugriuvo tam tikra mūsų filosofija. Prasidėjo dalykai kiti. Tapo nepriklausoma valstybe.

L.J.: – Toks nuogąstavimas buvo, kad reikia stebėti, žiūrėti. Bet ta raiška pasidarė daug laisvesnė ir tapo nebeįdomu.

V.G.: – Poreikio nebuvo. Galėjai oficialiu būdu spausdinti tai, ką nori. O kad mes pasidarytume kažkokią oficialiu leidiniu – buvo tokie pasiūlymai. Visiškai nesinorėjo tapti dar viena redakcija, kuri maždaug sėdi ir vykdo kultūrinę pareigą. Čia buvo entuziazmo reikalas. Gerai, kad mes dešimt išleidom, sustojom.

J.R.: – Kaip jūs tarpusavy formulavote: kokią misiją turi atlikti „Sietynas“? Kokius uždavinius kėlėte?

L.J.: – „Sietyno“ preambulėse yra, bandyta formuluoti. Mes susirinkdavome penkiese ir svarstydavome, kokias istorines temas konkrečiu momentu reikia apkalbėti. Tas tezes aptardavom, surašydavom pratarinėse.

V.G.: – Dažniausiai būdavo arba Valdelis (Valdas Papievis – aut. past.), arba Darius (Kuolys – aut. past.). Iš stiliaus galim kuo puikiau pasakyti. Arba tai yra Valdo Papievio pats audinys nuaustas. Vienas kuris parašydavo tą pirminį variantą

juodraštyje, tada vėl susirinkdavome ir... „šitą mintį galbūt reikėtų pasukti šitaip“, „šitą galbūt taip“ – toks kolektyvinis redagavimas. Tai, kad tos pratarinės nepasirašytos. Jos iš principo nepasirašytos dėl to, kad tai yra visų penkių. Jeigu aš būčiau pradėjęs rekti, kad šitos minties šitaip suformuluotos negalima palikti, kiti būtų įsiklausę ir būtume ieškoję kompromiso. Jeigu būtų bent vieno veto, tada vis tiek būtų atrandamas kompromisinis variantas, kad visi. Jeigu „Sietyną“ rengia ir leidžia, surašyta kas, tai kam vėl tas pačias pavardes gale kabinti? Nėra prasmės. Čia buvo būtent taip. Labai juokinga, kad visas pratarines kai kas bando priskirti Dariui. Nors formaliai žiūrint, kalbiškai nagrinėjant, 100 proc. Papievio – sakinio struktūra. Dariaus – vienas rašymo stilius, Valdelio – visai kitas. Yra kai kurie sakiniai iškrinta, nes mūsų įrašyti. Jeigu reikėtų stilistinės analizės – mes patys, užmetę akį, pasakytume.

J.R.: – Jūs sąmoningai pasirinkote tokį stilių? Paskaičius Dariaus Kuolio tekstus, jaučiasi archainis stilius.

V.G.: – Paskaitykit Papievi. Oho, kaip išvingiuota. Jeigu randat apribus, tai greičiausiai bus Papievio. Iliatyvai, linksniai. Jūs pasižiūrėkit į jo monografiją, jo tiesiog toks stilius. Šiaip filologai turi išsiskirti.

J.R.: – Kvietėte skaitytoją dialogui ir nuomonių įvairovei. Kaip jūs tai ketinate pasiekti?

V.G.: – Mes filologinę patirtį turėjome.

L.J.: – Vienas iš tokių segmentų straipsnyje buvo vadinamos anketos. Buvome padarę anketą „Naujoji Romuva“ su „Sietyno“ klausimais. Netgi žinojome tą prieškarį literatūrą šiek tiek. Žinojome, kaip vyksta skurdžioje mūsų žurnalistikoje. Norėjome kažkiek sugrąžinti. Ten buvo „Tiltai“. Mes tarėmės – tiltai į tą prieškarį kultūrinę žurnalistiką. „Naują Romuvą“, „Židinį“ – atrasti bendrą vardiklį su mūsų laiku ir atrasti klausimus, kurie rūpėjo Vaičiulaičiui, „Naujosios Romuvos“ kūrėjams, Keliuočiui ir paimti, padaryti tokį klausimyną. Paleisti dabar, pridėdant vieną „Sietyno“ klausimą.

V.G.: – Vis vien, „Naujoji Romuva“ ir Keliuotis žurnalistikos prasme iš prieškarį, jei kalbėsime apie 4-tą dešimtmetį, tai buvo tikrai jau atitinkamas lygis.

L.J.: – Atstatyti tą grandį mums buvo būtina. Atrodė, kad nepasidarys. Va, dabar mes perausime, „step by step“, kaip Brazauskas. Nuo tos visos tarybinės

žurnalistikos, kultūrinės žurnalistikos. O mes norėjome pakelti kartelę iki to lygio, kuris buvo prieškarinio Lietuvoje, atrasti tas sąsajas, bendras temas.

V.G.: – Pati kultūra, mano supratimu, buvo ganėtinai gerai apgalvota. Paskui – ne tai, kad „kas yra, tą skelbiam“. Vis dėlto, kadangi buvo „Skersvėjis“, buvo „Lieptai“. Kiekvienai rubrikai buvo ieškoma atitinkamų tekstų, temų. Iki šiol prisimenu, kaip, matyt, mes vieninteliai su... „tebūnie išklaudyta ir kita pusė“... nuėjome toliausiai. Kol sulaukėme profesorės Zaborskaitės atviro laiško. Profesorės rankraščius periminėju, jis atkeliavo. Kur mes iš principo susidūrėme – ir tai buvo principinis – susidūrėme su Zaborskaite, su Kostkevičiūte.

L.J.: – Aš tą laišką dar turiu. Vadinama takoskyra tarp „prisitaikymo“ tam tikros generacijos, kuri prisitaikė prie tos sistemos.

V.G.: – Buvo autoritetai, apie kuriuos jie jeigu ką ir žinai, privalai tylėti.

L.J.: – Apie Putiną ir Vienuolį. Buvo laišakai, kurie siųsti iš lagerio, Antano Dambrausko.

V.G.: – Mes įvadą tokį parašėme.

L.J.: – Darėm interviu. Gavom laišką iš Vandos Zaborskaitės. Ką jūs? Aš taip jumis tikėjau, bet ką jūs padarėte, jūs nesuprantate, kad šito negalima skelbti. Jūs truputiuką peržengėte tas ribas, paskelbėte tuos laiškus. Kuriuos juos visos žinojo.

V.G.: – Visi žinojo. Žinojo apie šituos dalykus, bet atsieit, mes šešėlį.

L. J.: – Tos moteriškos, Kostkevičiūtė, buvo taip įsimylėjusios Putiną, kad joms atrodė, kad mes padarėme šventvagystę, išspausdindami tuos laiškus.

V. G.: – Iki šiol niekas nėra perspausdinęs. Niekas. Vienintelė publikacija yra ten.

L.J.: – Petro Cvirkos gabaliuką iki šiol turiu, ne visą laišką.

V.G.: – Sruogos laišką Cvirkai – taip, galima, bet ne visą. Be vienos dalies. Čia matyt, kaip? Vienaip, ar kitaip, pagarba būtina visiems žmonėms ir t.t., bet žinojimas apie jų silpnybes ar dar ką – tai neturėtų būti nutylima. Nuo to jie nei kiek nepasidarys. O čia manoma, kad tarsi jie sumažės. Apsaugos? Labai keistai mūsų požiūriai išsiskyrė, nors vėliau puikiausiai bendravau. Su Kostkevičiūte retai teko, su profesore Zaborskaite – niekur nieko. Mes tą laišką paskelbėme.

J.R.: – Jūs publikavote autentiškus dokumentus, dienoraščius, kurie kalba nelabai patogią tiesą. Kodėl jūs pasirinkote būtent tokią istorinės tiesos gražinimo raišką?

V.G.: – *Mūsų tikslas ir buvo, kad pasimatytų kuo daugiau aspektų. Kuria prasme? Mes skelbėme tekstus, susijusius su vargšu Vienuoliu, kuris iš paskutiniųjų vis stengėsi įsiklausyt – kaip čia padarius ir kaip čia parašius, tą tekstą? Yra žmonės, kurie pasirenka vieną kryptį: čia bus partizaniniai ir t.t. – čia bus tik senoji literatūra, ir tik Kojelavičius ir t.t. Mes bandėm parodyti, ir iki šiol mums tai įdomu, kad nuo dabartinės poezijos iki Kojelavičiaus, eita per pokarį, per prieškarį.*

L.J.: – *Dėl tų dienoraščių aš noriu pasakyti, yra netgi literatūros kritikos teorija, kaip analizuoti literatūros kūrinį. Vienas iš kritikos laukų, priedermių – reikia žinoti kuo didesnius kontekstus iš tos autentikos: gyvenimo faktų. Ką jis apie save manė, apie savo gyvenimą. Vaizdą susidaryti, vien skaitydamas jo kūrinį... kaip Vienuolio yra? Rašė jis „Puodžiūnkiemį“. Jei paimsi kūrinį, ir analizuosi taip, koks jis yra parašytas – klasikas parašė grafomanišką kūrinį. Bet kai tu gauni kontekstą – kaip jis rašė, kokiū būdu jis rašė, iš karto pradėdi, turėdamas jo hiperkontekstą – jo gyvenimo kontekstą – mėginimą prisitaikyti, žinant jo sūnaus istoriją. Atsiranda papildomas kontekstas, kad to žmogaus ir nekaltinsi, o pateisinsi – kad tokioje situacijoje jis kitaip, ko gero, negalėjo.*

V.G.: – *Tiesiog, buvo žmogus.*

L.J.: – *Tada ir tas laiškas iš tremties, kuris buvo rašytas Vienuoliui, jis atsiranda savo vietoj. Vienas kontekstas, kad jie paima tai, kad jis rašo, tokį, atsiprašant, š..., prosovietinį kūrinį, kažkas traukiniais važiuoja. Jo niekas dabar ir nėra skaitęs to kūrinio, net jo nėra programose. Pasirodo, Salomėjos Nėries tų visų stalininių kūrinų nėra programose.*

J.R.: – *O tai nėra, apie dabartį šnekant – tam tikras istorijos falsifikavimas?*

L.J.: – *Negerai, kad nėra. Literatūros mokslininkai, pedagogai, kurie nori parodyti to žmogaus pilnatvę – parodyti, kad tam tikrose situacijose jis gali palūžti, pradėti rašyti nei šį, nei tą. Reikia pasakyti, kad jis suvoktų, koks buvo laikas. Vieni – palūžo, kiti – nepalūžo. Negalima heroizuoti tokių dalykų, tokių elgsenų. Ypatingai, kurios susietos su literatūra, su autoritetu. Jeigu žmogus turi autoritetą visuomenėje ir pradeda palūžti. Vaidina, kad jis rašo tuos tekstus literatūrinius. Tai tu jų nerašyk. Tada visuomenėje busi suvokiamas, kaip garbingai besielgiantis žmogus. Bet jei tu ir toliau rašai. Pasikeitė situacija, tave privertė.*

V.G.: – *Jums reikia Mantuką pakalbinti. Jis su kuprinyte, jauniausias. Paskutinėj klasėje jis buvo.*

J.R.: – „Sietyno“ pirmame numeryje buvo paskelbtas Juozaičio manifestas.

V.G.: – *Taip, Juozaičio tekstas buvo trinktelėjimas.*

L.J.: – *Jis buvo perkaitytas per Sąjūdžio pirmąjį susirinkimą. Verkių rūmuose.*

J.R.: – Toliau jūs dėjote Šalkauskio straipsnį apie spaudos gražinimą, Intelektualistų koncepciją ir lyg bandėte svarstyti valstybės sampratą: spaudos, kultūros ir intelektualistų vaidmenis.

V.G., L.J.: – *Tas ratas maždaug toks ir buvo.*

J.L.: – Kaip jūs numatėte spaudos vaidmenį laisvoje visuomenėje? Ar buvo kokie svarstymai?

V.G.: – *Viskas aišku. Spauda turi būti laisva, nepriklausoma. Jeigu mes leidžiam. O jeigu kas nors negerai, tai mes ir atsakom.*

L.J.: – *Matai, dar buvo kitas dalykas. Dar buvo Gorbačiovo paskelbta, o Lietuva labai vėlavo. Ir ne perestroika, o vadinamoji glasnost. Jau Rusijoje buvo „Ogoniokas“, kiti leidiniai, Rusijoje daug atviriau šnekėjo, negu Lietuvoje. Vietiniai funkcionieriai galvojo: čia laikinai, tuoj pat praeis, nusiris ta banga glasnost, grįš tie seni laikai, neskubėkim šitą daryt – laisvinti tos spaudos. Glavlitas laikėsi.*

V.G.: – *Pirmoji publikacija, vieša, kuri pajudino – buvo Gudaičio „Mes iš sušaudytų dainų krašto“, t. y. 1988 m. 06 mėn. kažkelinta diena. „Litmeny“, kur labai vinguriuojant bandyta, bet ir tada visi: O! – jau buvo.*

J.R.: – Gal tai tik mano prielaida dėl paralelės tarp „Sietyno“ ir „Sietyno“ draugijos. Jūs įsivaizdavote, kad esate knygnešiai?

V.G.: – *Nereikia su tuo pabudimu, Dievuliau! Koks pabudimas? Mes, mokydami universitete, viską kuo puikiau suvokėm.*

L.J.: – *Ir daugybė žmonių suvokė, tik jų raiška buvo suvaržyta. Atsirado proga, kada mes galėjome pasakyti, ką mes galvojame.*

V.G.: – *Paskui susitikdavom ir su Algirdu Patacku, Saudargu – jie, atsieit, disidentai. Bendravom normaliai. Viskas buvo aišku.*

L.J.: – *Jie buvo vienas ratas: Sadūnaitė, tų rezistentų, kurie sėdėjo „tiurmoj“, kalėjime. Vienas ratas buvo labiau politiniai žmonės, o kitas dalykas – buvo humanitarinis, „Pastogės“ – ir Tomonis, ir dar. Nors visi apie tą patį mąstė. Vienu buvo labiau „eiti į gatvę, mitinguoti ir sėsti į lagerį“ – tokia raiška. Mes neorganizavome mitingų.*

J.R.: – Skaitant Broniaus Radzevičiaus, Vytauto Masionio dienoraščius – juose išryškinta psichologinė drama, kurią išgyveno žmonės. Ir tada klausimas – ar kas atkreipia dėmesį į psichologinę dramą, į tuos santykius, kurie žlugdė daugelį žmonių – tų, kurie yra kitokie?

L.J.: – *Tai pati sistema žlugdė. Pats Radzevičius nebuvo joks antitarybinis. Paprasčiausiai, jis nepritapo prie tos sistemos.*

V.G.: – *Dabar išvažiuotų į Paryžių ir grįžinėtų „Priešaušrio vieškeliais“ į Lietuvą. Būtų viskas gerai.*

L.J.: – *Vadinamasis diskomfortas, kurį jautė jautrūs žmonės, jautrūs dalykai. Sistema bijojo intymaus, kaip pasakyti – jautresnio santykio, kuris prieštarauja.*

V.G.: – *Tie, kurie viską labai aiškiai suformuluoja, deklaruoja ir išrėkia – tie yra aiškūs. O tokie, kurie velniai žino, ką galvoja sau tyliai (juokiasi) – tie visada kelia įtarimą. Su aiškiai formuluojančiais mintis arba „už arba prieš“ – viskas aišku. Tas yra toks. O tie „per vidurį“ – įdomiausi žmonės. Ne visi yra mitingų žmonės.*

J.R.: – Sakykite, o tokius autoritetus, kaip Šalkauskis, Maceina – jūs priėmėte juos absoliučiai?

V.G.: – *O ką? Meškauskas turėjo būti autoritetas? Be to, Šalkauskis – prieškaris. O Maceina – ne prieškaris. Tai ir pokaris. Maceina – tai „Jobo drama“, pagaliau. Rašyta „po“. Ten yra perspaudų iš Maceinos 1978 m. knygos. Kad nieko kito nebuvo.*

L.J.: – *Tuo metu tas filosofijos tęstinumas, religijos, minties, humanizuotos, egzistencinės – kokią rašė Maceina – nelabai turėjom. Ir dabar kartais skaitau Maceiną.*

V.G.: – *Dabar man įdomiau Sverdiolas (juokiasi), bet čia jau... Sverdiolo knyga „Kultūros filosofijos“... irgi nuo Maceinos ir Šalkauskio atsispirta, analizuojant.*

L.J.: – *Lietuvoje jie nebuvo plačiai žinomi, todėl buvo aktualūs. Gal labiau dvasinę, egzistencinio nepriklausomumo problemą kėlė, paskui santykio su laisvės metafizika.*

V.G.: – *Tada, kai buvo pamišimas dėl Šapokos Lietuvos istorijos, kur po 300 mokėjom, tai šitas jau buvo praeitas etapas. Sužinoti kažkokius faktus apie laisvą mintį labiau galvota, o ne „to nežinojau“ ar dar kažkas.*

J.R.: – Kaip jūs patys supratote kultūrą ir kokia ji turėtų būti, kai Lietuva bus laisva – svarstėt?

V.G.: – *Kad dabar, žmogus, galėtų sugrįžti ir įsijausti į tą visą laiką. Nežinau.*

L.J.: – *Vienas dalykas, ką mes galvojome, kad kultūros žmogus turi būti atsakingas už valstybės reikalus. Kas neatsitiko. Kultūros žmogus – žiūrėti iš 20 metų perspektyvos – tai, kad jį labai greitai nustūmė nuo dalyvavimo mūsų valstybės kūryboj. Vieną vakarą klausausi. Kalbėjo: Baltijos valstybėms pasisekė, kad inteligentija buvo prie valstybės vairo 1990 m. Latvijoje, Estijoje. Aplinkui sąjūdžiai buvo inteligentų sambūriai.*

V.G.: – *Viskas labai dėsninga. Kai pradeda kurtis valstybė, atitinkamos struktūros, tie žmonės, kurie iš prigimties yra laisvi, kurie – jeigu nepatiks, pasakys... eik tu... netinka visai hierarchinei struktūrai.*

L.J.: – *Šitie inteligentai nemoka ekonomikos valdyti. Tuoj pat ateina antroji banga: buhalteriai, finansininkai, šmugelninkai, nes mato, kad jau visai neblogai sukurta erdvė. Jis normaliausiai gali uždarbiauti. Tas inteligentui nebūdinga. Ir ne dėl pelno „Sietyną“ leidom. Mes manėm, kad inteligentas turi likti atsakingas už tai, kas vyksta su valstybe. Ir po šiai dienai taip manom.*

V.G.: – *Mes manėm, kad leisdami tokį dalyką, mes darom, ką geriausiai išmanom. Nė vienas. Darius, buvo, tiesa, ministras. Nieks nėjo į Seimą. Liudvikas dabar tą rašo, Darius rašo. Dirbi tai, ką geriausiai išmanai. Būdamas savo vietoje. Kadangi mes filologai, galėjom daryti tą, dabar darom tai, kas ką sugebam.*

J.R.: – Ar jūs apmąstėte, ką gali pakeisti kultūros leidiniai toje situacijoje?

V.G.: – *Nieko taip daug nepakeisi.*

L.J.: – *Tuomet prapleti to viešumo ribas. Kultūrinės spaudos viešumo ribas. Iš „Pergalės“ perėjau į „Metus“. Ir jie, būdavo tokie posėdžiai, diskutuodavome dėl laisvės ribų – kiek galime? „Sietynas“ buvo padaręs tikrai didelę įtėkmę, ar poveikį netgi viešojoje spaudoje. Kuri pamatė, kad nebegalima nesilygiuoti į tam tikrų jaunų žmonių altruistinį veiksma, kuris daug stipresnis už tą, kurie turėtų tai daryti. Patirtis didesnė.*

J.R.: – Kaip gaudavote grįžtamąjį ryšį, kai išleidote pirmąjį „Sietyną“?

L.J.: – *Tas buvo akivaizdu, bendraujant su žmonėmis. Matai reakcijas.*

V.G.: – *Buvo Sauliaus Žuko straipsnis „Litmeny“, 1988 m. netgi Vaidoto Daunio „Krantuose“ buvo tekstukas. O kad tai buvo daiktas, tiesiog apie „Sietyną“ buvo šnekama ir per „Laisvąją Europą“, buvo cituojamas laidose, Antanaitis Algirdas Titus apžvelgė pirmojo numerio poeziją, buvo cituojama. Jeigu „Laisvosios Europos“ radijas, jau buvo baigta su tuo „glušinimu“, tai buvo šioks toks... šis tas. Žmonės, giminės.*

L.J.: – *Skaitydavo iš vedamųjų, pratarms. Jis buvo tikrai pastebimas. Dabar jis būtų į tuštumą.*

V.G.: – *Viskam savas laikas. Kaip iki šiol dar Sąjūdis egzistuoja?*

J.R.: – *Paminėjote inteligento atsakomybę. Kas tai yra? Žmonės 50 metų buvo mokytį gyventi be atsakomybės...*

V.G.: – *Atsakomybė už savo šeimą. Yra sąžinė. Padoriai gyvenant, žmogus jaučia.*

L.J.: – *Sistema ugdė vadinamą prancūzišką individualizmą (toleruotą sovietų) – asmenybės pačios sau, bet neatsakingos už tai, kas vyksta. Geriau tu kurk, rašyk, bet nekelk idėjų dėl valstybės likimo, dėl nužmogėjimo.*

V.G.: – *Iš karto reakcija.*

L.J.: – *Apmąstyti, formuluoti idėjas, kalbėti. Amžiaus pradžioje buvo formuluojama daug idėjų, grįžo į Lietuvą. Biržiška, Kairys savo intelektualine polemika – kokia turi būti valstybė, ką turi daryti intelektualai. Buvo raiška gyva. Jei dabar būtų, klausimas apie žmogaus įtraukimą... Formalūs dalykai yra nenuoširdūs. Ne tas turi būti, turi eiti iš apačios, turi būti visuomeninis impulsas. Kažkam tarnavom...*

Interviu su Nepriklausomybės Akto signataru prof. Bronislovu Genzeliu.

Pokalbio stenograma (VDU Istorijos katedra, 2010 02 23–24)

Jolita Rimavičienė: – *Rūpi, kad iš šių dienų perspektyvos pasižiūrėtumėte į anų dienų įvykius, koks buvo kultūros, mokslo inteligentijos, vaidmuo tautos Atgimime? Kokia buvo pagrindinės spaudos įtaka Sąjūdžio spauda, ar ją galime vadinti pirmosios „tęsiniu“?*

Bronislovas Genzelis: – Pogrindžio spauda nebuvo pasiekama daugeliui žmonių, ji buvo prieinama nedideliam skaičiui. Absoliuti dauguma nežinojo pagrindžio spaudos. Išskirčiau dvi kryptis: katalikiškoji, kuri nekėlė Nepriklausomybės idėjos, tik fiksavo tikinčiųjų persekiojimą ir teisių pažeidimus. Ir kita spauda, kuri kėlė Nepriklausomybės idėją: Antano Terlecko leidiniai, „Perspektyvos“ (Burauskaitė, Genocido centro direktorė, V. Skuodis). Mane pasiekdavo A. Terlecko „Vytis“ ir „Alma Mater“, „Perspektyvos“ – iš to, ko gaudavau leidinius, nežinojau, kad jie – leidėjai. Literatūrą gaudavai, galėjai pasidėti, ir galėjai dauginti. Apie kokį vieningą dizainą negalima kalbėti, nes kiekvienas darė ir platino pagal savo išmanymą, bet kūrybinė inteligentija skaitė daugiau šią spaudą.

J.R.: – *Kiek ši spauda prisidėjo prie Atgimimo žadinimo?*

B.G.: – Labiau buvo fiksavimas to, kas vyko. Nenorėčiau hiperbolizuoti. „Perspektyvos“ ir „Alma Mater“, jie pasiekdavo labiau mokslinę/intelektualinę visuomenę, o religinė spauda nelabai pasiekdavo (būčiau žinojęs). Ieškoti tiesioginių sąsajų su Sąjūdžio spauda būtų pritempimas. Daugelis sužinojo vėliau, galėtume kalbėti apie tam tikrus spontaniškus dalykus. Sąjūdžio spauda atsirado dėl to, kad susilpnėjo cenzūra, nes anksčiau ieškodavo, tikrindavo KGB. Žinoma, jų visas dėmesys buvo nukreiptas į pagrindžio spaudos paiešką, jie nežinojo, ką daryti: pradėjo eiti „Sąjūdžio žinios“. Buvo šokiruoti, nežinojo, ką daryti su gorbačiovine pertvarka.

J.R.: – *O dalis inteligentijos?*

B.G.: – Inteligentija yra įvairi. Bet Nepriklausomybės idėja daugeliui kūrybinės inteligentijos atstovų buvo priimtina, tačiau nežinau dėl techniškiosios dalies. Galiu pasakyti pavyzdį: Pranas Noreika nuo pirmųjų metų buvo ir yra Elektrėnų elektrinės direktorius. Tada klausiau per susitikimą: kaip yra, kad Elektrėnai – lietuviškas miestas? Jis sako: vadinkite mane nacionalistu, bet esu praktiškas žmogus:

žinau – jei lietuvis prisigeria, aš jį iš darbo išmesiu, niekur nepasiskųs. Jeigu rusas taip padarys, jis skųsis: „našych bjut“, kaip pasiaiškinsiu? Mano savisauga reikalauja nepriimti tų, nuo kurių gali nukentėti. Ir yra tame „racijos“. Veikė „švogerystės“ principas – jis darbino savo draugus, bendramokslius. Jeigu analizuosime Vilniaus įmones, pvz., „Sigmos“ – vadovybė lietuviška, ten kolektyvas – lietuviai, arba dauguma. Tuose lietuviškuose kolektyvuose Sąjūdis atsirado iš karto, o rusiškuose – kur direktoriai buvo rusai, ten atsirado „Jedinstvos“ ir pan. organizacijos. Buvo aiški takoskyra tarp sąjūdinių ir „anti“ kolektyvų. Kodėl Sąjūdžio spauda galėjo būti? Technokratų rankose buvo techninės spaudos dauginimo priemonės. „Sigmoje“ direktoriai tarsi „nematė“, kas buvo spausdinama (Sąjūdžio biuletiniai), dauginama „Eromis“. Jeigu anksčiau saugumas gaudė, dabar buvo pasimetęs. Išskirčiau ir legaliąją, viešąją spaudą. Matysime: iki Sąjūdžio buvo kelios grupės: „Komunistas“, „Tiesa“, gal net „Valstiečių laikraštis“, kurie stovėjo antisąjūdinėse pozicijose ir priėmė Sąjūdį priešiška. Tai buvo partijos kontrolės susilpnėjimas. Susidarė situacija, kad Maskva buvo nepatenkinta mūsų respublikos vadovybe, R. Songaila buvo, kaip ir Sąjūdžiui – „persona non grata“. Kai M. Gorbačiovas išmetė lozungą: „mes visi galvokime“, nes lozungo „versti tarybų valdžią“ nebuvo, buvo „demokratizacija“. Tas bendras „demokratizacijos“ principas atsiskleidė laikraščiuose, pvz., „Komjaunimo tiesoje“, red. G. Vainauskas tada buvo. Bet ir anksčiau „Komjaunimo Tiesoje“ buvo panašios nuotaikos. Tarkime, buvo Algimantas Baltakis „Pergalėje“. Jam nuneši straipsnį, o jis sako: „Ne, jei nori, kad mane išmestų, tada prievartauk, kad spausdinčiau“. Jis nemesdavo ideologinių kaltinimų, o sakydavo: aš noriu dėti. Kai nusiėmė Maskvos varžtai, ir šitie žurnalai, kaip „Kultūros barai“, „Pergalė“, laikraščiai – „Komjaunimo tiesa“ – paleido visiškai. Cenzūros varžtai susilpnėjo, nes redaktoriai buvo su kitokiomis intencijomis.

J.R.: – *O kur Jūs spausdindavote savo straipsnius?*

B.G.: – Toje pačioje „Komjaunimo tiesoje“ galėjau publikuoti, rašyti Ezopo kalba. Bet dalinai. Kas liečia lietuvių istorinį, kultūrinį palikimą, jau buvo galima kalbėti „Kultūros baruose“. Kai atsirado redaktorius Algimantas Čekuolis – „Gimtajame krašte“ pasikeitė situacija. Žiniasklaidos leidėjai, redaktoriai matė, kad respublikos valdžia gali keistis, neįtapti tokios baimės, kaip ankstesniais laikais. Vis dėlto visi pagrindiniai straipsniai apie Sąjūdį išėjo viešojoje spaudoje. Ar Romo Gudaičio, ar Sauliaus Pečiulio straipsnis – „Komjaunimo tiesoje“, „Literatūroje ir mene“.

Spauda ėjo keliais šimtais tūkstančių, viskas priklausė nuo redaktoriaus, kaip jis suvokė savo misiją, ką jis atstovauja. Minėtieji redaktoriai sukosi inteligentijos tarpe, o anie – partinių viršūnių tarpe.

J.R.: – *Ką galėtumėte pasakyti apie „Atgimimą“? Į jį buvo galima rašyti nebe Ezopo kalba...*

B.G.: – „Atgimimas“ buvo sugalvotas, apeinant to meto viešuosius draudimus, nes niekada niekas iki galo jokioje valstybėje negali suregulmentuoti. Kadangi R. Ozolas buvo leidyklos vyr. redaktoriaus pavaduotojas, leidykla galėjo leisti biuletenius, ir „Atgimimas“ galėjo eiti po biuletenio rubrika. Anksčiau buvo reglamentuota, kad biuletėnis turi turėti redkolegiją ir pan. Anksčiau tuos dalykus akylai sekė Glavlitas (tokia buvo cenzūros įstaiga) ir saugumas. Kadangi jų funkcijos susilpnėjo, jie iš Maskvos aiškių direktyvų nebegavo, dėl to šioje spaudoje galėjo pasirodyti visiškai kitokio pobūdžio dalykai. Vis dėlto Sąjūdžiui didžiausią įtaką turėjo viešoji spauda ir vėliau atsiradusi Sąjūdžio spauda. Prieš Sąjūdį išėjo „Proskynos“ – savilaidiniai, bet jau vieši leidiniai, Dariaus Kuolio – „Proskynos“, „Sietynas“ – jie jau buvo nekonformistiniai, juose pradėta kalbėti atvirai.

J.R.: – *Susidaro įspūdis, kad to meto įvykiai klostėsi tolygiai, vertinant šiuolaikiškai. O kaip buvo iš tiesų, ar inteligentai buvo tokie vieningi?*

B.G.: – Ir taip, ir ne. Vienas buvo dalykas – tarp inteligentų buvo aiškumas, kas su kuo, susiformavę klubai pusiau legaliai veikė nuo 1987 m. ir visa Sąjūdžio vadovybė yra iš tų klubų. Pvz., V. Landsbergis ir V. Petkevičius klubų veikloje nedalyvavo. Turiu omenyje ne tik „Žinijos“ draugiją, prie „Kultūros barų“ buvo „Estetikos“ klubas, „Žemyna“. Pirmą kartą, kai vyko CK posėdis ir Inicijatyvinę grupę pakvietė R. Songaila, tada pamatėme V. Petkevičių ir V. Landsbergį, ir jie aktyviai įsijungė. Lietuvoje nėra specifiška. O daugelis buvo geri pažįstami. Tada buvo tikslas – Nepriklausomybė ir daryti viską, kad nebūtų pralietas kraujas. Visos kovos baigėsi pralaimėjimu, negalime pasiduoti jokiai provokacijai ir naudoti visas legalias priemones, įstatymus ir spragas. Vilniaus iniciatyvinėje grupėje nematau požiūrių skirtumų. Tiesa, V. Petkevičius „iškrisdavo“. Kuo skyrėsi Vilniaus ir Kauno tarybos požiūriai? Vyt. Landsbergis pakankamai gerai suvokė situaciją, buvo aišku dėl deputatų į TSRS AT. Juk deputatus registruodavo ankstyvesnės sudarytos komisijos, galėjo registruoti ir neregisturuoti. Ir jeigu Kauno kryptis būtų laimėjusi, mūsų tiesiog būtų neregistravę, paprastas dalykas. Jeigu nesakysi „nepriklausomybė“ – užregistruos.

J.R.: – „*Suverenitetas*“?

B.G.: – Blefas tas suverenitetas, koks skirtumas, spekuliacijų objektas. Tikslas buvo Nepriklausomybė. Jei nebūtų pasakyta prieš rinkimus – išbraukti buvo labai sudėtinga. Nelabai tikėjo, kad kas nors balsuos. Bet jei tada nepasakius, kad tikslas – Nepriklausomybė, tai paskui – jei Maskvoje keltume tą idėją, tai būtų pasakyta – „jūs tokio įgaliojimo neturite“. Suvokėme labai aiškiai, kad būtina turėti tuos įgaliojimus. Ne mitinguose šaukti, o pasinaudoti visomis situacijomis.

J.R.: – *Koks buvo „atsitiktinumo“ procentas sėkmei pasiekti – jei tada „niekas netikėjo, kad bus Nepriklausomybė“?*

B.G.: – Vis dėlto TSRS kaip imperija – byrėjo. Nesuvesčiau į atsitiktinumą ar stebuklą. Kai Rusijoje 1905 m. karas prisidėjo prie revoliucinės situacijos (pralaimėjus japonams) – visą laiką pergalingai žygiavo, tai šiuo atveju – Afganistanas demoralizavo armiją ir buvo suvokta, kad kariniais konfliktais situacijos neišspręsi, kaip neišsprendė Vengrijos nei Čekoslovakijos, tik sukėlė įtampą. Vadinasi, reikia ieškoti naujų kelių. Tai M. Gorbačiovas, galėjo būti kitas – J. Andropovas, prasidėjo kooperatyvai ir buvo suvokta, ir aukštutiniuose partiniuose sluoksniuose, kad reformos būtinos. Tačiau niekas, nei Gorbačiovas, nenumatė kuo tai baigsis, bet suvokė, kad keisti sistemą. Gorbačiovas – to suvokimo produktas.

J.R.: – *Sudėtinga įsivaizduoti, kad esant tokiai sovietinei ideologijai ir propagandai, kaip vienas rusų teoretikas apibūdina – „sovietų civilizacijai“ – prasidėjo sistemos griūtis?*

B.G.: – Imperijos griūtis, demokratizacija. Mokiausi Maskvos universitete, kur buvo gana blaiviai mąstančių. Prasidėjo Vengrijos įvykiai, ten buvo toks Koria-kinas, garsėjęs kaip disidentas. Jo neišvijo, tik nugarėjo į Sibirą, gavo paskyrimą kaip geras specialistas. Kai buvo TSRS AT rinkimai, aš jį susitikau Maskvoje, kaip liaudies deputatą. Jis labai rėmė reikaluose dėl Ribentropo-Molotovo pakto. Paskui susitikau Paryžiuje, sakau: „Privet, Jura“. O jis nusisuko – „ja s izmennikami nezdorovujus“. Dalis rusų inteligentų neįsivaizdavo, kad TSRS subyrės. Jie galvojo, kad demokratizavus imperiją, daug kas pasikeis, ir nesuprato, kad padėdami mums jie griaua imperiją. Paskui kai kurie buvo šokiruoti. Sakysime, Rojus Medvedevas, aršus šalininkas, o dabar veda istorijos laidas prieš Baltijos šalis. Jie yra didžiosios valstybės atstovai. Jiems reikėjo reformuoti, demontuoti jiems nepriimtina vienpartinę sistemą, bet jie neįsivaizdavo imperijos subyrėjimo. R. Medvedevas supranta Rusiją

kaip vieningą valstybę, bet ne vienpartinę. Gorbačiovas, mano supratimu, taip pat iš tokių – didžiosios Rusijos globalistų.

J.R.: – *Didžiausias tikslas pasiektas – valstybė. Ar mes suvokiame valstybę savyje?*

B.G.: – Dalis nesuvokia. Yra daug priežasčių: ir istorinės šaknys. Lietuvoje 1992 m. buvo siekiama sukurti autoritarinę valstybę su ta konstitucija, referendumu gegužės 23-sios, – viskas sužlugo. Lietuvoje buvo lyg ir vieningai pasisakyta už demokratiją. Dabar mes matome – ir sociologiniai tyrimai rodo, kad „lietuviams reikia stiprios rankos“. Pasižiūrėjus į žemėlapi, juk bendrauju su estais, latviais. Kai jie ir lenkai išgirsta, kad „lietuviams reikia tvirtos rankos“, nesupranta. Pasižiūrėkite, kas toliau: Baltarusijai reikia „tvirtos rankos“, Rusijai – taip pat, ir taip eina Vidurinės Azijos link. Vadinasi, mes paskutinis „tvirtos rankos“ smaigalys. Kodėl taip yra, neturiu atsakymo. Mūsų spauda pakankamai oligarchizuota. Žiniasklaidoje „tvirtos rankos“ apologetų beveik nėra. Bet skaitant interneto komentarus, ten žmonės ilgisi vien tvirtos rankos. Oficialioje žiniasklaidoje, kurioje dirba intelektualai, tai mažai prasismelkia – gal pas A. Račą surasime, bet neženkliai.

J.R.: – *Kaip, Jūsų nuomone, atsitiko, kad Sąjūdžio spauda, buvusi socialiai atsakinga, kėlusį visuomenei svarbias problemas, netapo pilietine spauda?*

B.G.: – Pavyzdys – „Atgimimas“, kurio redaktorė I. Makaraitytė, taip pat yra pilietinė spauda – betgi neskaityta. „Atgimimas“ krypties nepakeitė, tik pasikeitė redaktoriai, jaunimas dirba. Grynai pilietinė spauda, bet tautai neįdomu. Tautai įdomu – kas ką sumušė, negatyvumo ieškojime. Latvijoje ir Lietuvoje yra daug panašumų. Estai eina kitu keliu; ten visi sąjūdžio, „Liaudies fronto“ veikėjai išliko, tik pasiskirstė po politines partijas. Buvęs prezidentas Ruutelis klausė: „kas pas jus, Lietuvoje yra?“ Estijoje ne mažiau nusikaltėlių ir vagių ne mažiau yra, bet neįsivaizduoju, kad 1987 m. atvyktų rusas, kaip jūsų Uspaskich, ir kad estai už jį balsuotų. Dėl Estijos, aiškiniuosi kalbos dalykais: estų ir suomių kalba panašios – finų ugrų, jie gali susikalbėti be vertėjų. Visais tarybiniais laikais Suomijos valstybė nebuvo nedraugiška ir buvo „padengusi“ visą Estijos teritoriją. Estai galėjo žiūrėti Suomijos TV. Lietuvoje šiek tiek galėjo žiūrėti Lenkijos TV, bet joje toks pat chaosas, kaip Lietuvoje. Per du dešimtmečius nuo L. Brežnevo laikų estai adaptavosi prie skandinaviškos kultūros. Sovietinės propagandos jie gavo ne mažiau, bet jie gavo kitą požiūrį. Pas juos, net Latvijoje, nėra kaltinimų, kaip „komuniagos“, vieni kitų kaltinimų. Estai taip pat

pabrėžia: katalikams reikalingas popiežius, vyskupas ir dėl to pas jus – autoritarinis mąstymas. Bet jei imsime – lenkai ne mažesni katalikai negu mes.

J.R.: – *Netgi pogrindžio spaudoje lietuviai kaltino lietuvius. Moralinio degradavimo, girtuokliavimo.*

B.G.: – Lietuviai manė, kad girtavimo išmokė rusai, bet imkite ankstyvesnius laikus – kai skaitau I. Kantą, kur jis žavisi lietuvių būdu, charakteriu, kalba archajiška, bet toliau pabrėžia – „lietuviai geria“, ir K. Donelaitis pastebėjo, kad „lietuviai geri“. Kas čia yra? Imkime internetinius komentarus. Pilasi keiksmi. Niekur nerasite, kad nesutinkant su autoriaus nuomone būtų *polemizuojama*, diskutuojama, kuo jis neteisus. Pirmiausia iškeikia – „komuniaga“, „debilas“. Sociologai teigia, kad internetininkų „etatinių“ yra apie porą šimtų ir jie užpildo erdvę. Dalis yra kompleksuoti žmonės, galvojantys, kad kitą iškeikus save pakels, o kiti – mano manymu – angažuoti, „nupirkti“ tam tikrų sluoksnių. Ir per tai gaunasi, kad „visi taip galvoja“.

J.R.: – *Ar nesama nuo A. Smetonos laikų išlikusi „vienos tiesos, vienos tautos“ tradicija, nepakantumas kitai nuomonei?*

B.G.: – Yra tas. S. Šalkauskis apie tai rašė. Bet kodėl tai atsirado? Jeigu imsime 1922 m. Konstituciją, pati demokratiškiausia tame regione. Bet Konstitucija sau. Mūsų Konstitucija taip pat viena demokratiškiausių, tačiau ji – sau. Jeigu galvojama, kaip Konstituciją apeiti. Jeigu vokiečiams įstatymas yra įstatymas, mums uždavinys – kaip įstatymą apeiti.

Interviu su Arvydu Juozaičiu (2011 05 31)

Jolita Rimavičienė: – Dažnai pabrėžiate, kad pradžioje buvo Žodis. Šia metafora galima apibūdinti Jūsų pranešimą/paskaitą/manifestą „Politinė kultūra“, perskaitytą 1988 m. balandžio 20 d. Dailininkų sąjungoje, vadintą Sąjūdžio kertiniu-ideologiniu akmeniu. Koks, Jūsų nuomone, buvo visuomenės ir inteligentų *baimės mastas*, jei tam, kad perskaitytumėte pranešimą, laukėte mėnesį (nuo vasario iki balandžio), ir jis buvo įvardintas *idėjinė sensacija*? Koks buvo Jūsų *drąsos mastas*, kad ryžotės viešumai?

Arvydas Juozaitis: – *Tai ilga ir sena istorija. Ji susijusi su sportu (per kurį Lietuvos „religinė šeimos lietuviybė“ diegta ir vykdyta) ir su filosofija, su mūsų bendruomene, pradėta 1977 metais – filosofų. Ilga istorija. Drąsos žingsnis – po 1988 metų vasario 15 d. Gedimino aikštės komunistinio mitingo, kai supratau – atsakas tokiam šmeižtui turi būti duotas.*

J.R.: – Manifestas „Politinė kultūra ir Lietuva“ buvo paskelbtas necenzūruojamame jaunųjų kultūros mėnraštyje „Sietynas“. Ar galėjo būti išspausdintas Jūsų manifestas „Kultūros baruose“? Kas būtų kitaip? Jūsų požiūriu, kokį vaidmenį visuomenėje atlieka *kultūrinė spauda*?

A.J.: – *Šis manifestas buvo padaugintas 10 egz. tiražu – aš dukart jį perspausdinau mašinėle po 5 egz. (tiek galima buvo padaryti per kalnę), surišau rankiniu būdu ir išsyk po paskaitos padalinau. Jis buvo padaugintas apie 100 000 tiražu, manau. Be to – įrašytas į garso ir net vaizdo laikmenas (video turiu). Priedo – perskaitytas per „Amerikos balsą“.*

J.R.: – Jūs pats formulavote *kultūrinio savaitraščio „Šiaurės Atėnai“* koncepciją, vizualizavote pirmojo numerio maketą. Kokią misiją turėjo atlikti „Šiaurės Atėnai“? Kokius uždavinius visuomenei jis kėlė? Interpretuojant, kad nepriklausoma nuo valstybės ir privačių interesų „elito“ spauda (šiuo atveju – kultūrinė) pripažįstama kaip pagrindinė politinio ir socialinio gyvenimo institucija, tautos intereso reiškėja?

A.J.: – *Taip, „Šiaurės Atėnų manifestas“ – mano sumanymas ir mano tekstas. Tai buvo kultūrinės nepriklausomybės – antrojo žingsnio po politikos (apsikeista vietomis, nes kultūra ėjo iš pradžių, paskui užleido vietą politikai, ir dabar ji vėl turėjo ją vyti). Priedo – aiški orientacija į Vakarus, tai pasakyta. Ir net maketas*

(kuris nepakitęs per 20 metų) – pirmasis puslapis – *LANGAS Į EUROPA*. Ir pirmieji Lietuvoje anonsai po logotipu (logotipo idėja – taip pat mano).

J.R.: – Jūsų perskaitytas manifestas 1988 m. balandžio 20 d. buvo įvardintas kaip istorinis momentas, *paskata imtis politinio veiksmo*. Tekstas buvo dauginamas, jo turinys – perduodamas iš lūpų į lūpas, žinia sklido žaibiškai tada, kai būtent toks Žodis galėjo mobilizuoti tautą. Egzaltuotu permainų laikotarpiu. Kaip elito/inteligentų formuluojama žinia – idėja, išspausdinta nedidelių tiražų kultūriniuose leidiniuose išplinta platesniems visuomenės sluoksniams šiuo metu? Komentarų, viešųjų diskusijų pavidalu? Žurnalistų straipsniais? Kaip inteligentija kuria naujas visuomenės normas senųjų atmirimo valandą?

A.J.: – *Po to manifesto tapau bene „pirmąja figūra“ iki pat Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo. Be to, tęsdamas darbą, ėmiausi „Sąjūdžio žinių“.*

J.R.: – Manifeste minėjote „Aušros“ pavyzdį, kai 300 korespondentų, rėmėjų ir platintojų 1000 egz. tiražu skleidė žinią apie tautinę savigarbą 3 milijonams? Ką tame manifeste grindė paralelės su „Aušra“ ir J. Basanavičiaus įprasminu tautinio atgimimo procesu?

A.J.: – *Grindžiau, tai tiesa.*

J.R.: – „Aušros“ manifeste buvo formuojamas tautos *identiteto* modelis, kuriuo gyvename iki šiol. Savo manifeste Jūs kėlėte *valstybės* klausimą, įvardindamas politinės saviraiškos veiksnius: racionalią savimoneę, sveiką protą, suverenitetą. Pabrėžėte, kad *dinamiškoje visuomenėje tikroji kultūra negali būti atitraukta nuo politinių sprendimų ir tikslų*. Ar Jūsų nuomonė *kultūros, kaip kuriančios politikos ideologiją (strategiją?)* atžvilgiu – išliko tokia pati?

A.J.: – *Išliko ta pati.*

J.R.: – Politinę kultūrą traktavote kaip neatsiejamą nuo demokratijos. Ar tada, 1988 m. Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai diskutavo – kas sudaro *demokratijos* esmę? Kaip žmonės, patyrę autoritarinį ir totalitarinį režimus, suvokia *parlamentinį* valdymą? Ar buvo diskutuota, kaip, pvz., Solidarumo politikos tezių atveju – dėl teisės *komunikuoti/komunikavimo kaip įsipareigojimo* valstybėje svarbos?

A.J.: – *Parlamentas reiškė šviesą, jokie verslo, jokios ideologijos nesupratom.*

J.R.: – Ar buvo svarstomos *minties/saviraiškos* laisvės ir *spaudos laisvės* sampratos? T.y., kaip mąstymo deformacijas ir totalitarinio režimo įtaką patyrusioje visuomenėje įgyvendinti *viešąją diskusiją*, kaip padrąsinti žmones reikšti savo

nuomonę – nebijant represijų ar kad nubaus? Baigdamas pranešimą Jūs apsidraudėte – jeigu klausantiems nekilo noras nutildyti ar sunaikinti, yra pagrindas teigti, kad pasistūmėjome politinės kultūros link. Kurioje politinės kultūros ir viešosios erdvės raidos stadijoje, Jūsų nuomone, esame šiuo metu?

A.J.: – *Mes smukome nuo to laiko – verslas sutapatintas su politika. Bet tai yra Europos Sąjungos nuostata. Beje, daug žemesnė už mūsų nuostatas tais 1988 m.*

J.R.: – Kaip Jūs įvardijate *inteligentų ir rašliavos žmonių* vaidmenį visuomenėje? Ar dabarties inteligentai vadovaujasi S. Šalkauskio inteligento pašaukimo formuluote, V. Kavolio moralinio įsipareigojimo visuomenei kvietimu? Jūsų teigimu, S. Šalkauskis įtvirtino Rytų Europos idealą, kuris a) priešinasi nekons-titucinei tvarkai, b) plečia laisvės ribas, kai laisvės daigai ima dygti. Brėžėte paraleles su 1935 m. S. Šalkauskio memorandumu ir 1936 m. Naujaromuvių deklaracija. Ar Jūsų manifestą 1988 m. galima traktuoti kaip tarpukario inteligentų įtvirtintos tradicijos tąsą – kreiptis į intelektualinę visuomenę, žadinant ją politinėms reformoms, kai autoritarinio/totalitarinio režimo keliama įtampa nebepakeliama? Kaip traktuotinas kūrybinės inteligentijos dalyvavimas politikoje? Ar nebuvo taip, kad dalis Sąjūdžio inteligentų ir rašliavos žmonių išdavė *santarvę*?

A.J.: – *Tąsyk S. Šalkauskis atrodė kaip koks guru. Vėliau – naivus. Dabar – vaikiškas. Ne tuo, kad filosofinius pamatus laikė svarbiausiais visuomenės pamatais. Ne, jo pažiūros ir jo filosofija – anemiška, jai trūksta pasionariškumo.*

J.R.: – Sampratos „valstybė“, „politinė kultūra“, „socialinė gerovė“ interpretuojamos viešajame diskurse kaip *savaime suprantamos*, o fatalizmas ir katastrofiškas tikrovės matymas tampa viešosios retorikos dalimi. Jūsų požiūriu, ar minėtos sampratos gali būti *savaime suprantamos* visuomenėje, patyrusioje tiek okupacijų (krikščionybė, carizmas, socializmas)? Ar nėra taip, kad nekeliant *viešosios diskusijos*, bendradarbiavimo ir *minties/žodžio laisvės* klausimų, kada turintis kitokią, negu oficialiai priimtina, nuomonę nevadinamas kvailiu, grįžtama švytuoklės principu į ankstesniąją – pažįstamą – išlikimo (apkasų) kultūros modelį? Kas galėtų/turėtų kelti *viešosios erdvės palaikymo*, viešosios diskusijos plėtojimo valstybėje, jeigu ji demokratinė – klausimus?

A.J.: – *Negaliu atsakyti į šį klausimą.*

J.R.: – Manifeste pabrėžėte, kad *tik individualizuotai pulsuojančioje visuomenėje* (Europoje valstybinio gyvenimo subjektu iškilus individui) *galėjo atsirasti teisė*. Ar šiuo teiginiu pabrėžėte individualizacijos svarbą?

A.J.: – *Taip, pozicija nepasikeitė. Tik pasipildė: sensus communis turi bene svarbesnę teisę „išlikimo byloje“. Mažai tautai – tuo metu emigracijos maro nenumatėme.*

J.R.: – Kurdamas manifestą „Politinė kultūra ir Lietuva“, kokią Lietuvos ateities viziją plėtojote? Esate retoriškai klausęs, ar Lietuva turėjo savo idėją 1918 m.? Ar turėjo ją 1990 m.? Kas galėtų/turėtų sukurti lietuvių tautos epą?

A.J.: – *Turėjo – išlikimo klausimą. Išlikimo išlaidos pigiausias atrodė demokratiniu keliu einant. Dabar dėl to esama daug abejonių,– Europos Sąjungos „demokratijos demagogiją“ matant.*

J.R.: – Teigėte, kad „Aušra“, „Varpas“, vėlesni laikraščiai ir partijos, ūkininkų patarėjai kūrė ekonomikos reformų pagrindus. Kaip formuluotumėte *spaudos uždavinius* ir *vaidmenį valstybėje* šiuo metu?

A.J.: – *Yra.*

J.R.: – Esate įvardijęs tarpukariu susiformavusias valstybės valdymo tradicijas: vidaus politika nesirėmė socialiniais sluoksniais ir jų interesų derinimu, tarptautinio pripažinimo rūpesčiai, armijos formavimas, ideologiniai ir asmeniniai barniai. Valstybę reprezentavo institucijos. Ar negali būti taip, kad šios valstybės valdymo tradicijos perduodamos iš kartos į kartą kalba, mąstymo modeliais, viešomis kalbomis? Ar neegzistuoja kaip kolektyvinė sąmonė, mentaliteto bruožai?

A.J.: – *Egzistuoja ir labai aiškiai. Net kyšininkavimo sistemoje „imti – взятъ – ir kišt“ – tai vienas kyšio „institutas“. Suformuotas visai kitų kultūrų. Latviškai kukulis – tai duonos kepalas, o taip pat ir kyšio sąvoka.*

J.R.: – Ar tuomet, lūžio laikotarpiu – 1988–1990 m., kuriant naujus Lietuvos valstybės pamatus, buvo apmąstomas po transformacijų *kintantis žiniasklaidos vaidmuo*? „Nušvietimo efektas“, kai staiga užplūsta (po draudimų) negatyvių temų srautas, darantis atitinkamą poveikį ekonominės reformos raidai?

A.J.: – *Nesuprantu klausimo.*

J.R.: – Jūsų nuomone, kaip Lietuvoje suvokiama *atsakomybė*? Pvz., žmogaus atsakomybė, spaudos atsakomybė, vyriausybės ir opozicijos bendra atsakomybė? Ar įmanoma išmokus būti paklusniu – per trumpą laiką išmukti prisiimti atsakomybę?

A.J.: – *Nežinau.*

J.R.: – Įvardijote: mes, – idealistinė Sąjūdžio karta, kuri, kaip kokie knygnešiai XIX a., turi kovoti žodžiu. Nuostata, su kuria rašei, leidai, platinai žodį, buvo viena: tarnauti. Kokia Jūsų, kaip lietuvių *inteligento*, dominuojanti nuostata šiuo metu?

A.J.: – *Taip, inteligentai išlieka, nors dauguma dabar – intelektualai.*

J.R.: – Dėkoju už atsakymus ir Jūsų laiką.

Interviu su Dariumi Kuoliu (2011 06 09)

Jolita Rimavičienė: – „Sietyno“ priešistorė. Kas buvo Jūsų autoritetai, formavę pasaulėvoką, nuostatas? Kas įkvėpė „Sietyno“ leidimui?

Darius Kuolys: – *Studijų metais skaitytos knygos, kurių didelės dalies negalėdavai gauti bibliotekose, VU Lietuvių literatūros katedros buvę ir kai kurie esami profesorai.*

J. R.: – Kaip buvo rašomi vedamieji? Kaip išskyrėte aktualijas?

D. K.: – *Kartu aptardavome idėjas, kuris nors parašydavome, kartais kiti papildydavo.*

J. R.: – Kaip atrinkote temas, kurios išskyrė „Sietyną“ iš kitų? Kas ir kaip planavo, kūrė rubrikas? Kvietėte skaitytojus dialogui, nuomonių įvairovei – kaip galvojote tai pasiekti?

D. K.: – *Viską darydavome kartu, susėdę prie arbatos. Kai kvietėme dialogui, tikėjomės, kad atsišauks. Buvome atviri požiūrių įvairovei – spausdinome visus, kurie turėjo ką įdomaus pasakyti.*

J. R.: – Koks buvo to meto baimės mastas? Kaip apibūdintumėte laikotarpį, kai formavosi „Sietynas“?

D. K.: – *Leidinį sumanėme ir pradėjome rengti dar prieš įsisteigiant Sąjūdžiui – jautėmės gana vieniši. Sąjūdžiui įsisteigus, ir leisti, ir medžiagą rinkti, ir leidinį platinti buvo lengviau. „Baimės mastai“ vis keitėsi: vienu metu drąsos Lietuvos visuomenėje būta daug daugiau nei po dvidešimties nepriklausomybės metų.*

J. R.: – Kokia buvo „Sietyno“ misija? Kokius uždavinius ir tikslus jis turėjo atlikti?

D. K.: – *Leisdami „Sietyną“ siekėme sukurti ištisias laisvas, ne tik sovietų necenzūruojamas, bet ir skirtingų nuomonių raiškai atvira, apie Lietuvos žmogaus ir tautos reikalus neabejingai kalbantį spaudinį.*

J. R.: – Kaip supratote laisvos spaudos vaidmenį – visuomenėje, valstybėje?

D. K.: – *Gerai supratome, kad laisva spauda yra būtina sąlyga krašto ir visuomenės laisvei pasiekti, demokratijai ir žmogaus teisėms įtvirtinti.*

J. R.: – Kaip supratote intelektualų vaidmenį istoriniame vyksme, kai žmonės vaduojasi iš vidinės tylos, baimės, įtarumo? Kokį vaidmenį visuomenėje atlieka intelektualai?

D. K.: – *Manėme, kad intelektualai turi būti įsipareigoję tiesai ir krašto visuomenei.*

J. R.: – Kodėl pasirinkote būtent tokį istorinės tiesos gražinimo būdą: tiesiant tiltą nuo tarpukario iki dabarties – 1988 m. laikotarpio? Ką jūsų manymu, davė tokia laikotarpių jungtis?

D. K.: – *Mums rūpėjo ne kuris vienas laikotarpis, bet visa nutylėta arba sovietmečiu suvulgarinta krašto ir tautos praeitis – nuo baltų mitų, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, XIX amžiaus kultūros ir ginkluotų kovų, prieškarinio Respublikos iki pokario rezistencijos ir sovietinio laiko nutikimų bei likimų.*

J. R.: – Gretinote kelis laikotarpius, brėžėte paraleles: pateikėte tarpukario intelektualų anketas „Naujojoje Romuvoje“ ir tuos pačius klausimus uždavėte Lietuvos intelektualams. Kodėl?

D. K.: – *Tuo metu tai daryti atrodė prasminga.*

J. R.: – Kokia buvo/yra jūsų kultūros samprata?

D. K.: – *Plati. Gerokai platesnė, nei vyravo sovietų Lietuvoje: kultūra yra ne tik tai, kas gražu ir nekalta, bet visa bendruomenės gyvenimo raiška, to gyvenimo kūryba.*

J. R.: – Publikavote autentiškus dienoraščius, kurie, kaip dokumentai, kalba nelabai patogią tiesą. Kodėl pasirinkote tokią istorinės tiesos gražinimo raišką?

D. K.: – *Niekad nebuvo šovusi mintis, kad galima atverti istorinę tiesą nutylint turimus autentiškus dokumentus.*

J. R.: – Kai kuriuose buvo įvardijama psichologinė trauma, kurią išgyveno žmonės – B. Radzevičiaus, V. Masionio dienoraščiuose. Jūsų nuomone, ar traumos ir jos padarinių suvokimui (kokie pažeidžiami yra lietuviai) buvo skirta pakankamai dėmesio?

D. K.: – *Gal dėmesio buvo galima skirti ir daugiau. Tačiau svarbiausia, atrodė, jų nenutylėti.*

J. R.: – „Sietynas“ perspausdino tarpukario intelektualų – S. Šalkauskio, A. Maceinos, Vydūno tekstus. Kodėl būtent šie autoritetai?

D. K.: – *Todėl, kad jie buvo svarbūs prieškario Lietuvos Respublikai. Todėl, kad nemaža dalis jų tekstų atrodė aktualūs ir nepriklausomybės priešaušryje.*

J. R.: – Ar galima svarstyti, kad vienas iš kultūrinio leidinio uždavinių – apmąstyti ateities strategiją, kryptis, gyvenimo politiką: kaip gyvensime, pasiekę tikslą – atgavę nepriklausomybę?

D. K.: – *Taip, būtent taip galima svarstyti.*

J. R.: – „Sietynas“ nagrinėjo lietuvių charakterio, identiteto bruožus. Kaip jūs, „Sietyno“ redaktoriai, suvokėte tautinį identitetą?

D. K.: – *Suvokėme kaip rimtai svarstytiną dalyką.*

J. R.: – Ar buvo svarstomos sąvokos – kas sudaro demokratiją? Kaip/ar patyrę tokias galias psichologines traumas žmonės bendradarbiaus ir kaip? Ką gali keisti kultūriniai leidiniai?

D. K.: – *Buvo aptarinėjamos ne tiek sąvokos, kiek sovietinio ir posovietinio žmogaus, prievartos pusamžį išgyvenusios visuomenės būklė. Kultūriniai leidiniai gali ir turi kelti bendruomenei svarbius klausimus bei inicijuoti mastančių žmonių forumus jiems svarstyti.*

Interviu su Alvydu Medalinsku. Pokalbio stenograma
(VU Komunikacijos fakulteto Žurnalistikos institutas 2010 04 19)

Alvydas Medalinskas: – Esminis dalykas tas, kad pasirašiau po „Sajūdžio žinių“ pirmuoju numeriu, bet tai nėra vienintelė pavardė. Ten yra Jono Malinausko pavardė, tuo metu labai žinomo žmogaus Lietuvoje, nes tai buvo vienintelis, kuris dalyvavo garsioje Ostankino programoje „Kas? Kur? Kada?“ – tai Žinovų klubas. Jis yra dizaineris. Mes turėjome renginį Žemės ūkio ekonomikos instituto Skaičiavimo centro salėje, ir šito susitikimo metu sąjūdininkai (kadangi nebuvo galimybės niekaip apie save pateikti informacijos, nes žiniasklaida Sąjūdžiui buvo uždaryta, niekas apie Sąjūdį nerašė) išdėstė savo programą, mintis gana impulsyviai, nieko per daug nebuvo aptarta, kas kokius svarbiausius dalykus mato ekonomikoje, socialinėje srityje, tautinių mažumų srityje, kultūros ir pan. Štai, Jonas Malinauskas susėdo ir visa tai surašė. Eina kalba apie 1988 m. birželio pradžią, kada Sąjūdis dar tik gimė. Jis atėjo pas mane, aš buvau žmogus, atsakingas už Sąjūdžio organizacinius reikalus, pasakė: turiu tokią idėją, gal reikėtų išplatinti. Kilo mintis, nepasakyčiau kam, – o kodėl tokio dalyko nepadaryti, kaip laikraščio „Sajūdžio žinios“, neatspausdinti ir nepateikti žmonėms, kad būtų padauginta? Buvo mintis tik tokį lapelį paleisti. Bet mąstėme, kad gali būti daug dezinformacijos aplink, ir KGB gali kažką padaryti, reikia įtikinamai pateikti, kad tai mūsų. Tada buvo sugalvotas logo „Sajūdžio žinių“, papildomai – kad viskas būtų užtikrintai ir tvirtai – aš pasirašau. Vienas iš Sąjūdžio iniciatorių pasirašo, kad tai tikra. Va, taip išėjo bendras mūsų kūrinys. Neatsimenu, ar kažką redagavome, ar neredagavome susėdę?

Jolita Rimavičienė: – *Galbūt prisimenate, koks buvo to pirmojo lapelio tiražas?*

A.M.: – Jeigu ir sakyčiau...Niekas neprisimena, tai gali būti netikslu. Pasakyčiau situaciją. Padarai tokį laikraštį, duodi jį visiems, kas gali jį padauginti, o dauginavo „Eros“, buvo tokios mašinos institutuose. Kas kur priešdavo, jų tiek pridaugina, tiek dalina.

J.R.: – *Panašu į savilaidinę spaudą?*

A.M.: – Absoliučiai. „Sajūdžio žinios“ yra pirmoji po tų laikų, kai buvo pagrindinė spauda, „Aušra“, kiti dalykai, kuriuos Laisvės lyga publikavo, „Kronika“. Tai buvo pirmoji, pusiau oficiali savilaidinė spauda. Kodėl sakau „pusiau“? Nes

pavardės žmonių buvo žinomos, atėjo naujas laikas ir Sovietų valdžia, Maskvos valdžia, Lietuvos valdžia nedrįso šitiems žmonėms nieko daryti. Be abejonės, tai buvo didžiulė rizika paimti ir pasirašyti savo vardu.

J.R.: – *Jūs paminėjote, kad oficialioji spauda buvo Sąjūdžiui uždaryta, bet judėjimas prasidėjo 1987 m. rugpjūčio 23 d.*

A.M.: – Taip, tai buvo Laisvės lygos mitingas.

J.R.: – *Tuo metu oficialioji spauda, „Komjaunimo tiesa“, „Gimtasis kraštas“ jau pradėjo laisvėti, publikuoti straipsnius, naikinančius „baltas istorijos dėmes“. Kodėl jie neįsileido sąjūdininkų?*

A.M.: – Jie neįsileido Laisvės lygos, nes jei žiūrėtume į publikacijas apie tą 1988 m. rugpjūčio 23 d. mitingą, tai buvo tik smerkiantys straipsniai, turiu galvoje oficialią spaudą. O jei žiūrėti kitus procesus, kurie vyko žiniasklaidoje, tai ne Lietuvos iniciatyva. Bet kadangi tuo metu Sovietų sąjungoje jau buvo praplėsta laisvos spaudos erdvė, vis daugiau klausimų kildavo Lietuvoje, kiek laisva yra toji erdvė. Skaitai rusiškus laikraščius iš Maskvos, žurnalas „Ogoniok“, „Literaturnaja gazeta“, „Argumenty i fakty“, kurie jau rašė apie tai, kas darėsi. Nuo 1986 m. buvo paskelbta ta *glasnost, perestroika* Maskvoje. O Lietuvoje dar viskas buvo užšaldyta. Įdomus dalykas – tik vieninteliam „Gintajam kraštui“ (toliau galimos versijos) buvo leista, ar jie patys truputį praplėtė šitą galimybių ribą, rašyti dalykus apie skaudžius klausimus. Pradžioje tai darė „Gimtasis kraštas“, vėliau „Komjaunimo tiesoje“ pasirodė garsus Sauliaus Pečiulio straipsnis apie pokario laikus, partizanus, polemika su Jermalavičiumi, prasivėrė erdvės tik poleminiams straipsniams, bet neprasivėrė erdvė nei apie Sąjūdį, nei juo labiau apie Laisvės lygą. Kai Sąjūdis įsikūrė birželio 3 d., buvo duotas nurodymas jokių būdu apie tai nerašyti, nes tai yra pavojinga. Neatsitiktinai antras numeris, kuris pasirodė kaip „Sąjūdžio žinių“, ten yra Zigmo Vaišvilos laiškas atspausdintas Irenai Tiškutei, kuri tuo metu buvo „Vakarinių naujienų“ redaktorė ir pakankamai kritiškai parašė ne apie Sąjūdį, o apie diskusiją, kilusią visuomenėje apie Tilto gatvės namo išsaugojimą. Čia buvo antras numeris, nors iš tikrųjų, žvelgiant į chronologiją, tas Zigmo Vaišvilos laiškas buvo parašytas dar prieš Sąjūdžio įkūrimą. Tiesiog mes jau tada suvokėme: štai, mes padarėme pirmąjį „Sąjūdžio žinių“ numerį. O ką toliau – ką antrame, ką trečiame? Sėdėjome ir galvojome: Zigmai, parašei neblogą laišką žmonėms, čia vyksta tokia visuomeninė diskusija, padarome jį antroju „S. ž.“ numeriu. Laiškas buvo parašytas daug anksčiau negu įvyko mūsų Žemės

ūkio ekonomikos instituto salėje. Beje, kodėl tokia salė? Nes visos kitos salės mums buvo uždarytos, mes negalėjome gauti.

J.R.: – *Kodėl lietuviai vėlavo? Berods, Estijoje tuo metu Liaudies frontas turėjo diskusijų laidą televizijoje...*

A.M.: – Galima duoti filosofinį atsakymą, kad lietuviai visada keliais mėnesiais vėluoja nuo estų, ar keliais metais, čia jau kitas klausimas. Tai mentaliteto – protestantiškos, katalikiškos kultūros. Gal viena racionalesnė, kita – emocionalesnė. Lietuvoje nuolat vyko diskusijos, buvo daug diskusijų vietų (šiandien jų trūksta Lietuvoje) Mokslų Akademijoje, Menininkų rūmuose, Verkių rūmuose, daugybė buvo centriukų, kur vyko diskusijos apie kultūrą, istoriją. Juk anksčiau apie tai nebuvo galima atvirai kalbėti. Štai, tų diskusijų/forumų metu kilo klausimas: jeigu estai padarė, kodėl mes negalime? Jei jau labai tiesiai ir chronologiškai, tai teko ir man atsirasti tarp tų Sąjūdžio iniciatorių. Stumtelėjimas Sąjūdžio įsikūrimui buvo Estijos Liaudies Fronto, vieno iš Tarybos, valdybos narių atvykimas į Lietuvą. Jis atvyko į konferenciją Žemės ūkio ekonomikos institute, kurio direktoriaus pavaduotoja buvo Kazimiera Prunskienė, o aš tuo metu dirbau moksliniu bendradarbiu, asistentu. Tada man kilo mintis šitą žmogų pakviesti susitikti su ratelių atstovais, padaryti pirmąjį pokalbį. Birželio 3 d. įsikūrė Sąjūdis, kadangi lygiai prieš savaitę įvyko susitikimas su Ivaru Raigu. Jo metu buvo nutarta, kad „lygiai po savaitės“, mes rengiame susitikimą, kuriame visų ratelių atstovai pakvies savo pažįstamus, kultūros, mokslo žmones, tautos žiedą į šitą salę. Ir taip gimė Sąjūdis.

J.R.: – *Vyresnės kartos žmonės jus, A. Juozaitį, Z. Vaišvilą vadino „jau-naisiais radikalais“. Ar buvo kartų nesusikalbėjimas?*

A.M.: – Susikirtimas tikrai buvo, ryškiausiai pasirodė rengiant pirmąjį Sąjūdžio mitingą. Čia dabar visi kalba, kad pirmas Sąjūdžio mitingas įvyko birželio 23 d. Ne. Pirmasis Sąjūdžio mitingas įvyko birželio 15 d., prie Aukščiausios tarybos ir tokiu įdomiu klausimu, kuris neišspręstas iki šiol, po 20 metų. Sovietinės valdžios nomenklatūra norėjo, nepaisydama visų archeologinių radinių Trakuose, kur stovėjo pilis, statyti savo kotedžus ir viską užversti, užbetonuoti. Kaip taip galima? Naikinama istorinė kultūra, klausimas labai rimtas. Ar mes galime protestuoti? Sąjūdi sukūrėme birželio 3 d., mes išėjome į dalį visuomenės tik šitame Ekonomikos institute, skaičiavimo centro salėje, mes padarėme pirmąjį „Sąjūdžio žinių“ numerį, bet mūsų vis tiek nežino, žino tik uždara erdvė. Ar galime pareikšti protestą, išėję į vie-

šumą? Mes padarėme piketą, susirinko apie 30–50 žmonių, ir štai čia įvyko dalykas: tam, kad tokį surengti, reikėjo „suderinti nuomones“. Mes susirinkome: V. Tomkus, A. Juozaitis, Z. Vaišvila ir aš, ta vadinamoji „radikalioji“ grupė ir pradėjome skambinėti visiems autoritetams ir buvo... „pusė ant pusės“. Galop, Justinas Marcinkevičius buvo vienas iš tų balsų, kurie nulėmė. Ir kai gavome Just. Marcinkevičiaus balsą, pradėjome sakyti: „O Justinas Marcinkevičius sako, kad... darykit“.

J.R.: – *Koks buvo vyresnės kartos inteligentų baimės laipsnis?*

A.M.: – Prisiminkime, kad buvo tokie žmonės, kaip Algimantas Čekuolis, pakankamai gerai pažinoję tą nomenklatūrą. Buferis buvo Vytautas Petkevičius ir Algimantas Čekuolis. Jie buvo ir Komunistų partijos nariai, ir labai pripažįstami valdžios. Ne pripažįstami kaip moraliniai autoritetai: Marcinkevičius, Geda, bet kaip „pusiau savi tai valdžiai“. Mes buvome tie, kurie stūmė „iš galo“. Paskui dar buvo buferis – ne vienas buvo partinės organizacijos sekretorius, rašytojų sąjungoje. Buvo viskas gerai apgalvota pradžioje, kad mūsų nesunaikintų. Šitoje Iniciatyvinėje grupėje turėjo būti ir labai garbingi autoritetai, jie su Komunistų partija nelabai ką turi, ir inteligentai, ir partinių organizacijų sekretoriai, Romas Gudaitis – rašytojų sąjungos. Na, labai stipriai savi tai valdžiai: Čekuolis, Petkevičius ir grupė tų aktyvistų, kurie darė organizacinį darbą ir stūmė tuos dalykus. O kai kurie, pvz., Artūras Skučas net palaikė ryšius su Laisvės lyga.

J.R.: – *Sakote: „net palaikė“? Juk Laisvės lyga atliko tam tikrą vaidmenį, kritikuodama Sąjūdį?*

A.M.: – Bet reikia grįžti į tuos laikus ir prisiminti, kad jei būtume sutapatinti su Laisvės lyga, tuomet būtų galimos dvi versijos: kad mus pačius būtų sunaikinę. Kitas dalykas, kad perestroika taip buvo pažengusi, gal jau ir mūsų būtų nelietę. Tarp kitko, tai nebuvo kažkoks išsimąstymas. Vasarą buvo labai kritinis laikotarpis, 1988 m. liepą–rugpjūtį, kai iš Maskvos turėjo atvažiuoti emisaras, kuris nuspręs, ką daryti su Sąjūdžiu. Mums buvo „parengtos vietos“ ir labai džiaugiuosi, kaip sureagavo, išgirdę šitą žinią, Sąjūdžio autoritetai. Turiu omenyje, moraliniai autoritetai, kurie pasakė: „Ir tegul“. Tada mes suintensyvinome savo veiklą visoje Lietuvoje. Iš esmės tada įvyko tas didžiulis lūžis, kai mes po visą Lietuvą pradėjome kiekvieną dieną važinėti, kartais net po du renginius stengdavomės turėti, steigdami Sąjūdžio grupes. Sakėme, kad turime uždegti visą Lietuvą, kad paskui, net jei mes pakliūname į „tą“ (tai lenkų „Solidarumo“ patirtis), kad kiekviename rajone liktų. Bet vietoje Ligačio-

vo, kuris buvo prokomunistinių, labai radikalių pažiūrų – „baigt su visais tais judėjimais“, „jeigu reikia – karinę jėgą panaudoti“, – atvyko Jakovlevas, kuris labai netikėtai mūsų Lietuvos sovietinei valdžiai, pasakė: „Jūs įsiklausykite, ką šitie sako. Jie yra autoritetas.“ Nes Gorbačiovui reikėjo, kad vyktų ir inteligentijos judėjimas, kuris galėtų sunaikinti visą partinę nomenklatūrą. Gorbačiovas neįvertino, kad ragindamas kovoti prieš partinę nomenklatūrą, jis iš principo respublikose duos laisvę tautinių jausmų pasireiškimams. Tai buvo didžiausia Maskvos klaida, tame tarpe ir Jakovlevo, kurie manė, kad vyks kova, tik kad būtų daugiapartinė sistema, bet kad būtų sukurta naujoji sąjunga. Lietuva tapo viena pirmųjų, kuri davė stimulą, dar buvo Karabachas Kaukaze, Armėnija. Prasidėjo tautinis judėjimas.

J.R.: – *Kaip aiškintumėte tą Gorbačiovo „naivumą“?*

A.M.: – Tai buvo ne tik Gorbačiovo, bet ir Vakarų situacijos nesuvokimas. Tuo metu, jei pažiūrėsime į žemėlapius, visa Sovietų sąjunga buvo uždažyta raudona spalva. Kai pasakydavai, kad esi lietuvis, sakydavo: žinau, Rusija. Apie okupacijas žinojo tik intelektualai. Net Vakarų politikai, kurių šalys laikėsi nepripažinimo politikos, žinojo, kad tai yra Rusija. Jie vertino per savo imperialistinį, didžiarusišką supratimą, kad visur gyvena sovietinis žmogus. Kai Lietuva ruošėsi skelbti Nepriklausomybę, Gorbačiovas, atvykęs 1990 m. žiemą, dar mums aiškino: tai ko jums čia reikia? Kalbai gal, kultūrai? Mes viską padarysim. Kai išgirdo apie valstybę, tai nustebo: čia gi Sovietų Sąjunga. Ne kartą skambindavo įvairūs užsienio žurnalistai, mano „tragiška“ anglų kalba buvo. Labai norėčiau išgirsti savo pirmąjį interviu Kanados radijuje anglų kalba. Manau, kvatočiau. Buvo Sąjūdžio pradžia, tas laikotarpis, kai jiems buvo viskas labai įdomu. Žurnalistai pradėjo suvokti, kas vyko Vingio parke 1988 m. liepos 9 d., rugpjūčio 23 d., – jie atvyko į Steigiamąjį suvažiavimą ir pamatė, kad nėra tokio dalyko kaip Sovietų Sąjunga. Ji yra, bet yra tautos, kurios turi savo istoriją, kultūrą, garbingas tradicijas, praeitį, niekas nenori gauti tik kažkokios „kalbos autonomijos“, kad leistų sava kalba kalbėti. Nori nepriklausomybės. Tada mes turėjome tokį fantastišką desantą užsienio žurnalistų, kad nežinau, kada mes po to turėjome – gal Kovo 11 d.? Maskvos glasnost politika leido jiems atvažiuoti, dauguma nebuvo buvę Baltijos valstybėse. Tai buvo didžiulis šansas suvokti, kas darosi. Tos dvi dienos, kurios atvėrė Lietuvos žmonėms akis, vėlgi, kalbant apie žiniasklaidą, to nebūtų įvykę, jei nebūtų dvi dienas transliuota per televiziją tiesiogiai. Čia buvo didžiulis Sąjūdžio pasiekimas, valdžia buvo pasikeitusi, atėjo Brazauskas.

J.R.: – *Betgi neleido transliuoti?*

A.M.: – Ne tik transliuoti, bet niekas neturėjo vykti ir Sporto rūmuose. Man teko būti Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo organizacinio komiteto pirmininku, tai mes jau sėdėjome Profsąjungų rūmuose, kur šiaip ne taip davė galimybę. (Tas renginys turėjo vykti Profsąjungų rūmuose, ant Tauro kalno, galbūt – Operos ir baletu teatre, bet tai laikiau iliuzija). Pasikeitė valdžia, atėjo Brazauskas, buvo padaryta keletas stiprių mostų: bet kokia vieta, kur norite, renkite. Kitas dalykas – transliacija.

J.R.: – *Kaip taip greitai „atsivertė“ Brazauskas? Jūsų manymu, kaip vadintini tokie atsivertimai?*

A.M.: – Tų partiečių komunistų tikrai nelaikau sąjūdininkais, nors kai kurie pasakoja: va, kartu su Sąjūdžiu... Ne. Visą laiką buvo kova tarp Sąjūdžio ir Komunistų partijos CK. Ką jie padarė, tai tik kaip nuolaidą Sąjūdžiui. Viena versija, kurią gintų didžioji dalis buvusių Komunistų partijos atstovų, kad Brazauskas visą laiką buvo tautinis patriotas, tik užsidėjęs raudoną spalvą iš viršaus, kad Maskva neatskirtų, kad čia tautinis patriotas. Dar už Sniečkų toliau pažengęs. O kita versija galėtų būti, kad aiškiai suvokė, kieno pusėje ateina valdžia ir jo pakeitimas įvyko tik su Sąjūdžio pagalba. Iš principo, užsitikrinęs Sąjūdžio pagalbą, jis turėjo perimti ir kai kurias Sąjūdžio idėjas. Tai lygiai toks pat klausimas: ar Jelcinas buvo demokratas, patriotas, ar Jelcinui reikėjo atrasti galimybę, t.y. argumentus išmušti Gorbačiovui kėdę? Aš neturiu paaiškinimo. Tiesa yra kažkur per vidurį. Mes kalbame vien apie Brazauską, bet ten buvo didesnė jų komanda aplink, net neturiu abejonių, kad atsiskyrimas nuo partijos, vertinant Sovietų Sąjungos mastu buvo tikrai didžiulis žingsnis, tai buvo pirmoji partija, kuri atsiskyrė nuo Sovietų Komunistų partijos. Bet reikia žinoti kontekstą Lietuvoje. Jei jie nebūtų atsiskyrę, nebūtų turėję jokių šansų politiniame gyvenime. Nei Brazauskas, nei Beriozovas, nei Paleckis nebūtų pakliuvę į Aukščiausiąją Tarybą.

J.R.: – *Kaip atrodė tada, iš dvidešimt penkerių metų vyro perspektyvos, koks buvote, Sąjūdžio laikotarpis?*

A.M.: – Labai įdomiai. Kai pradėjome „sukti“ birželio 3-ją, buvo išrinkta keturių žmonių grupė: Songaila, Vaišvila, Saulius Lapienis ir aš. Tai šita grupė negalvojo apie pasekmes. Mes suvokėme kaip šansą Lietuvai, išlikimui. Pirmą kartą stipriai užsigalvojau, tai buvo rugpjūčio 23 d., mitingas Vingio parke, kur susirinko 300 tūkstančių žmonių. Tuo pačiu metu veikė Lunaparkas čekoslovakų, tada buvo

viena valstybė. Labai miglotai žinojau, kas atsitiko Čekijoje 1968 m. Viena moteris sako: „Jūs viską čia organizuojate? Ar žinote, kad organizatoriams paskui daugiausiai kliūna? Na, žinau. Žinot, sako, mano sūnus organizavo 68-tus metus, aš jo neturiu. Ji pasakė: aš labai linkiu, kad jums pavyktų tai, kas mums nepavyko. Bet aš dar matau tankus prieš akis Prahoje.“ Mane supurtė, tai nebuvo baimės jausmas. Kai kas sakė, kad kai grįžau prie tribūnos, mano veidas buvo pasikeitęs ir kalbėjau užsivedęs: „Mes turime padaryti, mes turime...“ Kalbame apie žiniasklaidą, bet buvo absoliučiai naujas dalykas, kurį man teko prisiimti – nežinau, kiti galbūt vengė?.. Paskambino Romas Sakadolskis man į namus, su tėvais gyvenau. Tėtis pakėlė ragelį ir girdi: „Čia „Amerikos balsas, kalba Romas Sakadolskis“. „Amerikos balsas“ prieš dešimt metų reiškė Sibirą, o šiaip – netenki darbo, išmeta, bendradarbiavimas su buržuaziniais elementais, valstybės išdavimas. Tėtis išgirdęs krūptelėjo, metė ragelį ir pasakė: „Tai štai, iki ko tu nusiritai. Pagalvok, kas bus mums“. Šitą nuotaiką atsimenu. Mes kalbame Žurnalistikos institute. Po kiekvieno Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susirinkimo man skambindavo Romas Sakadolskis ir Kęstutis Girnius ir jiems atpasakodavau visą susitikimą, pagrindines mintis. Taip gavosi, kad kai Sovietinės Lietuvos žiniasklaida buvo užblokuota, žmonės galėjo išgirsti viską, kas buvo Sąjūdyje, per dvi stotis. Aš pasakojau iš savo užrašų. Dingo iš Sąjūdžio būstinės trys sąsiuviniai, klausiau, ar neatsirado KGB archyvuose, bet neužčiuopė. „Laisvosios Europos“ radijas užrašė „ant viršaus“ kažką, nebeliko šitų įrašų, o „Amerikos balsas“ – paaiškės, kas yra atvežtuose archyvuose. Dar vienas didelis šaltinis, ir negali būti, kad niekur neužsiliktų – buvo sovietiniais metais. Saugumas darydavo Vakarų žiniasklaidos apžvalgą, „Amerikos balsas“ „Laisvoji Europa“ eidavo pirma, – šifruotes. Aš pats turėjau šituos pokalbius rankose, kai Sąjūdis susikūrė. Man nepavyksta rasti, kas turėtų. Neįtikėtina, visa Sąjūdžio istorija. Kiekvienas Sąjūdžio grupės posėdis, kas nutarta, visa chronologija. Nemažai dingo. Mes negalime pasakyti, kad mūsų tarpe nebuvo „ko nors“, ar tų, kurie nunešė, kita vertus, ne visiems rūpėjo taip išsaugoti, kaip Landsbergiui. Buvau Steigiamojo komiteto pirmininkas; visokių organizacinių klausimų kyla, užrašai, kas kalbės. Kartą, eilinį suglamžytą popierių išmetus (nesupratau svarbos, nes buvo svarbu veikti, o ne fiksuoti) į šiukšlių dėžę, pro duris Landsbergis įbėga: ką tu darai? Sako, apie šitą popierių kalbu, čia istorija. Atsidariau stalčių: čia tos istorijos dar užsilikę, paimkit. Landsbergis išsilygino viską. Mano reikalas buvo organizuoti. Aš nevedžiau jokio

dienoraščio. Tie trys sąsiuviniai atsirado iš būtinybės, kai paprašė pakomentuoti. Aš negalėjau atstatyti viso vaizdo, daug vyko. Tada aš jau užsirašinėjau, žinojau, kad man skambins tokią valandą, persiskaitydavau, atpasakodavau. Istorikai rašė darbą, sako, unikali medžiaga. Jos niekas negali atkasti. Tas, kas yra dabar – interpretacijos. Ten buvo net ne protokolai. Paimi, sėdi ir rašai, buvau toks neoficialus Sąjūdžio kronikos rašytojas.

J.R.: – *Kai pradėjote leisti „Sąjūdžio žinias“, kokį vaidmenį, galvojote, atliks biuleteniai?*

A.M.: – Informacijos skleidimas žmonėms apie tai, ką mes darome. Kai atsirado alternatyvi spauda, antras leidinys išėjo Klaipėdoje, pirmas numeris vadinosi labai įdomiai: „Persitvarkymo naujienos“. Kai atsiuntė Gintaras Tomkus, jaunesnysis, klausia: gerai taip? Sakau: gal tu pakeisk, žmonės nesupras. Tada antras tapo „Mažoji Lietuva“. Trečias laikraštis buvo „Kauno aidas“, po jų atsirado svarbus produktas – „Atgimimas“. Vadinu paraleline spauda. „Atgimimo banga“ pasirodė televizijoje. Bet iš pradžių buvo alternatyvi spauda. Oficialiojoje spaudoje pirmą kartą pasirodė apie Sąjūdį pozityvi žinia po Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susitikimo su Lionginu Šepečiu. Po to susitikimo LKP CK davė žinią – gerai, parašykite. Šepečio mintys pacituotos, kad „teisingai inteligentija mąsto“, visi savi, yra ir mums nepažįstamų, bet tikėkimės, kad tie savi tuos jaunuolius suvaldys. Kaip buvo platinamos „Sąjūdžio žinios“? Kas nors pasiima 10, 20 laikraščių ir vežasi. Rajone susitinka kitą, duoda ir prašo, kad dar padaugintų. Kai kurie numeriai iš viso neįskaitomi – rajonuose, nes jie buvo dešimta kopija nuo „Sąjūdžio žinių“. Be „Sąjūdžio žinių“ nebūtų buvę visoje Lietuvoje pakilimo. Viskas sutapo: įsisteigė Sąjūdis, po Sąjūdžio iniciatyvinės grupės (pirmoji grupė buvo Kaune, apie tai ir pranešta pirmame numeryje). Ir informacija, kad mus gali naikinti, „uždaryti į kalėjimą“, tai darykime greičiau. Bet kai pasklido po visą Lietuvą, žmonėms jau buvo aišku. Yra Sąjūdis, yra „Sąjūdžio žinios“, reikia daryti, telktis. O kaip kitaip informaciją paskleisi? „Sąjūdžio žinios“ buvo informacijos šaltinis, organizuojantis veiksnys, pagaliau – laužantis žmonių baimę. Jeigu tu matai tokį laikraštį, tai labai smarkiai prasiplečia laisvės ribos. O jei tokį laikraštį pamatęs, dar koks viršininkas paprašo: duok ir man paskaityti, tai aišku, kad tas viršininkas tampa „savas“, atsiranda kitoks pasitikėjimas. Tada išsitrynė riba: viršininkai buvo suskirstyti į keletą kategorijų: tie, kur už Sąjūdį, ir kurie – prieš. Su tais aparatais įdomu dauginimo. Juos turėjo kontroliuoti KGB. Bet Sovietų Sąjungoje

buvo pro pirštus žiūrima, niekas nesukontroliavo, kiek kas tų kopijų darė. Manau, tiražas buvo milžiniškas. Atsiminkime chronologinius Sąjūdžio įvykius: apie pirmąjį mitingą prie AT mažai kas žinojo, apie pirmąjį mitingą birželio 23 d. žmonės žinojo, „Sąjūdžio žinios“ jau buvo platinamos, dalijamos. Žaliaraiščiai palaikė tvarką, beje, Andrius Kubilius buvo vienas iš žaliaraiščių šimtininkų, vėliau pakeltas į tūkstantininkus už gerą „Sąjūdžio žinių“ išplatimą. Mes mitingams galėdavome pasidaryti „Sąjūdžio žinių“ daug, bet nežinome, kiek atvykę į rajonus pasidaugindavo pas save. Tarp birželio 23 d. ir liepos 9 d. – „Sąjūdžio žinios“ atliko neįtikėtinai didžiulį vaidmenį. „Sąjūdžio žinios“ parašo apie Molotovo-Ribentropo paktą, bet pasirodo „Atgimimas“ (koks ten popierius buvo, kitas klausimas), žinant visai valdžiai, nebe „kseroksas“. Kas tada įvyksta? Dar vienas aspektas spaudos: tada mūsų praktika įsisavinant visas, kiek galima, „Eras“ – pasitarnauja visos Sovietų Sąjungos budiniui! Struktūra yra, vienas iš jos organizatorių – Petras Vaitiekūnas. Pradeda važiuoti iš Tarybų Sąjungos, netgi tokios Tulos, iš Vidurinės Azijos, kad mes jiems spausdintume. Lietuva tapo visos demokratinės spaudos spausdinimo centru posovietinėje erdvėje. Neįtikėtina. Kokie leidiniai pas mus buvo spausdinami? Tai įvyko po to, kai Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje įvyko apsisprendimas: anksčiau buvo tikėjimas, kad „trise prasiveršim“ (Estija, Lietuva, Latvija). Atėjo suvokimas: reikia visus kelti. Suvokta, kad mūsų trijų nepaleis.

J.R.: – *Spausdinant leidinį, būtinas leidimas. Kaip pavyko jį gauti „Sąjūdžio žinioms“?*

A.M.: – Nereikėjo. Tai buvo vadinamoji „pilkoji“ niša, į kurią mes įėjome. Jeigu LLL „Aušra“, katalikų Bažnyčios „Kronika“ buvo uždrausta, naikinama, konfiskuojama, jeigu „Atgimimas“ buvo oficialus leidinys, tai „Sąjūdžio žinios“ buvo tarpinėje erdvėje. Sovietinės Lietuvos valdžia nežinojo, ką su jomis daryti. Savilaidos spauda. Ją leidžia organizacija, judėjimas, kurio sovietinė valdžia jau nebegniaužia. Jeigu LLL buvo pagrindžio sąlygomis, tai Sąjūdis nebuvo pagrindis, apie jį žinojo KGB, LKP CK. Kai pagalvoju, ką dariau, dėdamas parašą, organizuodamas žaliaraiščius. Dar vienas Sąjūdžio spaudos aspektas buvo labai svarbus ir yra primirštas – tai Sąjūdžio Informacinė Agentūra ir Sąjūdžio spauda užsienio žurnalistams. SIA buvo pirmoji, man teko jai vadovauti; dirbo apie 5 žurnalistai, pvz., Rita Dapkutė. ELTA spausdino prosovietines nesąmones. Kilo mintis kurti alternatyvią informacinę agentūrą, ją pateikiau Sąjūdžio iniciatyvinei grupei. Pajėgumai buvo nedideli, baigiasi

iniciatyvinės grupės posėdis, padarome pranešimus ir siunčiame laikraščiams. Įsikūrėme Sąjūdžio būstinėje, pačiame viršuje, palėpėje. Ne „dengti“ ELTA, o daryti paralelinius pranešimus, bet ne „press relizus“. Bandėme rašyti panašiu į ELTOS stiliumi, bet kitaip, kad išsiskirtų. Mes nebuvo originalūs posovietinėje erdvėje, nes dar buvo INTERFAX'as, prasidėjęs kaip viena iš laisvų, alternatyvių agentūrų TASS'ui. Paskui kilo klausimas: kaip „paimti“ užsienio žurnalistus? Maskvoje yra Žurnalistų namai, nes žurnalistai buvo apgyvendinami kolonijomis. Kutuzovo prospekte keturkampis namas, į kurį visi įėjimai kontroliuojami KGB, stovi būdelės. Pasiėmęs į portfelį užsienio žurnalistams parengtus pranešimus, laikraščius, apie tai, kas Lietuvoje daros, važiauvau keletą kartų, užmezgėme santykius, ėjau į radijus, televizijas, „NewYork Times“ – duodi „press relizus“ ir kalbėsi. Buvo užsidegimas. Reikia neužmiršti, kad Sąjūdis darė spaudą užsienio žurnalistams. Įvyko nemalonus dalykas su Laima Pangonyte, nes tai iš tikrųjų buvo jos medžiaga, bet maniau, kad tai labai svarbu, nesuderinome. Taigi Sąjūdis perdavė pasauliui informaciją apie įvykius Tbilisyje.

J.R.: – *Ar vyko „Sąjūdžio žinių“ planavimas? Ar buvo emocinis pakilimas toks, kad darai tai, ką tam tikru momentu būtina daryti?*

A.M.: – Pradžioje taip. Vėliau buvo planas, kai keitėsi redaktoriai. Buvo Skučas, buvo Juozaitis. Juozaitis buvo už kažkokį radikalų žingsnį, gal jam pačiam nusibodo. Buvo keitimas. Taunytė, Vildžiūnas. Netgi braižas skyrėsi, tas matosi. Labai planuotas buvo Molotovo-Ribentropo pakto paskelbimas, dar komentaras buvo. Įvyksta kokių renginių, Mokytojų, Žemdirbių sąjūdis, reikia deklaracijas, rezoliucijas paskelbti, susikaupia medžiaga. Buvo taip, kad išeina pirmadienį, trečiadienį, penktadienį. Galima suorganizuoti, gauti klišes – nebuvo reguliarumas planuojamas.

J.R.: – *Mes buvome įpratinti prie cenzūruojamos spaudos, savicenzūra buvo įprasta. Išeina leidinys, kuriame nėra cenzūros. Kaip sprendėte, ką publikuoti, ko ne?*

A.M.: – Reikėtų klausti kiekvieno redaktoriaus. Skučo ir Juozaičio numeriai buvo radikalesni, Juozaičio – filosofiniai apmąstymai. Mes, iniciatyvinės grupės nariai neretai gaudavome laikraštį ir nežinodavome, kas jame bus. Bet, jeigu nuvažiuoju į Marijampolę ar Jurbarką ir sužinau ką nors tokio, skambinu ir sakau: būtinai įdėk. Nežinau, „kiek“ viršininkų būdavo ant to redaktoriaus, bet turėdavo pasirodyti. Laikraštis tikrai nevienalytis, visko ten yra. Kažkam kilo mintis pajuokauti, kažkam – rezoliucijas atnešti. Beje, norėta žmonių laiškus spausdinti, kilo mintis,

kad rašytų kiti, iniciatyvinės grupės nariai. Nebuvo tokių redakcinių, nebūtinai autorių ties kiekvienu matosi. Buvo eksperimentinis laukas.

J.R.: – *Ar galima norėti tokios „momentinės“ spaudos objektyvumo?*

A.M.: – Pirmas dalykas buvo emocionalumas. Tarpukario Lietuvoje, kai pasižiūri mūsų „grandų“, literatūros klasikų publicistinius straipsnius, randi visokiais žodžiais pavadintų. Antras yra tiesos ir istorinės tiesos dalykas. Bet ta tiesa – kaip ją kiekvienas suvokia? Jeigu kas nors buvo renginyje ir parašė informaciją taip, kaip jis/ji matė. Buvo mūsų pasitikėjimas, kad savas žmogus, ką pasakoja, tai yra objektyvi tiesa. Trečias kriterijus buvo sklaidos aspektas, kad kuo įvairesnių žmonių, iš įvairesnių rajonų, sąjūdžių nuomones. Kad vis plačiau, mūsų daugėja. Tai žadinimo, organizavimo efektas. Pirmas Sąjūdžio numeris rėmėsi tiesos, teisingumo kriterijumi. Jonas Malinauskas surašė be emocijų, telegrafiskai. Ten nėra epitetų.

J.R.: – *Minėjote, kad Sąjūdžio pradžioje vykdavo diskusijos, pasikeitimas nuomonėmis – formavosi viešoji erdvė. Kaip atsitinka, kad laisva spauda netampa pilietine?*

A.M.: – Du laikraščiai funkcionuoja kaip nacionaliniai dienraščiai ir šiandien. Kitas dalykas – Sąjūdžio santykis su tais dienraščiais. Tai – „Respublika“ ir „Vakarų Ekspresas“, buv. „Mažoji Lietuva“. Jeigu patirtis su „Vakarų Ekspresu“ buvo graži, Kauno sąjūdžio grupė neturėjo priekaištų, tai su „Respublika“ gavosi kitaip. Vėliau – ir su „Atgimimu“. Nes atsirado privatus elementas žiniasklaidoje. Antras momentas – atsirado suvokimas, kad tie, kas yra Sąjūdžio valdžia, gali daryti įtaką spaudai. Kai eidavo „S.Ž.“, būdavo, kad redaktoriai gaudavo kritikos. Sakydavo: „Kodėl tokį beviltišką laikraštuką išleidai?“ Žmonės nuomones pasakydavo atvirai vienas kitam. Kai Tomkus pasakė: ačiū, jūs įkūrėte, nupirkote kompiuterius, bet dabar Sąjūdis rašys, kaip man atrodo, – prasideda santykis – kas yra spaudos laisvė, taip pat santykis su tėvais-įkūrėjais. „Respublika“ yra laikraštis, kilęs iš Sąjūdžio. „Atgimimas“ buvo savaitraštis, o paskui – „Sąjūdžio žinios“ buvo nutrauktos, bet reikia turėti ir dienraštį. Šitas klausimas labai kontroversiškas iki šių dienų. „Atgimime“ irgi buvo niuansų. Anksčiau nebuvo bendrovių. Jeigu Ozolas kalbėtų apie „Atgimimą“, jis kalbėtų emocionaliai, o apie praktinius dalykus sakytų: „buvo“. Tai, kas įvyko su Sąjūdžio spauda, buvo išbandymas.

J.R.: – *Ar darote prielaidą, kad kai kuriems lietuviams „laisva rinkla“ tapo išbandymu? Smetonos valdymo laikotarpiu spauda taip pat buvo suprantama kaip*

propagandos priemonė, o pamatas trečiosios Nepriklausomybės buvo dedamas ant „likusių“ 1918–1940 m. valstybingumo plytų.

A.M.: – Nežinau, kaip su žiniasklaidos tradicija. Kompiuteriai „Respublikai“ buvo gauti iš Amerikos lietuvių, vadinasi, tai Sąjūdžio, „atiduok“, – sakė Landsbergis. Tomkus aiškino: „jau užsiregistravau, įkūrėme laikraštį“. Vėliau tapo „Tomkus, Taraila, Lingys“. Sąjūdžio keliai su „Respublika“ buvo išsiskyre. Tomkui ir dabar Sąjūdžio tema artima, duoda puslapius birželio 3 d., neskaičiuoja finansinių dalykų. Dabar tęsiasi vertybių ir pasaulėžiūrų, požiūrių skirtumai. Atsakymas būtų paprastas: mes grįžtame prie turtinių reikalų. Kai dideli pinigai labai stipriai apnaikino Sąjūdžio dvasią Lietuvoje, kirto ir per žiniasklaidą iki šių dienų. Ji yra turtingų žmonių rankose. Buvo bendras ekonominis procesas. Tai yra „mūsų“, ir jei dar vakar tie, buvę partneriai, sakė: „gal taip parašyk, gal taip“, prasidėjo suvokimas, tapęs vis didesniu konfliktu – kas yra spaudos laisvė, kas yra spaudos kontrolė? Spaudos laisvė buvo suvokta skirtingai. Vieni suvokė taip: mes norime turėti laisvą spaudą, alternatyvą „Komjaunimo tiesai“, „Tiesai“, išvystome pilietinę spaudą. O kiti suprato, kad „dabar šita žiniasklaida yra privati, kaip visame demokratišame pasaulyje ir aš rašau, kaip matau, o jei man diktuojate, jau yra spaudos laisvės laužymas“. Įvyko vienas lūžis, kada žiniasklaida su valdžia labai suartėjo (turiu galvoje teigiamą suartėjimą), tai buvo Sausio 13-ta, kai buvo užgrobti Spaudos rūmai, Tomkaus spaustuvėje buvo spausdinamas laikraštis („Laisva Lietuva“?), kuriame visų leidinių žurnalistai rašė. Palaikymas buvo, nes atsirado *išorės priešas*. Tada visi susitelkė. Tik tas priešas dingo, ir vėl prasidėjo.

J.R.: – *Ar buvo toleruojamos Sąjūdyje įvairios nuomonės?*

A.M.: – Aštriausias susikirtimas buvo Petkevičiaus su Juozaičiu. Juozaičiui buvo kliuvę už Kalnų parke pasakytus žodžius „Aš nenoriu daugiau, kad sovietinis „čebatas“ mindytų Lietuvos žemę“. Man buvo priekaištaujama už tai, kad pasakiau vietoje „miškinių“ – „partizanai, laisvės kariai“. Mes, jauni buvome pripratę tokios kritikos gauti. Vienas pavyzdys iš viso „žiaurus“: kai išėjęs į „Labą rytą“ (LTV laida), pasakiau, kad atvažiuoja Maskvos emisaras, panaudojau Gogolio žodį, „kaip pasakė rusų klasikas“ ir tik nuo Lietuvos žmonių valios priklausau, kaip mes jį sutiksime. Ar mes parodysim savo valią, kad mums tokie emisarai nereikalingi? Nuo to laiko buvo uždaryta „Atgimimo banga“ LKP CK iniciatyva. Buvau tapęs persona non grata, net kai laida buvo atnaujinta. Tai nebuvo asmeninių ambicijų ar kontrolės reikalas. Mes

nežinojome, kur yra mūsų laisvės ribos. Kiti sakydavo: ir aš taip galiu pasakyti, bet nesakau, nes manau dar neatėjo laikas. Bet akivaizdu, kad tokiais radikaliais pareiškimais mes visi stūmėme Sąjūdžio veikimą. O kai Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje atsirado kompromisai ir kitokie dalykai, radikalūs jaunuoliai pradėjo įsiklausyti į vyresnius, o vyresnieji pakrypo, bet nepakankamai, atsirado Kauno sąjūdžio grupė, kuri atliko radiklios grupės vaidmenį. Jei kalbame apie Nepriklausomybės paskelbimą 1990 m. vasario 16 d., tai be jos nieko nebūtų buvę. Atvyko Saudargas, Stankevičius, Butkevičius, Paulauskas ir buvo pasakytas ultimatumas – arba mes skelbiame Nepriklausomybę, arba „eikit velniop su tokiu Sąjūdžiu“ (ar kažkas panašaus). Atsirado naujas dėmuo, Kauno radikalai, nedalyvavę tose diskusijose apie tai – gerai, ar negerai, kad apie „čebato batą“ pašnekėjo?

J.R.: – *Po Sąjūdžio suvažiavimo, kuomet buvo aišku, kokia bus Lietuva, ar buvo tasai nuomonių pliuralizmas, būtinas demokratinei valstybei ir spaudai? Galima daryti prielaidą, kad vis labiau įsigali viena nuomonė?*

A.M.: – Pradinis principas buvo tas, kad Sąjūdžio iniciatyvinė grupė yra 35 žmonės ir nėra vieno dominuojančio. Logika buvo suprantama: atsiradus spaudimui iš valdžios, būtų sunku 35 žmonėms padaryti spaudimą. Atsirado lyderiai, vadovavę mitingams: Petkevičius, Juozaitis, Landsbergis. Kai teko šnekėti su valdžia, kilo klausimas: „kas vadovauja?“ Tada buvo išrinktas Landsbergis, bet buvo pasakyta, kad išrenkamas metams, o toliau bus rotacija. Ozolas turėjo perimti vadovavimą, bet vėliau tuos dalykus nustūmė į šoną, kiti buvo pernelyg kuklūs, kad keltų tą klausimą. Kuo toliau, tuo labiau vadovavimo aspektas buvo sureikšminamas, o žinote, kai įsijungė užsienio žiniasklaida, ką apie trisdešimt penkis? Kas vadovas? Kai jie „išsuko“ Sąjūdžio vadovą per visą tarptautinę žiniasklaidą, tai vėliau mums pasakyti, kad „viskas aišku, koks vadovavimas?“ Nuo to laiko Landsbergio vardas buvo vis labiau tapatinamas su Sąjūdžio iniciatyvine grupe. Birželio 3 d. Landsbergis nebuvo tarp organizatorių, bet labai gerai kalbėjo Mokslo Akademijos salėje ir pateko į Iniciatyvinę grupę. Preliminarų Iniciatyvinės grupės sąrašą buvome suderinę ir aptarę iš anksto, ant Tauro kalno su Ozolu, birželio 2 d. vakare. Mes turėjome mažiau pavardžių, ne 35. Kai kas pasakoja: KGB sukūrė. Už tuos 25, kuriuos mes su Ozolu sudėjome – kaltinkite mane arba Ozolą. Bet buvo kiti – Kaušpėdas, koncertavęs su „Antimi“, tame tarpe Landsbergis už gerą kalbą birželio 3 d. Mes kalbame apie laikotarpį, kai spauda nerašė apie visuomeninius judėjimus, bet rašė apie problemas:

kas ar nekas Rusija naftą Baltijos jūroje? Petkevičiaus–Statulevičiaus polemika. Istorikų kultūros klubas: Ozolas, Genzelis, Kuzmickas, Juozaitis, Radžvilas. Ekologija – Vaišvila. Pakalnis. Saulius Pečiulis už straipsnį, parašytą „Komjaunimo tiesai“. Už Čekuolių buvo mažiau balsų, galėjo būti neišrinktas, bet „Gimtasis kraštas“, visa kita. Birželio 2 d. buvo įvertinti visi aspektai. Žinomumas Lietuvoje žmonių tarpe, galimybė būti buferiu su Komunistų partija, kad būtų ir komunistų, ir nekomunistų. Apie mus mažiausiai žinojo, bet Ozolas sakė: „o kas stums?“ Likimas lėmė, kad man teko juos visus „sukabinti“. 1987 m. antroje pusėje atsirado vidinis įsitikinimas, kad reikia pradėti visiems kažką daryti. Vienas iš labiausiai krizinių momentų buvo Taškento konferencija, priėmusi sprendimą, kad rusų kalbos bus mokoma nuo pirmos klasės. Krizė buvo paminklosaugoje: kas darosi su mūsų pilimis, niekam nerūpi – sugrius pilys. Kitas dalykas – ekologija. Monstrą pastatė, o dar statys reaktorius, kas bus su Lietuva? Černobylius buvo, Lietuvą sunaikins Ignalinos atominė elektrinė. Tai tautos kultūros išlikimas. Vienas iš stipresnių partnerių man buvo jaunesnysis Vytautas Landsbergis. Jie leido „Lietuvos pionierių“, ir tai, ką ten darė, duok, Dieve, kad darytų lietuviški žurnalai ir laikraščiai vaikams. Jis sugebėjo rašyti patrauklius straipsnius vaikams apie kultūrą, praeitį, istoriją. Ten buvo grupelė. Atsimenu pokalbį su Vytautu, kad reikia formuoti grupę žmonių, kuri ateitų kaip banga, įeitų į įvairias sferas ir iš vidaus ardytų. Ekonomistų sociologų klube, į kurį pakvietė Jonas Malinauskas (gal net Komjaunimo komitetas inicijavo, tikrindamas laisvės ribas), buvo kalbama: negana sociologija užsiiminėti, reikia analizuoti, kaip atrodo lietuvių tautos sąmonė, išlikimas. Lietuviškas bruožas yra toks, kad niekas nenori susijungti. Kiek teko jėgų padėti, kad Ekonomistų sociologų klubas susitiktų su Aplinkosaugos klubu, „Talkos“ klubu, kad įvyktų bendri dalykai, vienas kitą pažintume. Ir dabar sunkiai jungiasi. Bet vėl atėjo intuicija, suvokimas, kad šiandien galima visus lietuvius „sukabinti“, padaryti antrą darbą, kuris nepadarytas iki šiol. Pirmas darbas buvo Nepriklausomybė, antras darbas – valdžia ir piliečiai, veikiantys įstatymų rėmuose. Galime sakyti – teisinga valdžia, nekorumpuota, be privilegijų – irgi Sąjūdžio šūkiu buvo. Kontroliuojama visuomenės, kas buvo Sąjūdžio metu.

Interviu su Nepriklausomybės Akto signataru Romualdu Ozolu.

Pokalbio stenograma (2010 05 24–26)

Jolita Rimavičienė: – *Atkurkime istorinę 1987 m. situaciją – kaip gimė „Sąjūdžio informacinis biuletėnis“ su 10 tūkst. tiražu?*

Romualdas Ozolas: – Visos mintys siekia išsiveržti. Šitoks poreikis turi kur kas senesnę istoriją, bent man. Tą sieju su „Kultūros barais“, kuriuose iš „Meno saviveiklos“ (toks biuletėnis Liaudies meno rūmų buvo leidžiamas), kaip meninis redaktorius, sutelkiau 1965 m. grupelę „hunveibinų“, tarp kurių buvo Algimantas Kunčius, Algimantas Patašius, prisijungė daugiau. Pavyko įtikinti, kad biuletėnis – atgyvenęs reikalas, reikia nacionalinio kultūros žurnalo. Tiesą pasakius, Chruščiovas buvo nuverstas, atėjo Brežnevas, bet atlydys tebebuvo. Banaitis, Kultūros ministras, buvo senųjų laikų žurnalistų patronas, sutiko: „gerai“. Norėjau, kad būtų vadinama „Akiračiai“ arba „Horizontai“ pagal vokiečių žurnalą „Neues Leben“, kopijavome bent jo formatėlį ir stilių šiek tiek – vėjavaikišką. Su trečiu numeriu mus uždarė. Ant pirmojo numerio viršelio uždėjau velniuką, keramikinę kaukę: šypsosi, ragučiai. Visi palaikė, kad tai įžeidimas. Parašė straipsnį į „Tiesą“ – „Kaukė yra, o veidas?“ ir „davė“ tą turinį – tik kaukė ir tēra. Antrą numerį išleidome geresnį. Ten buvo foto-reportažas Kunčiaus iš Ermitažo, pavadinimu „Ko ieškau?“ Apolonas, plikutis, kaip ir turi būti, o pasilenkęs žmogutis kažko ieško. Išėina triprasmybė. O toliau – Mykolaičio Putino citatos apie prometėjizmą. Pasiiaukojimas, gyvenimas vidujai priešinant. Deklaracija, kad mes esame „kiti“. Sniečkus pasakė: „išvaikyti“. Banaitis buvo apsvarstytas CK, sprendimas – nuimti redaktorių. Paskyrė Aleksą Baltrūną, rašytoją, mes su juo nuėjome į restoraną. Paskui jis nutarė, kad neatleis nei vieno.

J.R.: – *Koks buvo išvaikymo argumentas?*

R.O.: – Tais laikais niekas nieko neargumentavo

J.R.: – *Tenka skaityti žinomų intelektualų refleksijas, kad sovietmečiu „visi lietuviai kolaboravo, prisitaikė ir bendradarbiavo“. Kaip jas vertinate?*

R.O.: – Šunsnukiai, pasakysiu. Venclovos tėvas buvo supratingas, ko Lietuvai ir lietuviams reikėjo: kai Čiurlionį ginti reikėjo, Venclova rašė; kai reikėjo ginti prieš lenkus Vilniuje, Venclova buvo vienas iš tų, kuris pasirašė gynimo laiškus. Kai Marcinkevičius jungėsi į Sąjūdį, kas buvo padaryta? Apšmeižė Marcinkevičių.

Nežinau, kaip buvo iš tiesų – ar Marcinkevičius „buvo pakabintas Saugumo“, ar nebuvo. Ar tą „pušį“ rašė pagal užsakymą, ar ne, bet jie labai aiškiai susiejo. Aš negaliu gerbti tokių žmonių. Yra „anų laikų“ išugdytų žmogelių su piktumu, kuris neleidžia matyti ne tik reiškinių, bet ir faktų tame kontekste. Jei turėsite noro, perskaitysite mano dienoraščius: nuo 1964 m. iki išėjimo į filosofijos aspirantūrą. Su „kultūrbariu“ rengiame šią knygą.

J.R.: – *Ar teisingai supratau, kad ir tada buvo inteligentų grupės, kurios „judino“ Lietuvos kultūros reikalus?*

R.O.: – Mes visą laiką kalbėjome apie Nepriklausomybės atkūrimą. Aiškiai žinojome, kad dabar to padaryti neįmanoma, darome, kas įmanoma padaryti. Nėra reikalo man meluoti, dienoraštyje parašyta. Aš jį slapsčiau, vienu metu vos nesudegė. Kai sužinojau, kad Saugumas „čiupinėja“, išvežiau į kaimą ir užkasiau daržinėje, įdėjęs į pieno bidoną. Daržinė sudegė, bet viskas buvo išsaugota. (Dienoraštyje) rašiau ir apie Tarybų valdžią, ir apie inteligentų vaidmenį, apie jų supratimą, ir savo pačių dalią tęsti savo nelaimingą norą, kuriuo esi „užraugtas“ ir žinai, kad tikrai nepadarysi: kur eini, ten atsimuši į sieną. Tarpais nėra kitos išeities, kaip... nusigerti, dar eidavome į tirą šaudyti – „nušauti muziką“ vadinosi. Kai Baltrūnas mus paliko, padarėme rimtą žurnalą. Kiekviename numeryje buvo pokalbis prie apskrito stalo. Ir paminklosauga, ir kiti dalykai, kurie tapo Atgimimo probleminiais mazgais, ten yra suformuluoti. Ten yra čiupinėjimas apgraibom. Taip, buvome uždaryti, bet ir protą, ir jausmą turėjome. Žinojome, kad mes patys esame pasmerkti, bet gal bus laikas, kai kažkas galės „gyventi čia“. Tai paruošti tą „galimybę gyventi čia“ kitiems, kas po mūsų ateis, kaip sakė Solženycinas, nors esi *brevno* (raštas – liet.), kažkas galės ant tavęs atsistoti ir eiti. Tai buvo sąmoninga koncepcija. Kai kalba kai kurie dezertyrai, kitaip jų nepavadinsi – yra melas ir asmens niekinimas. Per tam tikrą laiką ta erdvė, kurią tau leido pasiimti – ne tik ribas prieini iš išorės nužymėtas. 1968 m., kai tankai įvažiavo į Prahą, po tam tikrų dramatiškų įvykių man, galėjusių baigtis labai liūdnai, išėjau į aspirantūrą „tartis su senaisiais“ – graikais.

J.R.: – *Ar galėtumėte papasakoti, koks tai įvykis?*

R.O.: – Tankai ką tik įvažiavo (į Prahą – *aut. past.*). Einu į redakciją žiūrėti, ką darom? Ir ruskis kažkoks prikibo Gedimino aikštėje. Aš jam kad pyliau, nei iš šio, nei iš to. Laimė, kad buvo tėvas atvažiavęs. Kadangi redakcijoje nieko nebuvo, tai pylė, pylė, supakavo į vagoną ir parsivežė namo, į Šiaulius. Matė, kad protą pametęs.

Jei tu dar kažkokių vilčių turėjai – „komunizmo su žmogišku veidu“, Prahos pavasaris buvo mūsų jaunystės džiaugsmas. Vaikystėje buvo vengrų revoliucija, sušaudyta. Turėjau „malokaliberką“ ir vos nesušaudžiau Kaganovičiaus portreto klasėje. Gerai, kad draugeliai nuginklavo. Buvo du tokie išorės galimybių pergyvenimai, kuriuos pasiėmėme ir nešėmės per gyvenimą. Kai įstojau į aspirantūrą, po metų pavyko „atšpėti“, kas yra mokslas. Vaikščiodamas Valkininkų dykroje išsiaiškinau tą dalyką – pasidarė visiškai neįdomu. Nuėjau redaguoti „Problemų“ žurnalą (1969 m.), redagavau trejetą metų, kol mus irgi „išdulkino“. Buvo toks šnipas, suorganizavo Aukštojo mokslo ministerijoje „Problemų“ svarstymą, skundas buvo parašytas. Kaip ir „Kultūros baruose“, buvo susitelkęs žmonių būrys. „K.B.“ vėliau prasiplėtė – atėjo Kisarauskas, Landsbergis pradėjo rašyti apie savo dodekafonijas, Arūnas Tarabilda (buvo dievas tarp grafikų). Ėmėme iš visų to meto šviesulių interviu, darėme už juos straipsnius ir spausdinome. Štai jums atsakymas apie mūsų „ribotumus“. „Kultūros baruose“ susitelkė žmonės, mokantys rašyti, ir mes tą darbą dirbome. Išsaugojau didžiumą to meto savo straipsnių (atiduodu į Šiaulių archyvą), kai pasižiūriu – Dieve, Dieve, kiek ten sudeginta sveikatos, redaguota, perrašyta.

J.R.: – *Kiek kainavo tokia „savicenzūra“, mokėjimas „apeiti“ Glavlitą?*

R.O.: – Visų pirma reikėjo išspręsti savo ribų, nežinojimo problemą. Mes turėjome žinoti, kaip suformuluoti klausimą, kad tas atsakytų, kaip tu nori. Kad atsakytų, o tada ieškoti galimybių. Parengdavai, leisdamas sau minimaliai save riboti. Tam buvo vyriausias redaktorius, Baltrūnas, kuris sėdėdavo. Labai prižiūrėjo, svarstydavo Centro komitete. Ir Baltrūną 1973 m. išgrūdo lauk, pasidarė nebetinkamas. Po Kalantos prasidėjo visiškas „sutemimas“, juoda pasidarė. Susitelkė žmonių būrys „Problemos“. Jei „Kultūros barų“ aukščiausias lygmuo iki tarptautinio skandalo – gavome notą iš Varšuvos per Maskvą – mes nebuvo objektas Varšuvai, Varšuvai subjektas buvo Maskva, mes buvome „tik objektas“. Kai iškėlėme klausimą dėl Vilnijos žmonių uždaro ir tos politikos, kurią vykdo (pasirodo, vykde Komunistų partija), o mes galvojome, kad vietiniai tai daro, neleidami mokytis lietuvių kalbos ir įsijungti į nacionalinę kultūrą. Vienas tipas, lietuvis, sėdėjęs kalėjime su lenkais ir tapęs lenkų nacionalistu, parašė į Varšuvą, kad lenkus engia ir Varšuva dėjo Maskvai notą. Tada inteligentija rašė laiškus ir gynė. Turėjome nacionalinės inteligentijos palaikymą, savo nacionalinių reikalų gynimą. Tas telkėsi pama-

žu per vidines negalias ir iškristalizavo pagrindinę spaudą. Galų gale iškristalizavo tai, ką vadinau „legaliuoju pagrindžiu“ – visą filosofinės literatūros leidybą, kurios nei velnias nesuprato. Bet mes žinojome, ką darome. Po to, kai sutriuškino „Problemas“ ir mane išmetė į LTSR Ministrų tarybą, Genzelį uždarė katedroje, tai mes su Genzeliu nutarėme, kad ta pagrindžio spauda pakankamai primityvi, reikėtų daryti ką nors rimtesnio. Jis sutarė dėl spaustuvės įrengimo kaime, pradėjome rašyti ir žiūrime, kad „nelabai kas išeina rimtesnio“. Tuo metu net ir pagrindžiui įmanoma turėti nepriklausomybės konceptą. Ką siūlyti žmonėms? Po Prahos nebesinorėjo apie eurokomunizmą žmonėms šnekėti. „Perspektyvos“ nagrinėjo šitą reikalą. Juodas daiktas, komunizmas kaip po toks atrodė išgyvenęs savo reiklus. Aš gaudavau informaciją per LTSR Ministrų tarybą, visiškai aiškiai apie LTSR ekonomikos absoliučią anemiją ir krachą. 1978 m. buvo pasakyta: „Evoliuciniu keliu problemų išspręsti nebeįmanoma.“

Su Genzeliu jau buvome išrutulioję iš „Problemų“ „Chrestomatijos“ leidybą, nutarėme, kad einame švietėjų keliais, darome tekstus, kurie suprantantieji skaito, nesuprantantieji mokosi skaityti, bet kuriuos šiuo momentu galime paskelbti. Ir prieš klasiką – ką tu gali pasakyti? Prieš Hėgelį, Kantą? Rusai išsileido „Russkoe filosofskoje nasledije“ gal penkiasdešimtą tomą, kodėl mes negalime? Protingu galių išnaudojimo keliu pasukę, pradėjome gaminti paskaitomą literatūrą, tai buvo furoras, niekam netikėtas poveikio efektas. „Grynojo proto kritiką“ išleidome, ji buvo bemaž išpirkta, matyt, kad ta psichozė literatūros buvo tokia, kad galima buvo sieti su *išganymu* – iš ten ateina supratimas, iš ten ateina išgyvenimas. Šita leidyba privedė prie tos koncepcijos, kuri suformavo Sąjūdį. Eini iki tokios ribos, iki kurios jau žinai – galbūt nebepraleis, bet surizikuosim. Buvo toks atvejis, Fromą leidom, ten apie marksizmą vienoje vietoje pasakyta ne taip. Atidavėme į komitetą, pažiūrėjo Glavlitas: šitą vietą arba išimat, arba neleidžiam. Susirinkome ir galvojame, ką daryt: galima principus rodyt, ir neišleisti Fromo, bet kaip kupiūrą padaryti? Sakom: mūsų sąlygos ypatingos, darom *kupiūrą*. „Atgimime“ kupiūra dar buvo, Sąjūdis liepė išimti Gorbačiovo karikatūrą iš „Atgimimo“. Tai galite suprasti, kad nusikaltimo nepadarėme. Aiškiai buvo kažkas pasakyta negražaus. Tai pėdsakas istorinis to meto galimybių plėtros. Apgini, eini į tam tikrą kompromisą su negalimybe eidamas ir padarai galimybe. Eini į mitingą ir nežinai, ar bus ten koks bananų balius, ar nebus.

J.R.: – *Po to, kai su Genzeliu pradėjote dirbti, kiek žmonių iš „Problemų“ perėjo į „Atgimimą“?*

R.O.: – Laikraštis ir gimė leidykloje, į kurią aš nuėjau, pabėgęs galutinai iš Ministrų Tarybos, atidirbęs penkis metus. Aš ten dirbau sekretoriате. Reikia redaguoti, rašyti visokius pranešimus. Penketą metų studijavau, kaip pats suformulavau – reikia ištyrinėti ir pasižiūrėti, ar esama proto tuose, kurie daro socializmą. Kada išeidinėjau 1980 m. vasario mėn., galiu pasakyti – proto nėra visiškai. Iš tiesų Komunistų Partijos viršūnė buvo išplautų protų viršūnė. Jau jie žinojo, kaip reaguoti į negalimybę. Šepetys tipiškiausiai yra pareiškęs: „o ką, mano vaikai nori valgyti apelsinų, aš turiu taip elgtis“.

J.R.: – *Sakykite, kaip pavyko tame mele, apie kurį mes kalbame, išsaugoti kritišką protą, plūduriuojant propagandos ir laviravimo, prisitaikymo ir dvigubo mąstymo atmosferoje?*

R.O.: – Plūduriuoti neteko. Tai jūs susiduriate su lektūra, kuri dabar atplaukia kaip šiukšlės. O mums tai nebuvo šiukšlės, tai buvo *mūsų realybė*. Mes ją skaitėme ir žinojome, kas norima pasakyti.

J.R.: – *Jūs skaitėte tarp eilučių?*

R.O.: – Ne tarp, o eilutes. Skaitydavau visus Chruščiovo, Brežnevo pranešimus. Posūkis čia – viskas aišku. Vadinasi, bus blogiau toje srityje. Posūkis čia – atleidžia vadžias. Ką tarp eilučių skaitydavome? Geda, Martinaitis, Marcinkevičius, netgi Mieželaitis, net ir tas kalbėjo tarp eilučių, nors vėliau nusivažiavo visiškai. Eilutės buvo jų tekstai, o tarp eilučių buvo mūsų susikalbėjimo tekstai. Šita riba tarp valdžios ir žmonių – nes valdžia buvo ne žmonės, kaip ir dabar – jie ne žmonės – buvo pakankamai aiški. Gerai, ar blogai, bet ne žmonės. Kadangi aš buvau 1939 m. gimimo, tai mačiau paklotus vyrus ant brukio miestelio, ir komjaunuolius laidojamus, ir mano tėvas vos nebuvo nušautas, ir patys slapstėmės nuo išvežimo – pergyventa savo biografijoje. O *intelektualinė aplinka*, pradedant mokykla – nuolatinis kibirkščiavimas su mokytojais – tai anekdotas apie Staliną, tai Tarybų valdžią. Aš nežinau, kada nulūžo ta buitinė arba empirinė anos ir šitos – ikitarybinės ir tarybinės tikrovės skiriamoji riba žmonėse, bet matau viena – komunistai yra dar su liekanomis, pirmosios Respublikos apnašomis Lietuvoje. Bet komjaunuoliai – jau ne tik pripažino, kad galima kalbėti rusiškai, netgi dėstyti Universitete, šeimose jau kalbėjo rusiškai. Mokė vaikus rusiškai. Čia ne rusifikacijos, o *nutautėjimo* etapas. Mums siaubą kėlė ar ne 1978-ųjų Taškento konferencija, kurioje buvo priimtas nutarimas apie dėstymą rusų kalba. Mes, tie, kurie nesutikome, ėjome pakankamai vieniši savo keliais ir ganėm

save, kaip kas išmanėm. Užtat buvo visokios grupuotės. Turėjau „mirtiną“ draugą, atrama buvo. Kunčius, nekalbu apie Martinaitį – važinėdavome į sodą pas jį, ir Kisa-rauskas.

J.R.: – *Ar tai buvo patikimų žmonių klubai?*

R.O.: – Tai buvo intelektualinio bendravimo taškeliai. Pas Gudaitį buvo švenčiami gimtadieniai. Ateidavo Vėlius su Vėliuviene, Ozolas su Ozoliene, Kunčius su Kunčiuviene. Tai buvo dvasios atlygio momentai. „Kultūros barų“ bendruomenė iki Nepriklausomybės buvo kietai susibendravusi, paskui Bronys Savukynas tai nulaužė ir suformavo savo. Buvo traktuojama – *anie* barai ir *šitie* barai. Anie barai buvo tautiniai, šitie – kosmopolitiniai. Su nacionalinių sentimentų kvapeliais. Bet man svarbiausia buvo ir toliau ne pats bendravimas, bet mūsų susitelkimas gaminti kultūros produktą, kuris galėtų plėtoti mūsų suvokimo ribas, per tai – ir bendravimo ribas, ir standartus. Šia prasme, atbuvęs Ministrų tarybą ir padaręs išvadą, kad socializmo sukurti neįmanoma, ta tvarka yra pasmerkta, tai 1980 m. (mane atleido vasario 16 d.) aš išėjau į „Minties“ leidyklą, prieš tai parengęs savo nutūpimo aikštelę. Va, ten jau buvo galima sakyti – įsikūnijimas to, kas man iš tiesų buvo gyvenimas. Leidykloje buvo padarytas „Atgimimas“ – 1988 m. 1987 m. dar niekas neprasideda, dar mane tąso Spaudos komiteto viršininko pavaduotojas Banevičius už tai, kad per pasitarimą, kai jis pasiūlė kalbėti rusiškai, kadangi buvo vienas svečias rusas iš Maskvos, aš išėjau į tribūną ir paprašiau, kad vis dėlto būtų kalbama nacionaline kalba, o prie svečio pasodintas vertėjas. Pertvarka buvo sustojusi, kaip Petkevičius sakė, „prie Molodečno“. Bet visi suprato, kad daryti reikia. Bet mes turėjome klubą, kurio niekas nedraudė. Mes buvome jį įviešinę.

J.R.: – *Tačiau gorbačiovinė pertvarka prasidėjusi buvo gerokai anksčiau. Estai sujudo apie 1985 m. Kodėl lietuviai vėlavo?*

R.O.: – Čia buvo ne baimė, čia buvo puikybė. Todėl, kad mus visus Maskvoje laikė Vakarais, Griškevičius sakė – ko reikia? Viskas tvarkoje. 1987 m. būdamas „Minties“ leidyklos vyr. redaktoriaus pavaduotojas, vysčiau veiklą, ten buvo jaunieji istorikai, Aleksandravičius, Berenis, Kulakauskas ir kiti – planavome daug darbų. Vienas iš tokių klaipėdiečių pasiūlė rengti seminarą Nidoje. Mes su Simonaitytės biblioteka ir padarėme – ar ne vienuolika tų seminarų – ir grįžtame su Genzeliu ir Kuzmicku, galvojame, kad reikia tokį klubą padaryti Vilniuje. Pas Čėpaitį padarėme susirinkimą ir sutarėme, kad istorija ir kultūra – toks seminaras „Žinijos“ draugijoje

gali vykti. Įsivažiavome. Prasidėjo konfliktai. Česlovas Juršėnas buvo išvadintas „žmogumi su raudonu kaklaraiščiu“. Sušnekėjo CK, mums pasiūlė užsidaryti. Mes perėjome į Dailininkų sąjungą, kuri buvo nepriklausoma dvasiškai labiau, negu „Žinija“ ir ten Juozaitis savo *manifestą* apie politinę kultūrą pareiškė. Tokiu būdu mes labiau priartėjome prie išėjimo į *viešumą*. Kalbėjimas buvo vienintelė galimybė. Apie kokią nors spaudą, išskyrus filosofinę, kurią leidome (tiesa, chrestomatiją buvo rengtasi pristatyti Nacionalinei premijai, poveikis jos buvo didelis ir svarbus) – nebuvo nei kalbos. Iš to *kalbėjimosi tarpusavyje išėjo Sąjūdis*. Sąjūdžiui reikėjo spausdintinio žodžio. Tas žodis gimė *stichiškai*, Medalinskas dar su vienu berniuku surašė ant A4 formato puslapio tekstą ir išplatino, pavadinę „Sąjūdžio žiniomis“.

J.R.: – *Vadinasi, reikėjo teksto, kuris telktų žmones?*

R.O.: – Blokavo informaciją. Tas lapelis buvo pateiktas kaip informacija. Paraleliškai išėjo kitas numeris 4 puslapių. Ten jau buvo Vaišvilos atsakymas į Tiškutės „Vakarinėse naujienose“ straipsnį. Šitaip radosi daiktas, kurį perėmė Juozaitis, supratęs, ką tai reiškia. Pas save pavertė Sąjūdžio leidėjų štabu. Jis sako, kad tai buvo „laimingiausios jo gyvenimo dienos“, aš visiškai tikiu.

J.R.: – *Užsiminėte apie Juršėną. Koks santykis buvo inteligentų su CK nariais?*

R.O.: – Paskui pasakysiu. Grįžkime prie „Sąjūdžio žinių“. „Sąjūdžio žinios“ pastoviai skelbdavo naujausią informaciją. Bet atsirado daugybė rimtai svarstytinų, teorinio pobūdžio dalykų, reikėjo paskelbti. Konstitucijos projektus – na, nėra kur. Rėkėm: „duokit valandą televizijoje“. Niekas nedavė. Tada pradėjome spausti, kad *duotų* ne lapelį, bet rimtą laikraštį Sąjūdžiui. Kadangi dirbau leidykloje, tai iniciatyvinė grupė įgaliojo mane tą daiktą suorganizuoti tuščioje vietoje. Nei straipsnių, nei medžiagos – nieko nėra. Suplanavau pirmą numerį, kaip įsivaizdavau, taip padariau. Įdėjau Marcinkevičiaus žodelį. Toliau – Sąjūdžio dvasinę koncepciją. Trys svarbiausi žodžiai: Valia, Protas ir Dvasia. Toliau – informacija turėjo būti spausdinama nedelsiant. Ta medžiaga susišaukė su „Sąjūdžio žiniomis“, galėjo eiti ten ir čia.

J.R.: – *Ar jūs derinote tarpusavyje veiksmų?*

R.O.: – Ne, nederinome. Aš nežinojau, koks tas „Atgimimas“ išeis, koks jis turi būti.

J.R.: – *„Atgimimą“ planavote? Ar viskas vyko spontaniškai? 1988 m. lapkričio 4 d. jame jau buvo paskelbta Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo medžiaga...*

R.O.: – Tai buvo *medžiagos pateikimo vieta*. Turėjo būti *sudėliota* einamoji medžiaga. Savaiame suprantama, aš norėjau, kad būtų koks nors rimtas straipsnis, bet šituos straipsnius reikėjo užsakinėti, iš kažko gauti. Tokios galimybės dirbti su autoriais neturėjau. Pirmą numerį man padėjo padaryti Antanas Rybelis, tas pats Chrestomatijos leidėjas, jis man padėjo techniškai tai padaryti. Sumečiau pirmą numerį pagal savo maketą, išdėstymas – kaip rodėsi, kaip buvo teisingiau – sumėtyta. Padėjo Nerutė Gelžauskaitė – techninę pusę sutvarkyti. Nunešėme į Strazdelio leidyklą, palikome budinčiajai ir buvo viskas aišku, kad išleis kaip „Minties“ leidyklos leidinį. Vienu momentu uždraudė, tai padėjo išvogti. „Demokratija – ne, Autokratija viešpatauja Aukščiausios Tarybos sesijoje“ – tas buvo uždraustas.

J.R.: – *Kai leidote „Atgimimą“, ar susidūrėte su išoriniais apribojimais, draudimais – su kokiais buvo susidūrusios „Sąjūdžio žinios“?*

R.O.: – Aš buvau tvirtinamas Lenino rajono kompartijos komitete, kur dabar Konstitucinis teismas. Ten mane „tūsė“ ilgai: ar jūs darysite taip? Ar kitaip? Kokie santykiai su užsienio lietuviais? Viena moteriškė nebeištvėrė – gal mes per daug tą Ozolą kamantinėjame? Tokia tvarka buvo – kažkur reikia pririšti atsakomybę, Centro komitetas nenori šito daryti, tai nugarūdo į Lenino rajoną. Visi sunkumai buvo su savo iniciatyvinės grupės nariais, kurie visi reikšdavo visokias pretenzijas: kodėl tu taip, o ne kitaip? Ką, nesupranti, kad dabar šitas dalykas aktualesnis? Bolševizmo buvo kiek nori. Kai leidau sau iš esmės sukritikuoti Aukščiausios Tarybos sprendimą, nors paskui patys pripažino, kad tas mūsų kritikavimas buvo netinkamas ir jeigu neduok, Dieve, LTSR konstitucija būtų priimta, ką būtume darę apskritai, juridškai švarūs žmonės? Tada jau Čepaitis mane išbučiavo. Paskui, kai atėjo Medelis, perėmė vadovavimą, aš beveik nesirūpinau. Plačiau – knygoje „Atgimimas – pirmasis nepriklausomos Lietuvos savaitraštis“.

(Pirmosios interviu dalies pabaiga)

R.O.: – Iki kokių 1956 m. gal dar ilgiau, tokių galimybių kaip nors veikti viešumoje, nesutinkant su ta „viešuma“, praktiškai nebuvo jokių šansų. Tiesą pasakius, savo apsakymus, įdėjęs į knygelę, bandžiau pateikti Rašytojų sąjungai 1973 m., tai man irgi dar patarinėjo – tu įdėk kokį idėjinį. Sakiau – dėkui, geriau nespausdinsiu, tegu neišeis knygelė, bet nedėsiu to idėjinio. Ir neišėjo, ačiū Dievui, nes tiems, kurie ką nors užsileido, man atrodo, garbės irgi nedaro. Vienas ir vienintelis klausimas – sutinki ar nesutinki?

J.R.: – *Pasirenki – laužai save, arba nelaužai?*

R.O.: – Taip. Daugiau jokių problemų nėra. Čekuolis visada norėjo būti pasaulyje. Jis iš tų žmonių, kuriems Lietuva nebuvo pasaulis. Žebriūnas? Norėjo statyti, norėjo važinėti, matyt, turėjo irgi įsipareigoti. Kas norėjo eiti į pasaulį, nenorėjo užsidaryti čia ir ieškoti galimybių čia, tas turėjo sutikti su bendradarbiavimu. Šia prasme aš neturiu jokių abejonių, kad ir Landsbergis šitaip yra įkliuvęs, ir Adamkus, ir ko gero, ne vienai žvalgybai, ir ne dviems, kaip dabar rodo faktai. Jų neprivers joks žurnalistas pasakyti tiesos. Tiesa visada liks jų biografijos faktai. Jūsų pačių ryžtas pasakyti iš faktų induktyviai kylančią išvadą, bet prieš tai reikia turėti savo, apriorinę drąsos nuostatą ir šitą indukciją daryti. Deduktyviai priėti prie to reikalo – tai yra iš viršaus su aiškia tiesa, kurią galėtų jums duoti pats objektas, neturėkite vilčių ir meskite į šoną. Faktai atsekami pagal prielaidas. Ir čia yra žurnalistų drąsos ir meistriškumo klausimas, kaip kuo argumentuočiau sudėlioti tuos faktus, kad iš jų ta tiesa akivaizdžiai plauktų. Dabar dėl tų, kuriems nepavyko Atlydžio ir vėlesniais laikais, Brežnevo, stagnacijos laikais: man baisiai galia Granausko, kad jis buvo įkliuvęs, buvo prisipažinęs Atgimimo pirmaisiais metais, jis darė tą atgailą. Atsimentat? Buvo užgėręs žmogus, turėjo intencijų savisaugai, paspaudė. Valia buvo tokia.

J.R.: – *Norėdami save realizuoti, žmonės turėjo daryti kompromisus?*

R.O.: – Be kompromiso iš viso buvo neįmanoma gyventi. Kas nedarė kompromiso, tas sėdėjo kalėjime arba tremtyje ir tai dar su kompromisais gyveno. Tenai. Žinau, vieną tokį kalėjime tapusį „stukačiumi“, apie kameros draugus pranešinęs, paskui Parlamento nariu buvusį. Žinau, žmones kurie beveik savo estetiniam malonumui, pasitenkinimui tokius dalykus darė. Čia visokių iškrypimų yra. Bet be kompromiso kas gyveno – tai partizanai, kurie buvo sušaudyti pamiškėse, ir politiniai kaliniai ir tremtiniai, kurie ten jau smego ir užsilaikė tiek, kiek turėjo neapykantos. Kuriai paskui buvo leista prasiveržti čia, po Nepriklausomybės atkūrimo. Iš pradžių jie atvažiavo, kupini vilties, rimties, kuri ten jiems buvo reikalinga išgyventi. Jei tu nebūtum toks pusiau apmiręs, tave būtų sukilime ar „drakoje“ sutvarkę. Atvažiavo jie orūs, tik paskui pasimatė, kad po šituo orumu yra daug neapykantos. Marcinkevičius sakė: žydi neapykanta kaip rožė.

J.R.: – *Sakome, kad spaudos laisvėjimo kelias prasidėjo nuo „Gimtojo krašto“ – kada pradėjo laisvėti oficialioji spauda. Jūsų nuomone, ar laisvėjimas*

neprasidėjo nuo kultūrinių leidinių – „Pergalės“ ir „Kultūros barų“, kuriuose buvo publikuoti tremtinių atsiminimai ir probleminiai socialiniai straipsniai? Susidarė įspūdis, kad po Nepriklausomybės atkūrimo tos užspaustos emocijos pernelyg ilgai virė. Ar tai, Jūsų požiūriu, netrukde valstybės kūrimo darbui?

R.O.: – Nenorėčiau po tai knaisiotis. Aš sutinku, kad nešiotis neapykantą, pridengtą orumu, yra nepakeliama našta asmeniškai žmogui, juo labiau, kad jis yra skatinamas išsilieti. Skatinimas išsilieti buvo reikalingas ne tik žmogui, bet visuomeniškai. Kai Landsbergis pasakė, kad *kaltieji turi būti nubausti*, o kaltieji yra komunistai, tai viskas tapo aišku.

J.R.: – *Tačiau tokiu atveju mes visi tampame kalti, kolaborantai?*

R.O.: – Aš kolaborantas, jūs – kolaborantė, kolaborantas Landsbergis, kolaborantas yra Sakalas, kolaborantas yra Stankevičius. Visas Nepriklausomybę atkūrusiųjų prezidiumas yra kolaborantai. Nes mes ČIA buvome. Raktas į tos problemos sprendimą yra Landsbergio kalba pirmajame viešame mitinge, Gedimino aikštėje, birželio 23 d. išlydint XIX konferencijos delegatus į Maskvą. Paskaitykite šitą daiktą. Ten yra separavimo principas. Aš tada nesupratau, kodėl tai buvo priimtina, žmonės tiesiog džiūgavo. Komunistai gali iš principo būti geri, bet su sąlyga: jeigu nuvažiuavę ten balsuos už mums naudingus sprendimus, jie bus mūsų delegatai. Jeigu jie susilaikys nuo palaikymo, rodys gerą valią. Jeigu balsuos už blogus mums sprendimus, bus ne mūsų delegatai. Šitas principas buvo taikomas ir toliau, ir taikomas iki šios dienos. Tu – su manim? Tu geras. Tu – ne su manimi, tu blogas. Čia ir buvo visa mūsų Atgimimo *bolševizmo* esmė. Atgimimo, kaip bolševizmo tąsos, esmė. Separatoriaus galia palikta vienam žmogui – kas prieina prie valdžios ir separuoja. Tai ar pravertė šitam skirstytojui politinių kalinių ir tremtinių neapykanta? Labai. Buvo galima pasakyti – muškite juos. Vargšas Genzelis vos kojos nenusilaužė, savo medinės. Apie kitus nekalbu. Juozaitis buvo mėšlu apmėtytas.

J.R.: – *Kada tai vyko?*

R.O.: – 1990–1991 m. Kai tik buvo rodomas koks nors nepritartimas Landsbergio liepiniams, tuoj pat jo parankiniai varė į minią. Gavau ir aš į skūrą. Nors menkai, bet gavau. Apie kokią Prunskienę net nekalbam. Juozaitis – išvis buvo išdavikas po „Didžiosios istorinės klaidos“ ir t.t. Iki pat šiandien vyksta gerųjų ir blogųjų drama, ir šitos dramos vyr. režisierius yra Vytautas Landsbergis. Man labai galia, bet Lietuva yra įklampinta į iš tiesų blogos valios košę ir kol jis nepasitrauks

nuo scenos, tol niekas nesikeis. Griežia, primindamas uodegą. Tas primynimas ir laikymas primynus yra *gąsdinimas demaskuosiant*, kad tu priklausai Saugumui.

J.R.: – *Sakykite, ar nebuvo taip, kad autoritarinis A. Smetonos režimas galėjo atverti duris okupacijai? Ar panašus autoritarizmas nesikartoja?*

R.O.: – Autoritarinis režimas atidarė duris okupacijai, be jokios abejonės. Be jokios abejonės, prisidėjo labai stipriai. Vienas pateisinimas gali būti – 1920-ųjų sutartis su Rusija, pagal kurią Lietuva gavo visą teritoriją, o lenkai pasiėmė kardu ir šautuvu dalį, tapo priešais, o Rusija tapo gynėja. Jokio imuniteto nebuvo prieš Rusiją. Jeigu tauta būtų norėjusi gintis, ji nebūtų galėjusi gintis. Nes didelė dalis tautos norėjo pokyčių, Smetonos režimas buvo įsigrįęs ne tik intelektualams, bet ir patiems žemiausiems sluoksniams. Šitą aš žinau autentiškai, iš savo giminės. Tėvas buvo dvarininkas, o motina buvo biedniokė, absoliuti trobelninkė. Tai nuotaikos gerai žinomos. O dabartinis režimas yra toks, kad mes neturime imuniteto prieš Rusiją, kaip tada, bet neturime imuniteto prieš Lenkiją. Nes apversta buvo kitaip. Kadangi Lietuvos komunistai implikavo Rusijos komunistų kaltes, tai ir Rusija tapo kraštu, kuris iš principo yra priešiškas Lietuvai. O Lenkija, kadangi Saudargo/Skubiševskio paktas (gali būti 1992 m.)... vien dėl to, kad turėti galimybę prie ko nors prisijungti, esant reikalui. Baigiu KGB kortos vaidmenį. KGB ir komunizmo vaidmenį šiandieniniame gyvenime. Jis leido. Komunistai išsisukdavo nuo galimybių apkaltinti kaip nors juos bendradarbiavus su KGB, pvz., Brazauskas. Jis praėjo. Kai jis atgavo tautos valia savo galias, tapo AT Pirmininku, paskui – Prezidentu, tai KGB kaip tokios, jo atžvilgiu, nebeliko. Netgi Beriozovas, kuris bendradarbiavo, buvo vertėjas, ir tas buvo apgintas. Jis nedarė jokių darbų, jis buvo apsaugotas, prie jo niekas nekibo. Prunskienė buvo dorojama per šitą patį. Jos dorojimas yra Landsbergio gynybos įrankis. Daugybė dalykų yra surašyta mano dienoraštyje – ar nepaduos už tai manęs į teismą? Visa jo giminės į KGB tinklus istorija, aš ją palieku. Tai ne mano, o kito žmogaus tyrimas, man perduotas. Aš jį esu užsirašęs. Aš negaliu iš dienoraščio išbraukti. Aš ir šiandien nežinau tikrai. Matau baisius faktus, kurie rodo, kad nėra tvarkos Vytauto biografijoje. Jis save apgynė begaliniuose teismuose dėl menkausio niekelio. Eina į teismą, jūs bijokite, bijokite ir teismų. O artimiausi žmonės, išeinantys į valdžią be jo palaiminimo, jeigu jie buvo, arba jis turi duomenų, kad bendradarbiavo su KGB, jis tai panaudoja pačiu paprasčiausiu būdu. Arba tu dirbi man, arba aš pasakau viską. Landsbergis yra nuolatinis svečias Prezidentūroje. Ir visi

projektai (aš esu pateikęs tris projektus) yra pateikiami viešai svarstyti, kaip jos pačios mintys. Staiga, viename ar kitame etape Prezidentė keičia nuomonę 180 laipsnių. Kas šitą gali padaryti, tokius posūkius Prezidentės sprendimuose? Tik tas, kuris gali pagrasinti, kad aš turiu duomenų, kas tu tokia.

J.R.: – *Peršasi mintis, kad nuo 1990 m. viešojo erdvė buvo pradėta naudoti... ir apjuodinimams? Kaip išsikraipė mūsų sampratos?*

R.O.: – Galiu pasiremti savo faktais, tai patys tikriausi. Laisva spauda prasideda *ne nuo Atgimimo. Atgimimas prasideda nuo laisvėjančios spaudos*. Tai yra mano formulė, kurios jums nepavyks įrodyti. Tiesą galiu argumentuoti tuo, kad laisvėjimas buvo ilgas ir labai lėtas. Užlaužimas ir perlaužimas buvo trumpas ir žiaurus – tai buvo 1945 m., 1952–1953 m., bet tik su partizaninio karo baigme jis baigiasi. Represijos viešojoje erdvėje darosi nebe tokios brutali, o kitimas į laisvėjimo pusę eina net nepastebimai. Pasirodo koks nors naujas žurnaliūkštis. Arba seniau leidžiamos „Mūsų girios“ persikrikština į „Mūsų gamtą“. Tai jau yra ar ne 1954 m.? Visi sako – kažkas vyksta – neutrali zona, bet jis nusimeta stalinišką dizainą, išeina šviežias, ant viršelio išeina su grynais gamtos pavidalais. Visi jaučia – kinta. Lygiai taip su „Meno saviveikla“: nuo 4-to numerio aš numetu tuos beprotiškus kanklių siluetus ir pradėdau dėti viską, kas ateina į galvą. Sukarpau, sudėliuju ir paleidžiu. Nuomonių buvo įvairių, bet ir paikiojimo, ir laisvės požymis. Kai susibalansuoja iš paikiojimo, į tai, ką tu kuri, prasideda kitas požiūris: čia jau kažkas vyksta. Visi pajunta, kad „Meno saviveikloje“ kažkas vyksta.

J.R.: – *Vadinasi, veiksmas, laisvėjimas prasideda nuo kultūros leidinių?*

R.O.: – Žinoma, susikalbėjimas vyksta pašamoneje. Režimų kraštuose žmonės susižino be žodžių. Visas tas atsinaujinimas, jei jis bandomas sieti su „Gimtuosiu kraštu“, yra tikrovės iškreipimas pačiu negražiausiu būdu. Čekuolis *tik pasinaudoja leidimu iš „ten“* užsiimti aštrių arba aktualių temų kėlimu – apie šventes ginčas. Apie fotografiją ginčas. Kas ji turi būti. Apie Velykas, Kalėdas. Čia žvalgyba. Ir jis daro tą žvalgybą. Tegu nesigiria žmogus, kad jis pradėjo Atgimimą, vykdydamas Maskvos KGB leidimą. Aš visiškai pritariu Terleckui, kai jis sako, kad Sąjūdis sukurtas KGB su viena išlyga. Mes, durniai, tikrai, buvo puspročių – kurie nežinojo, kad gali tavimi pasinaudoti – darėm ne tik nežinodami, bet neįtardami, kad gali būti kam nors panaudota. Vis dėlto Saugumas sugebėjo pravaryti į Sąjūdį aiškių bendradarbių, aiškiausių bendradarbių. Ką šnekėti apie Sąjūdį? Mes pas Genzelį

švęsdavome jo gimtadienį, Vasario 16 d. Tai tęsėsi apie dešimtmetį. Pasirodo, kitą dieną gražia kaligrafinė rašysena surašyta gulėjo ant Saugumo viršininko stalo. Vienas iš Atgimimo lyderių, nuolatinis ten buvęs svečias, kurio niekaip neįtarsi, kad jis galėjo užsiimti, nors važinėjo ir į Romą, ir į Varšuvą, Berlyną moksliniais reikalais. Padorus žmogus, niekaip negalėtum pagalvoti. Gerbiamoji, jeigu tokiam žmogui, apie kurį kalbu, buvo pasakyta: gerai, profesoriau, važiuosi. Na, tu žinai, ataskaitos rašomos, visi rašo. Visi rašė.

J.R.: – *Vadinasi, noras išvažiuoti į užsienį buvo stipresnis?*

R.O.: – Taip, taip. Vis tas prakeiktas godumas.

J.R.: – *1968 m. Lenkijoje studentai maištavo prieš cenzūrą. Lietuvoje nebuvo kalbos apie maištą. Net ir Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo pasirenkamas laviravimo, prisitaikymo, bet ne atviro nesutikimo su cenzūra kelias. Kaip galvojate, kodėl?*

R.O.: – Spiriate tiesiog man į nugarkaulį. Aš irgi tą klausimą nuolat keliu: iš kur prakeiktas nuolankumas? Nenoriu kaltinti lietuvių kaip veršių tautos, kaip lenkas Finansų ministras Sikorskis sakė. „Veršių tauta“ – čia toji lenkiškoji panieka per tokį pasakymą ėjo. Apie jokią savigarbą viešojoje erdvėje kalbėti net nepatogu.

J.R.: – *Mes turėjome savilaidinės spaudos intenciją motyvuoti žmones tikėti Nepriklausoma Lietuva. Ji tiesė kelius laisvai, nepropagandinei spaudai. Kurlink pasukome?*

R.O.: – Atsakyti apie tą *lūžio momentą* – lygiai taip pat, kaip atsakyti, kada šitas žmogus pradėjo bendradarbiauti su Saugumu. Sutikimas bendradarbiauti ir pasirašymas yra tik įvykęs faktas, juridinis to fakto patvirtinimas, o viskas prasideda kur kas anksčiau. Kai žiūriu į Lietuvos istoriją, pradedant nuo Brunono, tai matau, kad noras gyventi savarankiškai pagal mūsų pačių suprantamą savarankiškumą – oriai – yra fundamentalus. Bet kartu jis yra žemažiūriškas. Jogaila nuvažiuoja pirštis Jadvygai ir iš džiaugsmo užmiršta viską. Galvoja: aš stiprus, didelis. Neblogai būtų prisijungti mažesnę Lenkiją. Taip ir bus. O kai jam pasakė, kad neišeina jungti Lenkiją prie Lietuvos, prie kunigaikštystės karalystė nesijungia, tai jam šita mintelė į galvą ir neateina. Taip jis nueina užkurioms, galvodamas ne juridinėmis sąvokomis, bet buitinėmis, empiriniais vaizdiniais. Aš didesnis, stipresnis – Lenkija mano. O jeigu ir karalius, visai įmanoma. O kai jo nebelieka, ateina kitas – patiekia viena, kad

Jogailaičiai ateina. Bet tuo pat metu vyksta tas pats procesas su didžiūnais, su bajorais iki pat mužikėlių, kurie izoliuoti yra ir iki jų šitas neateina. Pamąstymo sugebėjimas.

J.R.: – *Tai, kad lietuviai išliko lietuviais, rodytu, kad turime kažkokį išlikimo metodą?*

R.O.: – Apie tai kalbu. Kol nepaima kita kultūra, lietuviai sugebėjo daugiau kaip tris šimtus metų kovoti prieš Europos siaubą – kryžiuočius, gindamiesi sugebėjo sukurti didžiulę imperiją, su kuria nugalėjo mongolus. Kariai, statytojai – neblogi. Mąstytojai – prasti. Visai nesvarbu, kokia kalba. Svarbu išlaikyti valdžią. O laikant valdžią svarbu gerai pavalgyti, pasimylėti ir kaip nors prastumti gyvenimą iki garbingo galo. Lygiai taip pat darosi su žemumomis. Nenoriu, kad lietuviai būtų vadinami baudžiauninkų nacija, bet šitas uždėjo antspaudą.

J.R.: – *Sugrįžkime prie spaudos, kurios laisvė yra viena iš demokratinės valstybės egzistavimo sąlygų.*

R.O.: – Iki tol dar reikia pasakyti vieną dalyką: tikrai tada, kada iš tos pačios švarios dvasios, lietuviškos dvasios išeina pirmieji išsimokslinę žmonės, tik tada atsiranda supratimas, kad ta kalba kalbėti yra ne nuodėmė, o didelė garbė. Dar daugiau – svarbu turėti rašytinę, kalbą, nes tai yra tautos atminties būdas. Šitą suvokė lenkai senų seniausiai ir kūrė galingą Lenkiją tikrai dėl to, kad turėjo galingą kultūrą. Lietuviai suvokė tikrai su Basanavičiumi, su Kudirka, su Šliūpu ir nuo tada prasideda lietuviškos Lietuvos kūrimas, tikraja europietiška prasme – **rašto tautos kuriamos valstybės etapas.**

J.R.: – *Jeigu kalbėtume apie spaudą, kaip apie vieną saviidentifikacijos išraiškų, tai literatūrinė/kultūrinė spauda yra kultūros dalis, bet tuo pačiu – susišnekėjimo su kita tautos dalimi priemonė. 1990 m., paskelbus Nepriklausomybę, **intelligentų vaidmuo** atrodo aiškus tautos žadinimo darbe. Laisvoje spaudoje reiškėsi pliuralizmas, žmonės turėjo kur pasakyti savo nuomonę. Kaip atsitiko, kad viešojo erdvė tapo interesų kovos arena?*

R.O.: – 1990 m. kovo 12 d. buvo padaryti Aukščiausios Tarybos sprendimai dėl Radijo ir Televizijos. Ir dėl laikraščio „Lietuvos Aidas“ – valstybės laikraščio, kaip ten buvo pasakyta. Redaktoriumi buvo paskirtas Saulius Stoma, kurį aš išmečiau pro duris, kai atėjo į „Atgimimą“ ir pareiškė, kad jis nori čia tvarkyti. „Atgimimą“. Nei iš šio, nei iš to – atėjo ir pareiškė. Sakau: kad yra redaktorius. Ten su Landsbergiu jis sudarė konkordata, buvo paskirtas ir iš karto prasidėjo tarnavimas, su visais

užsakovui reikalingais dorojimosi metodais – kitaminčiais, kitaveiksmiais žmonėmis. Kol neįsivėlė į finansines machinacijas, Stoma irgi buvo „išfutbolintas“, atėjo Šaltenis – Šaltenis „sudegė“. O spauda buvo pradėta *deformuoti* dar šiek tiek anksčiau, negu kad buvo atkurta Nepriklausomybė. „Atgimimui“ iniciatyvinė grupė ir, vėliau, Sąjūdžio Seimo Taryba nuolat reiškė prietenzijas, kaip turi būti dirbama, kas turi būti kalbama, kaip panašiai Komunistų partija reiškė „Tiesai“ nurodymus. Vienu atveju Čepaitis net nurodė išmesti Gorbačiovo karikatūrą, perspausdinamą iš „Zuricher Zeitung“, nes atseit, gali pakenkti mūsų reikalams, gali suprasti ne taip. Žurnalistai pradėjo važinėti tuo metu, kai atsirado turtiniai interesai ir „Atgimime“. „Atgimimas“ buvo perkamas, šimtatūkstantiniai tiražai ėjo. Nors buvau vyr. redaktorius, nesikišau į vidinius techninius reikalus, bet ir finansinius buvau pavedęs Medeliui. Sakiau: tvarkykitės, jeigu galite sukaupti pinigų, tai kaupkite pinigus ir darykite spaustuve, kad būtume nepriklausomi, bet čia jau prasidėjo dalybų nesutarimai, įsikišo Sąjūdžio žmonės, pareikalaudami dalies pinigų finansuoti Sąjūdžio reikalus, ir tikrai dalį palikdami spaudos reikalams. Ten vėl atsirado grupuotės: Liuba Čiornaja norėjo gauti „Soglasije“ leidimui atskirą dalį, Medelis norėjo savo laikraštį pasidaryti, iš viso to išėjo tikrai „Jonukas“ ir „Onutė“ – pornografiniai laikraščiai. Paskui jis dar darė „Vilniaus laikraštį“. Tai patys žmonės iš savo turtinio godulio leidosi būti perimėjami ideologiškai ir perpirkinėjami nebe kaip vieningai veikianti komanda.

J.R.: – *Ar Sąjūdžio iniciatyvinė grupė svarstė, kokį vaidmenį vaidina valstybėje spauda?*

R.O.: – Na, ne. Nebuvo šitokių dalykų – diskusijos – iš viso. Spauda supраста, ir televizija supраста, ir radijas *suprastas kaip įrankis*. Nebūtinai, kaip popierius, bet kaip naudingas popierius, kuriuo galima tvoti ir užmušti priešą. Grynai bolševikiškai ir niekaip kitaip.

J.R.: – *Teko skaityti, kad estai iš karto po Nepriklausomybės paskelbimo atskyrė – kas viešojoje erdvėje privatu, kas vieša iš principo. Ar buvo panašaus pobūdžio svarstymai Sąjūdyje? Ar teisingai supratau, kad finansiniai interesai iš dalies iškreipė laisvos spaudos, laisvos viešosios diskusijos sampratą?*

R.O.: – Kadangi mes nesvarstėme, kas yra ta spauda apskritai, nesvarstėme, kas yra laisvoji spauda. Buvo vienu metu tikrai toks sukilimas padarytas, kada tarybiniai dienraščiai – „Tiesa“, „Komjaunimo tiesa“, „Sovietskaja Litva“ turėjo pereiti po Nepriklausomybės į kitą statusą, persivadinti ir nuosavybės problemą

išspręsti. Kaip šiandien atsimenu – buvau vicepremjeras, pas mane prisiprašė dvi grupuotės „Komjaunimo tiesos“ žmonių, konfrontavusių tarpusavyje dėl teisės jiems turėti „K.t.“ kaip nuosavybę. Vienas buvo Vainauskas. Tada klausiau: ar jūs, perimdami vadovavimą šitam laikraščiu, jį traktuojate kaip savo nuosavybę, ir rašote ką norite, ar vis dėlto manote, kad tai yra mūsų visuomenės interesus atstovaujantis spaudos leidinys, kuriame yra kalbama apie tai, kas yra svarbu visai mūsų bendruomenei? Vainauskas pasakė: taip, mes norime. Kaip visa tai daroma dabar, matome patys. Tada palaikiau Vainauską, ir sakiau, kad mano galva, jie turėtų tai pagrįsti, tam tikrus įsipareigojimus padaryti. Ar jie padarė, ar nepadarė, nebeprisimenu, o ta kita grupuotė gali paimti finansų dalį, ir daryti su jais ką nori: ar išsiskirstyti, ar daryti kokį naują laikraštį. Po to, kai „Atgimimas“ pirmasis *sukilo* prieš Sąjūdžio vadovybę ir pasiskelbė, kad yra *nepriklausomas* nuo Sąjūdžio leidinys, tą patį padarė ir kiti, pareikšdami, kad ir mes esame tokie. Mes esame nepriklausomi. Bet kaip nepriklausomi? Kuo nepriklausomi? Spauda šiandien yra tapusi vienu iš verslų, labai pelningu verslu, kaip ir politika. Čia mes ir prieiname prie pačių esminių dalykų, kurie sujungia mus su gilia, gilia praeitimi. Mūsų intelektas yra toks, kad mums ne tik nereikia laisvos spaudos, kaip tokios. Mums beveik nereikia spaudos. Teisingumo ministras Šimašius neseniai paskelbė projektą, esą „Valstybės žinios“ yra pasenęs, atgyvenęs popierinis variantas, jas reikia panaikinti, nes nepatogu naudotis, kur kas geriau yra kompiuteryje. Ir kompiuteryje egzistuojanti valstybės teisė yra skaidri, lengviau *perkuriama ir lengviau prižiūrima*.

J.R.: – *Du pamatiniai žodžiai.*

R.O.: – Pasiimkite jo tekstą ir pamatysite, ką šneka. Kubilius pateikia kaip normalų dalyką. Šiandien nunešiau Juršėnui tą patį laišką, kurį prieš porą mėnesių įteikiau Prezidentei, siūlydamas „Valstybės žinias“ reformuoti taip, kad jų bazėje būtų galima įkurti nacionalinį dienraštį, taip, kaip yra nacionalinis radijas, nacionalinė televizija. Nes be nacionalinio, valstybės finansuojamo, visuomeninio spaudos leidinio mes toliau nebeturime jokių šansų gauti kokią nors subalansuotą, ne prekybinę informaciją.

J.R.: – *Tačiau jeigu valstybė supranta spaudą kaip interesų raiškos, sklaidos ir kontrolės priemonę, tai nacionalinis dienraštis vis tiek taps valstybės kontroliuojamu laikraščiu?*

R.O.: – Aš suprantu kitaip tą dalyką, privalau sakyti kitaip ir toliau aiškinti nepriklausomai nuo to, kad tai bus galvos daužymas į sieną. Arba lėkimas per lauką, kurį galiu pavadinti „durniaus lakstymu“. Mano tokia pareiga, net jeigu vienas būčiau, vis tiek privalėčiau sakyti dangui. Diskusijos apie minties ar spaudos laisvę nebuvo, nes visi ėmė valdžią. Valstybę.

J.L.: – *Ar lietuviams laisvė sutampa su valdžia?*

R.O.: – Lietuviui laisvė lygu bevaldystė. Valdžia jau yra jo laisvės suvaržymas toks, koks yra nepriimtinas iš principo. Lygiai, kaip iš principo buvo nepriimtinas tarybinis režimas. O ką jūs galvojate? Valstybės mūsų seniai nebėra, ji ir juridškai atiduota naujai sąjungai, 2004 m. gegužės 1 d. Ar jus stebina? Eidamas šiandien iš Seimo ir galvodamas apie nacionalinį dienraštį, ir apie spaudą, ir apie valstybę, dar kartą sau turėjau pasakyti labai aiškiai. Atidaviau knygą apie Aukščiausiąją Tarybą, ten autorių kolektyvas, aš redaguojau. Tai su Valionyte šnekėjome. Sakau: taip, Birute, čia yra mūsų intelektualinės bejėgystės, negalios dokumentas – šita knyga. Mes negalime padaryti nieko geriau, nes mes negalime nieko apskritai. Mes nebuvo pasirėngę valstybei – viena vienintelė išvada, kurią padariau. Nebuvo pasirėngę, mes nebuvo jos ir parėngę, tos naujos valstybės. Mes išėjome kaip separuojami Saugumo, Komunistų, komunistų/antikomunistų ir tebesi-
blaškome šiandien.

J.R.: – *Savilaidiniuose leidiniuose buvo kalbama apie idealus – Valstybė, Nepriklausomybė, tačiau buvo mažai diskutuojama individo, minties laisvės samprata. Apie viešąją polemiką net kalbos nebuvo. Didieji tikslai buvo įgyvendinti, kas toliau?*

R.O.: – Todėl, kad kiekviename iš šnekančiųjų apie grandiozinius tikslus tupi mažas stalinaitis, diktatorius, kuris tik šitą poziciją laiko teisinga ir įgyvendintina. Visi kiti, kurie nepaklūsta – turi būti nušalinti, arba dar geriau – sunaikinti. Štai jums Lietuva su savo esme – kareiviai geri, statytojai – neblogi, mąstytojų nėra. Aš suprantu, kad spauda gali būti verslas. Tam tikri leidiniai gali būti verslo įrankiai, bet spauda turi, privalo būti laisvos – nevaržomos minties – sąmonės polėkio erdvė turi būti suteikta spaudoje. Visam tam, ką žmogus gali sugyventi pačiais netikėčiausiais savo gyvenimo momentais ir sugauti kaip žodį. Šitas momentas yra absoliučiai eliminuotas iš mūsų poreikių rejestrų. Jeigu ir yra, kas sėdi, arba skaitydamas paskaitas studentams mąsto iki savo galimybių ribų pakildamas – tai yra atskiri atvejai, vienetai, kurie nesijungia į sistemą ir nedaro jokio didesnio poveikio sistemai.

Interviu su Nepriklausomybės Akto signataru Algirdu Patacku. Pokalbio stenograma, redaguota autoriaus (Karininkų ramovė, 2010 02 09)

Jolita Rimavičienė: – *Kodėl Lietuvoje nebuvo vienos, vienijančios pagrindinės organizacijos kaip, pvz., Lenkijoje?*

Algirdas Patackas: – Jos fiziškai negalėjo būti, kaip pas lenkus, nes ten nestovėjo svetima kariuomenė. Mes buvome Sovietų Sąjungos dalis, stovėjo okupacinė kariuomenė, lenkai nebuvo TSRS dalimi. Jie Liubline turėjo katalikišką universitetą, turėjo keletą leidinių ir jų laisvės laipsnis buvo kur kas didesnis. Juos smaugė savi, o mus – rusai. Pas mus jokių organizacijų būti negalėjo. Buvo organizacijos „be organizavimo“, pvz., „Eucharistijos bičiuliai“, bet joje nebuvo jokių viršininkų ar antspaudų. Vien už organizaciją galėjai sėsti daugeliui metų.

J.R.: – *Ar galėtume daryti prielaidą, kad „LKB kronika“ buvo pagrindinio pasipriešinimo lyderis?*

A.P.: – Buvo pirmoji, už jos stovėjo tokia jėga, kaip struktūra – Bažnyčia. Dėl to „Kronika“ ir nebuvo uždaryta, tai unikalus reiškinys. Visi kiti pagrindžio leidiniai – nuo caro laikų – egzistavo daugiausiai 2–3 metus. Spec. tarnybos prisikapstydavo per tiek laiko nuo skaitytojų iki redaktoriaus: žandarmerija, ochranka, NKVD. Tokia buvo praktika: žinodavai, kad turi 2–3 metus, o po to – jau keliauk. „Kronika“ išsilaikė daugiau kaip 16 metų ir natūraliai numirė. Netgi Rusijoje „Chronika tekuschich sobytij“ buvo likviduota. Bažnyčia buvo fiziškai naikinama, uždarinėjami vienuolynai, kunigai tremiami. Antras etapas buvo po Stalino mirties, kai Berija nurodė baigti su kunigų trėmimais, kankinimais – „reikia pradėti juos verbuoti“. Kurie gyvi – grįžo iš lagerių, o kitus ėmė verbuoti, šantažuoti. Kol kankino, kilo autoritetas, jie buvo kankiniai. Buvo daug efektyviau užverbuoti. Trečias etapas, kai ateistai pasijuto tvirčiau. Išėjo slaptas aplinkraštis, pagal kurį vaikų bažnyčiose turėjo nelikti – septintame dešimtmetyje. Tada, kaip pasakojama, susirinko keli jauni 3-4 kunigai, tada kun. J. Zdebskis, vienas iš tų laikų lyderių (nužudytas, keturis kartus kėsinosi, ketvirtas pavyko) „trenkė kumščiu į stalą“ ir sakė, kad „būsime nereikalingi, jeigu vaikų bažnyčiose neliks“. Reikia, sako, eiti į kalėjimus. Kadangi atvirai vaikus katechizavo, kvietėsi į bažnyčias, tai tuos kunigus sodindavo į kalėjimus.

J.R.: – *Kur vykdavo susirinkimai, juk buvo persekiojimai?*

A.P.: – Po visą Lietuvą, kur saugu. Daugiausiai – pas vienuoles, tikinčiuosius, kurie sutikdavo priimti, nes buvo pavojinga. Jei rinkdavosi daugiau žmonių, būdavo fiksuojama, sekama ir t.t. Mes skaitydavome pagrindines paskaitas. Ir Kaune buvo 4–5 vietos, esame visą Lietuvą pravažiavę, nuo Klaipėdos iki Kybartų. Kartais – prie bažnyčių, parapijose.

J.R.: – *Kaip buvo nuspręsta leisti „Kroniką“?*

A.P.: – Kaip sakiau, jei neliks vaikų, sumažės parapijos, nereikės bažnyčių. Ateizmas dėl to ir pradėjo nuo vaikų. Rusijoje irgi taip buvo (ateizmas ten nuo spalio revoliucijos – truko žymiai ilgiau), praėjo tuos pačius etapus. Kunigai pasėdėdavo kalėjimuose po keletą kartų. Virgilijus Juodelis kalėjime gavo ligą ir jaunas numirė. Visa tai reikėjo aprašyti. Taip gimė sumanymas leisti „LKB kroniką“, pradėjo kun. Sigitas Tamkevičius. Bet kaip viskas buvo užkonspiruota: iki pat naujų laikų nežinojome, kas redaktorius. Jie taip sugebėjo veikti, nors buvo užspiesti į kampą ne kartą, bet padedant pasiaukojantiems žmonėms, leido. Kai pradėjo eiti „Kronika“, sujudo saugumas, nes ji iš karto pakliūdavo į Vakarus.

J.R.: – *Kokiu būdu?*

A.P.: – Neužtenka leidinį išleisti, jį reikia išplatinti. Buvo tokie „Eros“ aparatai, griozdai, su milteliais. Žmonės nešdavo detales iš gamyklų, Ežerėlyje buvo „Era“, miltelių nuolat reikėdavo gauti, ir pradėjo sodinti techninius žmones, kurie platino. Mums pradėjo trūkti „rezervų“. Reikėjo sugalvoti kažką ir išjungti platinimą. Geniali mintis kilo Petru Plumpai. Buvo išleidžiamas vienas numeris (šiai eidavo iš rankų į rankas spausdinti mašinėle, iki dešimto numerio dar gali įskaityti), jis nukeliaudavo kaip fotojuostelė ir su Maskvos disidentų pagalba, diplomatiniais kanalais nukeliaudavo į Vakarus. Tą „lenciūgėlį“ padėjo suorganizuoti Arimantas Raškinis, studijavęs Maskvos Lomonosovo universitete, disidentas, jis užmezgė ryšį su A. Sacharovo, S. Kovaliovo žmonėmis. Sergejus Kovaliovas buvo nuteistas, 7 metus kalėjo, Vilniuje buvo teismas, būtent už tarpininkavimą „Kronikai“. Už mus jis sėdėjo nuo skambučio iki skambučio. Tokiu būdu nukeliaudavo iki Vatikano radijo ir per jį buvo skaitoma. Didelis nuopelnas yra monsinjoro Vytauto Kazlausko (pernai mirė). Jis vadovavo Vatikano radijo lietuviškai sekcijai. Ėjo „Kronika“, o vėliau išėjo „Aušra“, kadangi pradėjo plūsti medžiaga, nebe vien religinio turinio. Pati Kronika fiksavo represijas, dokumentus, kada kur buvo kratos, spausdino kunigų pareiškimus protesto, daugiau dokumentinė. Tada pradėjo eiti tautinė, galima sakyti, politinė,

„Aušra“. Kazlauskas įsileisdavo ne tik religinius, bet ir tautinius tekstus, užtai į „jį skersai žiūrėjo“, nes Vatikano laidos buvo vien religinio pobūdžio, vengė politizavimo. Prieš Kazlauską buvo suorganizuota plataus masto tarptautinė operacija, kur buvo įjungta ne tik KGB, bet ir STAZI, kad jį sukompromituotų, Kazlauskas buvo atstatydintas, jį pavyko reabilituoti. Kazlauskas nebėra. Jiems ta kronika, sovietų spec. tarnyboms buvo ašaka gerklėje, nes jos niekaip negalėjo uždaryti. Visus kitus leidinius uždarė, o prie jos – negalėjo prisikapstyti. Katalikų yra visame pasaulyje, buvo pradėta versti į ispanų, anglų kalbas, keliauti po visą pasaulį, ir kenkė Sovietų Sąjungos prestižui. Jeigu persekiojama religija, daug ką užgauna. Petru Plumpai už šį sumanymą buvo žiauriai atkeršyta, jis jau buvo sėdėjęs, ir vėl sėdo už „Kroniką“. Nors buvo pseudoteismai, jiems vis tiek reikėjo įrodymų. Plumpa buvo vienintelis, kuriam prokuroras siūlė 5 metus, o teismas davė 7. Jis kietai laikėsi, nieko nekalbėjo. Buvo lyg ir paliaubos – 10 metų kunigų nesodino. Paskui, pasodinus Svarinską (už pamokslus ir veiklą – 58 straipsnis), teismo proceso metu pasodino Tamkevičių (ne už „Kronikos“ leidimą, nes nepagavo). Mano (A. Patacko – *aut. past.*) straipsnis buvo 1991 – „antitarybinė propaganda ir agitacija be tikslo nuversti Tarybų valdžią“, paskui būtų pakeitę. Tardymuose duoda minkštesnį straipsnį, paskui padidina.

J.R.: – *Jeigu svarstome, kad lietuviai buvo prisitaikę, sėdėjo virtuvėse ir klausėsi „Amerikos balso“, kuo pasižymėjo tie žmonės, kurie turėjo drąsos, rizikavo?*

A.P.: – Turėjome būrelį 7-tajame dešimtmetyje ir „Romuvos“ judėjimą. Dar prieš Kalantą. Toks etnografinis judėjimas, ėjome į liaudį, rinkome tautosaką, šventėme šventes, bandėm atspėti, ką tos šventės reiškia – etnografija nebuvo „užspeista“, sovietai bandė ją panaudoti savo tikslams. Mes buvome labiau prisišlieję, nes buvome katalikai. Iš to kildavo įtampų. Tada aspirantų bendrabutyje vyko derybos, dar Arvydas Šliogeris buvo mūsų, katalikų pusėje. Buvome prie „Romuvos“, bet pagrindyje. Rinkome partizanų dainas, o tai buvo „kriminalas“, sodindavo iš karto. Mums pavyko atgaivinti Rasos šventes. Buvo akcija „Daukanto taku“ nuo Skuodo iki Vilniaus – apie 200 žmonių, gerai pasiruošę, vietoves išžvalgę, „mokykla ant kojų“. Kiekvieną savaitgalį paeini kiek kilometrų – mums patiems buvo įdomu, sužinai, naujų žmonių pritrauki. O vasaromis važiuodavome į ekspedicijas, daugiau siai – ten, kur draudžia: į Baltarusijos kaimus, Pelesą. Jiems spaudą užsakinėdavome. Kalantinės (1972 m.) buvo savotiškas sprogimas. Valdžia viską užgniaužė. Mes, aspirantai, matydavome visus teismo procesus pro MA bendrabučio langus, rašydavome

reportažus į „Kroniką“. Turėjome literatūrinį būrelį, iš jo išėjo daug rašančių žmonių, ne po sovietinės žurnalistikos mokyklos. Buvo Mindaugas Tomonis, vyresnis, vienas iš tų žmonių, poetas, jo eilėraščiai buvo publikuoti ir „Metmenyse“. Jis turėjo važiuoti į Kryžkalnį, jį ten komandiravo remontuoti tą paminklą, jis atsisakė raštu ir paaiškino, kad ideologiškai jam netinka, jis kitų pažiūrų. Jį įkišo į psichiatrinę. Rusijoje buvo Serbskio institutas, kur kelis mėnesius laikydavo, specialiai sugalvota liga disidentams – „vialo tekusčiaja šizofrenija“. Ji pradžioje kankino insulinu – įvarydavo į komos būseną.

J.R.: – *Vien dėl to, kad atsisakė važiuoti?*

A.P.: – Vien dėl to. Net neįsivaizduojate dabar, kokie laikai buvo. Insuliną jis atlaikė, paskui jam pradėjo duoti Moditen B. Jo poveikis žiaurus, iki šiol neišsiaiškinoje, koks tai vaistas. Rado jį ant geležinkelio – galva atskirai, kūnas atskirai. Mes manome, kad jis buvo nužudytas. Tai buvo 1975 metai. O buvo tokia kalba, kad leisime leidinį, Mindaugas net pavadinimą buvo davęs – „Pastogė“, daugiau kultūrinį. Politinės-tautinės-religinės spaudos buvo, bet nebuvo jokio kultūrinio leidinio. Atvažiavo filosofas K. K. Girmius su Vaičiulaičiu į Vilnių, o po to parašė: „Lietuva gal ir nieko, bet inteligentai tai miega, nerašo“. Kadangi save laikėme inteligentais, pasidarė gėda. Rusai turėjo labai stiprią disidentinę literatūrą, lenkai turėjo. Kokia galėjo būti vienybė? Jei aš pradėdau disidentų gyvenimą, tai aš save socialiai sunaikinu, karjeros nepadarysiu. Jei mokaisi, nebaigsi, aš Mokslų Akademijoje rašiau disertaciją, turėjau devynis mokslinius straipsnius, bet supratau, kad arba tęsiu, arba ne. Mindaugo nebėra. Ir aš turėjau kažką panašaus padaryti, šalia jo atsistoti. Bet aš bijojau, buvau nepasiruošęs. Vaikai buvo maži, buvau aspirantas, bijojau. Tada jaučiau, kad trūksta „sveikatos“. Bet kai Mindaugas žuvo, man nebeliko ką daryti. Buvau įvartytas į kampa. Niekas į tuos disidentus nesiveržė. Ne tik tu kentėsi – kentės tavo šeima, giminės. Savęs naikinimas. Man taip pat sakė, nes prasidėjo tardymai: „tu baik, apsigink“. Iš buto eilės tris kartus metė. Aš sudalyvavau Tamkevičiaus teisme, Kalantinėse. Man savigarba neleido. Turėjau daryti tai, ko Mindaugas nespėjo. Tokia buvo dilema: ar tu žmogus, ar tu skuduras? Arba pasiduodu jovalui, o juk pokary vyrai gyvybes padėjo, į miškus ėjo – tai kuo aš rizikuoju? Kad disertacijos neparašysiu? Į užsienį neišleis? Ar aš einu į dugną, ar aš gerai jaučiuosi? Buvo toks sovietiskas gerbūvis, buvo galima gauti „paskyrą“ žiguliukui, ir butą duodavo. Nekabink, net į bažnyčią gali nueiti. Bet kas tu toks? Matai, kad varo blogį, rusai tyčiojasi. Pradėjome

leisti „Pastogę“, buvo 1979 m. Išleidome porą numerių, trečias buvo paruoštas, bet greitai užspeitė. Apsimetėme, kad nustojome leisti, bet išleidome rinkinį „Ethos“. Siusdavo, jeigu leisdavai periodinius leidinius. O jei išleidai vienkartinį leidinį, buvo gudravimas. Išsikvietė trys karininkai: vienas iš jų buvo E. Baltinas, kitas – Martavičius ir trečias, ko gero – Raslanas. Sako: baik leisti „Pastogę“. Paskui ėmėme leisti studijas – apie baltų religiją, kitos taktikos laikėmės. Paskui atsitiko, kad A. Svarinsko teismo metu sodino S. Tamkevičių, man buvo pavesta apie tai parašyti. Ėjo toks politinis, jaunimui skirtas leidinys „Lietuvos ateitis“, daugiau buvo ideologinių straipsnių, ne vien dokumentika. Man pavadė redaguoti „Lietuvos ateities“ 7-tą numerį, aš jį padariau, surinkau medžiagą. Bespausdinant ir įkliuvome, nes tas, kas apsiėmė spausdinti, buvo giliai infiltruotas agentas, užverbuotas KGB dar mokykloje. Šeimomis draugavome, aš pas jį Kalėdų seneliu, jis pas mane eidavo... Juodraštį nunešė į KGB ir buvau pasmerktas, bet jie laukė tris metus, norėjo per mane išeiti „ant“ „Kronikos“ redaktoriaus. Jiems nepavyko, tačiau mane „supakavo“, tai buvo 1986 m, prie Gorbačiovo. Byla – 199‘1 str. Byla buvo baigta, 5 tomai guli Ypatin-game Archyve. Tada jie teismo metu būtų perkvalifikavę į 58 – „propaganda ir agitacija su tikslu nuversti tarybų valdžią“. Jie įrodė, kad redagavau „Lietuvos ateitį“, nes turėjo visą juodraštį. Buvo atlikta stilistinė, grafologinė ekspertizė. Aš neprisipažinau. Jeigu prisipažįsti, turi išduoti visus bendradarbius.

J.R.: – *O tardymo būdai buvo kokie? Ką Jūs patyrėte?*

A.P.: – 6-tame dešimtmetyje nustojo kankinti fiziškai. Iki tol jie žiauriai kankindavo, dar dabar yra išlikusi mušimo kamera. Yra aprašymas Ramanausko-Vanago gydytojo, ką jie jam padarė per kelias valandas. Sausgysles nutraukti, pirštus tarp durų traiškyti. Norėdavo „ant pirmo šoko“ ištraukti vietą, bunkerį. Buvo partizanų susitarimas „atlaikyti bent dvi paras“. Vėliau perėjo prie „psichologinių“ būdų, bet nereiškia, kad jie buvo švelnesni ar žmogiškesni. Buvo efektyvesni. Jie „pritaikydavo“ raktą. Mes viską kartu darėme su tėvu, vadinomės „upriamyje“. Tėvas važiuodavo į Baltarusiją, buvo išleidęs kelias knygeles pogrindy – „Atskirtoji Lietuva“ ir dar „Aušroje“ bendradarbiaudavo. Tėvas buvo tardomas kartu, važiavome į KGB. Buvau nuleistas „į rūsi“, o tėvas liko. Jam buvo virš 80 metų, silpni plaučiai, džiovą turėjo. Rūsiuose būtų numiręs. Kameroje sėdėjau su mafijozu iš Šiaulių – „utka“, kuris turi šnipinėti, įdavinėti. Mes jau žinojome, „nebijok, netikėk ir neprašyk“. Trys N. Kaip katalikas, sakai, kad dėl religinių, etinių priežasčių apie kitus

nekalbame. Jie jau buvo įpratę, net neklausdavo. Vienas mano tardytojas dabar gavo Vyčio ordiną (abu dar dirba), aš po to savojo atsisakiau. Sukau galvą – „kaip su tėvu“? Taip gali ir iš proto išsikraustyti. Izoliatorius padarytas taip, kad kalinys nieko nežino apie išorinį pasaulį: ar suimta kas – visiška izoliacija. Mane įmetė rugpjūčio mėn., o sėdėjo žmogus nuo gegužės ir nieko nežinojo apie Černobylį. Formaliai aš buvau *paskutinis politinis kalinys* nuteistas pagal politinį straipsnį. (Paleido 1987 m.)

„Utkai“ prasitariau apie tėvą – matėsi, kad pergyvenu. Išleisdavo pasivaikščioti kiemeliuose pusvalandžiui – „aštuoniukes“ suki, suki. Pradėjau girdėti panašiai į tėvą kostint. Jaučiausi, kad tėvo gyvybė mano rankose. O paskui įvyko tai, ką vadinu stebuklu. Aš meldavausi, po tris valandas. Kalėjime pirmiausiai pasidaryti reikia tvarkaraštį. Rašai, meldiesi, švariniesi, nes kitaip neatlaikysi. Higienos žiūri – negalima ištižti. Besimeldžiant man nušvito, kad „tėvo čia nėra“. Kitam pritaikydavo ką kitą, suranda silpnas vietas ir per jas smogia. Arba dar – buvo tokia moteris, Vosyliūtė (mirusi) – ji spausdindavo. Jeigu nenorėdavai, kad būtum užfiksuotas daugiabutyje – tekdavo lipti per balkoną. Jie bandė tuo pagrindu šantažuoti, po to – baugino dėl disertacijos.

J.R.: – *Ką jie iš jūsų norėjo išgauti?*

A.P.: – Kad prisipažinčiau, kas bendradarbiai. Straipsniai buvo įvairių žmonių, jie turėjo juodraščius. Kas šitą rašė? Kas šitą? O toliau – kas „Kronikos“ redaktorius – galvojo „prisikasti“. Tada buvo Krikščionybės 600 metų jubiliejus Lietuvoje, jie darė akciją. Mano byloje buvo 200 liudininkų. Kur kratos buvo padarytos, paimiti parodymai, ką apie mane galvoja. Žinojo, kad jei mane „patvarkys“, tai mūsų grupė kuriam laikui išsigąs. Ieškojo lyderių. Gąsdindavo „metais“ – duodavo kalėjimo, o paskui – tremties. Vytautas Skuodis atsėdėjo 5 m. kalėjime ir 7 m. tremties – gavo 12 metų už knygą „Dvasinis genocidas Lietuvoje“ – ateizmo analizė, su lentelėmis. Jam už tai atkeršijo. Mordovijoje, išmeta tave į kaimelį, prie jos yra gyvenvietė ir manykis, kaip nori. Netgi žinojau, kur važiuosiu, lagery buvo biblioteka. Kaip vyko tardymai? Kiekvieną kartą tau atidaro žaizdą, knaisioja, užsiuva. Kitą dieną – vėl tas pat. Nuo įtampos būdavo šlapios pažastys. Tardymas vykdavo 6–8 val. Per tuos metus atlaikiau gal 100 tardymų. Gretimame kambaryje sėdėdavo komanda: psichologas, dar kažkas ir girdi, ką kalbu. Duodavo kryptį tardytojui: ką paklausti. Profesionalūs tardymai būdavo koreliuojami. Problema buvo ne metai, o kaip ko nors nepasakyti, netgi smulkmenos, už ko galėjo užsikabinti. Fizinis kankinimas – įmes-

davo į karštą kamerą, kur nėra oro. 1987 m. jau buvo prasidėjęs „kažkoks atšilimas“, mes, žinoma, apie tai nieko nežinojome. Laiške galėdavau tik trumpai parašyti – „atvežk to, ano“. Buvo sunkiausias momentas – byla baigta, turėjau pasirašyti, kad tuos tomus perskaičiau. Atėjo ir sako: mes tave išleidžiame. Aš kokias dvi savaites spyriojau, nėjau. Galvojau: ką draugai pasakys? Atsitiktinai, tualete radau skiautę laikraščio: kad paleistas A. Sacharovas ir žmona E. Bonner. Jie buvo išstremti į Gorkį, leido išvažiuoti. Pradėjo eiti žinios, kad paleista J. Bieliauskienė (mirė), L. Dambrauskas. Buvo TSRS Aukščiausios tarybos du įsakai, kuriais buvo paleista daug kalinių, bet S. Tamkevičius – paliktas. Kol grįžo kiti, pvz., Dambrauskas iš Mordovijos – praėjo 3 paros. Aš jaučiausi kaip paskutinis šuo. Galvojau – apgavo. Jeigu tu išėjai nei iš šio nei iš to, kai tau žadėjo 5, tai žiūri kaip į išdaviką, kad tu kažką pridirbai, dėl to paleido. Tardytojų darbas ėjo šuniui ant uodegos, jie sakė: „jūs nesidžiaukit, kad išleido“. Lietuvos laikais (po Nepriklausomybės paskelbimo) atėjo dokumentai iš ypatingo archyvo, kad man būnant kalėjime, vėl užvesta DON – „delo operatyvno nabludenijs“ – vėl buvo pradėję sekti (1987 m.), o vėliau – DOR – ir vėl būčiau sėdęs. 1987 m. prasidėjo Sąjūdis. Iki 1980 m. buvau Mokslų Akademijoje, po to, kaip prasidėjo tardymai dėl „Pastogės“, turėjau išeiti ir dešimt metų šienavau griovius. Buvo trumpa pertrauka – kalėjime, o po to – vėl griovius šienavau. Kaune Sąjūdis įsikūrė 1988 m. birželio 10 d., birželio 3 d. buvo įsikūręs Vilniuje, atvažiavo A. Juozaitis, kuris važinėjo po visą Lietuvą, paskaitė paskaitą, ji buvo efektinga. Iš susirinkusiųjų buvo įkurtas Kauno Sąjūdis, manęs ten nebuvo.

J.R.: – *Kodėl?*

A.P.: – Kai esi „zekas“ (politkalinys) – niekur neskubi. Žiūri, inteligentų grupė, bruzda kažkas, tuo metu kūrėsi Žalieji, Lietuvos Kultūros fondas – neapibrėžti dalykai. Mes turėjome savus būdus – pagrindis visada paruoštas, vėl būtume pradėję spaudą leisti.

J.R.: – *Dėl ko atsirado poreikis – vėl leisti spaudą?*

A.P.: – Pagrindžio spauda ir nebuvo nutrūkusi. „Kronika“ ėjo, „Pastogės“ nebuvo nurašę.

J.R.: – *Tačiau viešumas jau buvo...*

A.P.: – Tokius sovietų „viešumus“ jau buvome „praėję“. Buvo chruščiovinis atlydis 6-tam dešimtmetyje, mes su A. Šliogeriu ir Pruteniu Januliu (profesorius, 2010 m. sausio mėn. mirė) leidome sienlaikraštį „Žemė – žmonių planeta“, po kiek

laiko partorganizacija uždare. Užgimė „šestidesiatnikų“ judėjimas, ypač Maskvoje populiarus. Tai dėl atlydžių iliuzijų neturėjome. Galvojau: niekas nesikeis, toliau kariausime, galų gale baigsis kur nors griovyje, buvau tam pasiruošęs. Tačiau kai paskelbė pirmąjį Inciatyvinės grupės posėdį, nuėjau pasižiūrėti. Ten iškilo problema, nes buvo du politkaliniai: aš ir Vidmantas Povilonis. Buvo įtrauktas Liudas Dambauskas, jis atsisakė iš karto, o dėl mūsų buvo diskusija, ne vieša, kad „esą, mes gaudinsime reikalą“, bet nusprendė palikti. Vėliau susikūrė Kauno taryba, liko branduolys. Po to pradėjo kurtis Sąjūdžio grupės, įgaliotiniai padarė rinkimus, mes buvome išrinkti į tarybą, turėjome legitimaciją.

J.R.: – *Kodėl Kauno taryba buvo vertinama kaip labai radikali, „provinciali“, išsišokusi?*

A.P.: – Radikalumas buvo tame, kad mes visi buvome „iš gatvės“, atsitiktiniai: vieną pasiūlė, kitą, visi buvome viešai nežinomi. Vilniaus taryboje buvo žinomi žmonės, menininkai, rašytojai. Kaip paaiškėjo, tarp jų buvo užverbuotų – dabar kartais „išlenda“ kas nors. Ji buvo sukurta iš dalies – „iš viršaus“, prižiūrint, kontroliuojant, kažkuria prasme – įtakoiant. O pas mus buvo (kaip vėliau paaiškėjo) tik vienas „stukačius“ iš dvidešimties žmonių. Mes buvome – „liaudis“, o jie – „elito sąjūdis“. Jie vaikščiojo pas CK, iš vieno prospekto galo į kitą, derino. O mums – kas tas CK? Mes turėjome 600 Sąjūdžio grupių, tai buvo jėga, konventas. Žmonės kreipdavosi įvairiausiais klausimais. Valdžią jau ignoruodavo. Mes taip pat nežinojome, kur baigiasi mūsų „valdžia“. Radikalumas buvo tame, kad, išskyrus grandines, mes neturėjome ko prarasti. Mes su sovietais nebuvo surišti praeitimi, rimtai galvojome apie Nepriklausomybę, ne apie kokią autonomiją, ar suverinitetą. Ir į tą pusę spaudėme Vilniaus inteligentus. Nesakau – tam tikra „buferinė rolė“, kad nebūtų viskas aštriai – buvo reikalinga. Viskas balansavo ant ribos – prisimenant Čecheniją, Gruziją – sovietai nebūtų varžęsi. Tuo metu reikėjo eiti iki ribos, gal ją net šiek tiek peržengti, skatinti procesą. Mums atrodė, kad Kaunui pavyko. Pavyzdžiui, Latvijoje nebuvo tokio spaudimo „iš apačios“ – jie neturi signatarų, darė mums „iš paskos“, per kelis kartus. Pradžioje iš tiesų lietuviai vėlavo – lietuviškas reikalas: pasėdi krūmuose, pasižiūri, o po to puola visa galva. Prisimenu, 1988 m. mus kažkur vežė į Baltarusiją, ten jau virė, buvo mus pralenkę. Nors kita vertus, mes buvome pralenkę čekus. Buvo atvažiuavęs toks Saša Vondra, „Revolver – revju“ vyr. redaktorius, tai tuo metu V. Havelas dar sėdėjo kalėjime, 1988 m. pradžioje...

J.R.: – *Koks buvo, jūsų nuomone, spaudos vaidmuo tada, kai leidote „Pastogę“, ėjo „Bažnyčios kronika“ – nepriklausomos valstybės siekime?*

A.P.: – Spauda ruošė žmones būti sąmoningais. Sąjūdžio spauda gimė kaip tęsinys pagrindžio spaudos. „Sąjūdžio žinios“ prasidėjo kaip dokumentinis leidinys. Leidinys „Sietynas“ (kultūrinis leidinys, išėjo 7 Nr.), leistas D. Kuolio kompanijos – iš dalies yra „Pastogės“ pagimdytas. Tie žmonės pagrindyje nedalyvavo tiesiogiai, tačiau mes turėjome ryšį, kontaktą. Idėja buvo kokio „Pastogėje“? Mes iš anksto nesakėme, kokia mūsų ideologinė kryptis. „Čia yra laisva vieta, kur kiekvienas gali laisvai reikšti savo nuomonę.“ Kurie bus aktyvesni, iniciatyvesni – į tą pusę ir pakryps leidinys.

J.R.: – *Jūsų manymu, ar be spaudos būtų įmanomas toks stiprus tautos pakilimas?*

A.P.: – Tuo metu sovietinė spauda buvo viską „užkišusi“. Čia kaip deguonis – jeigu esi visą laiką dusinamas, tai turi gauti deguonies, kad atsigautum. Spaudos vaidmuo labai didelis – ne veltui KGB tiek dėmesio skyrė pagrindžio spaudai. Iš vienos pusės, tie leidiniai – mažiukai, nedideliais tiražais, ką jie gali padaryti, tačiau ideologijoje spauda galingas ginklas. Ypatingai – pagrindžio, kuri draudžiama, neleidžiama – mes tokią patirtį turime dar iš caro laikų. Spauda yra ginklas, kai nieko negali.

J.R.: – *Kai prasidėjo Sąjūdis, spauda formavosi kaip viešasis forumas, atsirado pliuralumas, buvo šnekama apie vertybes, valstybės kūrimą – kodėl, atslūgus emocijoms, žmonės liovėsi skaityti laikraščius?*

A.P.: – Laužas, kuriamas iš šiaudų – greitai suliepsnoja, bet neįsideda, lieka smilkti. Buvo daug šiaudų, buvo visiems vėliavas lengva kelti. Žmonėms, kurie buvo adaptavęsi, nesakau, kad „kolaboravo“, bet prisitaikė prie sovietinio režimo, buvo nesudėtinga su vėliava pavaikščioti, turint kažkokių sentimentų. Kai žmonės tikėjosi, kad staiga „viskas kaip Skandinavijoje“ pasidarys, prasidėjo kniaukimai, burzginiai, kurie iki dabar tęsiasi. Kas yra tos didžiosios vertybės – kaip Laisvė – tie žmonės nežinojo.

J.R.: – *Vadinasi, „dainuojanti revoliucija“ pasiteisino?*

A.P.: – Didžiuojuosi, kad mums pavyko, nors kaip dabar aiškėja – mums nebuvo jokių šansų. Vakarams šitos mūsų Nepriklausomybės nereikėjo: jie su Gorbačiovu tarėsi vienaip, tik tiek, kad iš Gorbačiovo jie išpešė, kad nenaudos fizinės

jėgos. Bet vėliau panaudojo. O galėjome bijoti pro tą plyšį lįsti. Aš net kuprinės nebuvau išpakavęs. Logiškai jie turėjo jėgos, galėjo mus sunaikinti, kaip Tbilisyje – kastuvėliais.

J.R.: – *Kiek svarbus valstybei tautinio identiteto suvokimas?*

A.P.: – Prie sovietų jis buvo slopinamas arba iškreipiamas, mes turėjome jį atstatyti. Pažinojau savo tautą priespaudos sąlygomis. Mes pakankamai gerai atrodėme su pasipriešinimu – pokario metai, buvo kolaboravimo, bet buvo atsvara. Susidaro įspūdis, kad lietuviai laisvės sąlygomis nesupranta, kas yra valstybė. Didžiausios bėdos yra kultūroje ir moralėje. Teigiamybė ta, kad pamatėme tamsiąją mėnulio pusę, kai nelaisvėje sėdėjome, tokios galimybės nebuvo. Kai leido laisvai gyventi, pasimatė visas dugnas. Jei matai diagnozę, sužinai, kaip gydyti. Tautelė yra „skysta“, nebijau to sakyti. Pokyčiai ateina su kartomis.

Interviu su Romu Sakadolskiu. Pokalbio stenograma, redaguota autoriaus

(VU Komunikacijos fak. Žurnalistikos institutas, 2010.03.09)

Jolita Rimavičienė – *Kai pradėjote dirbti „Amerikos balso“ radijuje, ar žinojote apie Lietuvoje esančią „virtuvinę politiką“, kaip vienintelį būdą gauti objektyvesnės tikrovės, realybės atspindį?*

Romas Sakadolskis: – Kitokios, ne objektyvios. Taip, žinojau, kur einu. Pradėjau bendradarbiauti 1969 m. Čikagoje, rašiau apie Čikagos lietuvių gyvenimą, nes buvau pakviestas tai daryti, o po ketverių metų atsiradau „Amerikos balso“ redakcijoje. Žinojome, kad žmonės slapčia klausosi. Vieni mažiau slapčia, kiti – daugiau, įvairiai. Kaime – vienaip, prie jūros – kitaip. Žinia iš lūpų į lūpas keliavo. Kaip mes supratome Lietuvos auditoriją? Pirmiausia, ji buvo visiškai izoliuota, o informacijos politika, ir „čia“ atsiųstų žmonių, ir vietinių komunistų – informacijos tikslas buvo informuoti taip, kad galima būtų valdyti žmones. Tikslas nebuvo gerai informuotas žmogus. Tikslas buvo pateikti tokią tikrovę, kad visuomenė būtų valdoma. Informacija suvokta, kaip valdymo priemonė.

J.R. – *Jūs žinojote, kad teikiate žinias „valdomai visuomenei“. Kaip konstravote savo žinias?*

R.S. – Pirma, reikėjo „pramušti izoliaciją“. Kadangi Lietuva izoliuota, tai dažnai nesigaudė nei pasaulio, nei artimesnės aplinkos dalykuose. Visuomenė pakankamai izoliuota geležine uždanga per pirmuosius dešimtmečius – nuo karo iki Chruščiovo atvykimo į Ameriką. Bandėme pateikti požiūrį į visą pasaulį, pasaulio ekonomiką, pasaulio valstybes, Rytų – Vakarų konfliktą, tam, kad žmonės Lietuvoje orientuotųsi pasaulyje. Kitas uždavinys – kad jie suvoktų, kad nėra pamiršti. Išeivija Amerikoje ir kitur buvo pakankamai gyvybinga, svarbi. Nuosekliai pranešinėjome apie išėviją, kad Lietuvoje žmonės suvoktų, kad tam tikra veikla užsienyje yra jų labui, lietuviai veikia anapus okupuotos teritorijos. Galima būtų tai vadinti alternatyvos pateikimu. Lietuvos gyventojus supa tam tikra tikrovė, su kuria jie susiduria kiekvieną dieną. Tada yra alternatyva, kuri gali būti reiškiamą ezopine kalba „čia“, bet kurią tam tikra prasme maitina supratimas, kad yra užsienyje žmonės, gyvenantys tais pačiais rūpesčiais. Esate izoliuoti, bet... nesate pamiršti.

J.R. – *Kada Jūs pirmą kartą atvažiavote į Lietuvą?*

R.S. – 1985 m. Gorbačiovas buvo ką tik atėjęs į valdžią, dar atšilimo nebuvo, dar buvo „mineralinis sekretorius“. Siūlė mažiau gerti degtinės, daugiau mineralinio vandens – aš pataikiau į tą momentą (juokiasi).

J.R. – *Ar jūs gaudavote lietuviškus leidinius, kaip antai, „Tiesa“, „Komjaunimo tiesa“? Ar pasinaudavote gaunama informacija, skleisdami „alternatyvą“?*

R.S. – Ir taip, ir ne. Tam kad pateiktume alternatyvą tam, kas yra oficialiai pateikiama? Ne. Tai buvo „surogatinio radijo“ funkcija išvystyta vėliau. „Laisvoji Europa“ būtent šituo užsiėmė. „Surogatinis radijas“ reiškia – pateikia alternatyvinį radiją tam, kas čia skelbiama. Mes tai darėme tik bendrais bruožais, o ne vadovaudamiesi tuo, kas buvo skelbta „Tiesoje“, ar „Laidose užsienio lietuviams“. Tai nebuvo mūsų misija. Amerikos balso laidos prasidėjo 1951 m. vasario 16 d., o tais laikais, kažin, ar „Tiesa“ Vakarus pasiekdavo. Buvo vienas kitas pabėgėlis, trys žvejai, paskui Pakštys (Pečkys? – red. past.) povandeniniame laive prie Švedijos krantų, apie jį filmas susuktas „The Hunt for Red October“. Tom Vulf (Tom Wolfe) panaudojo savo fabulai kurti. Tais pirmais dešimtmečiais nelabai buvo ką interpretuoti. Su Chruščiovo kelione į JAV prasidėjo pirmieji atskirtų šeimų susijungimo atvejai. Chruščiovas atėjo į valdžią po Stalino mirties, o Amerikoje lankėsi 1959 m. – 1960 m., reikėtų patikrinti. Prasidėjo naujas etapas: daugiau ryšių, pradėjo ateidinėti vadinamoji „sovietinė spauda“. Amerikos balsas savo laidose stengėsi pateikti pasaulio supratimą, žinoma, „pagal Vašingtoną“, ir nepamiršti išeivijos. O leistis į polemiką su tuo, kas skelbta „čia“ (Sovietinėje Lietuvoje – red. past.) – plėtojantis ryšiams, atsiliepti į konkrečius dalykus -- šitą darė „Laisvoji Europa“.

J.R. – *Amerikos išeivių bendruomenė buvo susiskaldžiusi. Vadinamieji „veiksniai“ pasisakė už „nebendravinimą“ su okupuota Tėvyne, o „Santara- Šviesa“ 1969 m. ragino „atsigręžti „veidu į Lietuvą“. Ar jūs pateikdavote įvairius Amerikos išeivijos požiūrius?*

R.S. – Kiek man žinoma, pačioje redakcijoje tikrai nebuvo „susiskaldymo“, nors kilo ginčų. Mintis buvo – reikia pateikti tai, kas yra išeivijoje. Ar buvo nagrinėjamas susiskaldymas kaip reiškinyss? Neprisimenu, kad būtų. Aš atėjau 1973 m., būdamas jaunas „berniukas“, nelabai ir gaudžiausi, o po keturių metų išvykau kaip korespondentas į Čikagą. Rietenos kaip reiškinyss, vargu ar buvo analizuojamos.

Drįsčiau sakyti, kad susiskaldymo reikšmė/svarba buvo ribota. Mano būtų kita interpretacija: pirmiausia, buvo vadinamieji „veiksniai“, taip save vadino VLIK‘as, ALT‘as ir bendruomenė (PLB). VLIK‘as save siejo tiesiogiai su Lietuva ir (pačioje pradžioje) su partizanų vadovybe, esą jis atstovauja Lietuvai užsienyje. Pačioje pradžioje, kai dar buvo Vokietijoje, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas įsivaizdavo, kad atlieka tokią funkciją.

J.R. – *Jis „perkėlė“ į užsienį Lietuvos valstybingumo idėją, viziją?*

R.S. – Užsienyje nebuvo vyriausybės, kaip lenkų atveju. Lenkija turėjo savo egzilinę vyriausybę Londone. Nieko panašaus Lietuvos atveju nebuvo, o Smetona mirė Klivlende vos atvykęs. Užtat buvo Lietuvos diplomatinė tarnyba. Diplomatai užsienyje atstovauja Lietuvai juridškai, o kas atstovauja Lietuvai politiškai? Tam su Steponu Kairiu ir kitais garbingais žmonėmis susikūrė VLIK‘as, su juo ryši palaikė partizanas Daumantas, jei neklystu, kai lankėsi Paryžiuje, JAV. Amerikos Lietuvių Taryba buvo suformuota išėivijoje tam, kad suvienytų organizacijas, kai Lietuva buvo okupuota. Per pirmą bolševikmetį ALT‘os atstovai vyko į Baltuosius Rūmus, susitiko su prezidentu Ruzveltu. Jie buvo ankstesnės emigracijos atstovai. Pasaulio Lietuvių bendruomenė susikūrė po karo Vokietijoje, Amerikoje ir kitur, tai pokario išėivijos organizacija. Taigi, turime diplomatinę tarnybą, kuri atstovauja Lietuvai juridškai, turime VLK‘ą, kuris mato savo funkciją politiškai organizuoti tai, ką galima daryti už Lietuvos ribų Lietuvos laisvinimui, yra ALT‘as, kuris yra ankstesnės emigracijos sudarytas darinys tam, kad barbentų į Baltųjų rūmų duris ir kitur ieškodamas teisybės ir yra pokario emigrantai, susibūrę į savo bendruomenę. Jie visi turėjo surasti savo vietą, tos keturios institucijos. Diplomatinė tarnyba nuo politinės kovos atsiribojo, nes jai svarbiausia išlaikyti Lietuvos „de jure“ statusą. Lozoraičiai, ir tėvas, ir sūnūs, dalyvavo politinėje veikloje, bet tai darė labai atsargiai, nors įtampos taškai tarp VLIK‘o ir Diplomatinės tarnybos egzistavo.

O kur čia eilinis lietuvis, kuris gyvena emigracijoje – kur jo vieta? Niekur. Nebent – per PLB, susimoka solidarumo įnašą, remia bendruomenę. Nebent – kai ALT‘ą perima „naujieji emigrantai“, ankstesnieji traukiasi iš gyvenimo, susiburia tam tikros paramos grupės, bet nėra „masinio“ dalyvavimo, ir negalėjo būti, jokia visuomenė negalėtų taip daryti. Šitame kontekste „Santara-Šviesa“ yra viena iš organizacijų, kuri dalyvauja išėivijos kultūrinėje ir kitokioje, pvz. jaunimo, veikloje. Jos intelektualinis potencialas auga, ji užima tam tikras pozicijas, kurios laikytinos

sekuliariomis, humanistinėmis ir santykinai liberaliomis, lyginant su kitais. Ar „Santara-Šviesa“ buvo liberalizmo įsikūnijimas išeivijoje? Tam tikra prasme, bet ne visi santariečiai liberalai. Labai daug santariečių yra pakankamai konservatyvių pažiūrų.

Anuomet pokario išeivija suvokė save kaip politinę emigraciją. Tie, kurie ekonominiais sumetimais anksčiau emigravo, juos politizavo karas. Po karo, galima sakyti, visa visuomenė, kuri bent kiek sąmoninga, buvo politizuota. Visi suvokė kad tėvynė yra okupuota, tik „pažangieji“ ambivalentiškai žiūrėjo į tuos dalykus. Kyla klausimas – kas daryti? Bet kokioje išeivijoje žmonės organizuojasi dėl dviejų tikslų: palaikyti ryšį su tėvyne ir išlaikyti ryšį vienam su kitu, puoselėti tam tikras vertybes: tautiškas, religines, kultūrinės. Ar tai yra bendra, visų išeivijoje gyvenančių žmonių nuostata? Daugelio. Klausimas – kaip? Ne – ar reikia? Politinė veikla užsiima VLIK'as, ALT'as, po kurio laiko jungiasi Bendruomenė (PLB) ir teigia, kad VLIK'as ir ALT'as nelabai veiksmingai tai daro. Prasideda konkurencija. „Santara-Šviesa“ per daug nesivelia į ginčą tarp „veiksnių“. Daugiau palaiko Lietuvių bendruomenę, nes ji yra pokario lietuvių organizacija. Ilgainiui suprantama, kad politinė veikla neduoda vaisių, arba jie negausūs. Yra kultūrinė veikla – po karo Amerikoje ir kitur yra didelė intelektualių žmonių koncentracija. Daugelis jų būtų buvę išvežti į Sibirą. Mes žinome, kad didelė dalis tautos žiedo tiesiog dingo: arba buvo ištremti, arba žuvo, arba emigravo – atsirado užsienyje. Pirmaisiais dešimtmečiais ji tapatinosi su Lietuva. Vėliau, praėjus 40 metų, jau vyko reinterpretacija: laikas daro savo... Tokie, kaip Kavolis, jo karta tapatinosi su Lietuva iki pat galo, bet jų vaikai – vieni tapatinosi, kiti – ne. Tai normalūs dalykai. „Santara – Šviesa“ pasirinko daugiau kultūrinį kelią, susibūrė daug žmonių, manančių, kad kultūrinė veikla yra prasmingiausia. Atsiranda „Metmenys“, vėliau – „Akiračiai“, kurie mėgina atsverti tai, kas dominuoja tautininkų, katalikiškoje spaudoje. Būtų galima pasiginčyti, kiek liberalūs iš tikrųjų buvo „Akiračiai“. Ką laikyti liberalu? Pagal tolerancijos, sekuliarizmo laipsnį, pasižiūrėjus, kaip vertina pasaulį, spaudos laisvę. Kai kurie akiratininkai galėjo būti antiklerikalai, bet tai jų nedarė sekuliais humanistais.

J.R. – *Kaip išeivijoje suprantama spaudos laisvė? Dalis išeivių formavosi prieškarinio Lietuvos tautinio konservatyvizmo dvasioje...*

R.S. – Reikėtų patyrinti, kaip suvokiama spaudos laisvė. „Akiratininkai“ labiau suprato spaudos funkcijas. Jie norėjo pateikti alternatyvą tam, kas dominavo: katalikiškai spaudai – „Draugo“ dienraščiui, „Darbininkui“, leidžiamam Niujorke, „Tėviškės žiburiams“ Toronte, taip pat „Dirvai“ Klivlende, „Naujienoms“ Čikagoje. Prieš karą visuomenė buvo susiskirsčiusi į „katalikus“ ir „cicilikus“ (socialistus), kas kažkiek atspindėjo Amerikos „kairės“/„dešinės“ ideologijas. Buvo katalikiška ir sekuliarioji, antiklerikališka spauda. Taip buvo Lietuvoje prieš karą, tas pat Amerikos lietuvių tarpe prieš karą, tas pat išliko po karo. „Akiračiai“ bandė parodyti, kad yra kitas kelias – ne tik arba itin konservatyvi tautininkų spauda, arba katalikiška, kuri iš tikrųjų taip pat konservatyvi. Tas susipriešinimas vyko ir pirmajame Atgimime – 19 a. J. Basanavičius nematė padėties taip, kaip V. Kudirka.

J.R. – *O kaip su nepakantumu „kitaminčiam“?*

R.S. – „Priešo“ demonizavimas yra tipiškas lietuvių istorijoje. Visa tai, apie ką kalbame, vyko Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur spaudos laisvės supratimas yra kitoks iki šių dienų. Ar Amerikos spaudos tradicijos kažkiek veikė išeivijos spaudą? Kažkiek bet iš esmės visuomenė buvo pakankamai uždara. Jei mes kalbame apie tą „priešą“/kitamintį, tai turėkite omenyje, kad lietuviai išeivijoje nemaža dalimi „sėdėjo apkasuose“ ir kitoje pusėje buvo ištirpimas tarp amerikiečių. „Santara“ bandė pateikti alternatyvą „apkasams“ – čia būtų liberalizmo apraiška.

J.R. – *Kaip „Amerikos balsas“ susitvarko su šiais pažiūrų skirtingumais?*

R.S. – Jis neužima jokios pozicijos. Redakcijoje buvo šviesietis Alfonsas Petrutis, santarietis Jurgis Blekaitis, senoji karta, Konstantinas Jurgėla, mūsų viršininkas, Antanas Vaičiulaitis, katalikiškai nusiteikęs ateitininkas. Pačioje redakcijoje buvo laikomasi neutraliai. Visa tai, kas gali būti įdomu Lietuvos žmonėms, bandoma pateikti. Kas gali stiprinti Lietuvos žmogų, kad jis suprastų tikrovę už Lietuvos ribų – buvo tokia strategija. Kartą per metus susirinkdavo „Santara – Šviesa“. Mes į suvažiavimus važiuodavome ir apie juos pranešdavome. Buvo ir intelektualinis katalikiškas flangas. Su jais taip pat bendravome.

J.R. – *Dirbdamas „Amerikos balse“ jūs turėjote vienokią sampratą apie Lietuvą.. Ką randate atvykęs 1985 m. ?*

R.S. – Gal aš stebėtinai nepastabus (šypsosi). Nebuvo taip, kad „atsivėrė akys“, „labai nustebau“ – tokių jausmų neprisimenu. Esu atstovas tos kartos, kuri negali prisiminti Lietuvos, nes gimė išeivijoje. Viskas apie Lietuvą prasidėjo nuo

pasakojimo šeimoje. Prasidėjus kultūriniais mainams, susidariau vaizdą apie „tuos Lietuvos žmones“, bet iš tikrųjų, kai susitikau su Lietuvos žmonėmis, jie patvirtino tai, ką gavau šeimoje. Susitikinėjau su žmonėmis labai kontroliuojamoje aplinkoje (prie manęs buvo prilipę „šlapi lapai“, visur sekiojo). Ir aš suvokiau, kur esu, kad daug kas įrašoma. Mes kalbėjome savotiška kalba ir iš esmės pasitvirtino tai, ką žinojau. Tad jokio „kultūrinio šoko“ nepatyrėiu.

Kai atvykau į Lietuvą, suvokiau kad čia galiu kalbėti, kaip noriu, bet kitus galiu statyti į pavojų. Mano saugumas garantuotas, bet gali būti blogai tiems, kas su manimi bendravo. Tai turėdamas minty, visada palikdavau jiems iniciatyvą. Mano reikalas buvo būti atviram ir laisvam. Jei esi sukaustytas, atvykęs į nelaisvą visuomenę iš laisvos šalies, tai blogai. Kuo tu skiriesi, jei elgiesi kaip įnamis? Aš supratau, kad atvykau į kalėjimą, bet esu laisvas žmogus, į klausimus atsakysiu laisvai, nebijodamas, kad kas nors „klausosi“. Buvau Lietuvoje du kartus – pirmąjį, kai lankiau žmoną, kuri stažavosi konservatorijoje, „šalia mušamųjų katedros“, kaip juokaudavome. Antrą kartą, tų pačių metų vasarą. Abu kartus išbuvau dešimt dienų, nes daugiau neleido.

Kartą, dar „Kronikos“ laikais, kalbėjausi su Tomu Remeikiu apie politinius procesus Lietuvoje. Jis paaiškino sąvoką „organinė vienybė“, puoselėtą Antano Smetonos. Autoritarinė valdžia prieš karą, Smetonos valdžia po pučo puoselėjo sampratą, kad Lietuvos visuomenė yra bekonfliktinė. Anot Remeikio, jei pasižiūrėsime į tos „organinės vienybės“ idėjas, tai tam tikra prasme galima sakyti, kad jomis ruoštas kelias bolševizmui, Lietuvos okupacijai. Autoritarinė valdžia ruošė kelią, „organinė vienybė“ buvo diegiama per paklusnumą, per vieną tiesą. Buvo sukurtas toks vaizdinys visuomenei. Jeigu prieš karą būtų buvusi demokratinė visuomenė, ar būtų lengviau išlikti okupacijos sąlygomis? O gal prisitaikymas caro laikotarpiu padėjo lietuvių tautai atsilaikyti bolševizmui? Ar negalima būtų sakyti, kad jeigu sukilimai 1831m. ir 1863 m., būtų kartojęsi, ar būtų buvę kam sušaukti Vilniaus Didįjį Seimą 1905 m.? Iš vienos pusės, prisitaikymas padėjo išlikti, o iš kitos – deformavo. Deformuota, bet išlikusi visuomenė. Istorijos neperrašysi, bet bandant ją suprasti, galima būtų sakyti, kad adaptacija caro laikais padėjo atlaikyti 50 bolševizmo metų. Ir konservatyvizmas padėjo. Beje, liberalai į visus šituos dalykus „neįsipaišo“, jie buvo ir išliko „baltos varnos“. Liberalizmas Lietuvoje sunkiai egzistuoja, netgi daug kas painioja „liberalizmą“ su „libertarizmu“. Taigi, grįžtant

prie Remeikio, kuris išsakė įdomią mintį, kad esama ryšio tarp to, kas vyko prieš karą, ir to kas vyko po karo. Lietuviai prisitaikė „prieš“ ir prisitaikė „po“.

J.R. – *Ar pasikeitė jūsų realybės interpretavimas „Amerikos balse“ po apsilankymo Lietuvoje?*

R.S. – Kažkiek. Patirtis praturtino, prisiminiau veidus, man buvo lengviau dirbti su didesniu entuziazmu, negu prieš tai. Nematęs, nežinodavai, ar beri žirnius į sieną. Man pasisekė, aš susitikau su žmonėmis, kurie vėliau tapo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai. Susipažinau ir su Osvaldu Balakausku, ir su Vytautu Landsbergiu. Kitą kartą aš jau atvykau į Sąjūdžio suvažiavimą 1988 m. spalio mėnesį, ir radau visai kitą visuomenę.

J.R. – *Baigėsi šaltasis karas, kaip „Amerikos balsas“ interpretavo įvykius Lietuvoje? Kaip jūs patys keitėtės, atsižvelgdami į pokyčius, vykusių pasaulyje kartu su M. Gorbačiovo „perestroika“?*

R.S. – Su *perestroikos* atspindžiais Lietuvoje. Apie *glasnost*, *perestroiką* ir kitus burtažodžius kalbėjome, kiek įmanoma, sekdami per atstumą. Į Maskvą ėmė važiuoti daugiau užsienio korespondentų, su Vakaraais atsirado kitoks ryšys. O Lietuvoje buvo štilis, nelabai kas matyti. Tada, 1987 m. įvyko lūžis – rugpjūčio 23-ją, prie A. Mickevičiaus paminklo, demonstracija Molotovo-Ribentropo pakto metinių proga. Apie ją Amerikos išeivija sužinojo labai greitai iš Amerikos spaudos: rašė ir „The New York Times“, ir kiti laikraščiai. Išeivijoje tada svarstyta: „kodėl leido?“, „kas vyksta Lietuvoje?“ „nejaugi gali taip būti, kad tai, ką matome Maskvoje ir Leningrade, atkeliauja į Lietuvą?“ Buvo Lietuvoje interpretacija, kad Sąjūdis „saugumo sugalvotas“. Ir išeivijoje kai kas iš pradžių juo netikėjo. Padėjo pavardės. Buvo aišku, kad visų jų „nenupirks“, neįbaugins – Sąjūdžio Iniciatyvinės grupės suformavimas yra tikras, autentiškas.

Aišku, visa tai nebuvo „iš giedro dangaus“. Daugel metų ėjo „LKB Kronika“, „Aušra“, kuriuos apžvelgdavome savo laidose. Beje, „Kronika“ „Amerikos balsą“ pasiekdavo labai įvairiai. Niujorke veikė Lietuvių informacijos centras. Kun. Kazimieras Pugevičius jam vadovavo, dirbo Gintė Damušytė, Viktoras Nakas, kuris vėliau dirbo Stasiui Lozoraičiui. Jį sukūrė lietuvių organizacija, rėmusi katalikus Lietuvoje, kuri vadinosi „Amerikos katalikų kunigų vienybė“. Kai pasirodė „LKB Kronika“, tas centras skubiai susikūrė, nes tapo aišku, kad iš Lietuvos ateina informacija, kurią reikia sistemiškai tvarkyti. „Kroniką“ gaudavome iš to centro.

Kartais gaudavome tiesiai. Dar turiu negatyvus, gautus iš žmogaus Vašingtono oro uoste. Sulaukiau skambučio, žmogus pasakė žodį, kitą, aišku, kad turiu nuvažiuoti. Perdavė negatyvus susuktus į tūtelę, sakė, „tik gerai nuplauk“. Tačiau tai buvo išimtis. Dažniausiai pagrindžio spaudą Vakarai gaudavo maskviečių dėka, per žmogaus teisių aktyvistus. Prieš „LKB Kroniką“ pradėta leisti „Einamųjų įvykių kroniką“ Maskvoje. 1971 m. Nors „LKB Kronikos“ leidimą skatino Katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje, maskviečių pavyzdys buvo naudingas. Apie tai reikėtų pasišnekėti su Sigitu Tamkevičiumi.

J.R. – *Jūsų nuomone, tam laisvėjimui, Atgimimo sąjūdžiui – kokį pamatą paklojo viešinimas „LKB kronikos“ ir kitų leidinių bei įvykių „Amerikos balse“?*

R.S. – Brežneviniame stagnacijos laikotarpyje „Kronika“ buvo priminimas, kad saugumas nėra visagalis ir kad yra įmanoma veikti be įprastinių valdžios kanalų. Ar tai padėjo Sąjūdžiui? Taip. Bet ne tai lėmė Sąjūdžio atsiradimą. Kai Sąjūdis atsirado, pagrindžio spaudos buvimas padėjo jam plėtotis, nes buvo žinoma, kad galima veikti už saugumo kontrolės ribų. 1971–1972 m. „Amerikos balsas“ nebuvo vienintelis skelbęs apie „Kroniką“, buvo ir Vatikano radijas, o netrukus, 1975 m. atsirado „Laisvoji Europa“. Apskritai laidos iš užsienio pranešimais apie pagrindžio spaudą griovė mitą, kad valdžia yra visagalė. Tačiau žmonės, kurieėjo prie Mickevičiaus paminklo – Antanas Terleckas, Nijolė Sadūnaitė, Vytautas Bogušis – ar būtų buvę balsai iš užsienio, ar nebūtų – jie veikė, egzistavo nepriklausomai. Tai žmonės, kurie kovojo savo kovą, o „balsai iš užsienio“ tik padėjo pramušti uždangą. Esu kalbėjęs su „Kronikos“ žmonėmis, su Terlecku apie „Aušrą“, apie „Perspektyvas“, „Alma Mater“, kurios 1979 m. išėjo keturi numeriai. Jie nebuvo skirti perdavimui į Vakarus. Pirmiausia jais buvo kuriama erdvė čia anapus saugumo kontrolės. Tai buvo priešzastis egzistuoti. „Kronika“ fiksavo, dokumentavo ir padėjo užsieniui orientuotis, bet „Kronika“ buvo ne mažiau svarbi tiems, kas ją ruošė. Norėta palikti istorijai. Savilaidos esmė yra „vienas kitam“.

Į Sąjūdžio suvažiavimą 1988 m. važiauvau kaip korespondentas, turėjau oficialią vizą. Ir kiekvieną dieną pranešinėjau apie Sąjūdį per „Amerikos balsą“, siūsdavau reportažus. Visuomenė čia buvo pasikeitusi, buvo matyti daug jaunų žmonių. Kvepėjo revoliucija.

J.R. – *Kaip per tris metus, t.y. nuo jūsų pirmosios kelionės 1985 m. pasikeitė Lietuvos žmonės? Kokius juos radote 1988 m.?*

R.S. – Aš juos radau laisvesnius, atsitiesusius. Radau Sąjūdį jau susiformavusį, o pirmoji baimės banga, kad gali likviduoti, jau buvo praėjusi. Sąjūdis plėtėsi į provinciją, visas užsienis apie jį kalbėjo. Atnaujinau ryšius su tais žmonėmis, su kuriais susipažinau 1985 m. Jie atrodė žymiai žvaliesni, kai kurie „jau“ laisvi, tokie, kaip Balakauskas, Donatas Katkus, Landsbergis. 1988 m. spalio mėn. dar buvo rizikuojama, tačiau vidinė transformacija jau buvo įvykusi. Suprasta, jog kur benueis Sąjūdis ir kaip baigsis kelionė, kelio atgal nėra. Niekas negalvojo, kad taip greitai, per pustučių metų – įvyks tokios permainos. Bet niekas neabejojo, kas ta galinė stotelė. Gal abejojo rašytojas Vytautas Petkevičius? Gal – Algimantas Čekuolis, kuris viešai save įvardijo marksistu? Ar žinojo Landsbergis, kur einama? Manau žinojo, tik nebuvo tikras, ar pasieks. Ar žinojo jauni žmonės – Alvydas Medalinskas, Arvydas Juozaitis, Zigmas Vaišvila? Nesu tikras. Jie žinojo, kad „eina“. Aš buvau senojoje Aukščiausioje Taryboje, atsimečiau šešis deputatus iš Sąjūdžio, tarp jų Vaišvilą, atsistojusį ir mokantį kai kuriuos „veikėjus“ ką reikėtų daryti, tarp jų – Justą Paleckį, rūškanu veidu, Lionginą Šepetį, kuris neseniai parašė knygą, aiškinančią kokie jie visi buvo patriotai.

Keitėsi Lietuvos spauda. „Komjaunimo tiesa“ jau buvo pasikeitusi, bet svorio centras ne ten. „Tiesa“ buvo sustabarėjusi, tas pats su LTSR televizija – „kada jūs imsite televiziją?“ – buvo toks klausimas. Vėliau atsirado „Atgimimo banga“. Iš esmės, visos masinės informavimo priemonės „ėjo iš paskos“. Buvo didžiulis pasimetimas ir dėl to atsirado poreikis Sąjūdžio spaudai. Ji susistemino informaciją, „Sąjūdžio žiniomis“ labai greitai perduota daug informacijos dideliame skaičiui žmonių. Antra, buvo poreikis išsakyti tiesą, kuri politizavo visuomenę. Pasikalbėkite su Petru Vaitiekūnu, senu revoliucionieriumi, dėvėdavo džinsus, senesnių pasaulyje nebuvau matęs (juokiasi, – aut. past.). Jis spausdino daug spaudos ne vien Lietuvai, bet taip pat Ukrainai, Baltarusijai. Lietuva tapo tam tikru centru, atliko spausdinimo paslaugas kitoms respublikoms, jų liaudies frontams, bet apie tai gali papasakoti daugiau Vaitiekūnas. Taigi, 1988 m. matome, kad visuomenės informavimo priemonės, kaip ir Komunistų partija, blaškosi. „Gimtasis kraštas“, Čekuolis spausdina. Bet iš esmės visi žinojo, kas yra Čekuolis. Viskas lestinumo ribose. Sąjūdžiui to neužteko. Kaip ir savilaidos spauda – reikėjo, kad būtų anapus valdžios kontrolės. Pasikalbėkite su Rytu Staseliu, jis tada buvo „Mažosios Lietuvos“ redaktorius, gali papasakoti. Angonita Rupšytė gali pasakyti, kiek tų leidinių buvo –

iki 350? Aš mačiau per 120 pavadinimų. Kai kurie buvo vienkartiniai: Sąjūdžio rėmimo grupių gal buvo 300–400, kiekviena turėjo laikraštėlį.

Šitas bumus buvo svarbus atgimimui: kai žmogus parašo Druskininkuose, Biržuose ar kitur, ne pagrindiniuose miestuose ir pradeda platinti, jis pereina į kitą barikados pusę. Jeigu spausdiniesi Sąjūdžio spaudoje – tai tavo vizitinė kortelė. Pagalvokite, kas įvyksta, kai daug žmonių pereina ir turi fizinę vizitinę kortelę? Tai viena iš priežasčių, kodėl tiek daug buvo Sąjūdžio laikraščių. Visi norėjo spausdintis, išsakyti savo tiesą. Tai politizavo ir aplinką. Kiekvieną židinį prižiūrėti Saugumas (KGB) neturėjo tiek žmonių. Tam tikra prasme tas bumus buvo dėl baimės, kad gali būti su Sąjūdžio vadovybe susidorota. Pačioje pradžioje CK svarstė klausimą: ką daryti su Sąjūdžiu? Kad nesusidorotų, Sąjūdis buvo išskaidytas, sąmoningai eita iš sostinės į kitas vietas. Sąjūdžio spauda politizavo visą Lietuvą. Jei nebūtų buvę tos spaudos, manyčiau, viskas būtų kur kas lėčiau ėję.

Spauda buvo katalizatorius. Ji išnešiojo idėją, kad galima veikti už saugumo ribų. Jeigu niekas nebijo Saugumo, kaip jam susigrąžinti kontrolę? Šaudyti, tremti? 1989 m. – *glasnost ir perestroika* – ar kas nors šaudys ir tremis? Ne. Visuomenė nestovi vietoje. Ribotai, drįsčiau sakyti, visuomenę žadino ir aktyvino oficialioji spauda, klausdama „Kaip čia bus su Tarybų liaudimi, mes turime daryti pažangą“ ir t.t. bet tai iš tiesų ne žadinimas. Tad milžinišką, didžiulį katalizavimo darbą atliko tautoje Sąjūdžio spauda. Politinės minties skleidimo darbą. Koks buvo susižinojimo būdas Lietuvoje, jeigu netiki partine spauda, tarybiniu radiju ir televizija? Koks pagrindinis informavimo šaltinis bet kokioje okupuotoje visuomenėje? Gandas, žmonių pokalbiai su žmonėmis. Ir štai atsiranda spausdintas žodis, kuriuo galima pateikti žmonėms tą pačią informaciją. Tai vienas iš svarbiausių dalykų, kuris keitė dinamiką tolesniems veiksams. Juk 1988 m. spalio mėnesį niekas netikėjo, kad bus galima padaryti „šitai greitai“. Ir šiandien galime pasvarstyti – kodėl šitai greitai sugebėjo padaryti (paskelbti Nepriklausomybę, – aut. past.). Žinome, jog išorė buvo silpna, represinės priemonės silpnos, nors Petras Cidzikas buvo sumuštas, kryžiumi gulo prie Katedros. Bet vargu ar galėjo kartotis Kauno sodelis, Romo Kalantos laidotuvių jaunimo, kuris ten buvo susirinkęs, akistata. Bananų balius dar buvo, bet jau žinome, kad tai – vakar dienos priemonė. Sąjūdžio spauda jau laisva, sąlyginai laisva. Į ją rašo žmonės, kurie yra tiek laisvi, kiek yra, bet laisvėja. Jei pasiskaitai tekstus, supranti, kad tie autoriai yra laisvesni už visuomenę, kuriai jie rašo. Jie

tiesiog tempia visuomenę paskui save. Jie parodo galimybes. Pasirinktam keliui reikalinga organizacija, Sąjūdis. O Sąjūdžio plėtimasis visoje Lietuvoje, drįsčiau sakyti, yra didelis Sąjūdžio spaudos nuopelnas. Gerai, kad užsienio radijas skelbdavo, kada bus susirinkimai, mitingai, mes konkuravome su „Laisvąja Europa“, kas pirmieji praneš. Bet Sąjūdžio spauda turėjo dar ir kitą prasmę – būtent „mano kaimynas šitą parašė“. Nieko nėra geresnio už procesus, kurie vyksta „iš apačios“. Sąjūdžio spauda pagreitino ir pakeitė procesus. Tai senos lietuvių tautos tradicijos. Atgimimo laikų knygnešiai 19 a., iš kaizerio žemių nešė spaudą į caro žemes. Tik tada buvo daug beraščių. O raštingą visuomenę katalizuoti priemonė yra paprasta – raštas.

J.R. – *Susidarė viešoji erdvė, kuri sudaro prielaidas susikurti demokratinei visuomenei. Kaip atsitiko, kad kelianti sąmoningumą Sąjūdžio spauda (ar ją galima vadinti „socialiai atsakinga“?), įžengusi į rinkos sąlygas, netapo pilietine?*

R.S. – Nežinau, ar ją galima vadinti „socialiai atsakinga“. Ji išsakė to momento tiesą. Ji fiksavo mintis, įvykius, personalijas (kas ką pasakė, kada rinksimės, rėmimo grupei vadovauja tas asmuo) ir buvo išraiškos priemonė, kaip pavyzdžiui Kauno grupės nuostatomis „mes nenorime laukti“. Prisimenu Kauno Sąjūdžio grupės susirinkimą, kuriam vadovavo Algirdas Kaušpėdas. Koks radikalizmas! Supratau trintį tarp Kauno ir Vilniaus. Jie visi jautė, kad reikia vilniečius „stumti“. Ir gerai. Tai buvo viduje esantis radikalesnis elementas. Jaunieji radikalai buvo vilniečiai. Juozaitis, Medalinskas, Vaišvila, Artūras Skučas. Andrius Kubilius buvo arčiau Landsbergio, bet taip pat radikalus. Jeigu vienintelis žmogus, kritikavęs Sąjūdžio Tarybą, būtų buvęs Terleckas, jo kritikos nebūtų užtekę. Reikėjo jos ir iš vidaus, ir iš išorės.

J.R. – *Ar galėjo emocinio pakilimo metu atsiradusi spauda, jūsų manymu, būti objektyvi?*

R.S. – Ji negalėjo būti objektyvi. Koks gali būti objektyvumas, kai vyksta revoliucija? Jos vaidmuo kitas, jos reikalas yra „išreikšti ir fiksuoti“ taip, kaip ji moka. Sąjūdžio spauda vos spėjo sekti įvykius, nes buvo labai įvairaus pajėgumo: „Sąjūdžio žinios“ – pusiau oficiozas, ten veikė filtrai, buvo aptariama „ką dėsime, ko ne, jeigu dėsime, koks bus poveikis“. O kitais atvejais labai dažnai susirinko būrelis žmonių, sukūrė laikraštį ir įdėjo tai, kas jiems labiausiai rūpėjo. Galbūt tas laikraštukas daugiau neis, o galbūt žmonės norės daugiau. Jų visų tikslas – paskleisti, išsakyti, fiksuoti. Sąjūdžio spauda atliko organizuojamąją funkciją. Pati paprasčiausia

priežastis, dėl kurios turime laikraščius – pranešti informaciją iš žmonių žmonėms. Rajono radijo neįjungsi ir nenuėsi į Komunistų partijos būstinę kur nors Klaipėdoje. Kadangi viskas vyksta „atsieit“ už valdžios ribų, ji nei sankcionuoja, nei ką daro. Tai „mūsų reikalas“, Sąjūdžio spauda buvo subjektyvi pagal reikalą, kuris buvo tuo metu. Jei pažiūrėsime į „Mažąją Lietuvą“, jos lygis pakankamai aukštas. Bet dažnai tokia spauda buvo vietinio lygio skirta tam, kad būtų galima pranešti kitiems žmonėms ir pasakyti, „kaip mums atrodo“.

J.R. – *Ar tuo metu buvo einama spaudos laisvės link?*

R.S. – Taip. Tuo metu.

J.R. – *Kodėl, susikūrus rinkai, mes tuo keliu nenuėjome, turio galvoje vėlesnį laikotarpį, kai iš Sąjūdžio spaudos galėjo rasti pilietinė, laisva spauda?*

R. S. – Viena priežastis – todėl, kad pati visuomenė nebuvo laisva, o jos patirtis labai skyrėsi nuo Vakarų. Nėra taip, kad viena visuomenė vežasi kitą visuomenę. Tai pernelyg tvarkingas požiūris į civilizaciją. Manau, yra pažangos, raidos koeficientai, bendri visai žmogiškajai patirčiai, bet svarbūs atskirų visuomenių skirtumai. Nėra taip, kad kažkur yra Amerika, o mums belieka nuvažiuoti, reikiamoje stotelėje išlipti ir mes būsime ten, kur Amerika.

Kita aplinkybė – spaudos raidos skirtumai. Demokratinėse valstybėse diskusija dėl spaudos vaidmens visuomenėje užvirė trečiame-ketvirtame dešimtmečiuose, nors ištakos JAV siekia 18-to šimtmečio pabaigą, Jeffersono pastebėjimus apie laikraščio svarbą. Robert Hutchins komisija penktajame dešimtmetyje JAV prabilo apie spaudos socialinę atsakomybę. Netrukus prisijungė Anglija, kur karališkoji komisija paskelbė panašias išvadas. Gimė nuostata, kad nėra laisvės be atsakomybės. Šitą mintį po kelių dešimtmečių išplėtojo prancūzas Claude Jean Bertrand, pavadindamas tai žiniasklaidos atskaitomybe („Media accountability“). Skandinavų spauda tai puoselėja, bet daug kur kitur pasaulyje yra žiūrima kitaip. Amerikoje vyksta didžiulis ginčas tarp socialinės atsakomybės ir libertarizmo šalininkų. Kas yra socialinė atsakomybė? Tam tikra prasme tai socialinių normų taikymas žiniasklaidai. O gal turėtume vadovautis Imanuelio Kanto nuostata „pareiga vardan pareigos“ – veikiu todėl, kad taip tikiu, o ne todėl, kad reikalauja socialinė atsakomybė? Įtampa tarp „socialinės atsakomybės“ ir „tiesos ieškojimo“ yra gyva JAV, o Lietuvoje apie tai nekalbama. Kita terpė ir istorija.

Ar Amerikoje 19 amžiuje spauda buvo tokia laisva, kaip kartais teigiama? Galima smarkiai ginčytis. „Pelno pasitikėjimo modelis“ Amerikoje galioja vos 50 metų. Turiu galvoje laisvą, sofistikuotą spaudą, kurios pirmas reikalas tiesos ieškojimas. Lietuvoje nėra kur to modelio pritaikyti. Tradicijų neturime. Lietuvos spaudai labiau būdingas angažuotumas. Nėra tas pat – „išsakyti tiesą“ ir jos „ieškoti“.

J.R. – *Jūs formavotės laisvoje visuomenėje, mes – totalitarinėje.. Laisvės samprata – kaip mes suprantame žodžio ir minties laisvę – jūsų požiūriu?*

R.S. – Mano nuomone, Lietuvoje vyrauja požiūris, kad „laisvė yra aplink mane“. Laisvė, pasakys žmogus, yra jo galimybės išsireikšti, veikti. Jeigu esu laisvas, vadinasi yra laisvė, laisvę apibrėžiu AŠ. Toks požiūris dominuoja ir žurnalistų bendruomenėje. Jei yra laisvė, kam jos ieškoti? Viename interviu minėjau Čikagoje gyvenusį Studs Terkel, teisininką, dirbusį žurnalistinį darbą 50 metų. Kartą paklaustas, kaip jis įsivaizduoja laisvę ir dėl ko aukotų savo laisvę, Terkel atsakė: „Aukočiau savo laisvę bendruomenės laisvei, nes laisvoje bendruomenėje savo laisvę nesunkiai surasiu“.

Deja, Lietuvos visuomenėje žodis „laisvė“ devaluotas. Tai iš dalies paaiškina, kodėl lietuvių visuomenė nėra laisva. Kadaisė buvome „Už mūsų ir jūsų laisvę“. Dabar liko – tik „už laisvę“. Per 20 metų nesukūrėme demokratinės visuomenės. Tada atrodė, jog bus kitaip, ateis nauja karta, bet ji išaugo šalia mūsų. Visuomenė nesikeičia taip greitai, o demokratija reikalauja darbo. Sąjūdžio spauda buvo laisvės išraiška, o kas davė „toną“ po Kovo 11-tosios? Gedvydas Vainauskas, Vitas Tomkus, kiti buvę sovietiniai žurnalistai, kuriems atsirado terpė veikti. Čia ne apie juos asmeniškai, čia apie profesinį požiūrį, kuriam jie atstovauja ir jo padarinius. Maža mūsų kritiška masė, maža bendruomenė, dėl to esame ypatingai pažeidžiami.